

CAPACities 4

VELENJE, INDUSTRIJSKO MESTO V PREOBRAZBI

CAPACities 4
VELENJE,
INDUSTRIJSKO MESTO
V PREOBRAZBI

CAPACities 4

**VELENJE,
INDUSTRIJSKO MESTO
V PREOBRAZBI**

Uredil:

David Bole

LJUBLJANA 2020

CAPACities 4

VELENJE, INDUSTRIJSKO MESTO V PREOBRAZBI

© 2020, ZRC SAZU, Geografski inštitut Antona Melika, Založba ZRC

Urednik knjige: David Bole

Urednika zbirke: Janez Nared, Drago Perko

Recenzenti: David Bole, Matej Gabrovec, Primož Gašperič, Maruša Goluža, Peter Groznik, Nela Halilović, Katarina Polajnar Horvat, Jani Kozina, Janez Nared, Zoran Pavšek, Drago Perko, Primož Pipan, Aleš Smrekar, Jernej Tiran, Matija Zorn

Izdajatelj: ZRC SAZU, Geografski inštitut Antona Melika

Za izdajatelja: Matija Zorn

Oblikovanje naslovnice: Jerneja Fridl

Založnik: Založba ZRC

Za založnika: Oto Luthar

Glavni urednik: Aleš Pogačnik

Fotografija na naslovnici knjige: Aleksander Kavčnik, www.slovenia.info

Fotografija na naslovnici poglavij: Rok Poles

Računalniški prelom: SYNCOMP d. o. o., Ljubljana

Tisk: Collegium Graphicum d. o. o.

Naklada: 300 izvodov

Prva izdaja, prvi natis.

Prva e-izdaja knjige je prosto dostopna pod pogoji licence Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0.:

<https://doi.org/10.3986/9789610502623>

ARRS

JAVNA AGENCIJA ZA RAZISKOVALNO DEJAVNOST
REPUBLIKE SLOVENIJE

Knjižna zbirka CAPACities nastaja v okviru raziskovalnega programa Geografija Slovenije (P6-0101), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Knjigo je denarno podprl mednarodni projekt BRIGHT FUTURE, ki ga sofinancirata Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (H6-8284) in Obzorje 2020 v okviru programa JPI Urban Europe.

CIP – Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

911.375(497.4Velenje)(082)

VELENJE, industrijsko mesto v preobrazbi / uredil David Bole. –

1. izd., 1. natis. – Ljubljana : Založba ZRC, 2020. – (Knjižna zbirka Capacities, ISSN 2232-2477 ; 4)

ISBN 978-961-05-0261-6

1. Bole, David

COBISS.SI-ID 303738368

COBISS.SI -ID= 303877888

ISBN 978-961-05-0262-3 (pdf)

VSEBINA

dr. David Bole

Preobrazbe Velenja: uvodne misli in predstavitev koncepta knjige
»Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi« 9

dr. Primož Gašperič

Zgodovina Velenja 15

dr. Maja Topole

Vpliv geografskih razmer na poselitev in promet v Mestni občini Velenje 25

dr. Drago Perko, dr. Mauro Hrvatin

Pokrajinska raznolikost Mestne občine Velenje 33

dr. David Bole, dr. Janez Nared

Velenje v mednarodnem in slovenskem kontekstu 53

Maruša Goluža, mag. Katarina Ostruh

Velenje – idealno mesto z izzivi na področju prometa 69

Rok Poles

Z radirko skozi mesto: kaj je še ostalo od mesta moderne? 81

dr. Primož Pipan

Moč in ranljivost velenjskega gospodarstva 99

dr. Jani Kozina

Vrednote industrijskega mesta v post-socialističnem kontekstu 111

dr. Peter Kumer

Znaki in simboli socializma in industrije v Velenju 123

dr. Jernej Tiran

Družbene inovacije v mestu – rešitve za negotovo prihodnost? 137

Peter Rezman

Ekološko protestno gibanje Velenjske kotline 149

dr. Jani Kozina, Nela Halilović

Urbano vrtičkarstvo kot tradicija in družbena inovacija v Velenju 159

dr. Emil Šterbenk, Mojca Ževart, Franci Lenart

Šaleška jezera kot realna razvojna možnost na področju rekreacije
in turizma ob upoštevanju okoljskih omejitev 171

<i>dr. Aleš Smrekar, dr. Katarina Polajnar Horvat, Jana Apih, Filip Smrekar Apih</i> Dediščina socialističnega »mesta v parku« kot turistična priložnost	185
<i>dr. Matija Zorn, dr. Jernej Tiran, dr. Mateja Breg Valjavec</i> Pokrajinska preobrazba Velenjske kotline zaradi pridobivanja lignita	199
<i>Peter Repolusk</i> Demografska analiza Mestne občine Velenje: »mlado mesto« Velenje	213

PREOBRAZBA VELENJA: UVODNE MISLI IN PREDSTAVITEV KONCEPTA KNJIGE »VELENJE, INDUSTRIJSKO MESTO V PREOBRAZBI«

dr. David Bole

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika
david.bole@zrc-sazu.si, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2773-0583>

DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_01

UDK: 911.375(497.4Velenje)

IZVLEČEK

Preobrazbe Velenja: uvodne misli in predstavitev koncepta knjige »Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi«

Po gospodarskih kazalnikih ima Velenje uspešno, izvozno usmerjeno gospodarstvo z visoko dodano vrednostjo na zaposlenega. A kot vsa industrijska mesta v Evropi, je Velenje zelo ranljivo. Ta knjiga želi osvetliti vidike preobrazbe Velenja v preteklosti, sedanjosti in prihodnosti ter pripraviti pregled razvojnih dejavnikov Velenja. Poudarek je na družbenih, kulturnih, prostorskih, okoljskih, gospodarskih in drugih vidikih mestnega razvoja ter kritičnem ovrednotenju bodočih razvojnih virov. Drugi poudarek je na izvornosti in posebnosti določenih aktivnosti in pojavov, ki pripomorejo k večji ustvarjalnosti in prožnosti Velenja. Uvodnim razmišljanjem sledi predstavitev 16 raznolikih prispevkov v knjigi, ki kritično vrednotijo sedanje in prihodnje razvojne vire Velenja in njegove okolice. Iz vseh prispevkov razberemo dve glavni sporočili: pomen uporabe lastnih (endogenih) razvojnih virov in participativnega načina odločanja v prihodnje.

KLJUČNE BESEDE

industrijsko mesto, postindustrijski razvoj, Velenje, Slovenija, ranljivost, prožnost, geografija

ABSTRACT

Transformations of Velenje: introductory thoughts and concept presentation of the book »Velenje, an industrial city in transformation«

According to economic indicators, Velenje has a successful, export-oriented economy with high added value per employee. But like all industrial cities in Europe, Velenje is very vulnerable. This book seeks to shed light on the aspects of Velenje's transformation in the past, present and future. The purpose of the book is to provide an overview of Velenje's developmental factors. Emphasis is placed on social, cultural, spatial, environmental, economic and other aspects of the city, as well as a critical evaluation of future development resources and their actions. The second emphasis is on the originality and specificity of certain activities and phenomena that contribute to greater creativity and resilience of Velenje. We present 16 diverse contributions to the book that critically evaluate the current and future developmental resources of Velenje and its surroundings. Two main messages emerge from all the contributions: the importance of using our own (endogenous) development resources and a participatory way of making decisions in the future.

KEY WORDS

industrial city, post-industrial development, Velenje, Slovenia, vulnerability, flexibility, geography

1 Uvod

Velenje je posebno mesto. Prebivalci izven Šaleške doline ga večinoma poznajo kot »socialistično mesto«, »modernistično mesto«, »premogovniško mesto« ali »industrijsko mesto«. A vse te oznake še zdaleč niso dovolj, da opišejo vso raznovrstnost, ki jo mesto nosi s seboj iz svoje kratke zgodovine in jo prenaša v sedanost. Dejstvo je, da bi Velenju lahko dali še veliko več oznak: »vrtno mesto«, »mesto ekoloških gibanj«, »mesto jezer«, »multietnično mesto«, »ranljivo mesto«, »solidarno mesto«, »mesto na vodi«, »mesto mladih« ... To so le nekatere izmed oznak, ki bi jih lahko prepoznali v prispevkih te monografije.

Pretekle, zlasti geografske analize, so poudarjale predvsem gospodarsko moč Velenja, ki je nesporna. V eni izmed novejših raziskav je Velenje prepoznano kot izvozni motor Slovenije in je uvrščeno v tip mest, poimenovanih »industrijski zmagovalci« (Bole in sodelavci 2019a, 2019b). Po gospodarskih kazalnikih Velenje označuje uspešno, izvozno usmerjeno gospodarstvo z visoko dodano vrednostjo na zaposlenega. Hkrati pa ga označuje tudi zaprto zaposlitveno okolje z nizkim deležem dnevnih vozačev iz okoliških občin, kar je slovenska posebnost (Bole in sodelavci 2020). Za mesto je tako značilna dvojnost: po eni strani odprtost v svet zaradi izvozno usmerjenega lokalnega gospodarstva in multietnične sestave prebivalstva; po drugi strani pa zaprtost v smislu slabega pretoka delavcev, nizke stopnje mobilnosti in nekaterih vidikov mentalitete prebivalstva. A kot vsa industrijska mesta v Evropi je Velenje zelo ranljivo. Globalne družbenoekonomske razmere z deindustrializacijo in terciarizacijo (Nared in sodelavci 2020), menjave v lastniški strukturi podjetij, spremembe v proizvodnih odnosih, demografske, okoljske in politične krize so le nekateri najpogostejše omenjeni dejavniki preobrazbe podobnih mest po Evropi ter širše. Po zaslugi nekaterih teh dejavnikov se Velenje pogosto omenja v dnevnem časopisju in odstira težave, za katere še nimamo pripravljenih rešitev.

Ta knjiga želi osvetliti zgoraj omenjene vidike preobrazbe Velenja v preteklosti, sedanosti in prihodnosti. Povod za nastanek knjige je delo raziskovalcev iz Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU, ki so v okviru projekta BRIGHT FUTURE (2019) preučevali alternativne vidike razvoja malih in srednje velikih industrijskih mest po Evropi. Temeljna ideja projekta je namreč bila, da industrijska mesta niso nujno povržena propadanju, degradaciji in neizogibni preobrazbi v nekaj »drugega«. Nasprotno, industrijska mesta lahko zaradi svoje bogate industrijske tradicije in edinstvene zmesi družbenih, kulturnih in gospodarskih odnosov tlakujejo povsem svojo razvojno pot. To edinstvenost Velenja in njemu podobnih mest obravnavamo kot prednost in tudi kot podlago za oblikovanje novih endogenih razvojnih konceptov. Zato smo k pisanju prispevkov povabili širok spekter ljudi, ki odpirajo raznovrstne teme tako s časovnega vidika (vse od zgodovine nastanka mesta, do sedanjih in prihodnjih procesov), kot z vidika različnih raziskovalnih področij (od geografije, arhitekture, varstva okolja, turizma ...). Velik poudarek v knjigi namenjamo prebivalkam in prebivalcem Velenja, ki so nosilci endogenih industrijskih vrednot in njene kulture, manj pa gospodarskim subjektom, ki so običajno v središču tovrstnega raziskovanja.

Namen knjige je pripraviti pregled razvojnih dejavnikov Velenja. Obravnavani so družbeni, kulturni, prostorski, okoljski, gospodarski in drugi vidiki mesta ter kritično ovrednotenje prihodnjih razvojnih virov ukrepov. Poseben poudarek je na izvornosti in posebnosti določenih procesov in pojavov, ki lahko pripomorejo k večji ustvarjalnosti in prožnosti Velenja v prihodnje.

2 Pregled vsebine knjige

Obvezen zgodovinski pregled začenja Gašperič (2020), ki izpostavlja najpomembnejše pretekle dogodke – od prvih srednjeveških naselbin do skromnih začetkov rudarjenja pred 2. svetovno vojno in oblikovanja sodobnega mesta, kot ga poznamo danes. Topole (2020) prav tako izpostavlja zgodovinske okoliščine Velenja, a se osredotoča na naravne in družbene prvine, ki omogočajo poselitev in razvoj

infrastrukture v mestu in okolici. Na izjemno pokrajinsko raznolikost v Mestni občini Velenje opozarjata Perko in Hrvatini (2020) ter ji pripisujeta veliko razvojno prednost in velik turistični, rekreacijski in bivalni potencial. Bole in Nared (2020) postavljata Velenje v širši kontekst urbanega omrežja Slovenije in ugotavljata izjemen (nad)nacionalen gospodarski pomen mesta, ki pa je podopremljeno z vidika funkcij splošnega pomena in zato spada med šibkejša regionalna središča. Goluža in Ostruh (2020) obravnavata prometni položaj Velenja in izpostavljata vse prednosti pa tudi nekatere nevarnosti izgradnje 3. razvojne osi mimo mesta ter poudarjata pomen bolj trajnostnih oblik mobilnosti. Poles (2020) nudi edinstven pogled na ikonično arhitekturo mestnega središča Velenja in na sedmih primerih modernističnih stavb predlaga bodisi »doris« izgubljenih elementov bodisi »izbris« odvečnih elementov prostora. Pipan (2020) na edinstven način predstavlja moč in ranljivost velenjskega gospodarstva na osnovi intervjuvanja predstavnikov večjih in manjših podjetij v občini, kjer kot glavni izziv za prihodnost vidi v nujni diverzifikaciji gospodarstva, ki trenutno temelji na dveh večjih zaposlovalcih. Kozina (2020) na podlagi intervjujev s prebivalci Velenja ugotavlja, da ima mesto izjemen človeški in družbeni potencial ravno zaradi številnih pozitivnih vrednot, kot so tovarištvo, enakost, večkulturnost, medsebojno spoštovanje in solidarnost, ki so lahko podlaga nadaljnjemu razvoju mesta. Kumer (2020) na podlagi študije materialnih in nematerialnih simbolov mesta (semiotike) ugotavlja, da je odnos do socialistične in industrijske dediščine mesta večinoma pozitiven, kar odseva tudi v določeni meri »nostalgije« in idealiziranja preteklosti. Tiran (2020) v svojem prispevku preuča pretekle in trenutne družbene inovacije v mestu in ugotavlja, da je sposobnost družbenega inoviranja visoka in jo je treba spodbujati, saj je v preteklosti že pomagala pri soočanju z različnimi družbenoekonomskimi in okoljskimi krizami. Rezman (2020) predstavi svoje videnje, kako je nastalo ekološko protestno gibanje, ki je močno pripomoglo k nastanku sodobnega, čistejšega, družbeno-politično kritičnega in kulturno aktivnejšega mesta in njegove okolice. Kozina in Halilović (2020) pišeta o še eni družbeni inovaciji v Velenju, to je razvoju urbanega vrtničarstva, zlasti območja Kunta Kinte, ki pozitivno vpliva na prostorski in družbeni razvoj mesta. Šterbenk, Ževart in Lenart (2020) analizirajo potencial Šaleških jezer, osvetljujejo proces njihove preobrazbe iz degradiranega območja v enega ključnih strebrov razvijajoče se turistične destinacije ter hkrati opozarjajo na dejavnike prihodnjega razvoja pojezerja. Smrekar in sodelavci (2020) še natančneje opredeljujejo glavni turistični potencial Velenja – socialistično dediščino in njene vrednote, analizirajo obstoječo ponudbo in predstavljajo primera dobrih praks podobnih območij v Evropi (Bochum in Ötztal), ki bi lahko pripomogla k večji privlačnosti za obiskovalce. Zorn, Tiran in Breg Valjavec (2020) pišejo o prostorski preobrazbi Velenjske kotline zaradi premogovništva, ne le o širjenju jezerskih površin, ampak tudi o drugih pokrajinskih učinkih, kot sta erozija in ugrezjanje površja. Repolusk (2020) postavlja pod vprašaj koncept »mesta mladih«, saj je trenutna demografska slika mesta dokaj slaba, demografske projekcije za prihodnost pa tudi niso ugodne.

3 Prožno in ustvarjalno Velenje

Brez dvoma je Velenje pred eno večjih prelomnic: tu so gospodarska negotovost, zapiranje premogovnika, neznani lastniki največje tovarne, načrtovana gradnja nove cestne povezave, stara okoljska bremena, medetnična trenja, demografske spremembe ... Omenjeni procesi niso značilni samo za Velenje, ampak so večinoma globalni in vplivajo tudi na druge kraje tako v Sloveniji kot v tujini. Na državni, regionalni in lokalni ravni nastajajo strategije, ki bi mesto pripravile na omenjene izzive in ga naredile bolj prožnega. V takšnih razmerah se odločevalci in načrtovalci pogosto poslužujejo strategij, kopiranih od drugih, manj ali povsem neprimerljivih mest ali regij. Ta knjiga je zato tudi klic, da mesto Velenje (ponovno) najde lastne, endogene vire, ki lahko postanejo motor nadaljnjega razvoja. Mesto na globalne dejavnike pač ne more vplivati, lahko pa vpliva na to, kako se na njih odziva (koncept prožnosti). To pa se zgodi lahko le tako, da se v javno razpravo vključi vse prebivalke in prebivalce občine, da sprejemanje temeljnih razvojnih smeri poteka čim bolj participativno, »od spodaj navzgor«.

Prispevki te knjige obravnavajo različne plati razvoja mesta, tako vsebinsko kot časovno. Mnogi prispevki obravnavajo doslej slabše osvetljene vidike, ki jih občinske strategije in načrtovalski dokumenti le redko opazijo, na primer urbano vrtničkarstvo, družbena angažiranost prebivalstva (ekološka gibanja), industrijske vrednote in kultura, družbene inovacije, pokrajinska raznolikost ... Velika dodana vrednost teh raznolikih prispevkov je v tem, da poudarjajo izvirnost in edinstvenost Velenja in njegove neposredne okolice ter gradijo pozitivno in objektivno sliko, temelječo na človeških, družbenih, kulturnih in prostorskih virih mesta.

Če je namen knjige pregled razvojnih dejavnikov Velenja ter kritično ovrednotenje prihodnjih razvojnih možnosti, menim, da je namen večinoma dosežen. Ključni sporočili sta naslednji:

1. Pri razvoju je treba upoštevati lastne, endogene vire. Glavni vir je zagotovo zgodovina, to je industrijska tradicija in vrednote, izhajajoče iz obdobja nastanka mesta (tovarištvo, medkulturno sožitje, solidarnost, kakovost bivalnega okolja ...). Te vire je treba uporabiti za diverzifikacijo gospodarstva (»zelena energetika«, okoljski inženiring, turizem ...), predvsem pa za družbeno-kulturni razvoj (nadaljnje spodbujanje mladinskih gibanj, prostovoljstva, kulturnih aktivnosti, medetničnega in medgeneracijskega dialoga).
2. Prav te vrednote in viri so lahko tudi razvojna ovira, če se ne upošteva raznolikosti mnenj in če lokalno prebivalstvo ne sodeluje v procesih načrtovanja. V tesno povezanih skupnostih, še posebej tistih z dolgoletno premogovniško tradicijo, lahko prihaja do elitizma in »zapiranja« navznoter. Zato bo participativno in vključujoče odločanje v prihodnosti še posebej pomembno.

4 Zahvala

Prispevek temelji na mednarodnem projektu BRIGHT FUTURE, ki ga sofinancirata Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (H6-8284) in Obzorje 2020 v okviru programa JPI Urban Europe.

Zahvaljujem se Mestni občini Velenje, ki je pri prijavi podprla omenjeni projekt, ter številnim Velenčankam in Velenčanom, ki so sodelovali v raziskavi kot aktivni udeleženci. Dodatno bi se rad zahvalil udeležencem treh delavnic, ki so potekale v Vili Rožle v letih 2018 in 2019, za usmerjanje, deljenje lokalnega znanja in izkušenj ter sprejetje v lokalno skupnost. Posebna zahvala gre Bojani Špiegel in Medobčinski zvezi prijateljev mladine Velenje za gostovanje v njihovih prostorih in pisatelju Petru Rezmanu za pisanje iskrih besedil na temo Velenja.

5 Viri in literatura

- Bole, D., Kozina, J., Tiran, J. 2019a: (Ne)uspešnost slovenskih industrijskih mest. Demografske spremembe in regionalni razvoj, Regionalni razvoj 7. Ljubljana.
- Bole, D., Kozina, J., Tiran, J. 2019b: The variety of industrial towns in Slovenia: a typology of their economic performance. Bulletin of Geography. Socio-economic Series 46. DOI: <https://doi.org/10.2478/bog-2019-0035>
- Bole, D., Goluža, M., Tiran, J., Kumer, P., Topole, M., Nared, J. 2020: The Settlement System in Slovenia. The Geography of Slovenia. World Regional Geography Book Series. Cham. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-14066-3_11
- Bole, D., Nared, J. 2020: Velenje v mednarodnem in slovenskem kontekstu. Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4. Ljubljana. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_05
- BRIGHT FUTURE – Bright Future for Black Towns. JPI Urban Europe project. Ljubljana, 2019. Medmrežje: <https://giam.zrc-sazu.si/sl/bright-future#v> (13. 12. 2019).

- Gašperič, P. 2020: Zgodovina Velenja. Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4. Ljubljana. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_02
- Goluža, M., Ostruh, K. 2020: Velenje – idealno mesto z izzivi na področju prometa. Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4. Ljubljana. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_06
- Kozina, J. 2020: Vrednote industrijskega mesta v post-socialističnem kontekstu. Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4. Ljubljana. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_09
- Kozina, J., Halilović, N. 2020: Urbano vrtničarstvo kot tradicija in družbena inovacija v Velenju. Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4. Ljubljana. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_13
- Kumer, P. 2020: Znaki in simboli socializma in industrije v Velenju. Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4. Ljubljana. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_10
- Nared, J., Bole, D., Razpotnik Visković, N., Tiran, J. 2020: Slovenian Economy. The Geography of Slovenia. World Regional Geography Book Series. Cham. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-14066-3_12
- Perko, D., Hrvatin, M. 2020: Pokrajinska raznolikost Mestne občine Velenje. Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4. Ljubljana. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_04
- Pipan, P. 2020: Moč in ranljivost velenjskega gospodarstva. Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4. Ljubljana. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_08
- Poles, R. 2020: Z radirko skozi mesto: kaj je še ostalo od mesta moderne? Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4. Ljubljana. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_07
- Repolusk, P. 2020: Demografska analiza Mestne občine Velenje: »mlado mesto« Velenje. Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4. Ljubljana. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_17
- Rezman, P. 2020: Ekološko protestno gibanje Velenjske kotline. Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4. Ljubljana. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_12
- Smrekar, A., Polajnar Horvat, K., Apih, J., Smrekar Apih, F. 2020: Ohranjanje vrednot socialistične zgodovine skozi turistično ponudbo. Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4. Ljubljana. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_15
- Šterbenk, E., Ževart, M., Lenart, F. 2020: Šaleška jezera kot realna razvojna možnost na področju rekreacije in turizma ob upoštevanju okoljskih omejitev. Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4. Ljubljana. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_14
- Tiran, J. 2020: Družbene inovacije v mestu – rešitve za negotovo prihodnost? Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4. Ljubljana. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_11
- Topole, M. 2020: Velenje: naravne in družbene razmere ter poselitve in promet. Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4. Ljubljana. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_03
- Zorn, M., Tiran, J., Breg Valjavec, M. 2020: Pokrajinska preobrazba Velenjske kotline zaradi pridobivanja lignita. Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4. Ljubljana. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_16

ZGODOVINA VELENJA

dr. Primož Gašperič

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika
primoz.gasperic@zrc-sazu.si, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6736-1308>

DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_02

UDK: 94(497.4Velenje)

911.375(497.4Velenje)

IZVLEČEK

Zgodovina Velenja

Arheološke najdbe pričajo o stalnem ali občasnem bivanju človeka na območju Šaleške doline že v starejšem paleolitu. Prve pisne omembe gradov in cerkva so iz 12. stoletja. Številni gradovi omogočijo širjenje protestantizma, velika pridobitev pa je delovanje prve osnovne šole v Velenju leta 1574. Z izboljšanjem cestnih povezav od konca 18. stoletja se območje odpre, vzpostavi pa se tudi poštni promet. V virih se premož omenja že v drugi polovici 18. stoletja, začetki premogovništva pa segajo v konec 19. stoletja. Intenzivni industrijski razvoj Velenja se začne po letu 1945. Odločna lokalna politika ter udarniška energija prebivalcev je v drugi polovici 20. stoletja zgradila sodobno mesto, ki mu radi rečejo mestu v parku. Rast industrije je temeljila na pridobivanju premoga in proizvodnji električne energije, posledica pa je onesnaženje območja. Leta 1987 je v Velenju potekal ekološki protest, ki se smatra za začetek trajnostnega razvoja. Sprejeti so bili številni sanacijski programi, katerih rezultati predstavljajo zgleden model okoljske sanacije degradiranega industrijskega območja.

KLJUČNE BESEDE

rudarstvo, socializem, moderno mesto, onesnaževanje, ekološka sanacija, historična geografija

ABSTRACT

History of Velenje

Archaeological findings testify about the permanent or occasional existence of man in the Šaleška dolina area in the earlier Paleolithic. The first written references of the castles and churches date from the 12th century. Numerous castles allow the spread of Protestantism, and the great gain is the operation of the first elementary school in Velenje in 1574. With the improvement of road links since the end of the 18th century, the area has been opened and postal traffic has been established. Coal is mentioned in sources as early as the second half of the 18th century, and the beginnings of the coal industry reach the end of the 19th century. The intensive industrial development of Velenje begins after 1945. The decisive local politics and striking energy of the inhabitants built a modern city in the second half of the 20th century, which they like to call the city in the park. The growth of the industry was based on coal mining and electricity production, resulting in pollution of the area. In 1987, an ecological protest took place in Velenje which is considered as the start of sustainable development. A number of remediation programs have been adopted, the results of which represent an exemplary model of environmental remediation of a degraded industrial area.

KEY WORDS

mining, socialism, the modern city, pollution, ecological remediation, historical geography

1 Uvod

Velenje je posebnost 20. stoletja. Lahko bi rekli, da je fenomen socialističnega prepričanja o izgradnji novega, po takratnem prepričanju boljšega sveta. V svoji daljni zgodovini predstavlja le manjše naselje, ki dosega raven lokalnega središča. Z odkritjem količin premoga svetovnih razsežnosti ter politiko industrializacije doživi preskok ter postane pomemben energetski dejavnik na državni in regionalni ravni. Zasluga kolektivne zavesti, udarništva ter vera v boljši jutri je Velenju, kot delavcu prijaznemu središču dodala tisto, kar pogosto pogrešamo pri ostalih mestih. Kljub političnim in gospodarskim spremembam Velenje ohranja duh udarniškega ponosa ter iz leta v leto bolj prepozna lastne kulturne, naravno-geografske ter zaposlitvene prvine, ki mu jih nudijo prostor, prebivalci in globalna svetovna dostopnost.

Članek je kratek pregled najpomembnejših zgodovinskih dogodkov, značilnosti, vplivov in ljudi, ki so oblikovali in soustvarjali zgodovino Šaleške doline ter predvsem Velenja. Pri pisanju so bila v veliko pomoč dela (tudi) Velenjčanov (na primer prispevki v Šaleških razgledih, Velenje: razprave o zgodovini mesta in okolice, Velenje: zbornik [11. in 12.] raziskovalnega tabora v letih 1999 in 2000, Zgodovina premogovnika Velenje), ki so zlasti od konca 20. stoletja preučili in opisali posamezna obdobja in značilnosti obravnavanega območja.

2 Od prvih naselitev do 18. stoletja

Območje Šaleške doline je bilo poseljeno že v starejšem paleolitiku. Redke, a bogate arheološke najdbe pričajo o stalnem ali občasnem bivanju človeka. Ostanke orodja ter predmetov za lov in bivanje so našli v Mornovi zijalki pri Šoštanju ter v jami Špehovka pri Hudi luknji. Območje so v antiki kolonizirali Rimljani, arheološke ostanke pa so našli v zgoraj omenjenih lokacijah ter tudi v Bevčah pri Velenju. O zgodnjem srednjem veku (med 5. in 12. stoletjem) je malo znanega, od 12. stoletja dalje pa se že pojavijo prve listine o cerkvi sv. Jurija, gradovih Šalek v istoimenskem kraju, Turn v Škalah ter Kacenštajn v Šentflorijanu. Kljub temu, da so najstarejši urbarji ohranjeni iz 15. stoletja (Ravnikar 1989), je imelo to burno stoletje v Šaleški dolini daljnosežne posledice. Izumrli sta rodbini Celjskih knezov in gospodov Ptujskih, ki sta bili največji posvetni posestnik na tem območju. Leta 1461 je bil ukinjen gornjesavski samostan ter ustanovljena ljubljanska škofija. Konec stoletja pa so sledili roparski vpadi turške vojske, ki so pustošili tudi po Šaleški dolini. V 16. stoletju se je nadaljevala nevarnost turških vpadov, velik vpliv na dogajanje pa je imel verski razkol med katoliki in protestanti. Širjenje protestantizma je bilo najmočnejše med plemstvom in meščanstvom, številni gradovi v Šaleški dolini pa so bili dober predpogoj za njegov razmah (Ravnikar 1999). Zaradi velikega števila gradov (med 10 in 20) je bila Šaleška dolina znana tudi kot »dolina gradov«, ime pa se je ohranilo vse do danes. V tem obdobju postane to območje eno od središč protestantskega življenja na Štajerskem. Največja pridobitev tega časa je delovanje prve osnovne šole, ki so jo leta 1574 protestanti odprli v Velenju (Ravnikar 1999; Šalej 1999).

V začetku 17. stoletja je delovanje protestantizma zatrto, zaradi bremen in vse težjih razmer pa postaja vse bolj nemirno kmečko prebivalstvo. Leta 1635 je prišlo do upora vseh slojev podložništva, ki je bil krajevno dokaj omejen, po povzročeni škodi pa silovitejši od obeh velikih kmečkih uporov leta 1515 in 1573. Zavzetih, opljenjenih ali porušenih je bilo od 35 (po dokumentiranih podatkih) do 67 (po manj zanesljivih podatkih) gradov, samostanov in župnišč. Najeta vojska krajišnikov je upor hitro zatrla, nekajtedensko bivanje in divjanje najetih vojakov pa je povzročilo dodatno pustošenje ter jezo plemstva (Hudales 1989; Ravnikar 1999).

Velenje je bilo skozi srednji vek ter vse do prve polovice 20. stoletja manjši trg, ki je po številu prebivalcev, hiš in centralnih funkcijah zaostajal za Šoštanjem in tudi mnogimi podeželskimi naselji v dolini (na primer Škale). Naselje se posredno omenja že leta 1264, ko so Velenjčani pričeli neki listini gornjegrajskega samostana. Grad se omenja že v 70. letih 13. stoletja (Muzej Velenje 2019; Ravnikar 1989;

Šalej 1999, po: Kljajič 1997), izrecno pa leta 1322, ko so ga gospodje Kunšperški prodali gospodom Ptujskim (Jakič 1997). Že vsaj sedem stoletij daje grajska zgradba Velenju in širši okolici osrednji obrambni, upravni, kulturni in vizualni pečat. V 13. stoletju so ga pozidali gospodje Kunšperški, v nadaljnjih stoletjih pa so ga večkrat spreminjali in dograjevali. Leta 1537 ga je Franc Lichtenberški podaril svojemu zetu Hansu Wagnu. V času te rodbine je sredi 16. stoletja dobil današnjo podobo renesančnega dvorca (Jakič 1997; Stopar 1985).

3 Od 18. do srede 20. stoletja

Številne reforme cesarice Marije Terezije in njenega sina cesarja Jožefa II. v drugi polovici 18. stoletja močno spremenijo družbeno in upravno ureditev. Pod tem vplivom je izvedeno prvo štetje prebivalstva leta 1754 (Hudales 1999). Spremeni se še iz srednjega veka uveljavljena delitev upravnih enot po zemljiških gosposčinah. Leta 1771 so uvedli oštevilčenje hiš, leta 1784 pa katastrske občine, s čimer so izboljšali nadzor nad zemljiško posestjo in obdavčenjem. V tistem obdobju je bilo območje današnje občine Velenje večji del zajeto v okraju Velenje, ki je spadalo pod celjsko okrožje (Hudales 1999). To je tudi čas ponovnega odprtja osnovne šole. Z dovoljenjem šoštanjanskega župnika odpre leta 1777 cerkovnik Janez Roser »zasilno šolo«. Slednja je leta 1799 postala redna (Ravnikar 1989).

Po preureditvi v času renesanse, na velenjskem gradu ni večjih predelav. Številne spremembe pa so pri njegovem lastništvu. Med najpomembnejšimi lastniki so rodbina grofov Sauerjev, ki so imeli v lasti še številne druge gradove. Konec 18. stoletja so ga prodali in po menjavi nekaj lastnikov je sredi 19. stoletja prišel v last Karla von Adamoviča de Cepina. Po njegovi smrti ga je podedovala vdova Bianca Adamovich, po kateri je manjši gradič Novo Velenje pod velenjskim gradom dobil imel Vila Bianca (Hudales 1999). Gre za eno najlepših zgradb na robu starega trga iz srede 19. stoletja.

Leta 1801 je trg Velenje prizadel uničujoč požar. Pogorele so vse hiše in celo cerkev. Po prenovi so se nekatere sprva pritlične hiše od srede stoletja dalje spremenile v nadstropne, kar je veljalo za hiše premožnejših prebivalcev. V pritličju so bili prostori za obrtniško delavnico oziroma gospodarski del, v nadstropju pa bivalni del. Konec 18. in v začetku 19. stoletja so se izboljšale cestne povezave z okolico. Med najpomembnejšimi je bila leta 1826 zgrajena cestna povezava s Koroško, ki je potekala skozi Hudo luknjo. Z boljšimi cestnimi povezavami je prišel tudi poštni promet (Hudales 1999), vse skupaj pa je vplivalo na postopno odprtje v svet. V začetku 19. stoletja je bilo Velenje še sedež okraja z deželnim sodiščem. Sredi 19. stoletja je bila na področju sodstva uvedena nova razdelitev, kjer sta bili do tedaj enakopravna okraja Velenje in Šoštanj združena v sodni okraj Šoštanj (Hudales 1999).

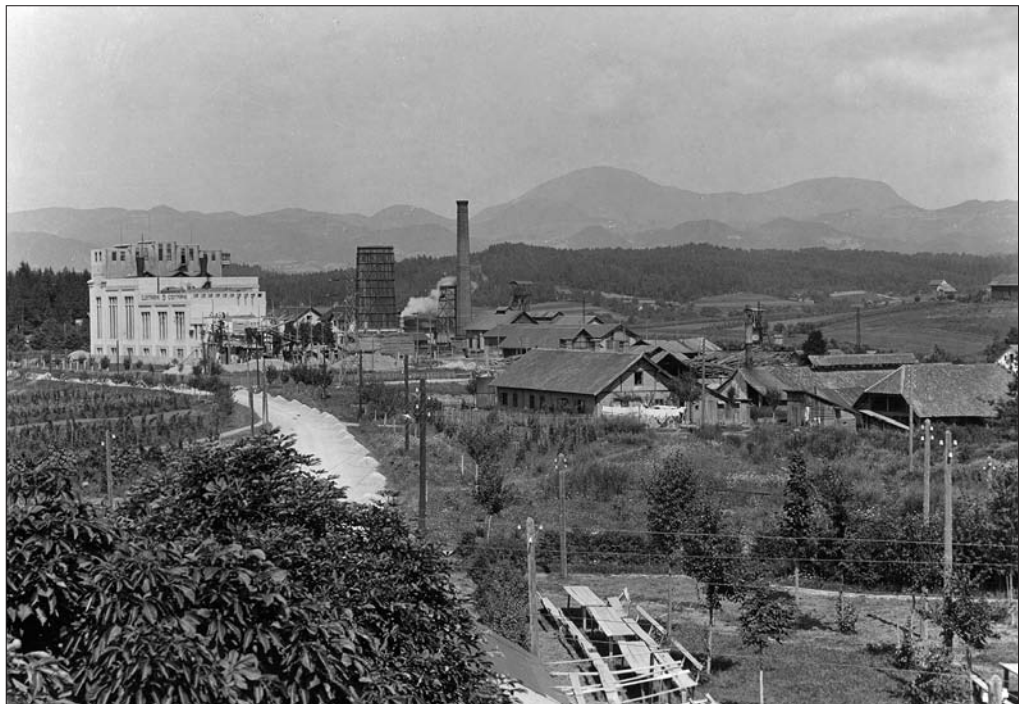
Zametki industrijskega razvoja Velenja segajo v 2. polovico 19. stoletja, ko je bilo ozemlje Slovenije del Avstro-Ogrske monarhije. V tem obdobju je fevdalizem že odpravljen, po drugi strani pa se je uveljavil liberalni kapitalizem. Ta čas zaznamuje prvi val industrializacije, nadgradnja cestnega ter gradnja železniškega omrežja. Obdobje je čas kulturnega, narodnostnega in političnega prebujanja vendar v Šaleški dolini pusti največji pečat postopna industrializacija. V Šoštanju postane usnjarska dejavnost rodbine Vošnjak konec stoletja prava industrijska panoga, v Puharjih pri Šoštanju je deloval rudnik cinka in svinca, krajši čas tudi cinkarna (Hudales 1989; Ravnikar 1989).

Konec 19. stoletja je Velenje predvsem trgovsko in oskrbovalno središče z obrtjo in nekaj upravnimi funkcijami, kmetijstvo pa je v tistem času še pomembna gospodarska dejavnost (Šalej 1999, po: Šterbenk 1998). S pojavom meščanstva in industrializacije se je začel intenzivnejši razvoj, pri čemer je imel sosednji Šoštanj določeno prednost zaradi naravne središčne lege in močne obrtne tradicije (Šalej 1999).

Močnejši gospodarski razmah je Velenje doživelo konec 19. stoletja in v začetku 20. stoletja, ko so v bližini Velenja, med Staro vasjo in Škalami, odprli premogovnik. V tistem času je premogovništvo na razvoj trga Velenje vplivalo le posredno, saj naselje v tem času še ni bila rudarska naselbina. Velenjski premog in šoštanjaska tovarna usnja sta v dolino pritegnila tudi železnico, ki je stekla skozi Savinjsko

dolino leta 1891 in povezala Velenje s Celjem, leta 1899 pa je železniška proga povezala Velenje tudi z Dravogradom oziroma s Koroško (Šalej 1999, po: Kljajič 1997). Dejavnost premogovnika je v prvem desetletju po odprtju zajela predvsem okoliške podeželske kraje na južnem in severnem robu doline. Velenje je še v začetku 20. stoletja tipično trgovsko-obrtniško naselje, ki predstavlja središče podeželske okolice (Hudales 1999). Zadnje desetletje 19. stoletja je bila premogovništvo edina industrijska panoga v Velenju. Posledica je bila hitra širitev obrti, trgovine in gostinstva. Premogovnik je bil velik porabnik lesa, zato se je povečal zlasti prevoz, prodaja ter obdelava lesa (Hudales 1999).

Nastanek sodobnega Velenja je izrazito povezan z razvojem premogovništva in pozneje kovinske industrije. O premogu v Šaleški dolini je prvi pisal pater Steiz leta 1766 v poročilu Štajerski kmetijski družbi. Najstarejša znana listina, ki omenja obstoj lignita (vrsta rjavega premoga) je iz leta 1767, ko je upravitelj Rudarskega sodniškega urada v Gradcu Ivan Fuchs poročal notranjeavstrijski vladi o najdenih nahajališčih. Omenjeni sloj lignita je bil zelo tanek, lokacija pa ni vplivala na kasnejši razvoj premogovnika. Za izkoriščanje premoga so bile koncesije prvič podeljene leta 1844 za kop Pesje, ki je bil predhodnik današnjega rudnika. Z vrtnimi deli so začeli leta 1873. Leta 1875 so izvrtali dobrih 176 metrov globoko vrtino, s katero je raziskovalec in lastnik premogovnika Pesje Franc Mages odkril ležišče pliocenskega premoga. Na globini 101 metra so našli dobrih 37 metrov debelo plast lignita. Gre za prvo odkritje bogate plasti premoga, zato leto 1875 velja za začetek delovanja današnjega Premogovnika Velenje. Med leti 1884 in 1889 je novi lastnik rudnika Daniel von Lapp dal izvrtati še 15 vrtin. Z globokimi vrtinji so nadaljevali med drugo svetovno vojno, intenzivneje pa po njej (Brezigar 1985; Seher 1998). Ker lignit nima večje kurilne vrednosti in ima poleg tega veliko pepela in vlage, ga ni racionalno prevažati na večje razdalje. Zato so že leta 1905 neposredno ob premogovniku zgradili termoelektrarno, še mnogo večjo pa po drugi svetovni vojni v sosednjem Šoštanju (Šalej 1999 po: Šterbenk 1998).

Slika 1: Razglednica Velenja iz okoli leta 1928, ki prikazuje Stari jašek ter Termoelektrarno Velenje (avtor neznan).

4 Obdobje po drugi svetovni vojni

Pravi intenzivni industrijski razvoj Velenja se začne po letu 1945 oziroma v obdobju socializma, kjer je bila odločilnega pomena najdba velikih zalog lignita ter industrijsko usmerjena politika takratne Jugoslavije. Mesto je v tem oziru sledilo temeljnemu vodilu državne gospodarske politike: industrializacija s poudarkom na graditvi težke in predelovalne industrije. Vrtanje in iskanje debelejših plast premoga se močno poveča in traja do 80. let 20. stoletja. Med letoma 1873 in 1982 so izvrtali približno 450 vrtin v skupni dolžini preko 241 kilometrov. Ocena iz časa druge svetovne vojne je (bila), da naj bi celotno nahajališče vsebovalo okoli 700 milijonov ton lignita. V lignitnih plasteh, debelih približno 170 metrov, je bilo do leta 1998 nakopanih približno 170 milijonov ton (Brezigar 1985; Seher 1998), do konca leta 2011 pa dobrih 226 milijonov ton premoga (Premogovnik Velenje 2019a). Količine izkopanega premoga so naraščale do srede 90. let 20. stoletja, v posameznih obdobjih pa je premogovnik zagotavljal kar tri četrtine vsega slovenskega premoga oziroma tretjino v Jugoslaviji. V 80. letih 20. stoletja je bilo povpraševanje po premogu tako veliko, da je premogovnik (takrat Rudnik lignita Velenje) kljub sodobni mehanizaciji in napredni lastni odkopni metodi komaj zadovoljeval potrebe po premogu. Zato ni naključje, da so leta 1981 prvič odkopali več kot 5 milijonov ton premoga, leta 1985 pa postavili rekord, 5.106.400 ton, ki velja še danes. To je čas, ko je imel rudnik največ zaposlenih, leta 1984 je v njem delalo 5458 ljudi. Po osamosvojitvi Slovenije se je potreba po premogu zmanjšala, s tem pa tudi količine izkopanega premoga. Od leta 2003 je velenjski lignit namenjen izključno proizvodnji električne energije v Termoelektrarni Šoštanj (Premogovnik Velenje 2019b). Slednjo so stalno izpopolnjevali in povečevali. Danes ima ta termoelektrarna, ki je največji tovrstni objekt v Sloveniji, 1029 MW instalirane moči, s čimer v povprečju zadovoljuje tretjino elektroenergetskih potreb Slovenije (Termoelektrarna Šoštanj 2019).

Slika 2: Razglednica iz leta 1938, ki prikazuje trg Velenje z gradom ter ravninski del, kjer se danes nahaja center Velenja ob Šaleški cesti proti gradu Šalek (avtor neznan).

Z naraščanjem potreb po premogu je rasla želja po izkopavanju, to pa je vplivalo na prebivalstvo in prostorsko širjenje Velenja. Velenje je bilo tudi po drugi svetovni vojni sprva neznatno rudarsko naselje. Po letu 1954 se je začelo spreminjati. Silovit razvoj je doživel v 50. letih 20. stoletja, ki se je nadaljeval v naslednjih desetletjih. Potrebe po delavcih so vplivale na priseljevanje, s tem pa na naraščanje prebivalstva. Največ priselitev je bilo v 70. letih 20. stoletja. Leta 1991 je živel v Velenju 71 % Slovencev, 8 % Muslimanov, 7 % Hrvatov, 6 % Srbov, 7 % pa je bilo neopredeljenih (Počakaj Horvat 1998).

Kljub velikim spremembam v Velenju, grad ostaja arhitekturna dominanta mesta. Po drugi svetovni vojni postane državna lastnina, v katerem uredijo rudarska stanovanja. Po letu 1957 ga postopno preurejajo v muzej. Prvotno so bili v gradu prostori Muzeja slovenskih premogovnikov, ki je od leta 1999 v opuščnem delu jame Škale, kjer uspešno deluje kot Muzej premogovništva Slovenije (Premogovnik Velenje 2019c). Razvijajoči se muzej v gradu se je zaradi širšega področja delovanja preimenoval v Muzej Velenje, v katerem je deset stalnih ter tematske občasne razstave. Pod njegovo okrilje spada še osem dislociranih enot (Muzej Velenje 2019).

V 50. letih 20. stoletja je tudi okolica Velenja lahko opazila, da v primeru Velenja ne gre le za gradnjo stanovanj, temveč da nastaja moderno mesto, ki nima primerjave v Sloveniji in Jugoslaviji (Hudales 2015). Regulacija reke Pake v letih 1956 in 1957 je pomenila osnovo za gradnjo bodočega mesta, saj je bil velik del območja stalno ali občasno pod vodo, po regulaciji pa se je ozemlje postopoma izsušilo (Žgank 1999). Leta 1957 je arhitekt Janez Trenz izdelal nov urbanistični načrt mesta (Poles 1999), 20. septembra 1959 pa je potekala svečana otvoritev novega središča mesta, kar velja za začetek Velenja kot mesta (Kljajič 1999). Iz tistega časa so znane parole o »socialističnem čudežu«, »mestu v parku«, »idealnem mestu idealnega družbenega reda« in podobno (Poles 2013). Vsekakor drži, da je bila ureditelj mesta, nadstandardna stanovanja in z udarniškim delom urejena okolica zgled ostalim mestom tudi po kakovosti življenja t. i. delavskega razreda.

Ob občinskem prazniku leta 1963 je Velenje tudi formalno postalo središče Šaleške doline (Poles 1999). Leta 1952 postane mestna občina, nekdanja občina Šoštanj pa se leta 1963 preimenuje v občino Velenje,

Slika 3: Razglednica Velenja iz okoli leta 1940, ki prikazuje nekoliko vzpeto območje trga Velenje, nad katerim se vzpenja hrib z mogočnim velenjskim gradom (avtor neznan).

kamor se preseli tudi sedež občine. Leta 1981 se mesto (ne pa tudi občina) Velenje preimenuje v Titovo Velenje, ki nosi to ime do leta 1990, ko razveljavijo sklep iz leta 1981 in je mestu zopet ime (le) Velenje. Leta 1994 se takratna občina Velenje razdeli na tri nove občine: Mestna občina Velenje, Šoštanj in Šmartno ob Paki (Kljajič 2001). Šoštanj in Velenje danes povezuje industrijska cona, ki ju hkrati združuje v nekakšen industrijski in urbani kompleks oziroma urbanizirano somestje.

Novo Velenje danes ni samo dediščina starega trga, temveč obsega območje nekdanje Stare vasi (obcestnega naselja ob nekdanji cesti Velenje-Šoštanj), Staro Velenje (trg pod grajskim gričem) in Novo Velenje (urbano območje, ki se je širilo po drugi svetovni vojni) (Sore 1976). V starejši literaturi in na kartografskem gradivu se zanj pojavljajo zemljepisna imena kot so *Weln*, *Wöläna*, *Wallan*, *Wöllan* (Jeršič in Ževart 2019, 33). Mesto je nastalo torej med trgov Velenje, Staro vasjo, zaselkom Šmartno (Sv. Martin pri Velenju) in Šalekom (Šalej 1999).

Do leta 1954 sta kot jedri izstopali območji starega dela pod gradom ter po vojni zgrajeni del novega Velenja, vzhodno od starega rudniškega jaška. Po letu 1954 se je Velenje širilo proti jugu na ravninsko območje desnega brega reke Pake. Na levem bregu se je med letoma 1959 in 1964 oblikovalo upravno, kulturno, trgovsko in poslovno središče. Po letu 1964 se začne zidava enodružinskih hiš. V prvi polovici 70. let se je mesto širilo proti severovzhodu, kjer se je oblikovala četrta družinskih hiš Konovo in vilška četrta severno od Stare vasi. Po letu 1974 so se proti vzhodu in jugovzhodu širile blokovske in stanovanjske soseske, po letu 1980 pa se blokovska pozidava nadaljuje pri Selu ter v vzhodnem delu Velenjske kotline. V tem času se gradnja družinskih hiš že umika proti okoliškim podeželskim naseljem. Tako so v Velenju v času največjega priseljevanja v 70. letih zgradili dve petini vseh stanovanj (Počkaj Horvat 1998). Prostor med naselji je bil modernistično zasnovan v t. i. vrtno mesto, ki je nastajalo od srede 20. stoletja ter se močneje širilo do 90. let 20. stoletja, ko so bila znotraj mestnega območja funkcionalno zajeta še naselja Konovo, Pesje, Selo, del Prelog in Bevc (Šalej 1999).

Velenje je v začetku 60. let 20. stoletja postalo občinsko središče, obenem pa tudi zaposlitveno in gospodarsko središče pokrajine. Z razvojem premogovništva in industrije so se ponujale številne zaposlitvene možnosti, zato se je število prebivalcev močno povečalo. Rast prebivalstva je presegala povprečje ostalih mest v Sloveniji, saj se je med letoma 1961 in 1991 število prebivalcev povečalo skoraj za trikrat (SI-STAT 2019).

Leta 1957 je bil sprejet moderni urbanistični načrt po načelu t. i. mesta v parku (Šterbenk in Ževart 2001), s čimer so bili postavljeni temelji modernističnega mesta s svetlimi in sončnimi stanovanji sredi zelenja. Otvoritev mestnega središča so simbolično obeležili s 40. obletnico Komunistične partije Jugoslavije. V spomin na socialistično obdobje, stoji v mestnem središču največji kip Josipa Broza – Tita na svetu, ki so ga Velenjčani postavili leta 1977. Tito je Velenje obiskal štirikrat: v letih 1958, 1962, 1963 in 1969. Med odmevnejšimi je bil tretji obisk leta 1963, ko je v Velenje prišel skupaj z Nikito Hruščevom, ki je kot prvi sekretar Komunistične partije Sovjetske zveze vodil to državo. Znan je anekdota, ko gospa Hruščev po ogledu Velenja, kjer so ji pokazali nova, prostorna in svetla stanovanja, ni verjela, da so namenjena rudarjem (Žgank 1999). Za razvoj mesta je bil med najzaslužnejšimi nekdanji direktor velenjskega premogovnika, kasnejši predsednik skupščine občine Velenje ter direktor zavoda za urbanizem Nestl Žgank, kateremu so Velenjčani leta 2009 postavili spomenik v bližini Titovega. S svojim znanjem, prizadevanji in političnimi povezavami, kjer je veliko vlogo odigral Franc Leskošek - Luka, eden vodilnih politikov na republiški in državni ravni, se je rudnik razvil v enega največjih in najsodobnejših v Jugoslaviji. Skupaj s prebivalci Velenja so opravili ogromno prostovoljnih udarniških ur ter v kratkem času zgradili sodobno mesto, poimenovano tudi vrtno mesto.

5 Obdobje po osamosvojitvi Slovenije

Za obdobje po letu 1991 je podobno kot v drugih slovenskih mestih značilen zaton težke industrije in premogovništva ter povečevanje brezposelnosti. Nekdaj množično doseljevanje, tudi iz drugih republik

nekdanje Jugoslavije, se je ustavilo. Ker so se v preteklosti priseljevali mladi ljudje, je naravni prirastek še vedno velik. Kljub deindustrializaciji je vodilna industrijska panoga kovinskopredelovalna industrija. Več kot polovica velenjskega aktivnega prebivalstva je zaposlena v industriji in rudarstvu. Gospodarstvo Velenja danes še vedno temelji na dveh večjih industrijskih sistemih, in sicer skupini Premogovnik Velenje in poslovnem sistemu Gorenje, ki zaposlujeta skupaj polovico aktivnega prebivalstva v mestni občini Velenje (Bole in sodelavci 2018). Uspešno delujejo tudi inovativna mala in srednje velika podjetja, kot na primer Esotech, HTZ Velenje, I.P., Plastika Skaza, Veplas in druga (Šumič 2016).

Rast industrije je temeljila na pridobivanju premoga in proizvodnji električne energije, zaradi česar je bilo v 80. letih prejšnjega stoletja to območje eno najbolj onesnaženih v Sloveniji. Zaradi podzemeljskega izkopavanja premoga ter kasnejšega posedanja tal so nastala umetna jezera (Velenjsko, Škalsko, Družmirsko oziroma Šoštanjsko). Na tem območju so bile pred tem kmetijske površine in naselja, ki so delno ali v celoti izginila (na primer Škale, Družmirje, Preloge). Zaradi premogovništva, se podoba še vedno spreminja, vendar je večina jezerskih obrežij delno ali povsem umirjenih. Izkopavanje premoga je intenzivnejše le še pod zahodnim bregom Velenjskega jezera, kjer ugreznino sproti zasipavajo z elektrofiltrskim pepelom. Kot stranski produkt sežiganja premoga v Termoelektrarni Šoštanj nastane vsako leto okoli 800.000 ton pepela. Slednji je bil v preteklosti glavni razlog za onesnaževanje Velenjskega jezera, sedaj pa z njim gradijo nasip oziroma vzdržujejo pregrado med Velenjskim in Družmirskim jezerom (Šterbenk in sodelavci 2004).

Velenjsko jezero je bilo do leta 1983 odlagališče pepela termoelektrarne, zato je večkrat prišlo do pogina rib. Zaradi vode, ki je z odlagališča pepela odtekala v jezero in naprej v reko Pako, je bila jezerska voda do leta 1993 izredno alkalna, pH 12. Premogovništvo in ostale industrijske dejavnosti so torej močno spremenile podobo Velenjske kotline. Nastala je jezerska pokrajina, ki je občutljiva za škodljive vplive različnih človekovih dejavnosti. Leta 1987 je bil v Velenju ekološki protest, ki je zaznamoval začetek strategije trajnostnega razvoja skupnosti. V ta namen so največji industrijski zaposlovalci in onesnaževalci, premogovnik, termoelektrarna in Gorenje, leta 1988 ustanovili Inštitut za ekološke raziskave – ERICo, ki je zadolžen za okoljski monitoring, izdelavo namenskih študij ter izpeljavo sanacijskih in razvojnih programov (Rotnik in sodelavci 2006; Špeh in Plut 2001). Leta 1993 so bile sprejete strokovne osnove za sanacijski program Vode občine Velenje, leto kasneje pa program v celoti. Od leta 1994 so se razmere v Velenjskem jezeru, ki je največji v Šaleški dolini ter z velikostjo 1,4 km² med večjimi v Sloveniji (Mestna občina Velenje 2019) izboljševale, saj so uredili zaprti krogotok transportne vode, ki se vrača v elektrarno (Šterbenk in sodelavci 2004). Rezultati opravljenih meritev in analiz monitoringa jezerske vode so leta 2019 pokazali, da je voda primerna za kohanje (ERICo 2019). Poleg kopaliških možnosti, je rezultat okoljske sanacije tudi nastanek pomembnega rekreacijskega območja za mestno prebivalstvo, prav v zadnjem času pa se povečuje tudi delež gostov od drugod. Velenje v novejšem času razvija tudi turistični sektor. Znatne okoljske izboljšave v Velenju predstavljajo zgleden model okoljske sanacije degradiranih industrijskih območij.

V letu 2019 je Velenje šesto največje mesto, v katerem živi dobrih 25.000 prebivalcev (SI-STAT 2019). Spada med gospodarsko močnejša središča Slovenije, ki je slonelo na premogovništvu, danes pa izstopa kovinska industrija s tovarno gospodinjske opreme Gorenje, ki je eden največjih gospodarskih subjektov in izvoznikov v Sloveniji (Šalej 1999) ter nekatera manjša uspešna podjetja.

6 Sklep

Intenzivna izgradnja Velenja kot urbanega in zaposlitvenega središča ter posledice zatona izkoriščanja premoga, je prebivalce Velenja opozorila na bodoče spremembe. Negotova prihodnost največjih zaposlovalcev (Gorenje, Premogovnik Velenje) sili Velenje k usmerjanju v druge dejavnosti. Zato gradijo svojo prepoznavnost na področju kulture (Muzej premogovništva Slovenije, Muzej Velenje, Dom kulture Velenje, odmevne prireditve), arhitekture (Velenjski grad, zasnova središča mesta, posamezne

zgradbe), športa (skakalnice, športni prostori), podjetništva (prilagodljiva manjša podjetja, podjetniški inkubator), ekologije (študij, inštitut, sprejemanje ekoloških politik) in turizma (Velenjsko jezero, obisk mesta). Bolj kot drugod, v Velenju načrtujejo in delajo v duhu vrednot, solidarnosti ter medsebojne pomoči. To želijo ohraniti in nadgrajevati tudi v bodoče, kar se zelo lepo kaže pri uspešnem društvenem delovanju ter izobraževanju starostnikov. Bolj kot na posamezna ločena poglavja svoje zgodovine, Velenje prisega na promocijo lokalnih posebnosti, ki jih promovira z razvojem naprednih idej in tehnologij ter promocijo lastnih turističnih potencialov. Kot ugotavlja raziskava iz leta 2018 (Bole in sodelavci 2018), so teme iz sodobne zgodovine Velenja (na primer premogovnik, industrija, socializem, udarništvo) zelo pomembne za njegove prebivalce. Vplivajo na njihov način razmišljanja o inovacijah, razvoju in spremembah pri prihodnjem gospodarskem, turističnem in kulturnem razvoju mesta.

7 Zahvala

Prispevek temelji na raziskovalnem programu Geografija Slovenije (P6-0101), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije ter mednarodnem projektu BRIGHT FUTURE, ki ga sofinancirata Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (H6-8284) in Obzorje 2020 v okviru programa JPI Urban Europe.

8 Viri in literatura

- Brezigar, A. 1985: Premogova plast Rudnika lignita Velenje. *Geologija* 28/29.
- ERICo, 2019: Rezultati analiz Monitoringa Velenjskega jezera za namen kopanja. Velenje.
- Bole, D., Gašperič, P., Kozina, J., Kumer, P., Pipan, P., Repolusk, P., Tiran, J. 2018: Assessing social sustainability: case study town of Velenje. Medmrežje: https://giam.zrc-sazu.si/sites/default/files/t4.1_zrc_sazu_final_report_v3.pdf (20. 11. 2019).
- Medmrežje: <http://www.velenje-tourism.si/files/tourism/Publikacije/analize%20vode%20vj%202019.pdf> (22. 10. 2019).
- Hudales, J. 1989: Le vkup, le vkup uboga gmajna. Šaleški razgledi 2. Titovo Velenje.
- Hudales, J. 1999: Šaleška dolina v 18. in 19. stoletju. Velenje : razprave o zgodovini mesta in okolice. Velenje.
- Hudales, J. 2015: Življenje v novem mestu: Velenje in njegove urbane identitete 1945–1960. Zbirka Razprave FF. Ljubljana.
- Jakič, I. 1997: Vsi slovenski gradovi: leksikon slovenske grajske zupaščine. Ljubljana.
- Jeršič, S., Ževart, M. 2019: Velenje: bogastvo pogledov. Velenje.
- Kljajič, D. 1997: Zgodovina Velenja. Gradivo Mestne občine Velenje, tipkopis. Velenje.
- Kljajič, D. 1999: Velenje po letu 1940. Velenje. Razprave o zgodovini mesta. Velenje.
- Kljajič, D. 2001: Kratek pregled razvoja Velenja po letu 1945. Velenje: zbornik [11. in 12.] raziskovalnega tabora v letih 1999 in 2000. Velenje.
- Mestna občina Velenje. Jezera, 2019. Medmrežje: <https://www.velenje.si/za-obiskovalce/naravna-in-kulturna-dediscina/jezera> (18. 10. 2019).
- Počkaj Horvat, D. 1998: Velenjsko in Konjiško hribovje. Slovenija: pokrajine in ljudje. Ljubljana.
- Poles, R. 1999: Oris arhitekturnega razvoja Velenja – prek idealnega mesta do mesta priložnosti. Velenje: razprave o zgodovini mesta. Velenje.
- Poles, R. 2013: Velenje: sprehod skozi mesto moderne. Arhitekturni vodnik. Velenje.
- Premogovnik Velenje 2019a. Mejniki - Sprehod skozi zgodovino: 1875–2008, 2019. Medmrežje: <http://www.rlv.si/si/premogovnik-velenje/zgodovina/mejniki> (14. 10. 2019).
- Premogovnik Velenje 2019b. Zgodovina, 2019. Medmrežje: <http://www.rlv.si/si/premogovnik-velenje/zgodovina> (14. 10. 2019).

- Premogovnik Velenje 2019c. Muzej premogovništva Velenje, 2019. Medmrežje: <http://muzej.rlv.si/si/o-nas/premogovnik-velenje/zgodovina> (23. 10. 2019).
- Muzej Velenje. O muzeju Velenje, 2019. Medmrežje: <https://muzej-velenje.si/slo/o-muzeju/> (22. 10. 2019).
- Ravnikar, T. 1999: Čas prehoda med srednjim vekom in novim vekom v Šaleški dolini. Velenje: razprave o zgodovini mesta in okolice. Velenje.
- Ravnikar, T. 1989: Razmišljanja ob nekaterih odprtih vprašanjih iz preteklosti Šaleške doline. Šaleški razgledi 2. Titovo Velenje.
- Seher, A. 1998: Zgodovina premogovnika Velenje. Knjiga 2. Velenje.
- SI-STAT. Statistični urad Republike Slovenije, 2019. Medmrežje: <https://pxweb.stat.si/SiStat> (9. 10. 2019).
- Sore, A. 1976: Velenje. Krajevni leksikon Slovenije 3. Svet med savinjskimi Alpami in Sotlo. Ljubljana.
- Stopar, I. 1986: Gradovi na Slovenskem. Ljubljana.
- Šalej, M. 1999: Historično-geografski oris Šaleške doline in njenega obrobja. Velenje: razprave o zgodovini mesta in okolice. Velenje.
- Špeh, N., Plut, D. 2001: Sustainable landscape management in Slovenia: Environmental improvements for the Velenje coal mining community 1991–2000. *GeoJournal* 54. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1021749229959>
- Šterbenk, E., Ževart, M. 2001: Velenje – nastanek, razvoj in spremembe. Velenje: zbornik [11. in 12.] raziskovalnega tabora v letih 1999 in 2000. Velenje.
- Šterbenk, E., Ževart, M., Ramšak, R. 2004: Jezera, o katerih bomo še slišali. *Geografski obzornik* 51-1.
- Šumić, J. 2016: Scenarij prostorskega razvoja turizma v Mestni občini Velenje. Magistrsko delo, Univerza v Ljubljani. Ljubljana.
- Termoelektrarna Šoštanj. Proizvodnja, 2019. Medmrežje: <http://www.te-sostanj.si/si/proizvodnja> (14. 10. 2019).
- Žgank, N. 1999: Spomini »rdečega kralja«. Ljubljana.

VPLIV GEOGRAFSKIH RAZMER NA POSELITEV IN PROMET V MESTNI OBČINI VELENJE

dr. Maja Topole

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika
maja.topole@zrc-sazu.si, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1007-2289>

DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_03

UDK: 911.372(497.4Velenje)

IZVLEČEK

Vpliv geografskih razmer na poselitev in promet v Mestni občini Velenje

Velenjska kotlina je bila poseljena od paleolitika dalje. Prehodnost med alpskim in subpanonskim svetom je omogočala raznoliko gospodarjenje s prostorom. Pred industrijsko revolucijo so bile najpomembnejše dejavnosti gozdarstvo, domača obrt, promet (furmanstvo) in lesna trgovina, že od srednjega veka strogo nadzorovane iz številnih tukajšnjih gradov. Zaradi omejitev, izhajajočih iz reliefnih, pedoloških, litoloških, hidrografskih in podnebnih razmer je bilo prostora za poselitev in promet že pred izkoriščanjem lignita zelo malo. Najugodnejše razmere so bile na robnem gričevju kotline. Hribovito obrobje ni bilo ugodno zaradi nadmorskih višin, strmin in nestabilnih tal, dno grezajoče se Velenjske kotline pa zaradi temperaturnega obrata, poplavnega in močvirnega sveta. V 20. stoletju je usoda kotline vse bolj krojil premog. Rudarjenje je povzročilo nastanek in širjenje ugrezninskih jezer ter tako dodatno oženje poselitvenega prostora. Po drugi strani je zaradi rastočih potreb po delovni sili povzročilo velike potrebe po novih zazidalnih površinah in vodilo v bliskovito urbanizacijo. Premog se je izkazal kot najpomembnejši urbanistični dejavnik v kotlini.

KLJUČNE BESEDE

Velenjska kotlina, Šaleška dolina, geografska lega, geografski položaj, naravne razmere, družbene razmere, premog, spreminjanje pokrajine

ABSTRACT

Influence of geographic conditions on settlement and transportation in Velenje Municipality

The Velenje basin has been settled since Paleolithic. Transition between Alpine and Sub-Pannonian region has enabled heterogeneous economy of this space. Before industrial revolution forestry, cottage industry, transportation and timber trade were the most important activities. Since the Middle Ages they were strictly controlled by authorities living in the numerous castles in the region. Due to the restrictions based on relief, soil, lithology, hydrography and climate, the space for settlements and transportation was limited already before they started mining lignite. The most favourable conditions were to be found on the lower hills at the margins of the basin. Higher hills on the outskirts were not appropriate because of elevation and steep slopes, while the basin was unsuitable due to temperature inversion, floods and marshland. In the 20th century the basin's fate depended more and more on coal. Mining resulted in emergence and enlargement of subsidence lakes, which led to even less appropriate space for settlements. On the other hand the growing need for workforce also required new areas for buildings, which lead to rapid urbanisation. Coal turned out to be the basin's main urbanisation factor.

KEY WORDS

Velenje basin, Šalek valley, geographical position, physical conditions, sociogeographical conditions, coal, landscape transformation

1 Uvod

V prispevku nas zanimajo družbeno- in naravnogeografske danosti in njihov vpliv na poselitev in promet Velenjske kotline. Nimamo namena predstaviti naravnogeografskih in družbenogeografskih dejavnikov celostno, saj je to predmet obravnave drugih prispevkov v zborniku. Tudi zgodovinske dejavnike navajamo zgolj toliko, kolikor so pomembni za razvoj današnje poselitve in prometa.

2 Vpliv geografske lege in položaja na poselitev in promet

Šaleška dolina, ki jo po največjem mestu imenujemo tudi **Velenjska kotlina**, je bila od nekdaj privlačna za poselitev. Na eni strani gre za naravnogeografsko izredno pestro območje, ki zaradi **stika različnih naravnih enot** omogoča raznoliko gospodarjenje s prostorom. Prehodnost se kaže tako v litološkem, pedološkem, reliefnem kot podnebnem pogledu. Kotlino proti severu in vzhodu zapirata predalpski Plešivško in Paško hribovje, ki spadata med odrastke vzhodnih Karavank (Perko in Hrvatin 2020). Proti zahodu kotlina prehaja v Kamniško-Savinjske Alpe, na jugu pa v terciarno Ložniško gričevje. Najbolj je odprta na jugovzhod, proti Pireškemu in Dobrnskemu podolju, ki se ujemata s Šoštanjско prelomnico. Podolje je prometno najlažje prehodno, od tu pa prodirajo tudi vplivi subpanonskega podnebja.

Na drugi strani gre za strateško pomembno območje oziroma za pomemben **prometni položaj**. Prek Velenjske kotline so kljub težavnim prehodom že davno tekle povezave med Celjsko kotlino in Savinjsko dolino ter Koroško, pa tudi bolj daljnovidne poti med severom in jugom, na primer iz Graške kotline čez Radeljski prelaz v Dravsko dolino, čez zahodno Pohorje v Slovenj Gradec, dalje čez jugovzhodno prigorje Uršlje gore v Gornjo Savinjsko dolino, od tu pa skozi Gornji Grad ali Tuhinjsko dolino v Kamnik (Klančnik in Klančnik 1976). Najugodnejši prehodi so bili vzdolž podolij (Vitanjsko, Dobrnsko podolje) in po zložnih slemenih hribovja (Graška gora, 787 m).

Sicer 40 km dolga hudourniška rečica Paka, ki je največji vodotok v Velenjski kotlini, močno menja smeri in litološke podlage, kar z vidika prometa ni bilo ugodno. Na svoji poti z južnega dela Pohorja na jugozahod proti Savinji preči metamorfne in karbonatne kamnine, v srednjem toku najmlajše jezerske in rečne sedimente, na koncu pa spet karbonatne kamnine in celo vulkanski andezitni tuf. Tip doline se zato spreminja na kratke razdalje. Razmere za poselitev in promet so bile v preteklosti neugodne zaradi oblikovanosti površja in vodnih razmer – hribovitega obrobja na severu in zaradi ozkih, težko prehodnih sotesk – prebojnih dolin med Vitanjskim podoljem in Velenjsko kotlino (soteska Huda luknja) ter med Velenjsko kotlino in Savinjsko dolino (soteska Penk). Na dnu grezajoče se Velenjske kotline je poselitev in promet omejeval mokrotni in poplavni svet. Naselja so zato zasedla dvignjeno robno gričevje, znotraj tega pa predvsem vršna, manj nagnjena in dobro osončena območja. Gričevje je bilo za poselitev primernejše tudi zaradi ugodnejše pedološke sestave in podnebja. Sega v termalni pas, medtem ko je dno v hladni polovici leta pod vplivom toplotnega obrata in bolj izpostavljeno megli. Razmere v dnu so se po 2. svetovni vojni z regulacijo Pake in pritokov delno izboljšale, a na drugi strani se je poselitveni prostor krčil zaradi pospešenega izkopa lignita in širjenja ugrezninskih jezer. Prometnice, naselja, industrijski, premogovniški in elektroenergetski objekti so zato omejeni na ozko robno območje kotline (Šterbenk 1999). Ugreznanje se je začelo že pred drugo svetovno vojno (Škalsko jezero), krepilo pa se je zlasti po letu 1975 (Družmirsko in Velenjsko jezero). Naselji Družmirje in Preloge ter deli Pesja, Šoštanja in Škal so zaradi rudarjenja celo izginili (Šterbenk 1999, 2000, Šterbenk in sodelavci 2017, Šalej 1999; Špeh in sodelavci 2019).

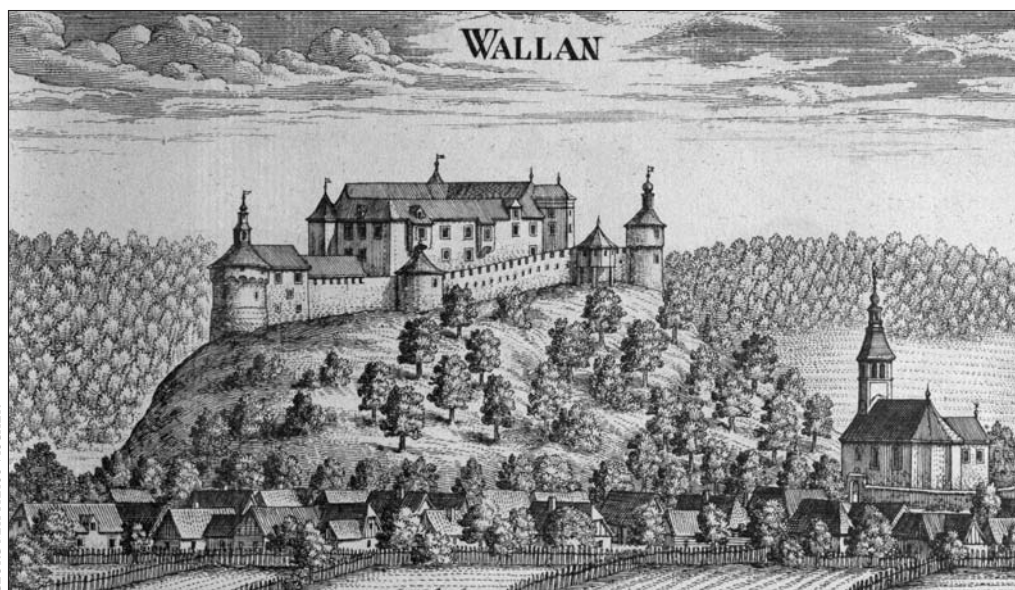
Pomembnejše prometnice so dolino povezale s svetom šele v 19. in 20. stoletju. Deželna cesta Velenje–Šentilj–Polzela je bila zgrajena leta 1825, cesta Velenje–Dolič–Mislinja skozi Hudo luknjo pa leta 1828 (Poles 1999). Koroška železniška proga Celje–Šmartno ob Paki–Šoštanj–Velenje je stekla leta 1891. Pritegnila sta jo predvsem šoštanjška usnjarna in velenjski premog. Kasneje je prodrla skozi Hudo luknjo in Mislinjsko dolino in leta 1899 dosegla Dravograd oziroma obdravsko železnico (Cilenšek 2014).

Koroška proga je bila del Lavantinske proge, ki so jo v 2. polovici 19. stoletja postopno gradile Štajerske deželne železnice, da bi povezale gospodarska središča. Kasneje je železnica privlačila nove gospodarske objekte in poselitev. Zaradi novonastalih meja je po letu 1918 Koroška proga izgubila pomen, leta 1968 pa je bil odsek Velenje–Slovenj Gradec zaradi nerentabilnosti ukinjen (Klančnik in Klančnik 1976).

3 Vloga narave in družbe za poselitev in promet v preteklosti

O zgodnji in kontinuirani **prisotnosti človeka** v tem prostoru govore številni dokazi: paleolitski postojanki Mornova zijalka in Huda luknja, rimski ostanki (Dolgo polje), ledinska imena, izvirajoča iz slovanskih korenov besed, obstoj prafare v Škalah. Ker je bilo območje odmaknjeno od večjih, v srednjem veku zasnovanih mest, in zaradi pomanjkanja rodovitnih tal, so v Velenjski kotlini v srednjem veku kot krajevna središča manjših agrarnih območij po dvignjenem obodu doline nastali le manjši tržni kraji (Klančnik in Klančnik 1976). Na dnu so se razvili le kraji v povezavi s prometom ali z utrjenimi gradovi. Nadpovprečna gostota gradov v dolini kaže na veliko zanimanje za nadzor nad območjem in tu razpredenimi trgovskimi potmi. Med najpomembnejšimi starejšimi gradovi Velenjske kotline so: Šalek (*Schalegg*), Ekenštajn (*Eckenstein*) in Turn v Škalah, ki so nadzorovali vzhodne dostope iz Pireškega in Vitanjskega podolja, Limbar (*Lilienberg, Limberg*) na griču Gradišče nad Pesjem na zahodu, Šoštanj (*Schönstein*), ki je z vzpetine nad Šoštanjem in dolino Pake nadzoroval severozahodni konec doline, in velenjski grad (*Wöllan*), ki je na strateški točki na jugovzhodu obvladoval dostop iz Pireškega podolja (slika 1). Prve omembe gradov segajo v 12. in 13. stoletje (Pirchegger 1962, Ravnikar 1999, Stopar 1993, Jakič 1997).

Med temi se je do danes najbolje ohranil velenjski grad. Njegovo jedro izvira iz začetka druge polovice 13. stoletja, današnji izgled pa je dobil v renesansi (Stopar 1993). Severno od grajskega griča je še pred grajskim poslopjem nastalo obcestno naselje **Stara vas** – Staro Velenje (*Alt Wöllan*). Zraslo je ob križišču poti iz Celja proti Šoštanju in iz Savinjske doline proti Mislinjski dolini ter dalje proti Slovenj Gradcu oziroma Koroški. Domnevajo, da je na tem mestu v 3. ali 4. stoletju že obstajala rimska poštna

GEORG MATTHÄUS VISCHER

Slika 1: Grad Wöllan leta 1681, pod njim naselje Wöllan/Nova vas oziroma Staro Velenje (*Topographia Ducatus Stiriae*).

postaja *Uppelae*. Stara vas je živila od kmetovanja in pred dobo železnice od furmanstva, predvsem od prevoza premoga in lesa. Razvila pa se je tudi kot trg. Ta se posredno omenja že leta 1264 in spada med najstarejše srednjeveške trge na Slovenskem (Ravnikar 1992). Starovaške njive so bile zgoščene na Dolgem polju, na terasi, 10 do 15 m nad desnim bregom Pake. Še danes je ohranjen del občestne vasi s furmanskimi kmečkimi domovi, katerih čela so obrnjena proti cesti. Njihova polja so v veliki meri pozidana s stolpniciami in stanovanjskimi bloki, zasedajo jih tudi vmesne zelenice, na Dolgem polju pa se širi kompleks Gorenje, tovarna gospodinjske opreme, ki so jo tu postavili leta 1960. Starovaške njive so danes ohranjene le še v območju severovzhodno od železnice in ceste oziroma zahodno od Stare vasi. Vas je kot samostojno naselje prenehala obstajati v petdesetih letih, ko se je spojila z novorastočim Velenjem.

V 14. stoletju naj bi plemiči Kunšperški, lastniki Velenjskega gradu, trg iz Stare vasi preselili na prostor pod gradom. Ob severnem vnožju grajskega griča je tako zrasla **Nova vas** (*Wöllan*). Ob gradnji moderne Velenja so jo imenovali **Staro Velenje**. Dejansko naj bi ime Staro Velenje dobila že v srednjem veku; preneseno naj bi bilo skupaj s funkcijo trga. Ta je bila potrjena leta 1374. Župnijska cerkev sv. Martina je ostala na desnem bregu Pake, pod gradom pa je bila ob cesti proti Polzeli zgrajena nova trška cerkev Svete Marije oziroma cerkev Karmelske Matere Božje. Konec 14. stoletja je trg z obubožanjem Kunšperških začel stagnirati. V razvoju ga je prehitel trg Šoštanj, ki je vodilno mesto v dolini, tako v gospodarskem kot kulturnem pogledu, obdržal do konca druge svetovne vojne (Ravnikar 1992).

Nespremenjena florisna zasnova trga Starega Velenja se je ohranila do danes; porušena je bila le stavba, ki je trg zaokroževala na zahodnem koncu (Pogorelčnik 2014). Njegovo vzhodno mejo pa zaznamuje pred kratkim obnovljena vila Bianca, objekt, ki je bil zgrajen v drugi polovici 19. stoletja in je stilno mešanica neorenesanse in neogotike. Razširjena cesta, ki se od tod v loku vije ob grajskem vnožju proti zahodu, je zgodovinski Stari trg. Ob njem so z obeh strani nanizane stare trške, večinoma enonadstropne stavbe, ki so z daljšo stranjo obrnjene k cesti. Ob njih so gospodarska poslopja. Tu so prevladovala obrtna, gostinska in trgovska funkcija (prodaja lesa, hmelja, sadja), kmetovanje je bila le dopolnilna dejavnost. Kraj je imel burno zgodovino; v 15. stoletju so ga opustošili Turki, leta 1801 pa je celotni trg s cerkvijo vred uničil požar (Poles 1999). Pri obnovi so se zgledovali po zgodovinskih slogih (historizem), predelali so tudi cerkev. Njena današnja dragocena stara oprema pa izvira iz škalske cerkve sv. Jurija, ki je bila leta 1951 porušena zaradi ugrezanja tal (Sore 1963).

Staro Velenje se je do konca 19. stoletja le počasi razvijalo. Bilo je majhno tržišče kmečke okolice. Leta 1869 je imelo skupaj s Staro vasjo 437 prebivalcev. Razvoj je pospešila šele industrijska revolucija, s katero je rasel pomen premoga. V Velenjski kotlini so ga odkrili že leta 1767, a še v prvi polovici 19. stoletja je imel le vlogo kmečkega rudnika. Raziskave so napredovale šele v drugi polovici 19. stoletja. Leta 1875 so odkrili glavni lignitni sloj, premogovnik pa odprli leta 1887 (Sore 1963). Ko je leta 1892 stekel industrijski način pridobivanja premoga, so ga nakopali 94.769 ton. Od konca prve, do konca druge svetovne vojne je bilo napredovanje počasno. Velenjski rudnik je v tem obdobju dajal povprečno 157.000 ton premoga letno in zaposloval 545 delavcev. Vsaka splošna kriza premogovništva je bila v primeru lignita še globlja. Položaj Velenja se je začel spreminjati z izgradnjo moderne velenjske termoelektrarne leta 1929. Ta ni služila le potrebam velenjskega rudnika in naselij Velenjske kotline, ampak je imela pomembno vlogo pri elektrifikaciji vse Slovenije. To se je odrazilo tudi v razvoju prebivalstva: po popisu leta 1931 je Staro Velenje s Staro vasjo štelo 1100 prebivalcev, kar pomeni, da je v šestih desetletjih poraslo za 2,5-krat (Klančnik in Klančnik 1976).

Zaradi vse večjih potreb po energiji po drugi svetovni vojni so leta 1947 začeli graditi termoelektrarno Šoštanj/TEŠ. Postopno so jo dograjevali in izločali starejše bloke. Danes delujeta le še 5. in 6. blok, ki imata skupaj z dvema plinskima enota zmogljivost 1029 MW. Termoelektrarna se je vseskozi oskrbovala z lignitom iz sosednjega Premogovnika Velenje. Ob povprečni letni porabi 4–5 milijonov ton premoga je dajala tretjino, v kriznih obdobjih pa celo polovico vse slovenske proizvodnje električne energije (TEŠ danes ... 2019). Primerjava podatkov o izkopu premoga v skoraj 60-letnem obdobju 1887–1944 (6.757.320 ton) in v naslednjem, le 30-letnem obdobju, 1945–1975 (65.180.470 ton) kaže na bliskovit razvoj velenjskega rudnika. Vzporedno je naraščalo število rudarjev oziroma vseh prebi-

valcev, kar je zahtevalo učinkovito reševanje stanovanjskega vprašanja (Klančnik in Klančnik 1976, Zgodovina TEŠ). Premog se je tako izkazal kot najpomembnejši urbanistični dejavnik v Velenjski kotlini (Poles 2013).

4 Širitev in promet novega Velenja

Ob starem se je torej v petdesetih letih prejšnjega stoletja začela intenzivna gradnja **novega Velenja**, najprej vzhodno od starega rudniškega jaška. Prvi arhitekt, ki je po vojni načrtoval urbanizacijo Velenja, je bil Viljem Strmecki. Po vzoru Le Corbusierja si je zamislil Velenje kot parkovno mesto oziroma mesto, ki žarči. Stanovanjske stavbe je lociral tako, da so bile deležne kar največ osončenosti, ob heliotermični osi, potekajoči skoraj v smeri sever–jug. Stanovanja so sprva predvideli na terasi med Staro vasjo, Šalekom in Termoelektrarno Velenje, a zaradi izredno hitro rastočih potreb so leta 1957 sprejeli nov urbanistični načrt, po katerem se je mestno središče širilo na jug, na ravnino ob strugi Pake med Starim Velenjem, Šalekom, cesto Celje–Slovenj Gradec in železniško postajo. Arhitekt Janez Trenz je s sodelavci uveljavil teorijo coninga, po kateri naj bi bile različne mestne funkcije med seboj ločene. Mestno trgovsko, upravno in poslovno središče so gradili v ravnini na jugu, stanovanjski del na pobočju na severu in severovzhodu, industrijski del (Gorenje) pa med železnico in reko Pako na jugozahodu. Vsak od teh treh mestnih delov ima svojo geometrijsko mrežo (slika 2): stanovanjski del se je naslonil na insolacijsko

ALEKSANDER KAVČNIK (WWW.SLOVENIA.INFO)

Slika 2: Pogled na današnje Velenje: levo – mestno središče, podrejeno vedutni osi oziroma cesti med gradovoma Velenje in Šalek iz leta 1825; desno – stanovanjski del z insolacijsko smerjo sever–jug; v ozadju, levo – industrijski del mesta, v ozadju, desno – ojezerjeni del Velenjske kotline.

usmeritev Provizorijev (sever–jug), to je začasnih bivalnih objektov, ki so jih zgradili takoj po drugi svetovni vojni, sklop mestnega središča se je podredil vedutni osi oziroma cesti med gradovoma Velenje in Šalek, zgrajeni že leta 1825, industrijski kompleks Gorenja pa poteku železnice (Poles 1999 in 2013).

Novo zazidalne površine in trasiranje nove dolinske ceste skozi Velenjsko kotlino so zahtevale temeljito regulacijo struge Pake med Šalekom in Starim Velenjem. To so Velenjčani z udarniškim delom izvedli v letih 1956 in 1957. Z melioracijo travnih površin ob Paki in njenih pritokih so pridobivali tudi nove obdelovalne površine, saj so jih precej izgubili na račun urbanizacije (Sore 1963).

V nasprotju s skromnimi življenjskimi razmerami, kakršne so vladale v rudarski koloniji z začetka 20. stoletja na Lilijskem griču v Pesju, ali pa v takoimenovanih rudniških provizorijih, so delavci v novem Velenju zaživel v kakovostnem življenjskem okolju, v zdravih, svetlih stanovanjih, obdanih s parkovnim zelenjem in z vsemi ključnimi infrastrukturnimi, tudi kulturnimi in rekreacijskimi objekti. To so dosegli po zaslugi direktorja rudnika, vizionarja in organizatorja, kasnejšega velenjskega župana, Nestla Žganka, in z lastnim, več kot desetletje trajajočim prostovoljnim delom. Prizadevanja so se sicer ujemala s socialističnim humanizmom, ki naj bi prevladal v procesu povojne urbanizacije, a državne podpore ni bilo. Jugoslovanska mesta so se dotlej razvijala zelo enostransko, predvsem kot delovišča in stanovanjske kolonije in niso imela mestotvornih funkcij, ki bi zadovoljevale potrebe mestnega prebivalstva in hkrati agrarne okolice. Velenje se je razvijalo bolj uravnoteženo; poleg vlaganj v premogovništvo in energetiko so tu že v šestdesetih letih 20. stoletja investicije usmerili tudi v kovinsko in kemično industrijo ter v razvoj storitvenih dejavnosti (Vrišer 1964). Še več – glede teh je bilo mesto nadpovprečno opremljeno; središčne funkcije je opravljalo tudi za širšo regijo, to je za Gornjo Savinjsko dolino (Sajko 1995).

Kraj je bil leta 1952 prištet med mestna naselja (Poles 2013), otvoritev novega Velenja pa je bila leta 1959. Velenje je prevzemalo mesto gospodarskega in kulturnega središča Velenjske kotline; leta 1963 so iz Šoštanja prenesli tudi sedež občine (Klančnik in Klančnik 1976). Mesto moderne je veljalo za socialistični čudež, ki je s kakovostnimi rešitvami glede funkcionalnosti, osvetljenosti, zračnosti, komunalne opremljenosti in likovne kompozicije postal paradni predstavnik sodobne arhitekture in urbanizma socialistične Jugoslavije (Poles 2013).

Njegova izgradnja je v drugi polovici šestdesetih let zaradi krize na tržišču premoga nekoliko zastala; razmahnila pa se je zasebna gradnja družinskih hiš. Po letu 1970 je spet sledilo obdobje poleta. Medtem ko je v prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni prevladovalo priseljevanje z okoliškega hribovskega zaledja, je za sedemdeseta leta značilen dotok delovne sile iz drugih jugoslovanskih republik. Delež Neslovencev je tako leta 1981 presegal petino. V tej fazi je bilo s sredstvi samoprispevka zgrajenih več javnih zgradb – vrtcev, šol, kulturnih ustanov, sodišče, zdravstveni in gasilski dom, avtobusna postaja, večnamenska dvorana in plavalni bazen (Klančnik in Klančnik 1976).

Širitev mesta ni bila več skrbno načrtovana, zaradi povečanih potreb po socialnih stanovanjih so zbledela načela, ki so jih upoštevali snovalci moderne. Mesto se je razraščalo in zgoščalo s prizidki in nadzidki, pogosto na račun zelenic. Rasli so novi stanovanjski silosi. Blokovsko naselje se je širilo na vzhod in jugovzhod. Konec sedemdesetih let je mesto v svoje meje vključilo prej samostojna naselja Pesje, Preloge in Šalek ter dele naselij Bevče, Škale, Podkraj pri Velenju, Paka pri Velenju in Konovo (Pojasnila o teritorialnih ... 2019). Ob popisu leta 1981 je štelo 22.778, 1991 pa največ – 27.337 prebivalcev. Poleg premogovništva in energetike je največ delovnih mest nudila kovinska industrija. Konec osemdesetih let je bilo v vseh treh panogah skupaj 14.000 ali dve tretjini vseh delovnih mest v Velenjski kotlini (Šterbenk 2000).

V obdobju 1991–2019 število prebivalcev Velenja rahlo upada oziroma stagnira in ima trenutno po podatkih Statističnega urada RS okrog 25.000 prebivalcev. Delovne migracije so usahnile, premogovništvo in na njem temelječa energetika pa imata negotovo prihodnost. Ta se kaže tudi v primeru tovarne Gorenje, ki je vse od leta 1960 doživljala intenziven tehnološki razvoj, na prelomu tisočletij postala eden najpomembnejših slovenskih gospodarskih subjektov in izvoznikov, izvedla celo številne prevzeme tujih podjetij, nazadnje pa l. 2018 prešla v last kitajskega podjetja.

5 Sklep

V preteklosti sta se poselitev in promet najprej prilagajala naravnim razmeram; majhna naselja so zrasla na robu kotline, dvignjenem nad mokrotno in poplavno dno. Na lokacijo so vplivali naklon, stabilnost tal, podnebne razmere (toplotni pas), bližina vodnih virov in naravnih surovin. Na drugi strani so bile pomembne družbene razmere; v preteklosti je bila poselitev vezana na strateške točke – utrjene gradove, prometnice in druge prometne objekte (poti, ceste, železnice, prometna križišča, mostove in prehode prek hribov in skozi soteske).

V 20. stoletju je dajal Velenjski kotlini odločilen pečat premog. Rudarjenje je vplivalo na spreminjanje naravne in kulturne pokrajine: na obsežno ugrezanje tal, nastajanja ugrezninskih jezer in spreminjanje rabe zemljišč. Povzročilo je oženje obstoječega življenjskega prostora in obsežne selitve. Spodbudilo je razvoj energetike, kovinske in kemične industrije ter storitvenih dejavnosti. Po drugi svetovni vojni je zaradi pridobivanja novih zazidalnih zemljišč in bliskovite urbanizacije kmetijska pokrajina postopno izginjala.

V obdobju po osamosvojitvi Slovenije sta se v Velenju krepila terciarni in kvartarni sektor, zlasti področja izobraževanja, raziskovanja in kulture. Z odločitvami za sanacijo okolja in trajnostni razvoj območje postaja tudi vse privlačnejše turistično-rekreacijsko središče. Eden od temeljev razvoja turizma je arhitekturna dediščina mesta. Z nastopom postmoderne sredi devetdesetih let je bila prvotna zasnova mesta prepoznana kot temelj identitete sodobnega Velenja, njegovo središče pa zaščiteno kot naselbinska dediščina (Poles 2013). Konec 20. stoletja je bil prepoznan tudi potencial starega trškega jedra. Na srečo ga ni doletela usoda kot v primerih nekaterih drugih jugoslovanskih mest, kjer so potekale rekonstrukcije oziroma rušenje objektov brez pietete do preteklih stoletij (Vrišer 1964). Načrtovalci se danes trudijo Staro Velenje, ki je životarilo več desetletij, funkcionalno povezati z novim mestom. Z obnovo posameznih objektov spomeniške vrednosti in starotrškega središča poskušajo oživiti zgodovinski spomin in temu mestnemu delu vrniti nekatere funkcije. Spodbujajo oživitev starih obrti, krepitev malih in srednjih podjetij ter kreativnih industrij.

Premog s svojo dediščino – jezersko pokrajino, ekološko ozaveščenostjo prebivalcev ter izobraževalnimi, raziskovalnimi in kulturnimi ustanovami, povezanimi s premogovno tradicijo in pomembnimi za vso Slovenijo, še danes zaznamuje območje. Tako bo morda poleg planirane tretje razvojne osi posredno še vedno odločal tudi o njegovem razvoju v prihodnje.

6 Zahvala

Prispevek temelji na raziskovalnem programu Dediščina na obrobjih: Novi pogledi na dediščino in identiteto znotraj in onkraj nacionalnega (P5-0408), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

7 Viri in literatura

- Cilenšek, M. 2014: Prišla je železna cesta, 3. del. Nova proga, Revija slovenskih železnic, jul.-avg.
- Jakič, I. 1997: Vsi slovenski gradovi: leksikon slovenske grajske zapuščine. Ljubljana.
- Klančnik, H., Klančnik, J. 1976: Velenje včeraj in danes. Velenje.
- Perko, D., Hrvatin, M. 2020: Pokrajinska raznolikost Mestne občine Velenje. Capacities 4. Ljubljana. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_04
- Pirchegger, H. 1962: Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften, Gülden, Städte und Märkte. München.
- Poles, R. 1999: Oris arhitekturnega razvoja Velenja – prek idealnega mesta do mesta priložnosti. Velenje.

- Poles, R. 2013: Velenje: sprehod skozi mesto moderne. Velenje.
- Pogorelčnik, Š. 2014: Revitalizacija zahodnega dela Starega Velenja in zasnova mladinskega hotela. Diplomski naloga programa Arhitektura, Fakulteta za gradbeništvo Univerze v Mariboru. Maribor.
- Pojasnila o teritorialnih spremembah naselij po občinah v Republiki Sloveniji v obdobju 1971–2019, SURS, 2019. Medmrežje: https://www.stat.si/dokument/5450/Pojasnila_o_spremembah_naselij.pdf (13. 11. 2019)
- Ravnikar, T. 1992: Velenjski meščani v 13. stoletju? Šaleški zbornik, Šaleški razgledi 8. Velenje.
- Ravnikar, T. 1999: Vzhodna polovica Šaleške doline v srednjem veku. Velenje: razprave o zgodovini mesta. Velenje
- Sajko, M. 1995: Velenje. Krajevni leksikon Slovenije. Ljubljana.
- Sore, A. 1963: Velenjska kotlina včeraj in danes. Celje.
- Stopar, I. 1993: Velenje/Wöllan grad. Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji, knj. 4, Med Solčavskim in Kobanskim. Ljubljana.
- Šalej, M. 1999: Historično-geografski oris Šaleške doline in njenega obrobja. Velenje, Razprave o zgodovini mesta in okolice. Velenje.
- Špeh, N., Rošer, J., Barborič, B. 2019: Pokrajinska dinamika na širšem območju Družmirskega jezera in njene demografske posledice. Regionalni razvoj 7, Demografske spremembe in regionalni razvoj. Ljubljana.
- Šterbenk, E. 1999: Šaleška jezera, Vpliv premogovništva na pokrajinsko preobrazbo Šaleške doline. Velenje.
- Šterbenk, E. 2000: Velenje. Enciklopedija Slovenije 14. Ljubljana.
- Šterbenk, E., Ramšak, R., Glinšek, A., Mavec, M. 2017: Preobrazba ugrezninskega Velenjskega jezera. Dela 47. DOI: <https://doi.org/10.4312/dela.47.41-84>
- TEŠ danes, 2019. Medmrežje: <http://www.te-sostanj.si/si/predstavitev/tes-danes> (20. 11. 2019).
- Vrišer, I. 1964: Problemi modernega urejevanja mest (na primeru Velenja). Geografski obzornik 11–2. Zgodovina TEŠ, 2019. Medmrežje: <http://www.te-sostanj.si/si/predstavitev/zgodovina> (20. 11. 2019).

POKRAJINSKA RAZNOLIKOST MESTNE OBČINE VELENJE

dr. Drago Perko, dr. Mauro Hrvatini

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika
drago@zrc-sazu.si, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2568-9268>
mauro@zrc-sazu.si, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6021-8736>

DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_04

UDK: 911.52(497.4Velenje)

IZVLEČEK

Pokrajinska raznolikost Mestne občine Velenje

Pokrajinska raznolikost postaja vse bolj pomembna prvina regionalnega razvoja, zato jo tudi Evropska unija in Slovenija vključujeta v različne strategije. Pokrajinska raznolikost je število, delež ali pogostost prostorskega spreminjanja različnih regij, pokrajinskih tipov in pokrajinskih sestavin v določeni prostorski enoti. Na ozemlje Mestne občine Velenje sega več naravnogeografskih regij: ena evropska in slovenska makroregija (jugovzhodni del Alp) in tri slovenske mezoregije (vzhodni del Vzhodnih Karavank, osrednji del Velenjskega in Konjiškega hribovja ter severni del Ložniškega in Hudinjskega gričevja). Znotraj ozemlja občine smo določili pet mikroregij: dve hriboviti (Plešivško hribovje, Paško hribovje), eno gričevnato (Ložniško gričevje) in dve bolj ravninski (Velenjska kotlina, Pireško podolje). Slovenija je zaradi velike pokrajinske raznolikosti evropska pokrajinska vroča točka, Mestna občina Velenje pa ima še za tretjino višjo povprečno pokrajinsko raznolikost, kar je lahko njena razvojna priložnost. Med mikroregijami je najbolj raznoliko Pireško podolje, najmanj pa Ložniško gričevje.

KLJUČNE BESEDE

geografija, regija, pokrajinski tip, pokrajinska raznolikost, Velenje, Alpe, Slovenija

ABSTRACT

Landscape diversity of City Municipality of Velenje

Landscape diversity is becoming an increasingly important element of regional development, therefore the European Union and Slovenia are integrating it into different strategies. Landscape diversity is the number, proportion or frequency of the spatial change of different regions, landscape types, and landscape components in a given spatial unit. Several natural geographic regions extend into the City Municipality of Velenje: one European and Slovenian macroregion (the southeastern part of the Alps) and three Slovenian mesoregions (the eastern part of the East Karawanks, the central part of the Velenje and Konjice Hills, and the northern part of the Ložnica and Hudinja Hills). Within the municipality, five microregions were defined: two hilly microregions (the Plešivica Hills and the Paka Hills), one low hilly microregion (Ložnica Hills), and two more level microregions (the Velenje Basin and the Pirešica Lowland). Due to its great landscape diversity, Slovenia is a European landscape hotspot, but the Municipality of Velenje has even a third higher average landscape diversity, which may be its development opportunity. Of all the microregions, the Pirešica Lowland is the most diverse and the Ložnica Hills the least.

KEY WORDS

geography, region, landscape type, landscape diversity, Velenje, Alps, Slovenia

1 Pokrajine

Ozemlje Mestne občine Velenje lahko na različne načine delimo na manjše ali združujemo v večje enote podobno kot vsak del zemeljskega površja. Če je enota geografsko homogena, omogoča enako ali podobno ukrepanje na celotnem ozemlju, na primer pri načrtovanju prostorskega razvoja, varovanju naravne in kulturne dediščine, varovanju pred naravnimi nesrečami, ohranjanju podeželja in poselitve ali načrtovanju smotrne rabe tal, če pa je geografsko raznolika, ima lahko nekatere gospodarske in druge prednosti (Ciglič in Perko 2013a; Perko in Ciglič 2015).

Deljenju ozemlja na regije ali pokrajine pravimo regionalizacija ali pokrajinjenje. Vsaka pokrajina je lahko del večje pokrajine in sestavljena iz manjših pokrajin. V hierarhiji pokrajin so največje pokrajine makroregije, srednje velike pokrajine znotraj makroregije so mezoregije, majhne pokrajine znotraj mezo-regije pa mikroregije (Perko 1998).

Pokrajina ali regija je sestavljena iz naravnih in družbenih pokrajinskih sestavin, na primer kamnin, rastlinstva ali naselij, te pa iz cele vrste pokrajinskih prvin, na primer naklona površja, količine padavin ali gostote prebivalstva. Pokrajina ni nujno sestavljena iz vseh pokrajinskih sestavin. Gorske pokrajine so lahko brez naselij, puščavske brez rastlinstva, morske brez prsti. Če jo gradijo samo naravne sestavine, govorimo o naravni pokrajini, če pa tudi družbene, govorimo o kulturni pokrajini, pri kateri ločimo podeželsko ali ruralno in mestno ali urbano pokrajino (Perko 2001).

Celotno ozemlje Mestne občine Velenje je kulturna pokrajina. Deloma je urbana, deloma podeželska, večinoma pa urbanizirana podeželska pokrajina z nadpovprečno pokrajinsko raznolikostjo.

2 Pokrajinska raznolikost

Pokrajinska raznolikost je postala v 21. stoletju izjemno pomembna, zato se z njo in njenim vrednotenjem ukvarja vedno več raziskovalcev (Runhaar in Udo de Haes 1994; Bailey 1996; Bunce in sodelavci 1996; Bastian 2000; Dramstad in sodelavci 2001; Peters in Goslee 2001; Mücher in sodelavci 2003; Grey 2004; Loveland in Merchant 2004; Bonar in sodelavci 2011; Erhartič 2012; Šimová in Gdulová 2012; Hou in Walz 2013; Walz in Syrbe 2013; Hrvatin in Perko 2016; Mocior in Kruse 2016; Perko in sodelavci 2017; Geršič in sodelavci 2018; Tičar in sodelavci 2018). Velika pokrajinska raznolikost neke občine je lahko njena razvojna priložnost, zlasti za turizem. Tega se zavedata tudi Evropska unija in slovenska vlada, zato vključujeta pokrajinsko raznolikost v različne strategije in podobne dokumente (Ciglič in Perko 2013b).

Pokrajinska raznolikost pove, kolikšno število ali kakšen delež različnih pokrajin, pokrajinskih tipov in pokrajinskih sestavin je v določeni prostorski enoti oziroma kako hitro ali pogosto se prostorsko spreminjajo pokrajine, pokrajinski tipi in pokrajinske sestavine. Območja z visoko pokrajinsko raznolikostjo so pokrajinske vroče točke, območja z nizko pokrajinsko raznolikostjo pa pokrajinske mrzle točke.

Pokrajinska raznolikost se torej lahko določa na temelju raznovrstnosti pokrajin ali raznovrstnosti pokrajinskih sestavin. Slovenski raziskovalci so določili pokrajinsko raznolikost Evrope na podlagi pokrajin (Ciglič in Perko 2013a; Perko in Ciglič 2015), Slovenije pa tako na podlagi pokrajin (Perko in Ciglič 2016) kot na podlagi pokrajinskih sestavin (Perko 2016; Perko in Ciglič 2017; Perko in Ciglič 2020a, 2020b). Ugotovili so, da je Slovenija povprečno najbolj pokrajinsko raznolika država, evropska pokrajinska vroča točka (Ciglič in Perko 2013; Perko in sodelavci 2020), in da tudi znotraj države obstajajo razlike, da so tudi znotraj Slovenije območja z močno nadpovprečno pokrajinsko raznolikostjo, pokrajinske vroče točke, in območja z močno podpovprečno pokrajinsko raznolikostjo, pokrajinske mrzle točke (Perko in sodelavci 2017).

Dve slovenski pokrajinski vroči točki segata tudi na ozemlje Mestne občine Velenje.

3 Naravne pokrajinske sestavine Mestne občine Velenje

Skoraj vse geografske regionalizacije Slovenije in izračuni pokrajinske raznolikosti Slovenije v celoti ali vsaj deloma temeljijo na naravnih pokrajinskih sestavinah (Kladnik 1996; Perko 1998; Perko in sodelavci 2017). Povezanost pokrajinskih sestavin določa notranjo sestavo pokrajine in njeno zunanjo podobo. Najpomembnejša sestavina večine slovenskih pokrajin je razgibanost površja, ki tudi v Mestni občini Velenje največ vpliva na sestavo in podobo pokrajine.

Mestna občina Velenje meri 83,5 km². Na severu meji na občini Slovenj Gradec in Mislinja, na vzhodu na občino Dobrna, na jugu na občini Žalec in Polzela ter na zahodu na občino Šoštanj. **Nadmorske višine** (slika 1) se gibljejo med 308 m in 1108 m, kar pomeni, da je maksimalna višinska razlika znotraj občine natanko 800 m. Najvišji vrh je Špik na Paškem Kozjaku na meji z občino Mislinja, najnižja točka pa leži v dnu doline Pirešice pri Črnovi na meji z občino Žalec. Povprečna nadmorska višina občine 518,0 m je nekoliko nižja od slovenskega povprečja, ki je 556,8 m.

Šalej (1992) je površje velenjske občine razdelil na štiri višinske pasove. Najnižji višinski pas od 300 do 400 m obsega dno Velenjske kotline ter dolinska povirja Ložnice, Trnave in Pirešice. Dno Velenjske kotline leži na višinah od 355 do 390 m, obe pleistocenski akumulacijski terasi Pake pa ležita največ 20 m nad rečno strugo. Naslednji višinski pas, od 400 do 550 m, določa svojevrstna kamninska podlaga, ki jo predstavlja t. i. pliocenska plošča oziroma območje pliokvartarnih usedlin. Svet je tu dvignjen nad dno kotline in okoliških dolin ter razrezan v obliki podolgovatih hrbtov in goric. Višinski pas od 550 do 750 m obsega že hribovit svet na severnem in vzhodnem delu občine, najvišji višinski pas nad 750 m pa zavzemajo najvišji vrhovi Plešivškega in Paškega hribovja: Grmada (781 m), Smodivnik (923 m), Ljubela (779 m), Vodemla (780 m), Stropnica (860 m), Špik (1108 m), Plakopec (1005 m), Ramšakov vrh (970 m) in Temnjak (806 m).

Skladno s precejšnjo razčlenjenostjo površja je precej spremenljiv tudi **naklon** (slika 2), ki povprečno (15,9°) nekoliko presega slovensko povprečje (13,1°). Najbolj strma, večinoma z nakloni med 35 in 40°, so pobočja iz dolomita in apnenca, ki se spuščajo s Stropnika (868 m) v sotesko Pake. Le nekoliko bolj blaga so prisojna pobočja Ljubele in Vodemle na prehodu v Velenjsko kotlino ter pobočja Radojča (937 m) in Vinske gore (798 m) na prehodu v Pireško podolje.

Največji povprečni naklon imata Plešivško hribovje (21,9°) in Paško hribovje (21,8°). Precej manjši je povprečni naklon v Ložniškem gričevju (13,1°) in Pireškem podolju (12,0°), najmanj, povprečno 7,4°, pa je nagnjena Velenjska kotlina. Povsem ravnega sveta je zelo malo, še največ vzdolž Pake v Velenjski kotlini.

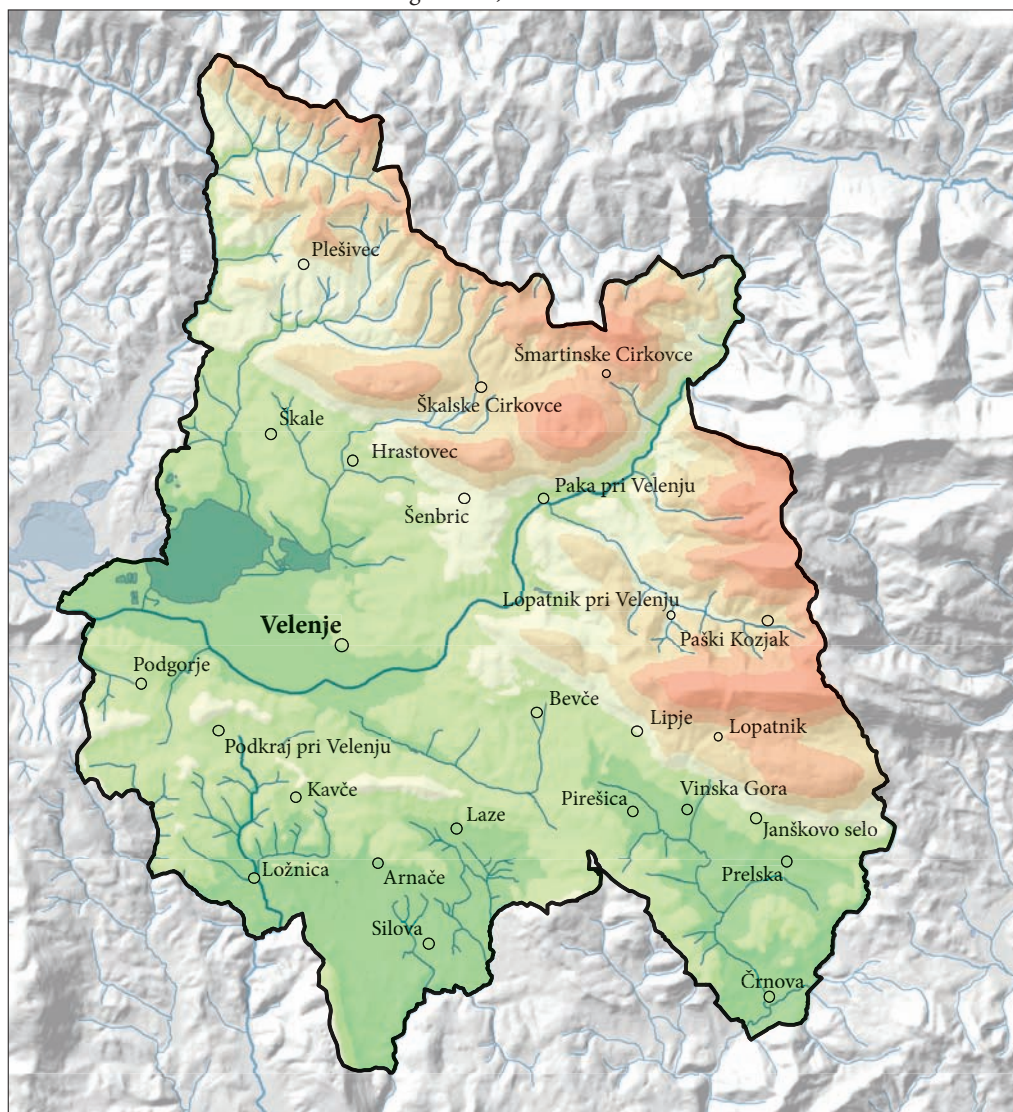
Geološke razmere Mestne občine Velenje so razmeroma pester (slika 3). S tektonskega vidika spadajo višja območja med Južne Alpe, nižji predeli pa so prekriti z usedlinami Panonskega bazena (Placer 2008). Po Mioču in Žnidarčiču (1972) ter Buserju (1979) sestavljajo ozemlje naslednje tektonske enote:

- Podgorsko-Vitanjski tektonski jarek,
- tonalitni pas Centralnokaravanske cone,
- Paška sinklinala,
- cona mladopaleozojskih lusk,
- Velenjska udorina in
- Dobrnska sinklinala.

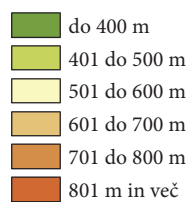
Podgorsko-Vitanjski tektonski jarek loči Pohorje na severu od Paškega hribovja na jugu. Jarek je bil zaradi tektonskih premikov precej deformiran, zapolnjujejo ga pa miocenski konglomerat, peščenjak in laporovec, ki gradijo Plešivško hribovje. Horizontalno premikanje Pohorja in Karavank je povzročilo nastanek sistema vzporednih gub, zato ima del te enote obliko sinklinorija. Zunaj velenjske občine je del tega jarka tudi neotektonsko pogreznjena udorina pri Slovenj Gradcu (Mioč in Žnidarčič 1972).

Slika 1: Nadmorska višina površja v Mestni občini Velenje. ► (str. 36)

Slika 2: Nakloni površja v Mestni občini Velenje. ► (str. 37)

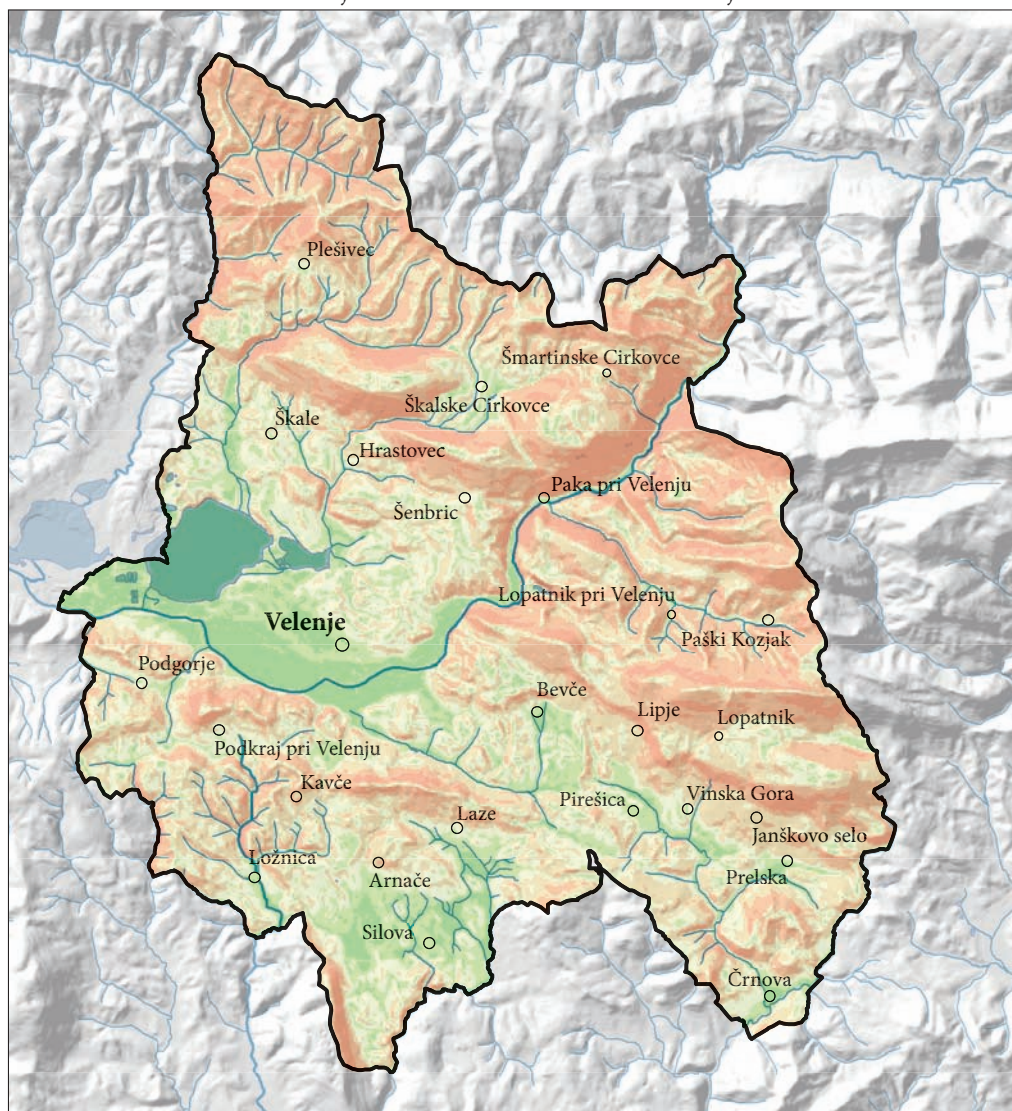
Nadmorska višina v Mestni občini Velenje

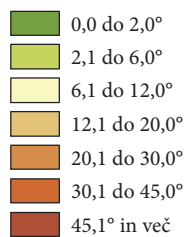
Avtorja vsebine: Mauro Hrvatin, Drago Perko
Avtorica zemljevida: Manca Volk Bahun
Vir: GURS

© 2019, ZRC SAZU, Geografski inštitut Antona Melika

Pokrajinska raznolikost Mestne občine Velenje

Nakloni površja v Mestni občini Velenje

Avtorja vsebine: Mauro Hrvatini, Drago Perko
 Avtorica zemljevida: Manca Volk Bahun
 Vir: GURS

© 2019, ZRC SAZU, Geografski inštitut Antona Melika

Manjši del Plešivškega hribovja je zgrajen iz tonalita, ki pripada tonalitnemu pasu Centralnokaravanške cone. Ta se od tod razprostira še daleč na zahod v smeri Železne Kaple. V tektonskem pogledu gre za podaljšek Karavank, za katere so značilni dolgi in ozki pasovi različno starih kamnin. Najstarejši gnajs je morda celo predkambrijske starosti, filitoidni skrilavec z vložki diabaza je srednjepaleozojske starosti, sienogranit in sienit sta iz perma, najmlajši pa je oligocenski karavanški tonalit (Faninger 1976; Dobnikar in sodelavci 2000).

Paška sinklinala je večinoma zgrajena iz spodnjetriasnih in srednjetriasnih apnencev in dolomitov, med katerimi so podolžni pasovi peščenjakov. Na jugovzhodni strani je največ permskih in karbonskih plasti. Med apnencem in dolomitom se pojavljajo plasti skrilavih glinavcev, laporjev in peščenjakov, ki hitro preperjavajo (Počkaj Horvat 1998).

Cona mladopaleozojskih lusk se razprostira ob južnem krilu Paške sinklinalne. Sestavljajo jo mladopaleozojske plasti peščenjaka in konglomerata, med katere so ponekod vruskane triasne plasti karbonatnih kamnin. Enota je bila naluskana zaradi narivanja mladopaleozojskih kamnin proti jugu na triasne in ponekod na terciarne plasti (Mioč in Žnidarčič 1972).

Velenjska kotlina je za kvartarno tektonsko udorino Ljubljanskega barja najmlajša v Sloveniji. Za današnjo obliko površja je bilo najbolj pomembno obdobje pliocena, ko sta se močno spremenila površje in rečna mreža. V geološkem pogledu jo imenujemo Velenjska udorina in je del večje Velenjsko-dobrnjske udorine, ki jo omejujeta dva neotektonska preloma: Smrekovski prelom na severu in Šoštanjski prelom na jugu, približno po sredini pa poteka jasna tektonska črta Velenjskega preloma. Ozemlje severno od Smrekovskega preloma se je dvigovalo, ozemlje južno od tega preloma pa je pri splošnem orogenetskem dviganju zelo zaostajalo in se celo ugrezalo. Ugrezal se je predvsem južni del Velenjskim in Šoštanskim prelomom, kjer je nastala globoka Velenjska udorina, ki so jo vodotoki zapolnili z nanosni pliocenskega proda, peska in gline. Med nanosi je tudi ponekod več kot 100 m debela premogovna plast lignita, ki se proti severu in jugu tanjša (Počkaj Horvat 1998; Markič in Sachsenhofer 2010).

Tektonsko enoto, ki leži južno od Šoštanskega preloma, je Buser (1979) poimenoval Dobrnjska sinklinala, Mioč in Žnidarčič (1972) pa sta jo opredelila kot Gorenjsko-Šoštanjski blok. Enota je zgrajena iz zgornjepermskih in triasnih apnencev ter oligocenskih plasti, ki vključujejo laporovec in smrekovške plasti andezita, andezitnega tufa, vulkanske breče, tufskega peščenjaka in tufita.

Mestna občina Velenje leži v območju zmernocelinskega **podnebja** osrednje Slovenije (Ogrin 2004). Pred mrzlimi vetrovi s severa jo varuje hribovito obrobje. Bolj odprta in prehodna je v jugovzhodni smeri proti Celju (Sore 1976). Med višjimi prisojnimi legami in mokrotnim dolinskim dnom je v zimskem času pogost toplotni obrat (Počkaj Horvat 1998).

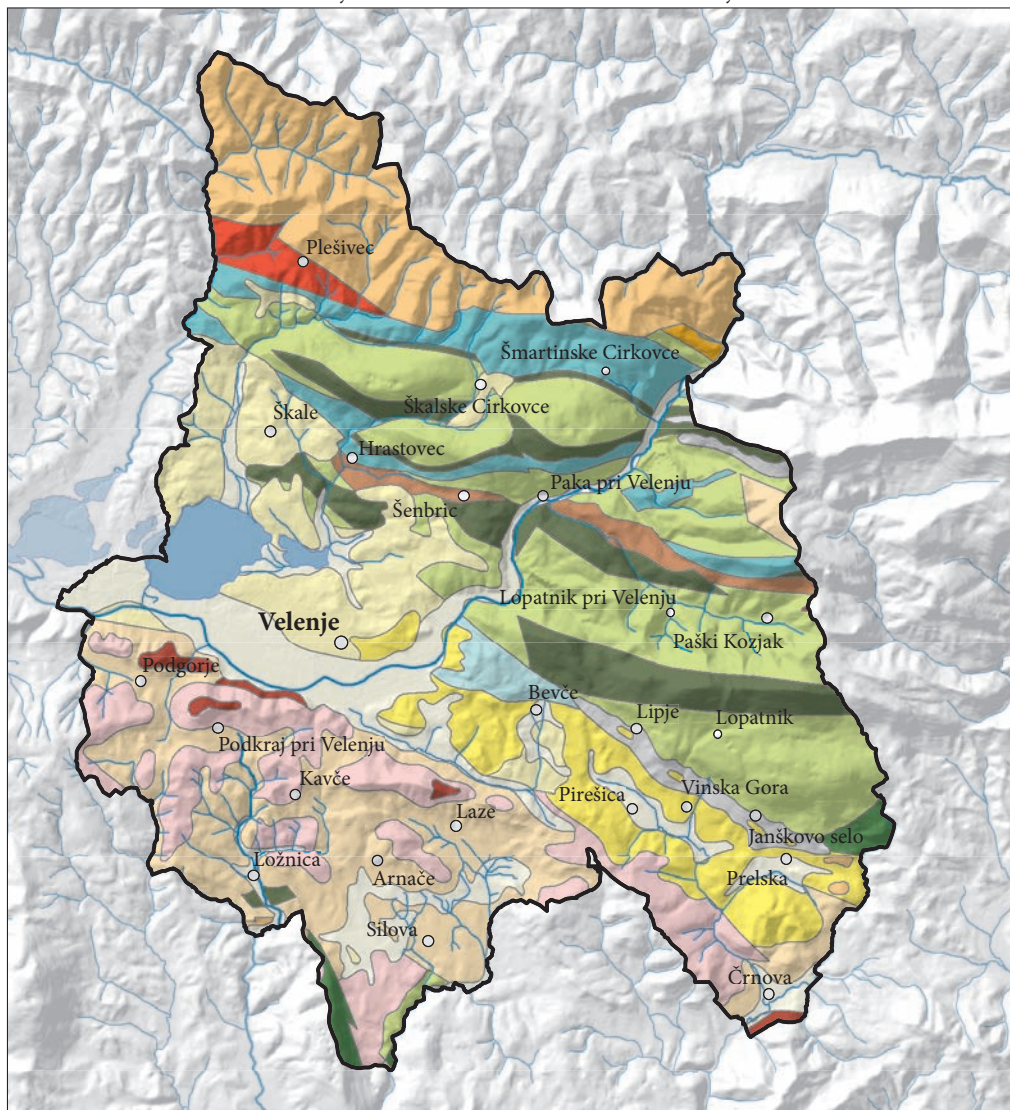
V obdobju od 1961 do 2005 je bila srednja januarska temperatura v Velenju $-0,5^{\circ}\text{C}$, julijska $19,2^{\circ}\text{C}$, srednja letna temperatura pa $9,6^{\circ}\text{C}$ (slika 4). V istem obdobju je v Velenju v povprečju padlo 1192 mm padavin, največ junija in julija (okoli 140 mm), najmanj pa januarja in februarja (okoli 55 mm). Snežna odeja traja povprečno 47 dni na leto.

V Velenju je vsako leto povprečno 36 dni z meglo, večinoma septembra in oktobra ter pozimi. Prevladujejo zahodni in vzhodni vetrovi, kar se ujema s smerjo kotline. V dnu kotline so vetrovi najšibkejši zvečer in ponoči, najmočnejši pa okrog poldneva. V toplih mesecih se občasno pojavljajo nevihte s točo (Počkaj Horvat 1998).

Rečna mreža je v velenjski občini precej gosta. Glavni vodotok je Paka, 40 km dolg levi pritok Savinje, ki izvira pod pohorskim vrhom Volovica (1455 m). V zgornjem toku se prebija skozi slikovito tesen Hudo luknjo, kjer sprejme kraški pritok Ponikvo, njen nadaljnji tok v Velenjski kotlini pa je reguliran in ne povzroča več poplav kot na primer v letih 1933 in 1954 (Sore 1976; Kljajič 1989). Med pritoki Pake je opazno izrazito nesorazmerje, saj so desni dolgi, levi pa kratki. Najpomembnejši desni pritoki so Ljubela, Velunja, Bečovnica, Toplica in Šentflorjanščica. Njihov tok je zanimiv, saj v zgornjem toku tečejo od severozahoda proti jugovzhodu, v spodnjem toku pa naredijo izrazit ovinek in proti Paki teče-

Slika 3: Kamnine v Mestni občini Velenje. ►

Pokrajinska raznolikost Mestne občine Velenje

Kamnine v Mestni občini Velenje

kvartarna glina, melj in pesek	triasni plastnati apnec
kvartarni grušč	triasni dolomit
pliocenska in pleistocenska glina	triasne karbonatno–klastične kamnine
miocenski apnec	permški in triasni masivni apnec
miocenski laporovec	karbonski peščenjak in konglomerat
oligocenske globočnine	staropaleozojske visokometamorfne kamnine
oligocenski andezitni tuf	
oligocenski laporovec	
terciarni peščenjak in konglomerat	
triasne in terciarne predornine	

0 1 2 3 km

Avtorja vsebine: Mauro Hrvatin, Drago Perko
Avtorica zemljevida: Manca Volk Bahun

Vir: GURS

© 2019, ZRC SAZU, Geografski inštitut Antona Melika

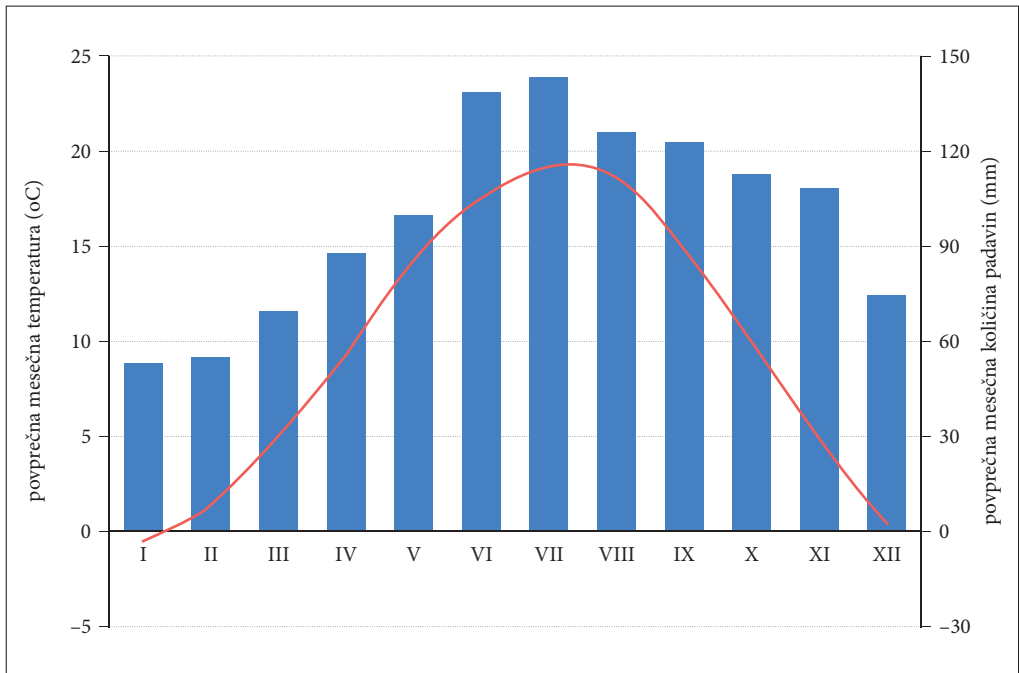

jo v južni smeri. Nekateri menijo, da je Paka v preteklosti tekla južno od Vinske gore (806 m) v Spodnjo Savinjsko dolino, zaradi ugrezanja Velenjske kotline pa se je ob južnem robu kotline obrnila proti zahodu in se nato zopet usmerila od severozahoda proti jugovzhodu vse do Rečice ob Paki, kjer se izliva v Savinjo. Pomembnejši levi pritoki so Jablanski graben, Loka, Trebušnica, Lokoviški potok, Hudi potok in Pozničev graben. (Počkaj Horvat 1998).

Paka se uvršča v skupino rek z alpskim dežno-snežnim režimom. V isti skupini so na primer še Kokra, Meža, Radoljna, Sava pri Šentjakobu, Litiji in Čatežu, Savinja pri Nazarjah in Laškem, Soča pri Solkanu ter Učja. Režim je značilen predvsem za reke iz alpskega hribovja, čeprav nekatere reke segajo vsaj deloma tudi še v visokogorje. Spomladanski in jesenski višek sta dokaj izenačena, precejšnja izenačenost pa je značilna tudi za zimski in poletni nižek. Paka ima glavni višek novembra in sekundarnega aprila, glavni nižek pa je avgusta in sekundarni januarja. Nadpovprečna količina vode je običajno od aprila do junija ter od oktobra do decembra, podpovprečna pa od januarja do marca ter od julija do septembra (Frantar in Hrvatin 2005).

Pred začetkom odkopavanja lignita je bila v Velenjski kotlini rečna mreža sklenjena. Zaradi ugrezanj so v osredju desnega dela porečja Pake začela nastajati jezera. Nastala so tri ugrezninska jezera: Škalsko, Velenjsko in Družmirsko ali Šoštanjsko jezero s skupno površino prek 200 ha in prostornino nad 35 milijonov m³ (Šterbenk in sodelavci 2004).

Še pred nekaj desetletji je spadala Paka od Velenja navzdol med najbolj onesnažene reke v državi. Vanjo so se neposredno stekale komunalne odplake ter odpadne vode iz rudnika in industrijskih obratov. Po izgradnji čistilne naprave z zmogljivostjo 50.000 populacijskih enot, uvedbi zaprtega krogotoka tehnološke vode v termoelektrarni Šoštanj ter obnovi in razširitvi kanalizacijskega omrežja, se je kakovost vode bistveno izboljšala (Poročilo ... 2014). Po podatkih stalnega spremljanja kakovosti rek je Paka v dobrem kemijskem stanju in večinoma tudi v dobrem ekološkem stanju, razen na odseku pod Velenjem in Šoštanjem, kjer je njeno ekološko stanje zmerno zaradi vsebnosti težkih kovin (Ocena ... 2017).

Slika 4: Klimogram meteorološke postaje Velenje (410 m) za obdobje 1961–2005.

Lastnosti **prsti** (slika 5) so močno odvisne od kamninskih, reliefnih, vodnih in podnebnih razmer, na njihovo sestavo in kakovost pa odločilno vpliva tudi človek s svojimi posegi. Na silikatnih konglomeratih in peščenjakih Plešivškega hribovja in na andezitnih tufih Ložniškega gričevja prevladuje kislodistrična rjava prst. Na senčnih bregovih jo poraščajo gozdovi, na prisojnih pobočjih pa so na njej uredili njive, sadovnjake in vinograde. Podobna raba zemljišč je najpogostejša na evtrični rjavi prsti, ki je nastala na usedlinah Ložniškega gričevja in na laporovcu v Pireškem podolju. Na apnencu in dolomitu v hribovitem obrobju, ki ga pokrivajo mešani gozdovi, pa sta se razvili rjava pokarbonatna prst in rendzina s plitvim humusnim horizontom (Sore 1976; Pedološka ... 2007).

V Velenjski kotlini so prsti zelo raznolike. Na ravninskem delu so se na pliocenskih usedlinah v okolici Velenja razvile psevdoglejene prsti, na katerih so večinoma travniki. Ob vznožju pobočij so vrhnji horizonti debelejši. Ob Paki in pritokih so na kvartarnih rečnih nanosih rjave obrečne prsti. Zaradi ugodnih lastnosti in majhnega naklona površja tu prevladujejo njive. V dolinah potokov, ki pritekajo s severa, pa so oglejene prsti, na katerih so večinoma travniki in le redko njive (Sore 1963; Počkaj Horvat 1998).

Podobno kot prst je tudi **rastje** (slika 6) tesno povezano z reliefnimi in vodnimi razmerami. V velenjski občini prevladujejo različne bukove gozdne združbe. Tovrstni gozdovi so najpogostejša oblika gozda na Slovenskem, pa tudi širše, v celotnem zmernem pasu Evrope. Glede na podrast, ki spremlja bukove gozdove, jih delimo na srednjeevropske in ilirske. V ilirskih najdemo v podrasti značilne vrste z ilirsko razširjenostjo, ki se proti severu in zahodu izklinijo in jih onstran Alp in tudi proti severovzhodu ne najdemo več (Kaligarič 2004).

Več kot štiri desetine ozemlja prekriva kisloljubna združba bukve in pravega kostanja (*Castaneo sativae-Fagetum*), ki ne vključuje bazofilnih ilirskih vrst. Zaradi tega je podrast skromnejša po vrstah in obsega na primer bekice, travniški črnilec, borovnico in škržolice. Med drevesi je veliko vnesene smreke in ponekod tudi gradna (Kaligarič 2004). Porašča prisojna, srednje strma do strma pobočja, v katera so vrezane globoke erozijske grape.

Petino ozemlja prekrivajo izrazito termofilni bukovi gozdovi s črnim gabrom (*Ostryo-Fagetum*), ki jih spremljajo še mali jesen, beli javor, mokovec, maklen in graden. Poraščajo kopaste grebene in strma, predvsem prisojna, gladka pobočja v apnencu in dolomitu. Uspevajo od nižin do višine približno 1000 m (Marinček in Čarni 2002).

Slaba desetina ozemlja pripada združbi bukve s tevjem (*Hacquetia epipactis*), za katero se uporablja tudi ime podgorski ilirski bukov gozd, saj porašča gričevja in hribovja do nadmorske višine 600 m. Združba se pojavlja na karbonatni matični podlagi, in sicer najpogosteje na blago nagnjenih do srednje strmih, ponekod zakraselih pobočjih (Marinček in Čarni 2002).

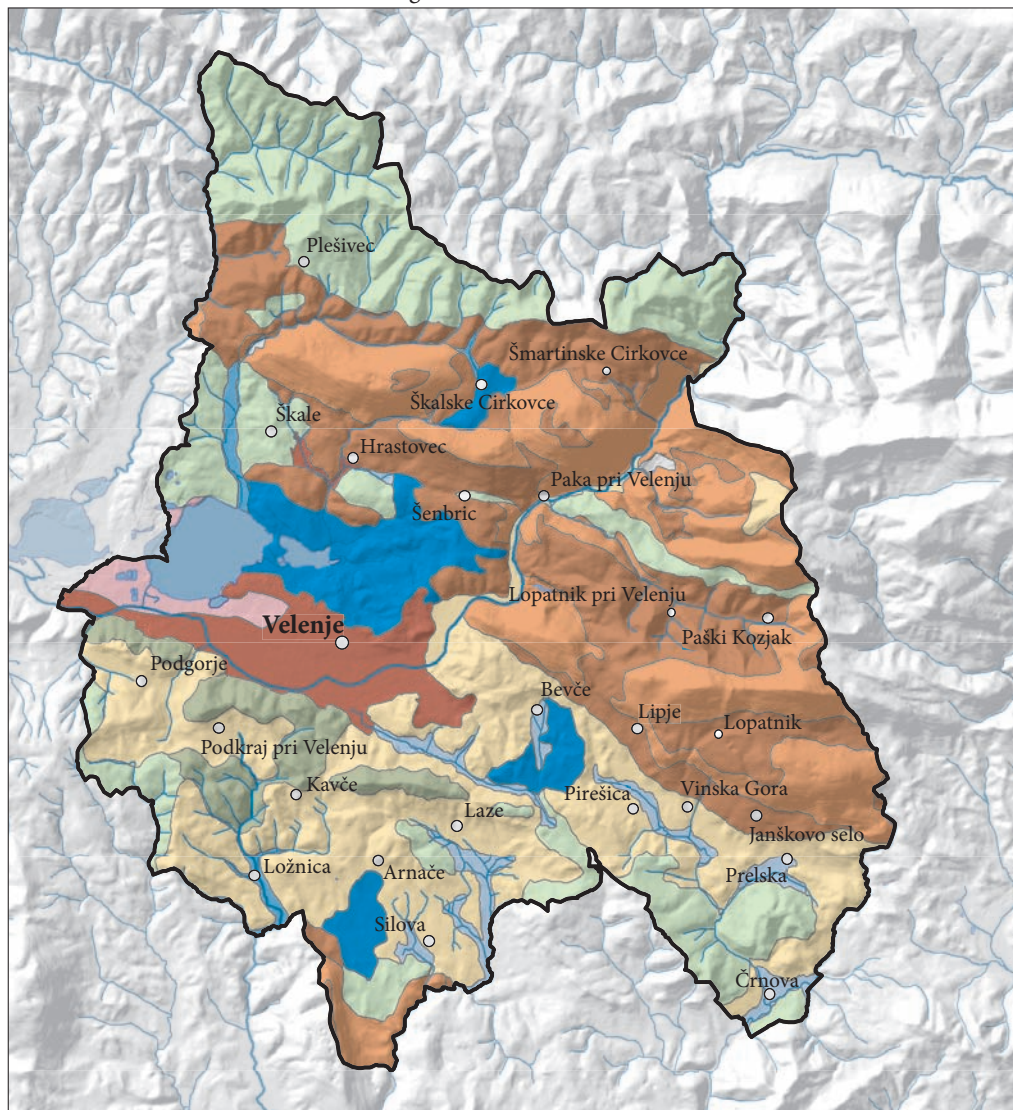
Na višinah od 600 do 900 m se zlasti na osojnih legah pojavlja še združba bukve in velevetne mrtve koprive (*Lamio orvalae-Fagetum*), skalnato, zakraselo in razgibano površje v zgornjem montanskem pasu pa ponekod porašča združba platanolistne zlatice in bukve (*Ranunculo platanifolii-Fagetum*) (Marinček in Čarni 2002).

Naravno rastje v celotni velenjski občini so različne združbe bukovega gozda, vendar zaradi posegov človeka danes tu prevladujeta mešani in iglasti gozd. V nadmorskih višinah nad 750 m gozd pokriva kar tri četrtine površja. Tu se začenjajo obsežni in strnjeni gozdovi, kjer zaradi selektivnega redčenja listavcev prevladujejo iglavci, predvsem smreka in jelka. Paško hribovje je pretežno gozdnato, na samem temenu so travnate planote. Na apnencu v najvišjem pasu uspevata bukev in jelka, nižje bukev in bor. Na dolomitu so sestoji smreke in bukve, gabra in bora, hrasta in gabra ter javorja in jelše (Počkaj Horvat 1998).

Na podlagi zemljevida **rabe kmetijskih zemljišč** (Raba ... 2019; slika 7) pokriva gozd 52,8 % občine oziroma 44,1 km². Kmetijskih zemljišč je bistveno manj, saj ima kmetijstvo v razvoju pokrajine vse manjši pomen. Omejujejo ga naravni dejavniki, ki obenem opredeljujejo njegovo proizvodno usmerjenost. Razvita sta ekstenzivna živinoreja in gozdarstvo, opušča pa se polikulturno poljedelstvo (Počkaj Horvat 1998).

Slika 5: Prst v Mestni občini Velenje. ► (str. 42)

Slika 6: Rastlinske združbe v Mestni občini Velenje. ► (str. 43)

Prst v Mestni občini Velenje

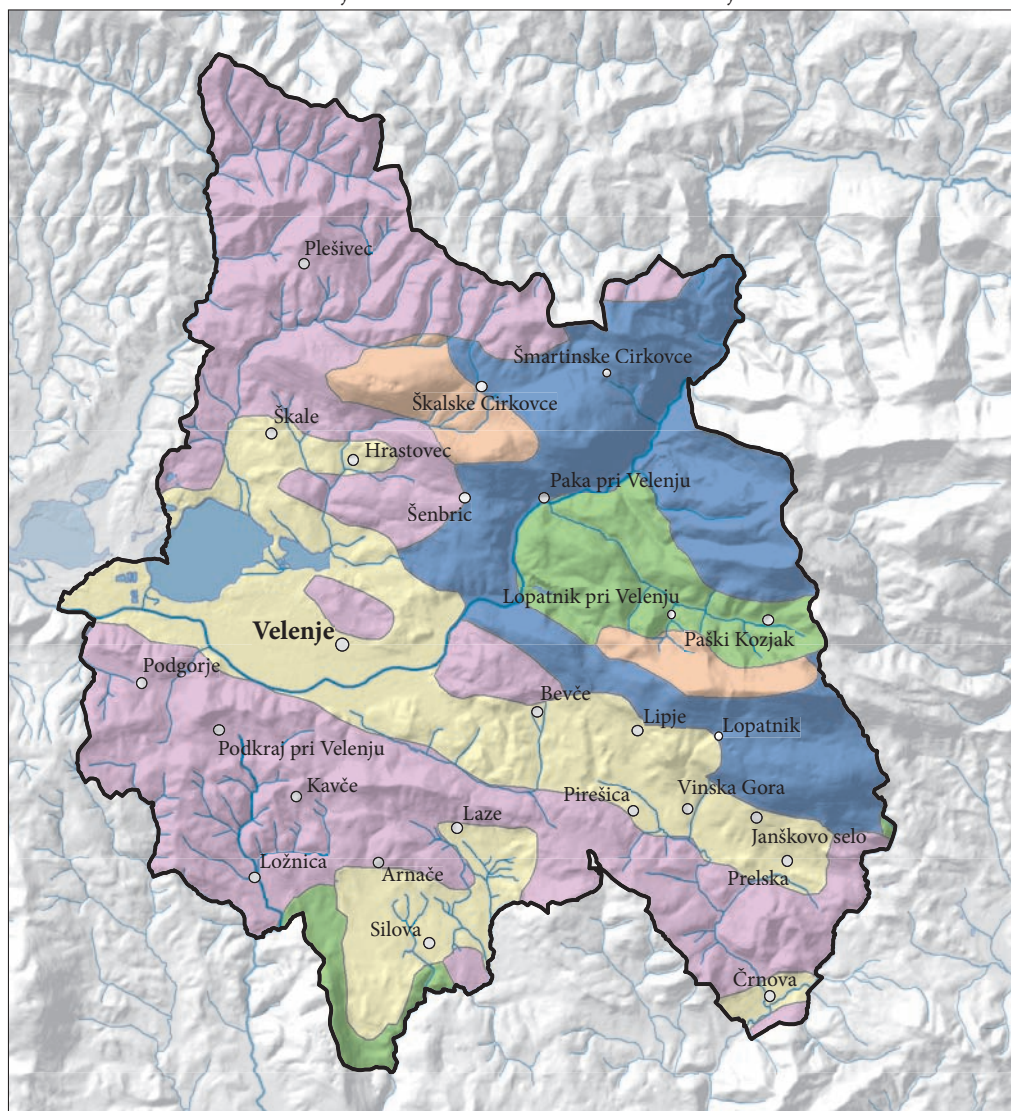
	distrična rjava prst		urbana površina
	evtrična rjava prst		vodna površina
	hipoglej		
	obrečna prst		
	psevdoglej		
	ranker		
	rendzina		
	rjava pokarbonatna prst		
	deponija		
	kamnolom		

0 1 2 3 km

Avtorja vsebine: Mauro Hrvatin, Drago Perko
Avtorica zemljevida: Manca Volk Bahun
Vir: GURS

© 2019, ZRC SAZU, Geografski inštitut Antona Melika

Pokrajinska raznolikost Mestne občine Velenje

Rastlinske združbe v Mestni občini Velenje

- združba bukve in črnega gabra
- združba bukve in navadnega tevja
- združba bukve in platanolistne zlatice
- združba bukve in pravega kostanja
- združba bukve in velecvetne mrtve koprive
- ostalo

0 1 2 3 km

Avtorja vsebine: Mauro Hrvatini, Drago Perko
Avtorica zemljevida: Manca Volk Bahun
Vir: GURS

© 2019, ZRC SAZU, Geografski inštitut Antona Melika

Poleg gozda je v občini še 39,4 km² ali 47,2 % izkrčenih zemljišč. Te so večinoma v dnu kotline, v podolju in na prisojnih pobočjih gričevja in hribovja. Izkoriščene so predvsem za travišča (19,7 km² ali 23,7 % občine), ki jih je največ v Pireškem podolju, Ložniškem gričevju in Plešivškem hribovju. Pozidanih zemljišč je 8,8 km² ali 10,6 % in so zgoščena v Velenjski kotlini, drugje pa gre za razpršeno pozidavo. Ostale vrste kmetijske rabe (njive, vinogradi, sadovnjaki, druga kmetijska zemljišča in zemljišča v zaraščanju) obsegajo skupaj 9,2 km², kar pomeni približno tretjino vseh izkrčenih zemljišč ter dobro desetino vseh zemljišč v občini.

4 Pokrajine Mestne občine Velenje

Po regionalizaciji Slovenije iz leta 1996 (Perko 1998; Kladnik in Perko 2001; Perko in Ciglič 2020b), ki državo deli na 4 velike naravne pokrajine ali makroregije (Alpe, Panonska kotlina, Dinarsko gorovje in Sredozemlje) in 48 srednje velikih pokrajin ali mezoregij, celotno ozemlje Mestne občine Velenje leži v makroregiji Alpe, glede na mezoregije pa 15,3 % v Vzhodnih Karavankah, 58,6 % v Velenjskem in Konjiškem hribovju ter 25,1 % v Ložniškem in Hudinjskem gričevju.

Na temelju naravnih in z njimi močneje povezanih družbenih pokrajinskih sestavin lahko z analizo in prekrivanjem različnih pokrajinskih slojev v geografskem informacijskem sistemu na podoben način, kot so določene mezoregije regionalizacije iz leta 1996 (Perko 1998), razdelimo ozemlje Mestne občine Velenje na 5 majhnih pokrajin ali mikroregij: dve hriboviti mikroregiji (poglavji 4.1 in 4.2) sestavljata slabo polovico površja občine, dve bolj ravninski (poglavji 4.3 in 4.4) slabo tretjino, gričevnata (poglavje 4.5) pa četrtno površja občine (slika 8).

4.1 Plešivško hribovje

Plešivško hribovje je najbolj vzhodni odrastek Vzhodnih Karavank. Leži na severnem robu občine in pomeni 15,3 % njenega površja. Med kamninami izrazito prevladujeta terciarni peščenjak in konglomerat s 65,3 %, nato sledijo triasne karbonatne klastične kamnine z 22,6 %, na južnem robu hribovja vzhodno in južno od naselja Plešivec, po katerem ima hribovje ime, je še izrazit klin oligocenskih globočnin s 7,8 %.

Večina površja, kar 89,7 %, leži v višinskem pasu med 500 in 800 m, povprečna nadmorska višina pa je 635,6 m. Hribovje ima med vsemi mikroregijami največji povprečni naklon, 21,9 stopinj, kar 88,1 % površja pa ima naklon nad 12 stopinj, 61,6 % celo nad 20 stopinj. Zaradi velikih naklonov 58,2 % površja ogroža zmerna ali močna erozija. Blaži jo gozd, ki porašča 67,8 % površja. Druga najbolj razširjena kategorija rabe zemljišč so travniki s 24,7 %.

V mikroregiji sta dve naselji, poleg Plešivca še naselje Šmartinske Cirkovce na jugovzhodnem robu hribovja.

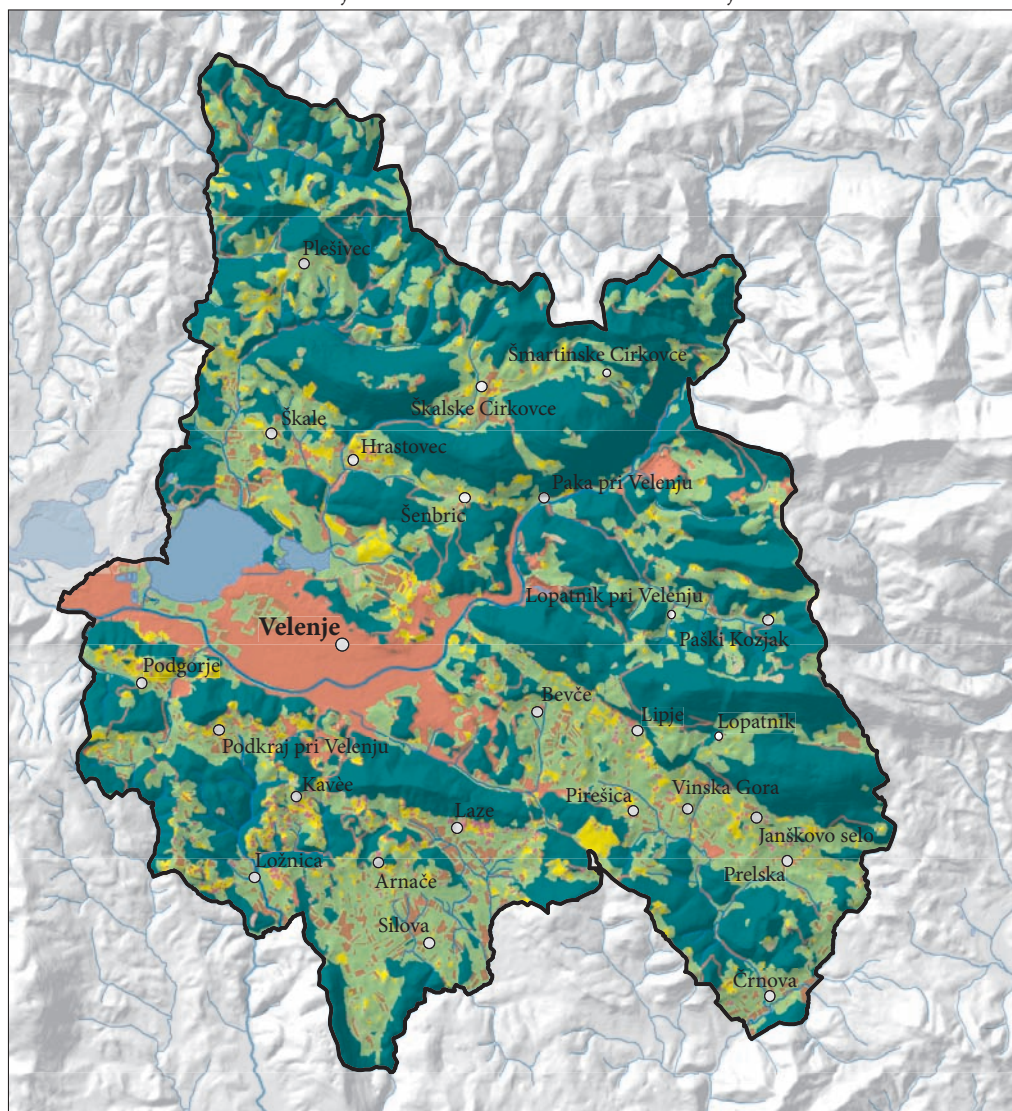
4.2 Paško hribovje

Paško hribovje leži sredi Velenjskega in Konjiškega hribovja, južno in jugovzhodno od mikroregije Plešivško hribovje. Obsega 29,7 % površja občine. Med kamninami izrazito prevladujeta triasni dolomit s 64,0 % in permski in triasni masivni apnenec z 19,7 %, ki se pri naselju Paka pri Velenju, po katerem je hribovje dobilo ime, stikata s pasom karbonskega peščenjaka in konglomerata s 3,2 %. Nekaj več je še triasnih karbonatnih klastičnih kamnin s 7,0 %.

Slika 7: Raba tal v Mestni občini Velenje. ►

Slika 8: Mikroregije v Mestni občini Velenje. ► (str. 46)

Pokrajinska raznolikost Mestne občine Velenje

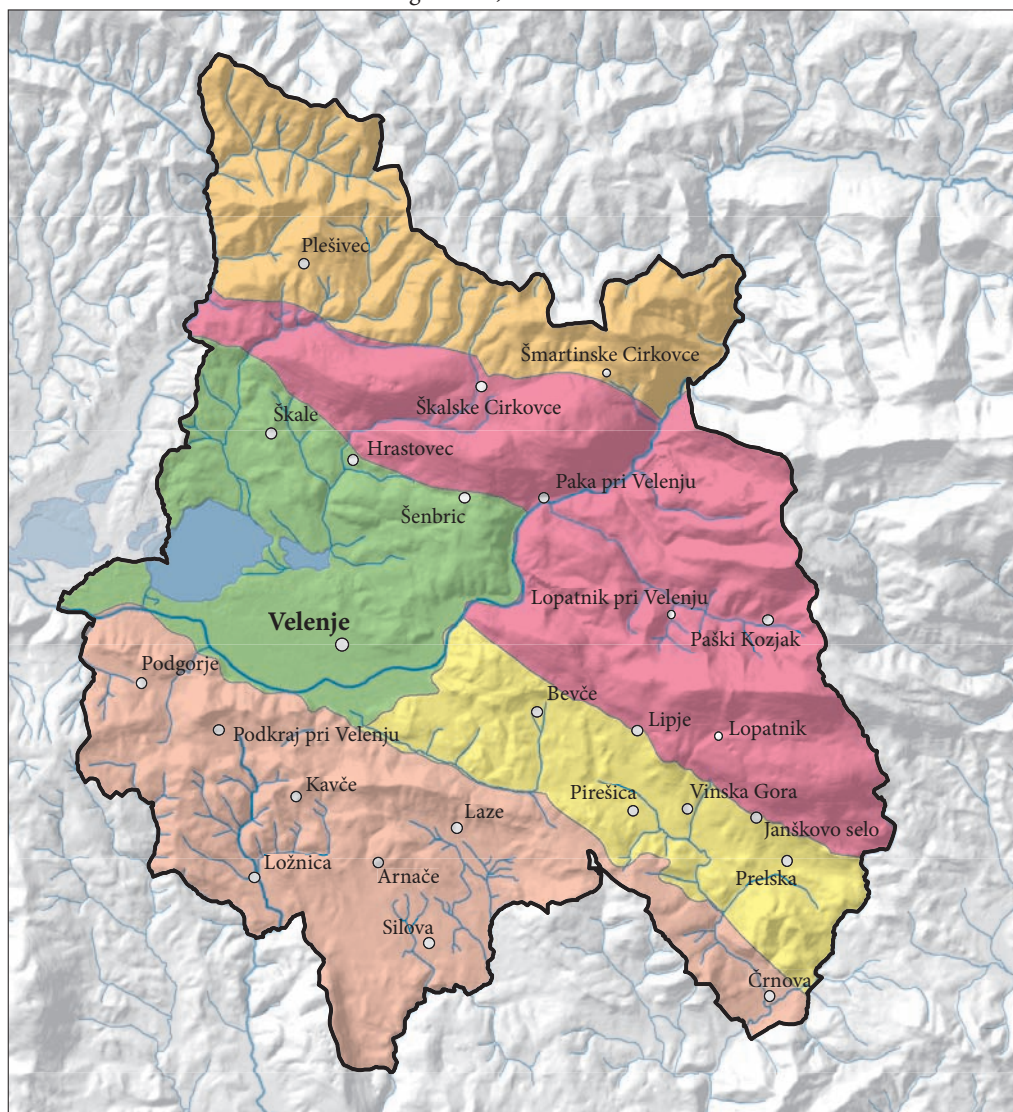
Raba tal v Mestni občini Velenje

- njiva
- vinograd
- sadovnjak
- travišče
- drugo kmetijsko zemljišče
- zemljišče v zaraščanju
- gozd
- pozidana zemljišča
- vodne površine

0 1 2 3 km

Avtorja vsebine: Mauro Hrvatin, Drago Perko
 Avtorica zemljevida: Manca Volk Bahun
 Vir: GURS

© 2019, ZRC SAZU, Geografski inštitut Antona Melika

Mikroregije v Mestni občini Velenje

- Plešivsko hribovje
- Paško hribovje
- Velenjska kotlina
- Pireško podolje
- Ložniško gričevje

0 1 2 3 km

Avtorja vsebine: Mauro Hrvatin, Drago Perko
 Avtorica zemljevida: Manca Volk Bahun
 Vir: GURS

© 2019, ZRC SAZU, Geografski inštitut Antona Melika

Povprečna nadmorska višina je 651,0 m, kar je največ med vsemi mikroregijami. Večina površja, 77,2 %, leži v višinskem pasu med 500 in 800 m, 12,5 % pa nad 800 m, kar je prav tako največ med vsemi mikroregijami. Povprečni naklon je 21,8 stopinj, 83,3 % površja pa ima naklon nad 12 stopinj, 58,0 % nad 20 stopinj, 20,8 % celo nad 30 stopinj, kar je izrazito največ med vsemi mikroregijami. Zaradi tako velikega deleža strmih pobočij celo 67,0 % površja ogrožata zmerna ali močna erozija, kar je spet največ od vseh mikroregij. Zaradi takih okoliščin se je gozd ohranil še na 72,3 % površja. Druga najbolj razširjena kategorija rabe zemljišč so travniki z 18,8 %.

V mikroregiji je pet naselij: zahodno od reke Pake leži naselje Škalske Cirkovce, ob Paki je Paka pri Velenju, največje naselje hribovja, vzhodno od reke pa so naselja Lopatnik pri Velenju, Paški Kozjak in Lopatnik.

4.3 Velenjska kotlina

Tudi mikroregija Velenjska kotlina, ki leži jugozahodno od Paškega hribovja, je del Velenjskega in Konjiškega hribovja. Obsega 18,2 % površja občine. Pliocenska in pleistocenska glina pokriva 44,0 % kotline, kvartarna glina z meljem in peskom pa 38,7 %. Na njuni meji leži mesto Velenje, po katerem je kotlina dobila ime. Na severnem robu kotline sta tudi triasni apnenec in dolomit z 11,9 %.

Povprečna nadmorska višina je 416,2 m. Kar 93,3 % površja leži v višinskem pasu pod 500 m (45,5 % pod 400 m in 47,8 % med 400 in 500 m). Povprečni naklon je 7,4 stopinje, kar je najmanj med vsemi mikroregijami. Samo 22,7 % površja ima naklon nad 12 stopinj, kar 30,2 % pa manj kot 2 stopinji, kar je največ med mikroregijami. Zmerna ali močna erozija zato ogrožata le 16,6 % površja, kar je daleč najmanj od vseh mikroregij. Gozd je močno izkrčen in porašča le še 27,1 % površja, kar je spet najmanj med mikroregijami. Najbolj razširjena kategorija rabe zemljišč so pozidana zemljišča, ki obsegajo 31,9 %, kar je izjemno visok delež.

V mikroregiji so štiri naselja: na dnu kotline vlada mesto Velenje, na severnem obrobju, kjer se kotlina dviguje v Paško hribovje, pa stojijo še naselja Škale, Hrastovec in Šenbric.

4.4 Pireško podolje

Tretja mikroregija Velenjskega in Konjiškega hribovja je Pireško podolje. Obsega le 11,7 % površja občine in je najmanjša med vsemi mikroregijami. Kamninska sestava je pestra: miocenskega laporovca je 53,3 %, kvartarne gline z meljem in peskom, sredi katere leži naselje Pirešica, po katerem je podolje dobilo ime, je 17,8 %, pliocenske in pleistocenske gline 10,3 %, kvartarnega grušča 9,3 % in miocenskega apnenca 8,6 %.

Povprečna nadmorska višina je 412,5 m. Izjemno velik delež površja, 96,2 %, leži v višinskem pasu pod 500 m (38,6 % pod 400 m in 57,5 % med 400 in 500 m), kar je še več, kot velja za Velenjsko kotlino. Povprečni naklon je 12,0 stopinje. Pod tem naklonom leži 52,1 % površja, vendar samo 5,9 % pod naklonom 2 stopinji. Zmerna ali močna erozija zato ogrožata 37,8 % površja. Gozd porašča 32,6 % površja, najbolj obsežna kategorija rabe zemljišč pa so travniki s 37,2 %, kar je največ med mikroregijami.

V mikroregiji je šest naselij: od zahoda proti vzhodu si sledijo Bevče, Lipje, ki leži na sami meji z višjim Paškim hribovjem, Pirešica, Vinska Gora, Janškovo selo, prav tako na meji s Paškim hribovjem, in Preleska.

4.5 Ložniško gričevje

Najbolj na jugu leži mikroregija Ložniško gričevje, ki je del Ložniškega in Hudinjskega gričevja. Imenuje se po naselju oziroma rečici Ložnica. Obsega 25,1 % občine. Med kamninami je 48,7 % oligocenskega laporovca, 34,9 % oligocenskega andezitnega tufa in 10,1 % kvartarne gline z meljem in peskom.

Povprečna nadmorska višina je 410,8 m, kar je najmanj med mikroregijami. Izjemno velik delež površja, 95,2 %, leži v višinskem pasu pod 500 m (43,3 % pod 400 m in 51,9 % med 400 in 500 m), kar

je le nekaj manj, kot velja za Pireško podolje. Povprečni naklon je 13,1 stopinje. Pod naklonom 12 stopinj leži 49,4 % površja, vendar samo 5,9 % pod naklonom 2 stopinji, kar je spet podobno kot pri Pireškem podolju. Zmerna ali močna erozija ogrožata 32,9 % površja. Gozd porašča 48,7 % površja, druga najbolj obsežna kategorija rabe zemljišč pa so travniki s 25,8 %. Gričevje ima med vsemi mikroregijami največji delež njiv, 8,6 %, sadovnjakov, 7,9 %, in vinogradov, 0,38 %.

V tej mikroregiji je največ naselij, osem: Podgorje na zahodu, Podkraj pri Velenju, Kavče in Ložnica v porečju Ložnice, Laze, Arnače in Silova v porečju Trnave ter Črnova na vzhodnem robu gričevja.

5 Pokrajinska raznolikost Mestne občine Velenje

Študija pokrajinske raznolikosti Slovenije sloni na razgibanosti površja, kamninah in rastlinstvu, ki so v Sloveniji najpomembnejše pokrajinske sestavine, saj je z njimi visoko povezana tudi večina drugih pokrajinskih sestavin (Perko 1998; Perko in sodelavci 2015, 2017). Podatki so bili združeni v 7 reliefnih, 15 kamninskih in 15 rastlinskih tipov (Perko in sodelavci 2017). Za vsako celico je bilo s premečnim oknom izračunano razmerje med številom reliefnih, kamninskih in rastlinskih tipov znotraj kilometrskega polmera in številom vseh reliefnih, kamninskih in rastlinskih tipov. Najmanjše možno razmerje je 3 proti 37, če se v kilometrskem radiju pojavi le po 1 reliefni, kamninski in rastlinski tip, največje možno razmerje pa 37 proti 37, če se v kilometrskem radiju pojavi hkrati vseh 7 reliefnih tipov, 15 kamninskih

Preglednica 1: Nekateri naravni kazalniki po mikroregijah (pri prevladujočih vrstah kamnin, prsti ali rabi zemljišč je navedena najbolj pogosta vrsta, če pa le-ta pokriva manj kot polovico površja pokrajine, je dodana še druga najbolj pogosta vrsta kamnin, prsti ali rab zemljišč).

mikroregija	Plešivško hribovje	Paško hribovje	Velenjska kotlina	Pireško podolje	Ložniško gričevje	Mestna občina Velenje
površina v ha	1273,56	2477,42	1520,98	980,84	2096,72	8349,52
delež v %	15,25	29,67	18,22	11,75	25,11	100
povprečna višina v m	635,63	650,95	416,21	412,53	410,82	517,55
povprečni naklon v stopinjah	21,94	21,84	7,42	11,96	13,06	15,87
prevladujoča vrsta kamnine	terciarni peščenjak in konglomerat 65 %	triasni dolomit 64 %	pliocenska in pleistocenska glina 44 %, kvartarna glina, melj in pesek 39 %	terciarni laporovec 53 %	pliocenska in pleistocenska glina 49 %, oligocenski andezitni tuf 35 %	pliocenska in pleistocenska glina 22 %, triasni dolomit 21 %
prevladujoča vrsta prsti	distrična prst 70 %	rendzina 54 %	pseudoglej 22 %, evtrična rjava distrična rjava prst 16 %	evtrična rjava prst 61 %	evtrična rjava prst 51 %	evtrična rjava prst 22 %, distrična rjava prst 21 %
prevladujoča vrsta zemljišč tal	gozdovi 68 %	gozdovi 72 %	pozidano 32 %, gozdovi 27 %	travišča 37 %, gozdovi 33 %	gozdovi 49 %, travišča 26 %	gozdovi 53 %

tipov in 15 rastlinskih tipov. Tako na primer pokrajinska raznolikost 0,2500 pomeni, da se v kilometrskem radiju hkrati pojavi 25 % ali četrtina od vseh 37 možnih reliefnih, kamninskih in rastlinskih tipov (Perko, Hrvatin in Ciglič 2015). Najmanjša izračunana vrednost pokrajinske raznolikosti je 0,0810, največja pa 0,4324.

Povprečna pokrajinska raznolikost Mestne občine Velenje je 0,2186, kar je za tretjino ali 34,6 % več od Slovenije, ki je evropska pokrajinska vroča točka oziroma ima med vsemi državami največjo povprečno pokrajinsko raznolikost, in za petino ali 20,1 % več od slovenskega dela Alp. Povprečna pokrajinska raznolikost Slovenije je namreč 0,1624, slovenske makroregije Alpe 0,1820, slovenskih mezoregij Vzhodne Karavanke 0,1877, Velenjsko in Konjiško hribovje 0,2123 ter Ložniško in Hudinjsko gričevje 0,2017. Najmanjša vrednost v občini je 0,0920 v Plešivškem hribovju, največja pa 0,3905 v Pireškem podolju (slika 9).

Za občino sta značilna dva diagonalna pasova nadpovprečne pokrajinske raznolikosti, ki potekata od severozahoda proti jugovzhodu (približno v smeri med naseljema Škale in Črnova) in od severovzhoda proti jugozahodu (približno v smeri med naseljema Šmartinske Cirkovce in Ložnica). Sekata se vzhodno od Velenja, skoraj sredi občine.

Znotraj obeh pasov sta tudi dve pokrajinski vroči točki, kjer se naravne razmere prostorsko najhitreje spreminjajo. Večja leži na presečišču obeh pasov v trikotniku med naselji Šentbric na severu, Velenje na jugozahodu in Bavče na jugovzhodu, manjša pa v skrajnem severovzhodnem kotu občine vzdolž doline Pake. Nasploh največja pokrajinska raznolikost je na območju, kjer se stikajo tri mikroregije: Paško hribovje, Velenjska kotlina in Pireško podolje.

Najbolj izraziti območji podpovprečene pokrajinske raznolikosti, kjer se naravne razmere prostorsko najpočasneje spreminjajo, ležita na jugozahodnem robu občine med naseljema Pogorje in Ložnica ter na vzhodnem robu občine v Paškem hribovju med naselji Lopatnik pri Velenju, Paški Kozjak in Lopatnik.

Med mikroregijami ima največjo pokrajinsko raznolikost Pireško podolje: za dobro četrtino ali 27,9 % večjo od občinskega povprečja in za slabo polovico ali 47,4 % večjo od Ložniškega gričevja, mikroregije z najmanjšo pokrajinsko raznolikostjo v občini, ki pa je še vedno za 16,8 % večja od slovenskega povprečja.

6 Sklep

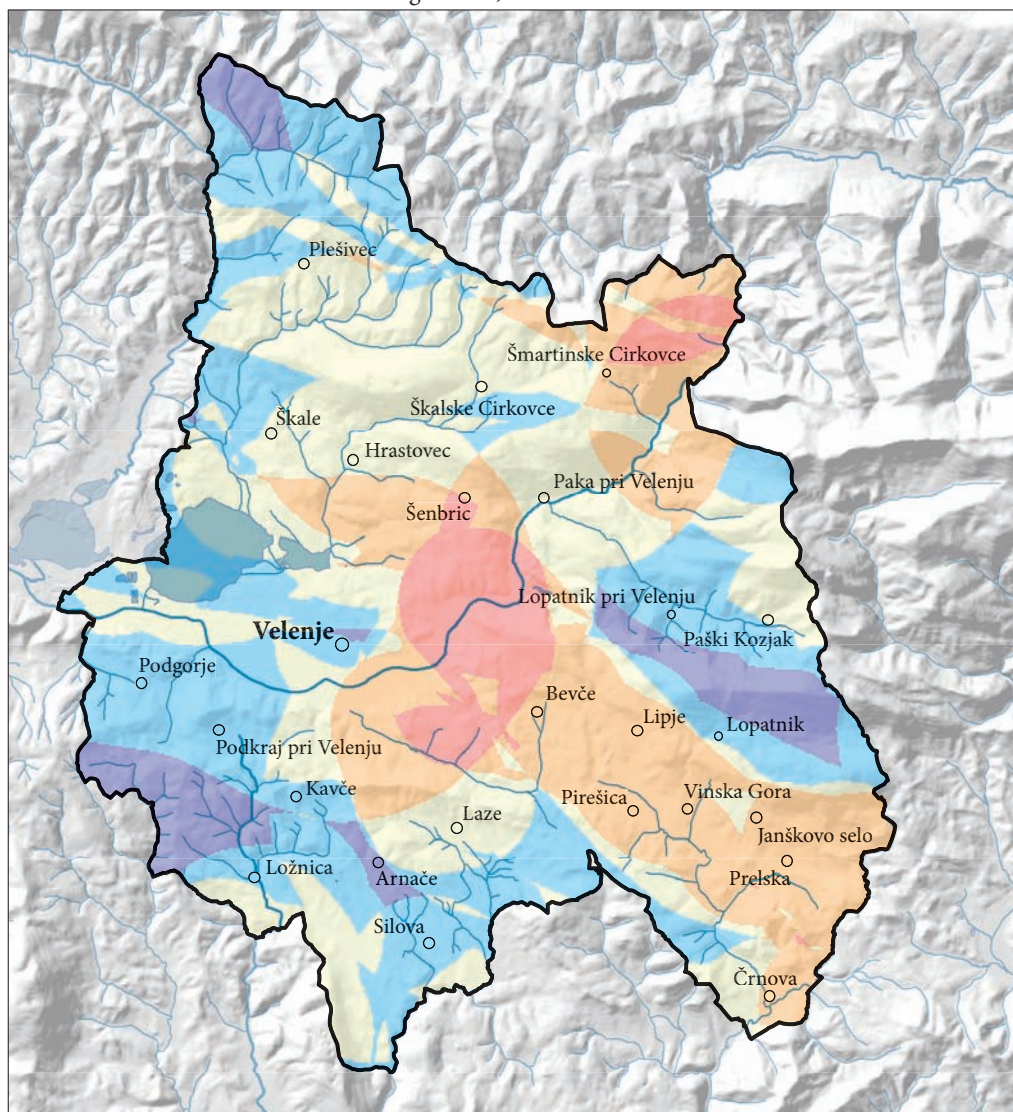
Čeprav je pokrajinska raznolikost v 21. stoletju postala izjemno pomembna in jo tako Evropska unija kot Slovenija vključujeta v različne strategije in podobne dokumente (Ciglič in Perko 2013b), se upravne in druge enote znotraj držav, kot so na primer občine, še premalo zavedajo vseh možnosti, ki jih ponuja pokrajinska raznolikost. Še posebej je to škoda za območja z visoko pokrajinsko raznolikostjo, kakršna je Slovenija z največjo povprečno pokrajinsko raznolikostjo v Evropi (Ciglič in Perko 2013a; Perko in sodelavci 2020) in kakršnih je precej slovenskih občin, ki imajo celo višjo povprečno pokrajinsko raznolikost od Slovenije.

Med temi občinami je tudi Mestna občina Velenje z zelo raznolikimi naravnimi pokrajinskimi sestavinami in petimi mikroregijami (Plešivško hribovje, Paško hribovje, Velenjska kotlina, Pireško podolje in Ložniško gričevje).

Uspešne občine so tiste, ki znajo učinkovito izkoriščati svoje razvojne prednosti, kot je na primer pokrajinska raznolikost, s tem pa povečevati gospodarsko konkurenčnost ter dvigovati kakovost življenja posameznikov in socialnih skupin.

Mestna občina Velenje iz nekdanje rudarsko-industrijske občine vse bolj postaja inovativna, ustvarjalna ter prebivalcem in okolju prijazna družba, pokrajinska raznolikost pa prav pri tem lahko prispeva pomemben delež, predvsem pri pospeševanju razvoja turizma, rekreativnih in športnih dejavnosti ter kakovosti življenja tako njenih prebivalcev kot obiskovalcev, kar bo še izboljšala načrtovana večja prometna dostopnost oziroma povezanost občine.

Slika 9: Pokrajinska raznolikost v Mestni občini Velenje. ► (str. 50)

Pokrajinska raznolikost v Mestni občini Velenje

- do 0,15
- 0,16 do 0,20
- 0,21 do 0,25
- 0,26 do 0,30
- 0,31 in več

0 1 2 3 km

Avtorja vsebine: Mauro Hrvatin, Drago Perko
Avtorica zemljevida: Manca Volk Bahun
Vir: GURS

© 2019, ZRC SAZU, Geografski inštitut Antona Melika

7 Zahvala

Prispevek temelji na raziskovalnem programu Geografija Slovenije (P6-0101), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

8 Viri in literatura

- Bailey, R. G. 1996: Ecosystem geography. New York.
- Bastian, O. 2000: Landscape classification in Saxony (Germany) – a tool for holistic regional planning. *Landscape and urban planning* 50, 1–3. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0169-2046\(00\)00086-4](https://doi.org/10.1016/S0169-2046(00)00086-4)
- Bonar, S. A., Fehmi, J. S., Mercado-Silva, N. 2011: An overview of sampling issues in species diversity and abundance surveys. *Biological Diversity: Frontiers in Measurement and Assessment*. New York.
- Bunce, R. G. H, Barr, C. J., Clarke, R. T., Howard, D. C., Lane, A. M. J. 1996: Land classification for strategic ecological survey. *Journal of environmental management* 47-1. DOI: <https://doi.org/10.1006/jema.1996.0034>
- Buser, S. 1979: Tolmač za list Celje. Osnovna geološka karta 1 : 100.000. Zvezni geološki zavod. Beograd.
- Ciglič, R., Perko, D. 2013a: Europe's landscape hotspots. *Acta geographica Slovenica* 53-1. DOI: <https://doi.org/10.3986/AGS53106>
- Ciglič, R., Perko, D. 2013b: Pokrajinska raznolikost Slovenije kot razvojna priložnost za turizem. Nove razvojne perspektive, Regionalni razvoj 4. Ljubljana.
- Dobnikar, M., Dolenc, T., Činč Juhant, Zupančič, N. 2000: Magmatic rocks of the Karavanke granitic massif, Slovenia. *Geologija* 43-1. DOI: <https://doi.org/10.5474/geologija.2000.004>
- Dramstad, W. E., Fry, G., Fjellstad, W. J., Skar, B., Helliksen, W., Sollund, M.-L. B., Tveit, M. S., Geelmuyden, A. K., Framstad, E. 2001: Integrating landscape-based values–Norwegian monitoring of agricultural landscapes. *Landscape and Urban Planning* 57, 3–4. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0169-2046\(01\)00208-0](https://doi.org/10.1016/S0169-2046(01)00208-0)
- Erhartič, B. 2012: Geomorfološka dediščina v Dolini Triglavskih jezer. *Geografija Slovenije* 23. Ljubljana.
- Faninger, E. 1976: Karavanški tonalit. *Geologija* 19.
- Frantar, P., Hrvatin, M. 2005: Pretočni režimi v Sloveniji med letoma 1971 in 2000. *Geografski vestnik* 77-2.
- Geršič, M., Ciglič, R., Perko, D. 2018: Pokrajinska in zemljepisnoimenska raznolikost v Sloveniji. Pokrajina v visoki ločljivosti, GIS v Sloveniji 14. Ljubljana.
- Gray, M. 2004: Geodiversity, valuing and conserving abiotic nature. London.
- Hou, W., Walz, U. 2013: Enhanced analysis of landscape structure: Inclusion of transition zones and small-scale landscape elements. *Ecological Indicators* 31. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2012.11.014>
- Hrvatin, M., Perko, D. 2016: Morfometrične razlike med pokrajinskimi vročimi in mrzlimi točkami. Digitalni podatki, GIS v Sloveniji 13. Ljubljana.
- Kaligarič, M. 2004: Rastlinske združbe. *Narava Slovenije*. Ljubljana.
- Kladnik, D. 1996: Naravnogeografske členitve Slovenije. *Geografski vestnik* 68.
- Kladnik, D., Perko, D. 2001: Nova regionalizacija Slovenije. *Slovenija – pokrajine in ljudje*. Ljubljana.
- Kljajič, D. 1989: *Geografski oris Šaleške doline in Škal. Škale: zbornik*. Titovo Velenje.
- Loveland, T. R., Merchant, J. M. 2004: Ecoregions and ecoregionalization: geographical and ecological perspectives. *Environmental Management* 34, S1. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00267-003-5181-x>
- Marinček, L., Čarni, A. 2002: Komentar k vegetacijski karti gozdnih združb Slovenije v merilu 1 : 400.000. Ljubljana.
- Markič, M., Sachsenhofer, R. F. 2010: The Velenje lignite - its petrology and genesis. Ljubljana.
- Mioč, P., Žnidarčič, M. 1972: Tolmač za list Slovenj Gradec. Osnovna geološka karta 1 : 100.000. Zvezni geološki zavod. Beograd.

- Mocior, E., Kruse, M. 2016: Educational values and services of ecosystems and landscapes – An overview. *Ecological indicators* 60. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2015.06.031>
- Mücher, C. A., Bunce, R. G. H., Jongman, R. H. G., Klijn, J. A., Koomen, A. J. M., Metzger, M. J., Wascher, D. M. 2003: Identification and Characterisation of Environments and Landscapes in Europe. *Alterra rapport 832*. Wageningen, Alterra.
- Ocena stanja vodotokov v Sloveniji. 2017. Ministrstvo za okolje in prostor, Agencija RS za okolje. Ljubljana.
- Ogrin, D. 2004: Vreme in podnebje. *Narava Slovenije*. Ljubljana.
- Pedološka karta Slovenije. Grafični in pisni podatki Pedološke karte in pedoloških profilov. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano Republike Slovenije. Ljubljana, 2007.
- Perko, D. 1998: Regionalizacija Slovenije. *Geografski zbornik* 38.
- Perko, D. 2001: Geografija, regija in regionalizacija. *Slovenija – pokrajine in ljudje*. Ljubljana.
- Perko, D. 2016: Slovenski pokrajinski tipi. *Terasirane pokrajine*. Ljubljana.
- Perko, D., Ciglič, R. 2015: Slovenia as a European landscape hotspot. *Acta Geobalkanica* 1-2. DOI: <https://doi.org/10.18509/AGB.2015.05>
- Perko, D., Ciglič, R. 2016: Določanje pokrajinskih vročih in mrzlih točk iz pokrajinskih tipizacij Slovenije. *Digitalni podatki, GIS v Sloveniji* 13. Ljubljana.
- Perko, D., Ciglič, R. 2020a: Slovenia's landscapes. *The geography of Slovenia: small but diverse*. Cham. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-14066-3_14
- Perko, D., Ciglič, R. 2020b: Slovenia's regions. *The geography of Slovenia: small but diverse*. Cham. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-14066-3_15
- Perko, D., Ciglič, R., Zorn, M. 2020: Slovenia: a European landscape hotspot. *The geography of Slovenia: small but diverse*. Cham. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-14066-3_1
- Perko, D., Hrvatin M., Ciglič, R. 2015: A methodology for natural landscape typification of Slovenia. *Acta geographica Slovenica* 55-2. DOI: <https://doi.org/10.3986/AGS.1938>
- Perko, D., Hrvatin M., Ciglič, R. 2017: Determination of landscape hotspots of Slovenia. *Acta geographica Slovenica* 57-1. DOI: <https://doi.org/10.3986/AGS.4618>
- Peters, D. P. C., Goslee, S. C. 2001: Landscape diversity. *Encyclopedia of biodiversity* 3. San Diego.
- Placer, L. 2008: Osnove tektonske razčlenitve Slovenije. *Geologija* 51-2. DOI: <https://doi.org/10.5474/geologija.2008.021>
- Počkaj Horvat, D. 1998: Velenjsko in Konjiško hribovje. *Slovenija – pokrajine in ljudje*. Ljubljana.
- Poročilo o stanju okolja v Mestni občini Velenje. *ERICo Velenje - Inštitut za ekološke raziskave*. Velenje, 2014.
- Raba kmetijskih zemljišč, različica 30. september 2019. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. Ljubljana.
- Runhaar, H. J., Udo de Haes, H. A. 1994: The use of site factors as classification characteristics for ecotopes. *Ecosystem Classification for Environmental Management*. Dordrecht.
- Sore, A. 1963: Velenjska kotlina včeraj in danes. *Celje*.
- Sore, A. 1976: Občina Velenje. *Krajevni leksikon Slovenije* 3. Svet med Savinjskimi Alpami in Sotlo. Ljubljana.
- Šalej, M. 1992: Pokrajinsko ekološka regionalizacija Šaleške doline s faktorsko analizo. *Šaleški zbornik*. Velenje.
- Šímová, P., Gdulová, K. 2012: Landscape indices behavior: A review of scale effects. *Applied geography* 34. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2012.01.003>
- Šterbenk, E., Ževart, M., Ramšak, R. 2004: Jezera, o katerih bomo še slišali. *Geografski obzornik* 51-1.
- Tičar, J., Perko, D., Volk Bahun, M. 2018: Geodediščina in pokrajinska raznolikost Slovenije. *Pokrajina v visoki ločljivosti, GIS v Sloveniji* 14. Ljubljana.
- Walz, U., Syrbe, R.-U. 2013: Linking landscape structure and biodiversity. *Ecological indicators* 31. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2013.01.032>

VELENJE V MEDNARODNEM IN SLOVENSKEM KONTEKSTU

dr. David Bole, dr. Janez Nared

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika
david.bole@zrc-sazu.si, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2773-0583>

janez.nared@zrc-sazu.si, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0376-3973>

DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_05

UDK: 911.375(497.4Velenje)

IZVLEČEK

Velenje v mednarodnem in slovenskem kontekstu

V prispevku obravnavamo vlogo mesta Velenje v urbanem sistemu Slovenije in v širšem, evropskem kontekstu. V prvem delu analiziramo vlogo Velenja kot centralnega kraja v naselbinskem sistemu Slovenije. Po številu prebivalcev sodi med središča nacionalnega pomena, vendar pa z vidika pričakovanih funkcij te stopnje ne dosega. Upošteva je merili števila prebivalcev in opremljenosti s funkcijami lahko Velenje uvrstimo na 3. stopnjo centralnosti, oziroma med podopremljena središča regionalnega pomena. V drugem delu analiziramo funkcionalno regijo Velenja. Analiza dnevne mobilnosti vozačev na delo kaže, da Velenje ostaja »samooskrbna« občina, z vse ožjim zaledjem vozačev in šibkim zaledjem javnih služb glede na bližnja regijska središča. V tretjem delu z vidika gospodarske konkurenčnosti ugotavljamo, da je Velenje izjemno pomembno z izvozno usmerjeno in inovativno industrijo, tudi na nadnacionalni ravni. Prispevek zaključujemo z razpravo o regijski delitvi Slovenije in ugotavljamo, da je zaradi prepletenosti smiselna navezava Velenja s Savinjsko in opcijsko še s Koroško regijo.

KLJUČNE BESEDE

urbana geografija, analiza centralnih krajev, dnevna mobilnost, funkcionalna regija, konkurenčnost, urbani sistem

ABSTRACT

Velenje in the international and Slovenian context

This paper discusses the role of the city of Velenje in the urban system of Slovenia and in the wider, European context. The first part analyses the role of Velenje as a central place in the settlement system of Slovenia. In terms of population, it is one of the centres of national importance, but in terms of its functions, it is under-equipped. Taking into account the criteria of population size and functions, Velenje can be classified at the 3rd level of centrality, or as under-equipped centre of regional importance. The second part analyses the functional region of Velenje. Analysis of the daily mobility shows that Velenje remains a »self-sufficient« municipality, with a narrow hinterland of commuters and a weak hinterland of public services relative to nearby regional centres. In the third part, we find that Velenje is an extremely important city within Slovenia and at supranational level with an export-oriented and innovative industry. We finish the paper with a discussion on the latest regional division of Slovenia and conclude that due to the interconnectedness of Velenje it is reasonable to form a joint region with Savinjska region and optionally with Koroška region.

KEY WORDS

urban geography, central place analysis, daily mobility, functional region, competitiveness, urban system

1 Uvod

Slovenski naselbinski sistem je zelo specifičen, v njem prevladujejo mala mesta, medtem ko so srednje velika mesta zaradi pretekle politike policentričnega prostorskega razvoja podhranjena glede na število prebivalcev in opremljenost s funkcijami (Nared 2018; Bole in sodelavci 2020a). Nadaljnja značilnost je ruralnost naselbinskega sistema, saj je Slovenija druga najbolj ruralna država v Evropi (Bole in sodelavci 2020a). S tega vidika je vloga Velenja tako pomembna – gre za večje mesto v naselbinskem sistemu Slovenije, čeprav v evropskem merilu spada med manjša oziroma mala do srednje velika mesta (Bole in sodelavci 2019). Že po velikosti je s 33.300 prebivalci leta 2019 osma največja občina, po številu delovnih mest pa sedma največja občina v Sloveniji z dobrimi 16.300 delovnimi mesti (SURs 2019a). Če upoštevamo zgolj mestna naselja po opredelitvi mestnih naselij in naselij mestnih območij po metodologiji SURs (2013), je naselje Velenje za Ljubljano, Mariborom, Kranjem, Celjem in Koproj šest največje mestno naselje v Sloveniji. Hkrati je Velenje tudi sedež ene izmed 11 mestnih občin v Sloveniji, ker izpolnjuje pogoje, opredeljene v Zakonu o lokalni samoupravi (Zakon o lokalni samoupravi 1993): je gospodarsko, kulturno in upravno središče širšega območja ter ima najmanj 20.000 prebivalcev ter 15.000 delovnih mest.

Ta pomen je bil prepoznan v temeljnem dokumentu prostorskega razvoja države, to je Strategiji prostorskega razvoja Slovenije (SPRS 2004), kjer je bilo Velenje v hierarhiji urbanih središč opredeljeno kot eno izmed 15 središč nacionalnega pomena. Tovrstna središča so pomembna, saj se v njih prednostno usmerjajo dejavnosti, stanovanja in infrastruktura za lasten razvoj in potrebe zaledja (Nared in Miklavčič 2017). Toda od sprejetja Strategije prostorskega razvoja Slovenije leta 2004 so se zgodile mnoge spremembe. V gospodarskem smislu se je Slovenija preobrazila v sodobno storitveno naravnano družbo z nadaljevanjem deindustrializacije in terciarizacije (Nared in sodelavci 2020). Poudarjati se je začela vloga ustvarjalnosti in pogojev za privabljanje ustvarjalnih delavcev v mestna okolja (Kozina 2018). Infrastrukturne spremembe so bile prav tako izrazite: z gradnjo avtocestnega omrežja sta se povečala dostopnost in dnevna mobilnost vozačev (Bole 2011). Nadaljevala se je suburbanizacija, predvsem v gospodarskem smislu s širjenjem poslovnih in obrtnih con (Bole 2010). Izrazite so postale demografske spremembe, zlasti s staranjem prebivalstva (Kerbler 2013; Nared in sodelavci 2019). V zadnjem desetletju so postali popularni novi razvojni koncepti, ki temeljijo na uporabi tehnologije in digitalizacije za izboljšanje kakovosti življenja, na primer koncept »pametnega mesta« (angl. *smart city*) (Neirotti in sodelavci 2014).

Zato se postavlja vprašanje, kakšna je današnja vloga Velenja v naselbinskem sistemu Slovenije in tudi v mednarodnem merilu. V tem prispevku se osredotočamo na tri cilje.

- Prvi cilj je opredeliti stopnjo centralnosti Velenja v slovenskem urbanem sistemu v preteklosti in sedanjosti. S tem želimo ugotoviti, kako je mesto opremljeno s funkcijami, ki zadovoljujejo potrebe prebivalcev mesta in neposredne okolice.
- Drugi cilj je prikazati »moč« Velenja skozi prizmo njegovega gravitacijskega zaledja. Na podlagi ugotavljanja tokov dnevnih vozačev in administrativnih meja javnih služb lahko ugotovimo prostorski obseg gravitacijskega zaledja in njegovo spreminjanje.
- Tretji cilj je prikazati konkurenčnost Velenja tako na nacionalni ravni kot širše. Zlasti nas zanima vpliv mesta skozi analizo različnih ekonomskih kazalnikov (inovativnost, izvozna usmerjenost ...).

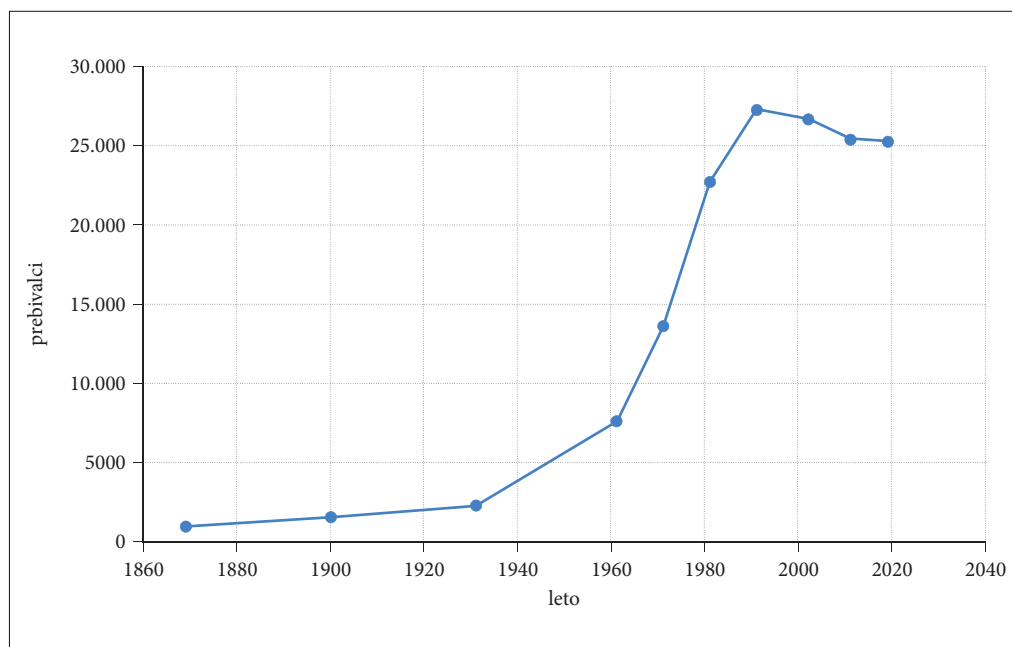
Tovrstna raziskava je še zlasti primerna, ko se v Sloveniji obujajo ideje o vzpostavitvi pokrajini kot druge ravni lokalne samouprave. Pravilna umestitev Velenja bo namreč pomembno vplivala na njegov nadaljnji razvoj kot tudi razvoj širšega dela slovenskega ozemlja. Metodološko smo prvi cilj zasledovali z analizo centralnih naselij, kjer ugotavljamo opremljenost Velenja glede na primerljiva naselja v Sloveniji. Drugi cilj zasledujemo z analizo dnevnih vozačev in gravitacijskega zaledja javnih služb, s katerima opredeljujemo funkcionalno regijo mesta. Tretji cilj o konkurenčnosti Velenja zasledujemo z analizo baze izvoznih podjetij, baze raziskovalcev in baze podeljenih patentov.

2 Vloga Velenja kot centralnega naselja v slovenskem naselbinskem sistemu Slovenije

Pomen Velenja se je spreminjal skladno z razvojem mesta. Njegov hiter vzpon se je začel po drugi svetovni vojni (slika 1), ko je število prebivalcev hitro naraščalo. Skladno s tem se je spreminjala tudi njegova vloga v slovenskem omrežju naselij. Kokole (1971) ga na devetstopenjski lestvici centralnosti umešča na 3. stopnjo, kjer skupaj s Šoštanjem zajema gravitacijsko zaledje nekdanje Občine Velenje in del Občine Žalec. Vrišer (1988) ga uvršča na četrto stopnjo od sedmih ter ga označi kot povprečno opremljeno središče z vplivnim območjem, ki poleg nekdanje Občine Velenje sega deloma še v Zgornjo Savinjsko dolino. Cigale (2002) ga uvršča med mikroregionalna središča, ki v gravitacijskem smislu skupaj s Šoštanjem pokriva Mestno občino Velenje, Občino Šoštanj in Občino Šmartno ob Paki.

Zadnja študija, ki je celovito zajela slovensko ozemlje z vidika zagotavljanja storitev splošnega pomena in je na tem utemeljila stopnjo centralnosti posameznih slovenskih naselij, je bila študija Policentrično omrežje središč in dostopnost do storitev splošnega in splošnega gospodarskega pomena leta 2016 (Nared in sodelavci 2016a, 2016b; Nared in Razpotnik Visković 2016; Nared in sodelavci 2017). V njej smo centralnost naselij opredelili na podlagi števila prebivalcev, ki v posameznem naselju živijo, in opremljenosti s štirimi izbranimi funkcijami (sodstvo, zdravstvo, šolstvo in javna uprava). Na podlagi obeh meril smo določili šest stopenj centralnosti, kamor smo razvrstili 360 slovenskih naselij (preglednica 1).

Glede na obravnavana merila Velenje po številu prebivalcev sodi med središča nacionalnega pomena, vendarle pa z vidika zastopanih funkcij te stopnje ne dosega. Še najvišje se uvršča na področju šolstva, kjer dosega opremljenost 3. stopnje, pri ostalih pa zgolj opremljenost 4. stopnje. Upošteva obe merili, to je števila prebivalcev in opremljenosti s funkcijami, lahko Velenje uvrstimo na 3. stopnjo centralnosti, oziroma med središča regionalnega pomena (slika 2). Na podlagi primerjave pričakovane opremljenosti s funkcijami glede na število tam živečih prebivalcev lahko zaključimo, da je Velenje podopremljeno.

Slika 1: Število prebivalcev Velenja (Orožen Adamič in sodelavci 1995; Popis 2002, 2019; SiStat 2019).

Preglednica 1: Stopnje centralnosti naselij in merila za posamezno stopnjo (Nared in sodelavci 2017, 12).

stopnja centralnosti	število prebivalcev	opremljenost s funkcijami
1. nacionalno središče mednarodnega pomena	100.001 in več	<ul style="list-style-type: none"> • sedež javne univerze • univerzitetni klinični center • višje sodišče
2. središče nacionalnega pomena	od 20.001 do 100.000	<ul style="list-style-type: none"> • sedež visoke šole, fakultete ali akademije • večja splošna bolnišnica
3. središče regionalnega pomena	od 10.001 do 20.000	<ul style="list-style-type: none"> • okrožno sodišče • sedež višje šole • bolnišnica • sedež srednje šole
4. središče medobčinskega pomena	od 3001 do 10.000	<ul style="list-style-type: none"> • zdravstveni dom • upravna enota • okrajno sodišče
5. središče lokalnega pomena	od 1501 do 3000	<ul style="list-style-type: none"> • popolna osnovna šola • zdravstvena postaja • sedež občine
6. središče vicinalnega pomena	od 501 do 1500	<ul style="list-style-type: none"> • podružnica osnovne šole

Slika 3 prikazuje mesta z boljšo opremljenostjo s funkcijami, kot jo ima Velenje. Lahko ugotovimo, da je Velenje glede na število prebivalcev mesto z največjim primanjkljajem funkcij. Bolje od Velenja je opremljenih kar enajst mest, ki imajo manjše število prebivalcev, Idrija in Sežana sta na primer kar štirikrat manjši, a hkrati bolje opremljeni. To si lahko razlagamo z razmeroma poznim razvojem Velenja kot mesta ter prostorske bližine bolj uveljavljenih središč, Celja in Slovenj Gradca, ki imata že daljše obdobje vloge regionalnih središč. Ravno zaradi bližine teh dveh mest meščani Velenja pri dostopu do storitev niso zapostavljeni, nasprotno pa bi na primer slabša opremljenost prostorsko in prometno bolj oddaljene Idrije pomenila veliko težavo s preskrbo celotne Idrijsko-Cerkljanske regije.

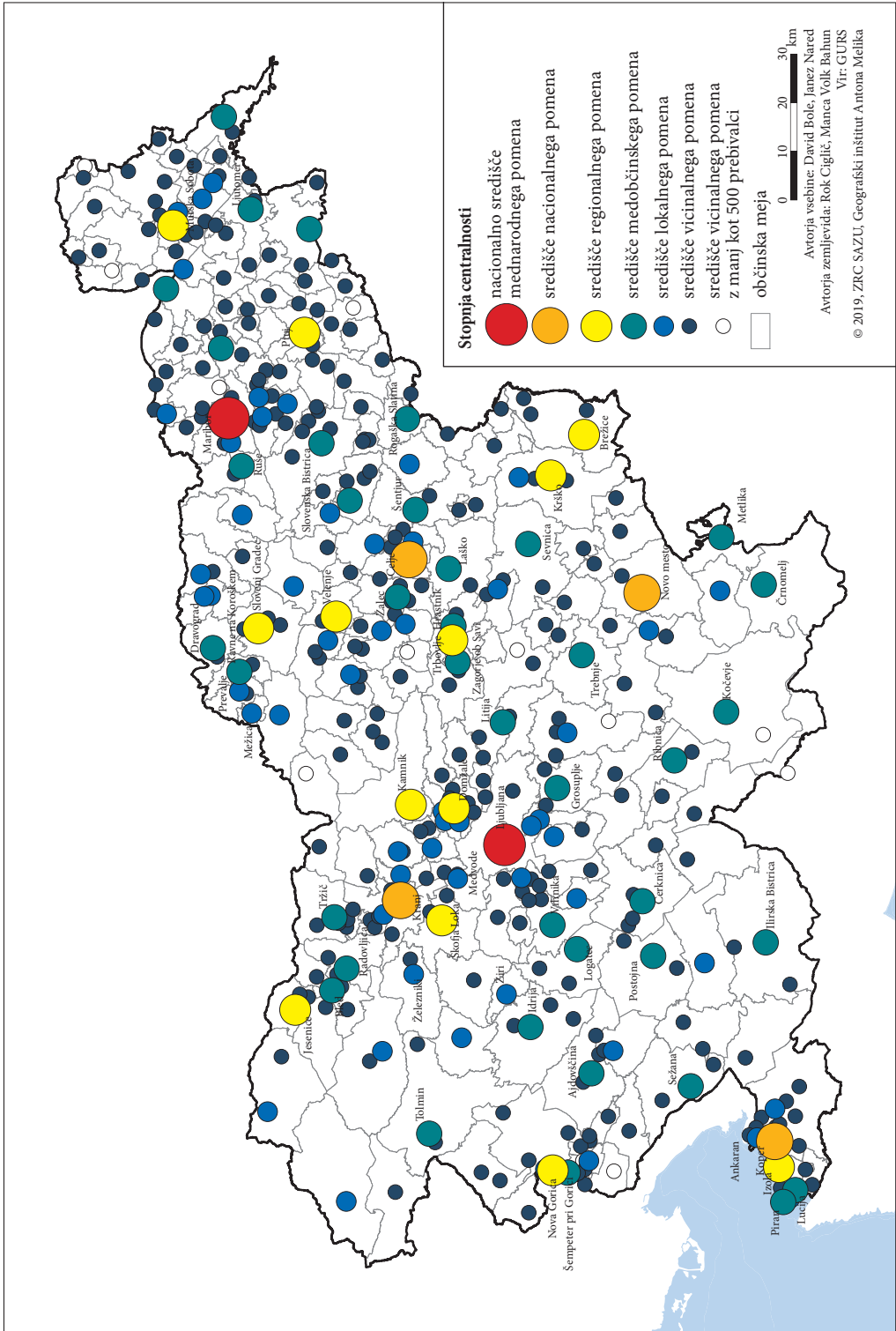
Poleg štirih izbranih funkcij smo preučili še zastopanost ostalih storitev splošnega pomena, kar poda celovitejšo predstavo o opremljenosti naselja z različnimi storitvami in na drugi strani vlogo, ki jo ima posamezno naselje za bližnjo in daljno okolico. V Velenju deluje veliko različnih institucij (banke, policija, dom za starejše, vrtci, pošta, knjižnica, notar, muzej), kar je z vidika velikosti naselja razumljivo, vendar so te storitve večinoma temelj lokalne oskrbe, ne pa funkcije, ki bi mestu zagotavljale vlogo oskrbnega središča za širšo regijo. To je nekoliko neskladno s Strategijo prostorskega razvoja Slovenije (SPRS 2004), ki Velenju pripisuje vlogo središča nacionalnega pomena, na drugi strani pa mestu ne zagotavlja tej ravni primernih storitev (Nared in Miklavčič 2017). Verjetno je ob sicer visokem številu prebivalcev razlog za visoko uvrstitev Velenja med slovenskimi mesti predvsem njegova gospodarska vloga, ki precej presegata upravni pomen mesta.

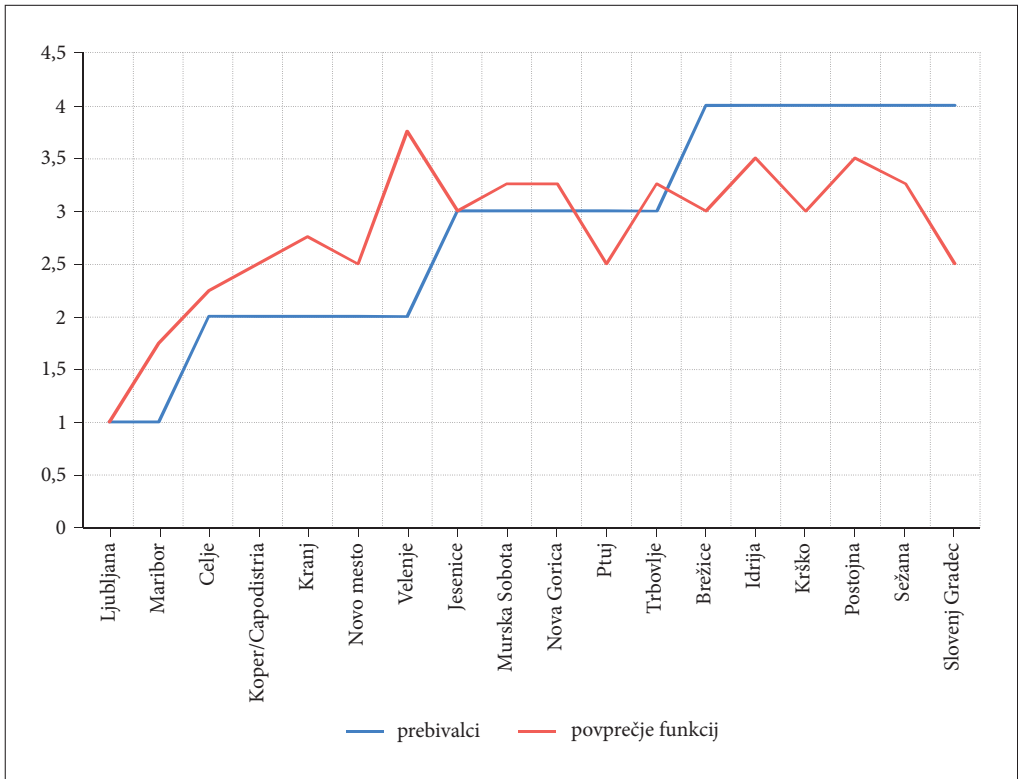
3 Gravitacijsko zaledje Velenja

Namen poglavja je ugotoviti gravitacijsko zaledje Velenja z vidika dnevne mobilnosti in administrativnih meja javnih služb, ki tako tvori funkcionalno regijo mesta. V tem primeru ne govorimo o formalni,

Slika 2: Stopnja centralnosti glede na število prebivalcev in opremljenost s storitvami splošnega pomena. ►

Velenje v mednarodnem in slovenskem kontekstu

Slika 3: Primerjava centralnosti naselij glede na število prebivalcev in glede na opremljenost s funkcijami; nižja vrednost pomeni višjo stopnjo centralnosti in boljše opremljenost.

institucionalizirani regiji, temveč o funkcionalni regiji, ki jo zaznamujejo horizontalni odnosi v prostoru, v obliki prostorskih tokov ter interakcij (Drobne in Laknar 2016). Za funkcionalno regijo je značilen sistem močno povezanih prostorskih enot, ki jih zaznamuje visoka frekvenca notranjih interakcij, kot so trgovina dobrin in storitev, delovna mobilnost ter nakupovanje, veliko dejavnosti in dobro razvita notranja regionalna prometna infrastruktura, ki omogoča pretok blaga, storitev in ljudi. Funkcionalne regije lahko torej raziskujemo z »obsegom« oziroma »močjo« omenjenih notranjih interakcij, bodisi s tokovi dnevne mobilnosti bodisi z določanjem zaledij različnih storitev. V bistvu gre za določanje razmerja med središčem regije (mestom) in njegovim zaledjem, ki je povezano oziroma odvisno od njega (Drobne in sodelavci 2010; 2011). V tem poglavju bomo za določitev obsega in moči Velenja kot središča funkcionalne regije uporabili dva kazalnika: dnevno mobilnost in gravitacijsko zaledje javnih služb.

3.1 Dnevna mobilnost

Človeške dejavnosti (družbene, prostočasne, kulturne, delovne, oskrbne in druge) so pogojene z gibanjem, saj so te dejavnosti pogosto ločene od lokacije bivanja. Ta ločenost med lokacijo bivanja in opravljanja dejavnosti vodi v vsakodnevno mobilnost, povzroča prometne tokove, narekuje izgradnjo prometne in tudi družbene infrastrukture (šol, vrtcev ...) (Bole 2011). V osnovi je delovna mobilnost najboljši približek prostorskih interakcij, odnosa med središčem regije in njegovega zaledja ter posledično določanja prostorskega obsega funkcionalne regije. Raziskava OECD (2002) kaže, da je vzorec dnevne

mobilitnosti na trgu dela dober približek za opredelitev funkcionalnih regij in da večina držav opredeljuje regije na tej podlagi (več kot 80 % anketiranih držav, ki opredeljujejo funkcionalne regije). Omenjena študija ugotavlja, da je 12 od 22 anketiranih držav (na primer Kanada, Francija, Nemčija, Portugalska, Združene države Amerike) svoje funkcionalne regije opredelilo okoli določenega središča, deset pa s pomočjo algoritmov ali analiz razvrščanja v skupine s pomočjo kombinacij razdalje, prevoza na delo in časa potovanja.

Tudi v Sloveniji je pogosto raziskovanje dnevne mobilnosti s ciljem opredelitve gravitacijskih zaledij posameznih središč. Bole (2004) je prikazal vplivna območja večjih občin (mestnih in dodatno še Jesenic in Postojne) na podlagi podatkov o dnevni delovni mobilnosti popisa prebivalstva leta 2002. Kot zaledje je smatral vse občine okoli zaposlitvenega središča, kamor se vozi na delo vsaj desetina (10 %) dnevnih vozačev. Velenjsko zaledje je po tej metodi obsegalo 11 občin (slika 4): Ljubno, Rečica ob Savinji, Šmartno ob Paki, Mozirje, Nazarje, Braslovče, Šoštanj, Mislinja, Vitanje, Dobrna in Žalec, pri čemer se je zaledje prekrivalo s Celjem (Žalec, Vitanje in Braslovče) in Slovenj Gradcem (Mislinja). Raziskava spreminjanja gibanja števila dnevnih delovnih vozačev med letoma 2000 in 2009 je pokazala, da Velenje ohranja precej stabilno zaledje dnevne mobilnosti, oziroma se celo rahlo širi proti bolj oddaljenim občinam, na primer Laškemu (Bole 2011). Naslednja raziskava dnevne mobilnosti z vidika uporabe javnega potniškega prometa (Gabrovec in Bole 2009) je pokazala, da dnevni vozači – delavci še vedno nadpovprečno uporabljajo javni promet (20–30 %), prav tako dnevni vozači – srednješolci (60–70 %), a s težnjo slabšanja deleža javnega potniškega prometa glede na desetletje prej. Novejši anketni podatki niso več tako pozitivni, saj kažejo, da je bil delež javnega prometa leta 2016 le še 15 % (Podgornik in sodelavci 2017).

Da bi prikazali trenutno stanje zaledja dnevnih vozačev na delo, smo ponovili raziskavo iz leta 2004, a s posodobljenimi podatki iz leta 2014 (Nared in sodelavci 2016). Zopet smo območja gravitacije dnevne delovne mobilnosti določali tako, da smo označili vse občine, kjer se vsaj 10 % vseh vozačev vozi v določeno središče (slika 5). Na tej sliki opazimo, da se je gravitacijsko zaledje Velenja v tem obdobju nekoliko zmanjšalo. Iz gravitacijskega območja so izpadle občine Ljubno, Nazarje in Žalec, zaradi večje konkurenčnosti bližnjih lokalnih zaposlitvenih središč pa se je zaledje nekoliko zožilo. To velja zlasti za Nazarje, katerega vpliv se je razširil na sosednji občini Rečica ob Savinji in Mozirje. Hkrati ugotavljamo, da je Velenje kljub velikemu številu delovnih mest, precej samooskrbna občina. To pomeni, da delovna mesta v občini v veliki meri zasedajo prebivalci, ki v Velenju tudi živijo, kar morda vpliva na zmanjšanje gravitacijskih tokov dnevne delovne mobilnosti. Ta »avtarkičnost« je v splošnem značilnost slovenskih industrijskih mest, ki imajo zelo lokalni bazen delovne sile, medtem ko imajo storitveno naravnana mesta širša zaledja delovne sile (Bole in sodelavci 2020b). Vpogled v podatke nam pove, da okoli 65 % delovnih mest v Občini Velenje zasedajo občanke in občani Velenja (brez kmetov), preostalo pa dnevni vozači iz bližnjega zaledja.

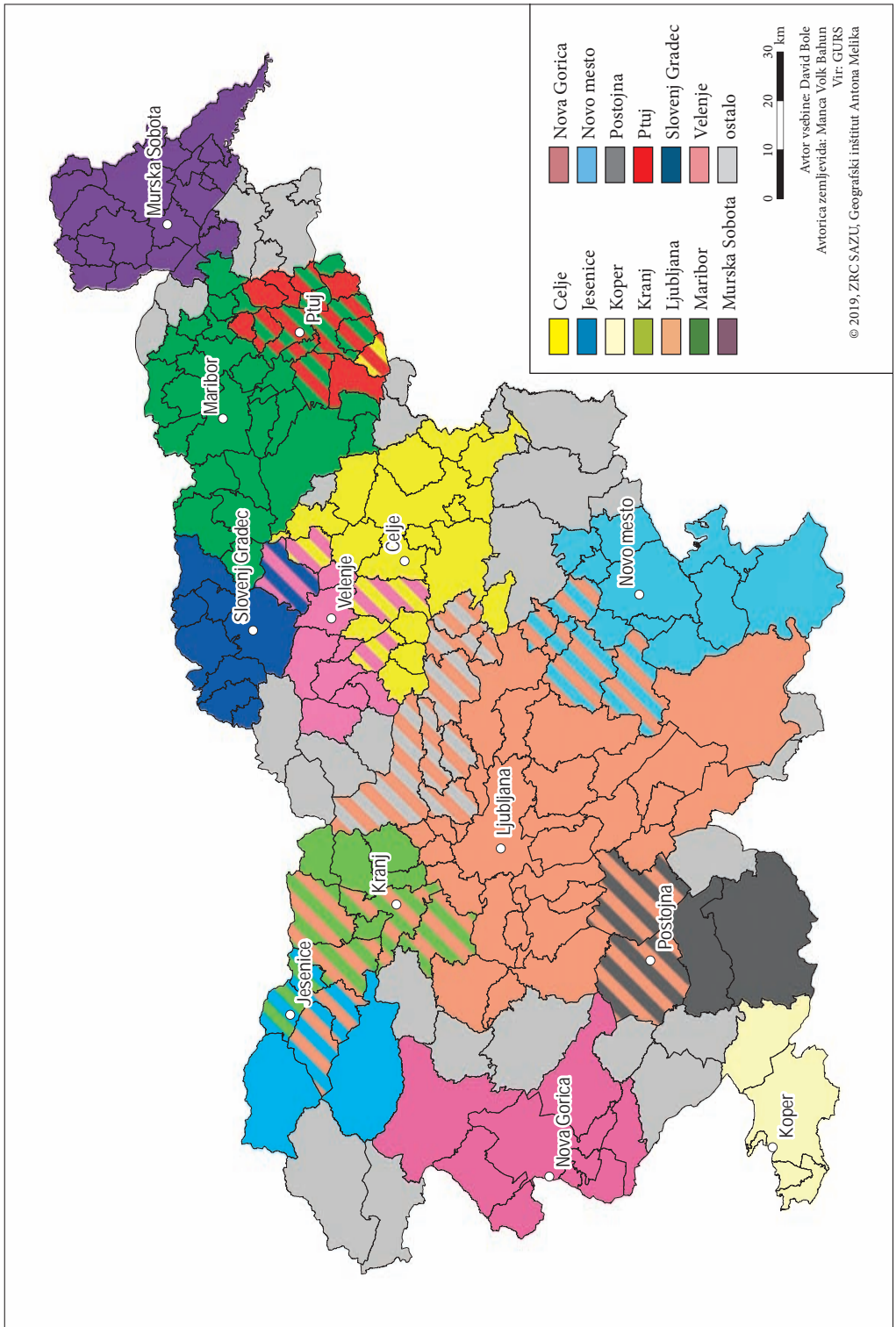
Na voljo so nam tudi druge raziskave dnevne mobilnosti, kjer lahko ugotavljamo funkcionalno zaledje Velenja. Metoda območij delovne mobilnosti (Drobne in sodelavci 2010) izračuna mero povezanosti med občinami. Po tej metodi dvostopenjske členitve na 10 funkcionalnih regij, velenjska funkcionalna regija obsega ozek pas 11 občin od Solčave na zahodu do Mislinje na vzhodu. Drobne in Lakner (2016; 2018) sta modelirala funkcionalne regije z metodo *Intramax* in na ravni občin ugotovila precej ožje zaledje Mestne občine Velenje, ki obsega le še Šoštanj in Šmartno ob Paki, medtem ko ostale občine zahodnejše tvorijo samostojno funkcionalno regijo. Pri tem je potrebno opozoriti tudi na obraten proces: podatki SURS-a namreč kažejo, da Mestna občina Velenje postaja vse bolj »vir« dnevnih vozačev, ki se vozijo v druge občine (SURS 2019b). Zlasti moška delovna sila je vse bolj dnevno mobilna, saj je delež dnevnih delovnih vozačev, ki delajo izven Velenja, narasel iz 17 % leta 2000 na 35,5 % leta 2018.

Slika 4: Zaledja dnevnih delovnih vozačev v Sloveniji, po podatkih popisa leta 2002 (Bole 2004).

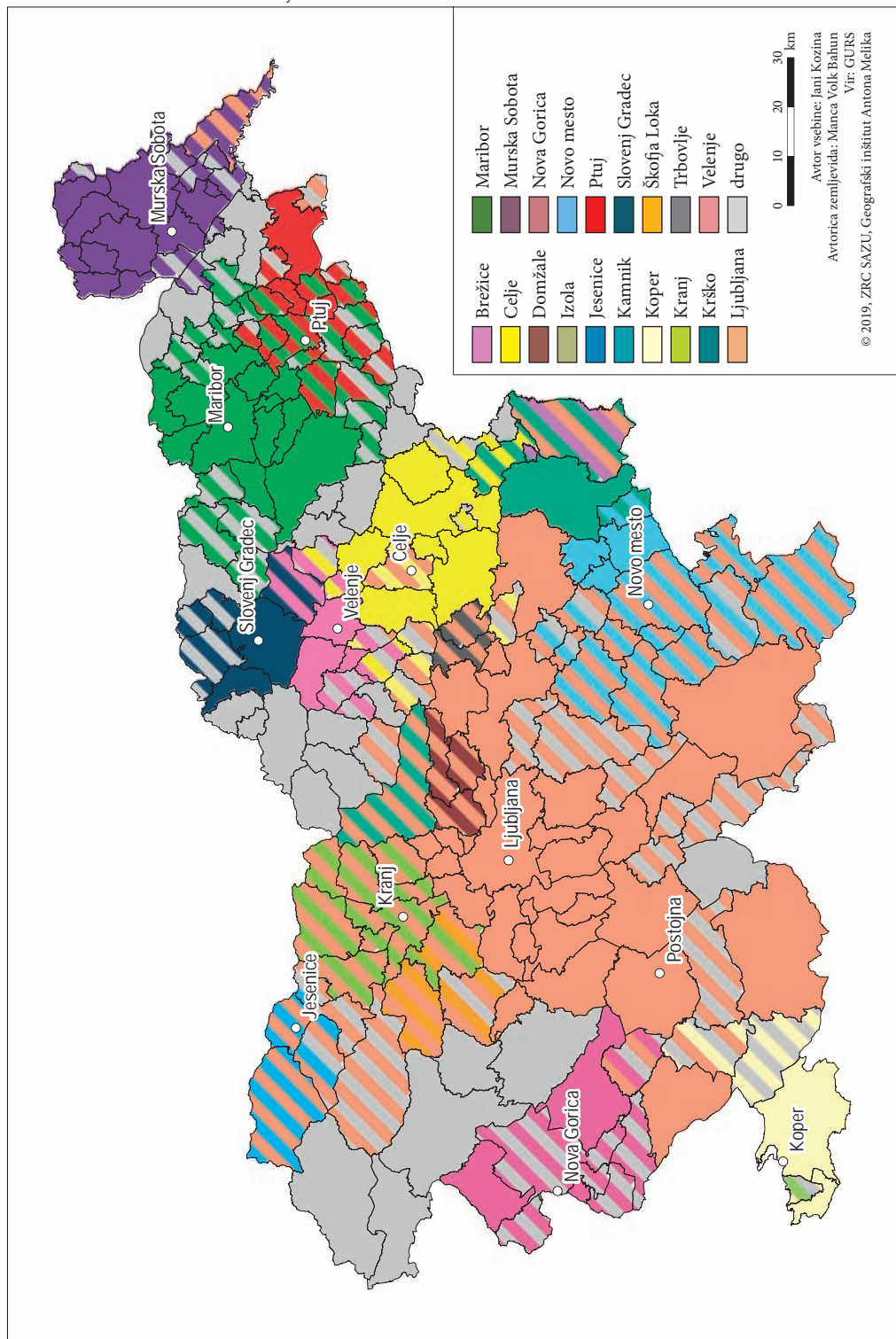
► (str. 60)

Slika 5: Zaledja dnevnih delovnih vozačev v Sloveniji po podatkih iz leta 2014 (Nared in sodelavci 2016).

► (str. 61)

Velenje v mednarodnem in slovenskem kontekstu

Zanimivo sliko pokaže analiza somestij na podlagi delitve delovne sile, kjer Nared in Razpotnik-Viskovič (2016) ugotavljata razmeroma močno povezanost Velenja in Šoštanja, saj v sosednji občini dela vsaj pet odstotkov zaposlenih.

3.2 Javne službe

Gravitacijska zaledja lahko opredeljujemo tudi s pristojnostmi regionalnih izpostav izbranih javnih služb. V študiji centralnih krajev (Nared in sodelavci 2016) so v ta namen preučili pristojnosti in zaledja naslednjih javnih služb:

- zdravstvo:
  - območne enote Zavoda za zdravstveno zavarovanje Slovenije (ZZZS);
  - območja urgentnih centrov Službe nujne medicinske pomoči (NMP);
- upravo:
  - finančne urade Finančne uprave Republike Slovenije (FURS);
  - območne geodetske uprave Geodetske uprave Republike Slovenije (GURS);
  - območne urade Uprave Republike Slovenije za varno hrano, veterinarstvo in varstvo rastlin (UVHVVR);
  - območne enote Zavoda Republike Slovenije za zaposlovanje (ZRSZ);
  - območne enote Zavoda Republike Slovenije za varstvo narave (ZRSVN);
  - območne enote Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije (ZVKDS);
- sodstvo:
  - območja okrožnih sodišč (SODO).

Z vidika šolstva niso upoštevali nobene javne službe, saj pristojnosti tako srednjega kot visokega šolstva niso regionalno zamejene. Z vidika dodatnih funkcij so upoštevali še območja policijskih uprav (POLI), medtem ko bank, domov za starejše, otroških vrtcev, pošt, knjižnic in notariatov niso upoštevali, saj njihove pristojnosti tako kot v primeru srednjega in visokega šolstva niso regionalno zamejene.

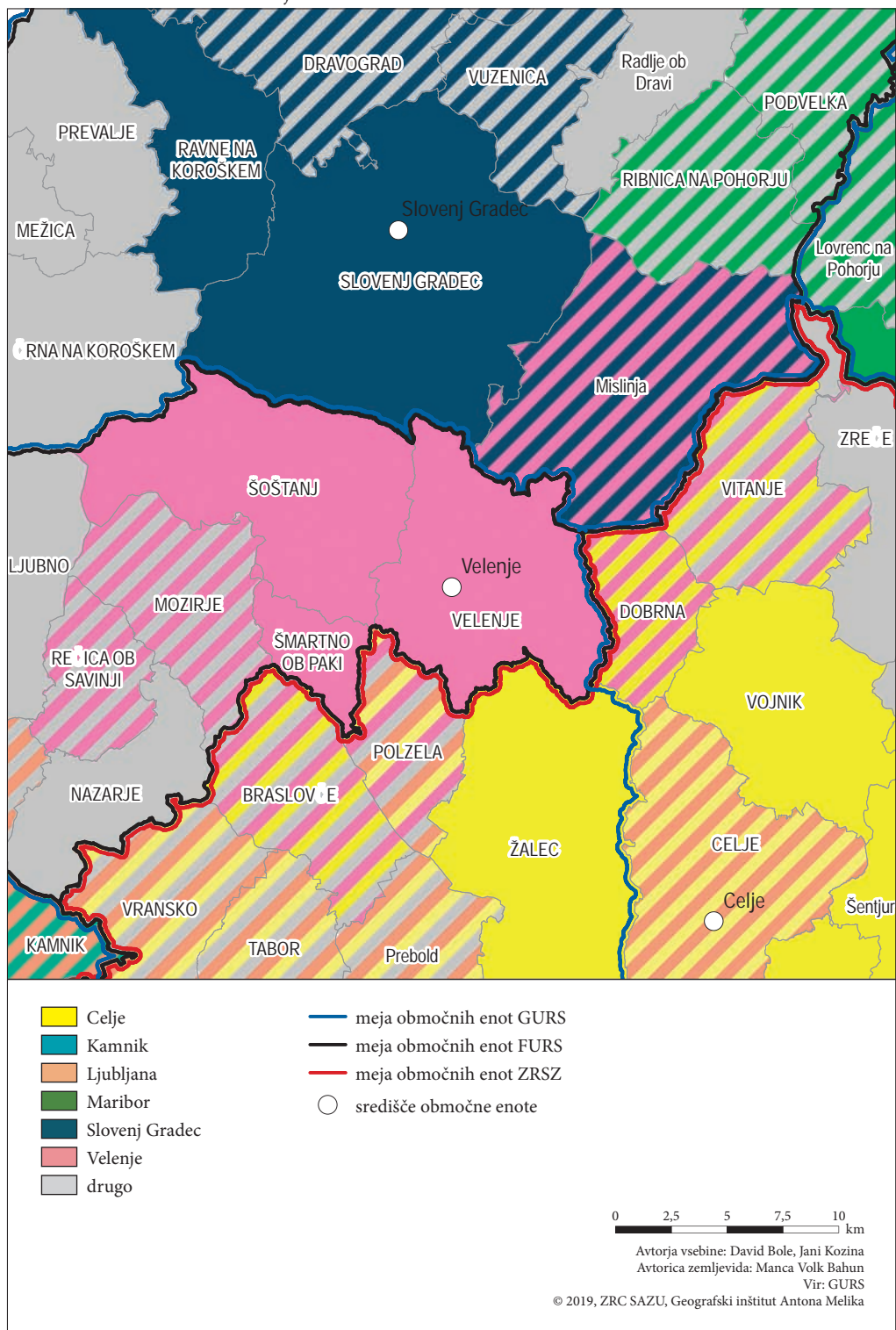
Analiza je pokazala, da ima Velenje zastopane le tri od skupno 10 obravnavanih regionalnih izpostav javnih služb: FURS, GURS in ZRSZ (slika 6). V primeru FURS-a in GURS-a je gravitacijsko zaledje še najbolj podobno zaledju dnevne mobilnosti, medtem ko ZRSZ obsega dodatno celotno Koroško. Ostale izpostave imajo sedež v Slovenj Gradcu (ZZZS) ali Celju (NMP, UVHVVR, ZRSVN, ZVKSD, SODO, POLI). Z vidika regionalnih izpostav javnih služb Velenje torej nima homogenega zaledja in je dokaj šibko glede na bližnje regijsko središče Celje ter na približno enaki ravni kot Slovenj Gradec.

4 Konkurenčnost Velenja

Funkcionalne regije, določene z zaledjem dnevnih vozačev ali z zaledjem regijskih izpostav javnih služb, pričajo o notranji kohezivnosti regije. V nasprotju s kohezivnostjo pa mora država krepiti tudi središča, ki so pomembna z gospodarskega vidika in ki lahko dosega mednarodno primerljive rezultate na podlagi uspešnega gospodarstva, dovolj velikega zaledja potrošnikov, zgoščanja storitev in gospodarske moči, inovativnosti in ustvarjalnosti ter podobnih konkurenčnih prednosti. Ta vidik označujemo kot konkurenčnost (Nared in sodelavci 2016). V tem poglavju zato nudimo podatke o nacionalni in mednarodni konkurenčnosti Velenja, ki smo ga raziskali s pomočjo razpoložljivih zbirk prostorskih podatkov: baze izvozno usmerjenih podjetij (SLOEXPORT 2015), baze raziskovalcev (SICRIS 2016) in baze podeljenih patentov (Patenti 2016). Obstajajo seveda številni drugi kazalniki konkurenčnosti, a menimo, da omenjeni zadostujejo pregledu konkurenčnosti Velenja.

Slika 6: Ujemanje meja gravitacijskih zaledij centralnih naselij prve, druge in tretje stopnje z mejami območnih enot Finančne uprave Republike Slovenije (FURS), Zavoda Republike Slovenije za zaposlovanje (ZRSZ) in Geodetske uprave Republike Slovenije (GURS). ►

Velenje v mednarodnem in slovenskem kontekstu

4.1 Izvozna usmerjenost

Izvozna usmerjenost je bila določena na podlagi ankete največjih slovenskih podjetij, od katerih štiri večja ne poročajo (Cimos, Hella Saturnus, Letrika, Helios). Slovenija je ena izmed najbolj izvozno usmerjenih držav članic OECD, saj delež njenega izvoza v skupnem bruto domačem proizvodu dosega 41 % (OECD 2017). Na sliki 7 so prikazane izvozno usmerjene občine v Sloveniji leta 2015. Kljub temu, da so izvozno usmerjena podjetja izrazito osredotočena v Novem mestu (Krka, Revoz, Adria Mobil) in Ljubljani (Skupina Lek, Skupina SIJ in Julon), je Velenje s tega vidika izredno pomembno. Skupina Gorenje je namreč drugo najbolj izvozno usmerjeno podjetje v Sloveniji takoj za novomeško Krko. Skupina Gorenje je leta 2015 predstavljala kar desetino celotnega izvoza Slovenije in zaradi tega podjetja je Velenje tretje najbolj izvozno usmerjeno mesto v Sloveniji, takoj za Novim mestom in Ljubljano (Nared in sodelavci 2016). Ostala velenjska podjetja so precej manj izvozno usmerjena. Na seznamu večjih izvoznikov najdemo tako le Plastiko Skaza, medtem ko ostali večji zaposlovalci, kot je Premogovnik Velenje, niso izvozno usmerjeni.

4.2 Raziskovanje in inovacijska dejavnost

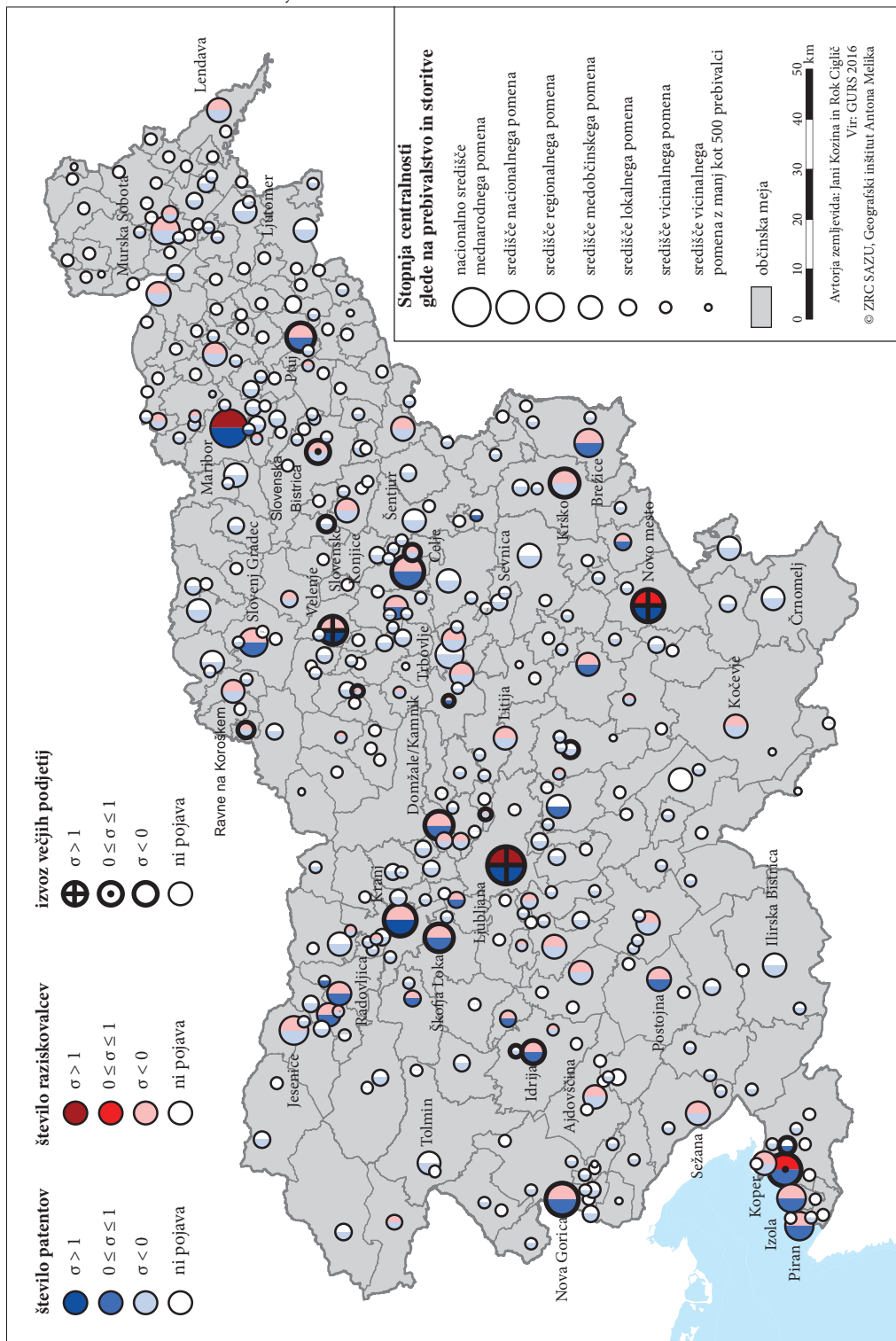
V slovenskih raziskovalnih organizacijah je za polni, dodatni in skrajšan delovni čas zaposlen ekvivalent nekaj manj kot 9000 raziskovalcev. Njihova razporeditev med centralnimi kraji je sicer nekoliko bolj razpršena od izvozno usmerjenih podjetij, vendar med njimi izrazito prevladuje samo Ljubljana (69 %), kateri z velikim zaostankom kolikor toliko sledi zgolj Maribor (12 %), ostala središča pa imajo že bistveno manj raziskovalcev (slika 7). Velenje, za razliko od kazalnika izvozno usmerjenih podjetij, tukaj ne izstopa. Leta 2016 je imel ekvivalent polno zaposlenih raziskovalcev med 50 in 100, kar ga uvršča med manj konkurenčna mesta s tega vidika. Pomanjkanje višje in visokošolskih ustanov je najbrž najpomembnejši dejavnik manjšega števila raziskovalcev, saj dejansko prednjačijo občine z večjimi univerzami in samostojnimi fakultetami: Ljubljana, Maribor, Koper, Celje in Novo mesto. Aktualni podatki baze raziskovalcev (SICRIS 2019) pa kažejo precej bolj ugodno sliko: v Velenju je trenutno 14 registriranih aktivnih raziskovalnih skupin s 407 raziskovalci. Potrebno je poudariti, da je veliko raziskovalcev zaposlenih le za skrajšan delovni čas v raziskovalnem delu, ostalo pa v neraziskovalnem. Posebnost velenjskih raziskovalcev je, da ti izhajajo večinoma iz zasebnega sektorja: več kot polovica jih namreč izhaja iz Gorenja (raziskave in razvoj gospodinjstskih aparatov), sledi rudarstvo in na tretjem mestu je raziskovanje varstva okolja s 45 raziskovalci.

4.3 Patenti

Registracija patentov je pomemben kazalnik, saj nakazuje ustvarjalnost in inovativni potencial določenih območij (Kozina in Bole 2018). V obdobju 1991–2016 je bilo v Sloveniji podeljenih okoli 5800 patentov. Njihova razporeditev med centralnimi naselji je še bolj razpršena od raziskovalcev in izvozno usmerjenih podjetij, saj so lahko patentni prijavitelji tudi fizične osebe (slika 7). Kljub temu ponovno močno izstopa Ljubljana (31 %), ki ji z velikim zaostankom sledijo Maribor (7 %), Velenje pa je skupaj s Kranjem in Novim mestom na tretjem mestu (3 %). Velenje je torej z vidika inovativnosti precej pomembno središče Slovenije, ki se lahko kosa s precej večjimi mesti, kot so Celje, Kranj ali Koper. Tudi tukaj nam hiter vpogled v Podatkovno bazo Urada Republike Slovenije za intelektualno lastnino (PATENTI 2019) pokaže, da so najpomembnejši nosilci prijavljanja patentov iz velenjske industrije. Gorenje je tako samo v letu 2019 prijavilo skupno 12 patentov, ostali predstavniki industrije, kot so HTZ, Rudnik Lignita in ELPA, pa precej manj.

Slika 7: Konkurenčnost centralnih naselij v Sloveniji glede na izvozno usmerjenost, število raziskovalcev in število patentov (Nared in sodelavci 2017). ►

Velenje v mednarodnem in slovenskem kontekstu

5 Sklep: novo regijsko središče Velenje?

Vloga Velenja v slovenskem prostoru je večplastna. Je pomembno gospodarsko središče z velikim številom prebivalcev, s pomembno izvozno usmerjeno industrijo, ki veliko vlaga v inovacije. Posledično je močno zaposlitveno središče, ki poleg pretežnega dela občanov Velenja pritegne tudi zaposlene iz okoliških občin. Velenje je torej mesto, ki daje celotnemu urbanemu sistemu Slovenije zelo konkurenčno vlogo in ima znotraj tega sistema pomembno funkcijo.

A navkljub velikosti in gospodarski moči, se Velenje ni uspelo uveljaviti kot pomembno regionalno središče, vsaj v primerjavi s Celjem in Slovenj Gradcem, ki gostita glavno regionalno pomembnih funkcij. S tega vidika je razvoj Velenja v smeri pomembnejšega regionalnega središča omejen, kar kaže analiza centralnih naselij. Razvojne priložnosti vidimo predvsem v bogatem tehničnem znanju in industrijski kulturi kraja ter pričakovanih pozitivnih učinkih izgradnje tretje razvojne osi. Prinaša pa prevzem Gorenja s strani skupine Hisense tudi precej negotovosti. Čeprav bo po napovedih proizvodna dejavnost ostala v Velenju, se upravni del podjetja seli v Ljubljano, kar bi lahko imelo za Velenje dolgoročne posledice z okrepljenim izseljevanjem višje kvalificirane delovne sile.

Razmeroma negotov položaj Velenja zaznamo tudi v predvidenih pokrajinskih delitvah. Glede na to, da je s pokrajinami predvidena teritorialna, fiskalna in upravna decentralizacija, Velenje zlasti z vidika upravne decentralizacije nima ustreznih institucij, ki bi ga postavile v vlogo središča pokrajine. Po našem mnenju bi bila bolj smiselna navezava na obstoječo Savinjsko regijo z možno priključitvijo Koroške, kar bi ob izgradnji tretje razvojne osi lahko postalo pomembno razvojno območje na ravni celotne države. Kot ugotavlja Nared (2005; 2006), je območje med Celjem in Velenjem z vidika povezovanja med podjetji eno funkcijsko najbolj prepletenih, Dimitrovska Andrews in sodelavci (2001) pa v tej povezavi govorijo kar o savinjski urbani regiji.

6 Zahvala

Prispevek temelji na raziskovalnem programu Geografija Slovenije (P6-0101), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije ter mednarodnem projektu BRIGHT FUTURE, ki ga sofinancirata Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (H6-8284) in Obzorje 2020 v okviru programa JPI Urban Europe.

7 Viri in literatura

- Bole, D. 2004: Daily Mobility of Workers in Slovenia. *Acta Geographica Slovenica* 44-1. DOI: <https://doi.org/10.3986/AGS44102>
- Bole, D. 2010: Secondary business districts in Ljubljana: Analysis of conditions and assessment of planned development. *Urbani izziv* 21-1.
- Bole, D. 2014: Changes in Employee Commuting: A Comparative Analysis of Employee Commuting to Major Slovenian Employment Centers from 2000 to 2009. *Acta Geographica Slovenica* 51-1. DOI: <https://doi.org/10.3986/AGS51104>
- Bole, D., Goluža, M., Tiran, J., Kumer, P., Topole, M., Nared, J. 2020a: The Settlement System in Slovenia. *The Geography of Slovenia. World Regional Geography Book Series*. Cham. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-14066-3_11
- Bole, D., Kozina, J., Tiran, J. 2019: Variety of industrial towns in Slovenia: a typology of their economic performance. *Bulletin of Geography, Socio-economic Series* 49. DOI: <https://doi.org/10.2478/bog-2019-0035>

- Bole, D., Kozina, J., Tiran, J. 2020b: Socioeconomic performance of small and medium-sized industrial towns: the Slovenian perspective. *Moravian Geographical Reports*. In review.
- Drobne, S., Konjar, M., Lisec, A. 2010: Razmejitev funkcionalnih regij Slovenije na podlagi analize trga dela. *Geodetski vestnik* 54-3.
- Drobne, S., Konjar, M., Lisec, A. 2011: Pregled funkcionalnih regij po izbranih državah. *Geodetski vestnik* 55-3.
- Drobne, S., Lakner, M. 2016: Intramax and other objective functions: The case of Slovenia. *Moravian Geographical Reports* 24-2. DOI: <http://doi.org/10.1515/mgr-2016-0007>
- Drobne, S., Lakner, M. 2018: The influence of the zonation effect on a system of hierarchical functional regions. *Business systems research* 9, 2. DOI: <https://doi.org/10.2478/bsrj-2018-0018>
- Gabrovec, M., Bole, D. 2009: Dnevna mobilnost v Sloveniji. *Georitem* 11. Ljubljana.
- Kerbler, B. 2013: Prostorske značilnosti staranja prebivalstva v Sloveniji : primerjalna analiza deleža starejših v obdobju 1981-2013 po upravnih enotah. *Revija za geografijo* 8-2.
- Kozina, J. 2018: Demographic characteristics of creative workers: under-activated development potentials in Slovenia? *Acta Geographica Slovenica* 58-2. DOI: <https://doi.org/10.3986/AGS.4602>
- Kozina, J., Bole, D. 2018: The impact of territorial policies on the distribution of the creative economy: tracking spatial patterns of innovation in Slovenia. *Hungarian Geographical Bulletin* 67(3). DOI: <https://doi.org/10.15201/hungeobull.67.3.4>
- Nared, J. 2005: Geografski vidiki mreženja podjetij v Sloveniji. *Geografski vestnik* 77-2.
- Nared, J. 2006: Mrežna zasnova lokalnega gospodarstva: primer Savinjsko Šaleške regije. *Šaleška in Zgornja Savinjska dolina. Velenje*.
- Nared, J. 2018: Local Self-government Reforms in Slovenia: Discourse on Centrality and Peripherality. *Nature, Tourism and Ethnicity as Drivers of (De)Marginalization*. Cham. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-59002-8_17
- Nared, J., Bole, D., Breg Valjavec, M., Ciglič, R., Černič Istenič, M., Goluža, M., Kozina, J., Lapuh, L., Razpotnik Visković, N., Repolusk, P., Rus, P., Tiran, J. 2016a: Policentrično omrežje središč in dostopnost prebivalstva do storitev splošnega in splošnega gospodarskega pomena. Končno poročilo. Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU. Ljubljana.
- Nared, J., Bole, D., Breg Valjavec, M., Ciglič, R., Goluža, M., Kozina, J., Razpotnik Visković, N., Repolusk, P., Rus, P., Tiran, J., Černič Istenič, M. 2017: Centralna naselja v Sloveniji leta 2016. *Acta geographica Slovenica*, 57-2. DOI: <http://dx.doi.org/10.3986/AGS.4606>
- Nared, J., Bole, D., Ciglič, R. 2016b: Določanje stičnih naselij za vrednotenje opremljenosti naselij s storitvami splošnega in splošnega gospodarskega pomena. *Prostorski podatki. GIS v Sloveniji* 13. Ljubljana.
- Nared, J., Razpotnik Visković, N. 2016: Somestja v Sloveniji. *Geografski vestnik* 88-2. DOI: <http://dx.doi.org/10.3986/GV88203>
- Nared, J., Bole, D., Razpotnik Visković, N., Tiran, J. 2020: Slovenian Economy. *The Geography of Slovenia. World Regional Geography Book Series*. Cham. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-14066-3_12
- Nared, J., Miklavčič, T. 2017: Vrednotenje uresničevanja strategije prostorskega razvoja Slovenije na področju urbanega sistema in oskrbe naselij s storitvami splošnega pomena. *Prostor, regija, razvoj*. Ljubljana.
- Nared, J., Repolusk, P., Ercegovič, J., Korenč, V., Krušec, K., Turnšek, V. 2019: Socialnoekonomске značilnosti demografskih tipov slovenskih občin in njihov prihodnji demografski razvoj. *Demografske spremembe in regionalni razvoj. Regionalni razvoj* 7. Ljubljana.
- Neirotti, P., De Marco, A., Cagliano, A., Mangano, G. and Scorrano, F. 2014: Current trends in Smart City initiatives: Some stylised facts. *Cities* 38. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cities.2013.12.010>
- OECD – Organisation for Economic Co-operation and Development: *Redefining Territories – The Functional Regions*. Pariz, 2002. DOI: <https://doi.org/10.1787/9789264196179-en>
- OECD – Organisation for Economic Co-operation and Development: *Slovenia: trade and investment statistical note*. Pariz, 2017.

- Orožen Adamič, M., Perko, D., Kladnik, D. (ur.) 1995: Krajevni leksikon Slovenije. Ljubljana.
- PATENTI – Urad RS za intelektualno lastnino: Baze podatkov v Sloveniji veljavnih pravic. Ljubljana, 2016.
- PATENTI – Urad RS za intelektualno lastnino: Baze podatkov v Sloveniji veljavnih pravic. Ljubljana, 2019.
- Podgornik, T., Jazbinšek, M., Vehovec, A., Zgonec, K., Trošt, D., Jelenc, M. 2017: Celostna prometna strategija Mestne občine Velenje. Velenje.
- Popis 2002. Medmrežje: https://www.stat.si/popis2002/si/rezultati_naselja_prebivalstvo.asp?crka=T (30. 10. 2019).
- SICRIS – Informacijski sistem o raziskovalni dejavnosti v Sloveniji: Baza podatkov raziskovalcev Slovenije. Maribor, Ljubljana, 2016.
- SICRIS – Informacijski sistem o raziskovalni dejavnosti v Sloveniji: Baza podatkov raziskovalcev Slovenije. Maribor, Ljubljana, 2019. Internet: <http://www.sicris.si/default.aspx?lang=slv> (11. 10. 2019).
- SiStat – Podatkovna baza SiStat Statističnega urada Republike Slovenije. Ljubljana, 2019. Medmrežje: <https://pxweb.stat.si/SiStat> (30. 10. 2019).
- SLOEXPORT – Katalog slovenskih izvoznikov: 100 največjih izvoznikov leta 2015. Ljubljana, 2015.
- SPRS – Strategija prostorskega razvoja Slovenije. Ministrstvo za okolje in prostor. Ljubljana, 2004.
- SURS – Statistični Urad Republike Slovenije. 2013. Statistični letopis 2013. Medmrežje: <https://www.stat.si/StatWeb/sl/yearbooks/index&year=2013> (11. 10. 2019).
- SURS – Statistični urad Republike Slovenije. 2019a. Medmrežje: https://pxweb.stat.si/SiStatDb/pxweb/sl/10_Dem_soc/10_Dem_soc__05_prebivalstvo__50_05V10_osebe_stalno_prebivalisce/?tablelist=true (11. 10. 2019).
- SURS – Statistični urad Republike Slovenije. 2019b. Medmrežje: https://pxweb.stat.si/SiStatDb/pxweb/sl/10_Dem_soc/10_Dem_soc__07_trg_dela__05_akt_preb_po_regis_virih__09_07727_del_mig_kazal/0772750S.px/table/tableViewLayout2/ (11. 10. 2019).
- Zakon o lokalni samoupravi. Uradni list RS 94/2007, 76/2008, 79/2009, 51/2010, 40/2012. Ljubljana.

VELENJE – IDEALNO MESTO Z IZZIVI NA PODROČJU PROMETA

Maruša Goluža

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika
marusa.goluza@zrc-sazu.si, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2011-1547>

mag. Katarina Ostruh

Mestna občina Velenje
katarina.ostruh@velenje.si

DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_06

UDK: 911.375:656(497.4Velenje)

IZVLEČEK

Velenje – idealno mesto z izzivi na področju prometa

Velenje je zaradi svoje geografske lege in značilnosti trga dela obremenjeno tako z osebnim kot tudi s tovrnim prometom. Namen prispevka je raziskati ustreznost prometne infrastrukture za tovorni promet in analizirati dostopnost Velenja z različnimi prevoznimi sredstvi za osebni promet. Ugotovili smo, da je avtomobil najbolj konkurenčno prevozno sredstvo za delovno mobilnost v in iz mesta. Obstoječa prometna infrastruktura v Velenju za tovorni promet ni najbolj ustrezna. Osebni in tovorni promet sta tako velika okoljska obremenitev za »idealno mesto«, ki je bilo zasnovano kot kakovostno bivalno okolje. Na koncu prispevka smo kritično ovrednotili načrte na področju prometa v Velenju. Tretja razvojna os, ključni infrastrukturni projekt v Velenju za prihodnost, je po eni strani zelo težko pričakovana v gospodarstvu in bo prometno razbremenila mestno središče, po drugi strani pa obstaja nevarnost, da težav s prometom ne bo rešila, ampak se bodo le premestili na mestno obrobje.

KLJUČNE BESEDE

prometna dostopnost, delovna mobilnost, javni potniški promet, tovorni promet, industrijsko mesto, prometna geografija

ABSTRACT

Velenje – Ideal city with challenges in transport infrastructure

Velenje is significantly burdened with personal and freight transport due to its geographical location and the labor market characteristics. The purpose of this paper is to analyze the adequacy of transport infrastructure for freight transport and accessibility of Velenje for daily mobility. The analysis showed that car is the most efficient means of transport for workers and that the current state of transport infrastructure is barely acceptable for freight transport. »Ideal city«, that was planned as quality living environment is currently flawed with traffic impacts. At the end of this paper, we critically evaluated the pros and cons of the third development axis as the main transport project planned for the future in Velenje. It will be beneficial for the local economy and will improve quality of life in the city center. Yet, there is a risk that it will only replace the main traffic problems on the city outskirts instead of solving them.

KEY WORDS

transport accessibility, daily mobility, public transport, freight transport, industrial city, transport geography

1 Uvod

Razvoj Šaleške doline je odločilno zaznamovalo odkritje premoga v 19. stoletju, ki je spodbudilo industrializacijo. Spremljala jo je urbanizacija dolinskega dna, ki je korenito spremenila videz pokrajine. Premog pa ni postal le najpomembnejši urbanistični dejavnik v Šaleški dolini (Poles 2013), temveč je pomembno vplival tudi na prometno dostopnost Velenja. Velenje je bilo v času pred drugo svetovno vojno gospodarsko in družbeno v senci Šoštanja kot tradicionalnega središča Šaleške doline. Šele po letu 1955 je takratno »Novo Velenje« dobilo status mestnega naselja (Martinšek 2006). Načrt zanj je izdelal urbanist Janez Trenz, ki si je Velenje zamišljal kot modernistično mesto in je združeval arhitekturne smernice Howardovega vrtnega mesta in Le Corbussierjevega zračnega mesta. Vizija mesta Velenje je bila zgraditi »idealno mesto idealnega družbenega reda«, oziroma urejenega bivališča za rudarje (Martinšek 2006). Leta 1959 je bila otvoritev novega mestnega središča. Zaradi obilice zelenja, pešpoti, svoje zračnosti, čistoče in komunalne urejenosti je Velenje veljalo za poseben urbanistični dosežek (Poles 2013). Čeprav so mnogi Velenje zaradi arhitekturnih prvin poimenovali kar »idealno mesto«, je promet veskozi ostajal šibka točka Velenja, kar lahko pripišemo neustrezni lokalni in državni prometni politiki, ki nista ustrezno sledili razvoju mesta.

Cesta skozi Hudo luknjo je bila zgrajena leta 1826, v drugi polovici 19. stoletja pa je bila zgrajena tudi železniška povezava, ki je povezala Velenje z Dravogradom in Celjem (Podgornik in sodelavci 2016). V šestdesetih letih 20. stoletja so se pojavile težnje po združitvi mestnega središča in stanovanjskega dela mesta, ki sta se med seboj ločila po morfoloških značilnostih, poleg tega pa ju je razdvajala tudi železnica. Tedanja kriza v rudarstvu, nizka cena premoga in nekonkurenčnost železniške povezave med Velenjem in Dravogradom so botrovali temu, da je bila leta 1968 proga ukinjena in odstranjena (Martinšek 2006). Tako je Velenje z železnico ostalo povezano le še »navzdol«, proti Celju.

Kljub relativno slabim železniškim in cestnim povezavam Velenje danes sodi med pomembnejša slovenska industrijska izvozna središča (Nared in sodelavci 2016; Nared in sodelavci 2017). Velenje je tudi močno zaposlitveno središče (Nared in sodelavci 2016), ki prerašča v regionalni savinjsko-šaleški center z razvito trgovino in ostalimi upravnimi, izobraževalnimi ter drugimi dejavnostmi. Velenje ima tudi status mestne občine (Podgornik in sodelavci 2016). Prometno problematiko v samem mestu občina že zdaj zelo dobro rešuje s trajnostnimi oblikami prometa, spodbujanjem kolesarjenja, pešačenja in z brezplačnim mestnim javnim avtobusom Lokalca. Precej slabše pa so povezave Velenja s širšim državnim prometnim sistemom.

Namen prispevka je raziskati trenutno vlogo Velenja v širšem slovenskem prometnem sistemu in ugotoviti, kako je Velenje povezano s prometnicami tako z vidika potniškega kot tudi tovarnega prometa. Pri potniškem prometu želimo preveriti tako dostopnost Velenja z osebnim avtomobilom kot tudi z javnim potniškim prometom (avtobus, vlak). Raziskavo o dostopnosti Velenja bomo omejili na tiste kraje, ki so gospodarsko najtesneje povezani z Velenjem. Raziskavo bomo izvedli ločeno za potniški in tovarni promet. Kraje, ki so najtesneje povezani z Velenjem, bomo opredelili na podlagi dostopnih podatkov o delovni mobilnosti. Na tistih povezavah, kjer dnevno v Velenje in iz Velenja potuje največ delavcev (skupno nad 1000), bomo primerjali potovalne čase z vlakom, avtom in avtobusom. Tovorni promet bomo obravnavali z vidika primernosti trenutne infrastrukture in ključnih problemov, ki jih ta predstavlja za tovarni promet, ki je ključnega pomena ne le za gospodarstvo v Velenju, ampak tudi sosednjih regij – čez Velenje namreč poteka večina tranzitnega tovarnega prometa tudi s Koroške. Na koncu bomo kritično ovrednotili ključne izzive na področju prometa v Velenju.

2 Položaj Velenja v slovenskem prometnem sistemu

Slovenija je bila v preteklosti na področju prometa izrazito usmerjena v izgradnjo cest, medtem ko je bilo načrtovanje železniškega in javnega potniškega prometa veskozi zapostavljeno (Strategija ... 2017).

Izgradnja avtocestnega križa je tako najboljšejnji infrastrukturalni projekt v Sloveniji, ki pa je Velenje zaobšel. Mesto Velenje je od avtocestne povezave, oziroma od V. vseevropskega prometnega koridorja, oddaljeno približno 17 km. Sama razdalja sicer ni tako velika, problematične so predvsem obstoječe regionalne ceste, ki so v izredno slabem stanju. Najbolj obremenjene cestne povezave so v smeri sever–jug, torej ceste, ki povezujejo Koroško regijo z osrednjo Slovenijo. Posledica velike obremenjenosti so pogosti prometni zastoji na glavnih mestnih vpadnicah v Velenje, pa tudi v samem mestu. Velika je tudi obremenjenost cest v smeri zahod–vzhod, ki povezujejo Velenje s sosednjim Šoštanjem (Podgornik in sodelavci 2016).

Velenje sodi med tako imenovana sekundarna središča, ki naj bi jih na vseevropske koridorje navezovale razvojne osi. Tretja razvojna os je bila zamišljena kot strukturalni projekt, ki naj bi z izboljšanjem prometne infrastrukture povečal gospodarsko konkurenčnost in dostopnost širšega območja ob osi, od avstrijske Koroške preko Slovenj Gradca, Velenja, Celja, Novega mesta proti Karlovcu (Projekt ... 2007). Velenje, ki ima že zdaj relativno razvit industrijski sektor, tretjo razvojno os rabi predvsem z vidika boljše prometne dostopnosti, varnosti in preusmeritve tovornega prometa, ki trenutno poteka ob mestnem središču (Podgornik in sodelavci 2017). Čas izgradnje tretje razvojne osi se ves čas odmika zaradi številnih konfliktov, ki so nastali ob umeščanju vzdolž celotne predvidene trase. Obstoječe prometne povezave, ki Velenje povezujejo z avtocesto in z drugimi središči, kot so Slovenj Gradec, Celje, Ljubljana, so slabe tako za osebni in javni potniški promet kot tudi za tovorni promet. Skozi Velenje, neposredno ob stanovanjskih površinah, poteka z osebnim in tovrnim prometom najbolj obremenjena prometnica (Šaleška cesta), ki negativno vpliva na kakovost življenja v mestu zaradi obremenjenosti s hrupom, onesnaženosti in prometnih zastojev (Podgornik in sodelavci 2016).

Železniške povezave Velenja in ostalih slovenskih mest so prav tako pomanjkljive. Med Celjem in Velenjem poteka tako imenovana savinjska železnica, ki je bila zgrajena leta 1891. Leta 1899 so odsek podaljšali do Dravograda, a so del med Velenjem in Otiškim Vrhom leta 1968 ukinili in demontirali. S tem je Velenje trajno izgubilo železniško povezavo s Koroško in naprej proti Avstriji, Koroška pa je prav tako izgubila železniško povezavo z osrednjim delom države. Cesta, ki je ostala in ki je pravzaprav edina povezava Koroške v smeri proti jugu, je na marsikaterih odsekih zelo slaba, predvsem pa je manj primerna za tovorni promet. Del železniške proge med Celjem in Velenjem še obratuje in je za Velenjčane, ki se dnevno vozijo v smeri proti Celju sicer alternativna oblika prevoza, ki pa je v primerjavi s časom vožnje z avtomobilom precej nekonkurenčna (Podgornik in sodelavci 2016). Velenje tako ostaja slabo dostopen, samostojen »žep«, razpet med Celjem, kot tradicionalnim regijskim središčem in samostojno entiteto Koroško, tako v prostorskem kot tudi v kulturno-zgodovinskem smislu (Martinšek 2006).

3 Prometna dostopnost Velenja

V strokovni literaturi prevladuje mnenje, da dobre prometne povezave prispevajo k enakomernejšemu prostorskemu in gospodarskemu razvoju (na primer EPRP 1999; Dühr in sodelavci 2010; Bela knjiga ... 2011). Kot eden izmed dejavnikov, ki pripomorejo k doseganju večje gospodarske rasti in prostorske kohezije, je prometna infrastrukturalna pomembna sestavina strateških razvojnih dokumentov tako na nadnacionalni (na primer EPRP 1999) kot tudi na nacionalni (OdSPRS 2004) ravni. Prometnica, ki bi razbremenila mestno središče in ki bi bila bolj primerna za tovorni promet, zagotovo ne bi le izboljšala pogojev za obstoj in razvoj gospodarstva v Velenju, temveč tudi izboljšala življenjske pogoje v mestnem središču.

Stanje in kakovost prometne infrastrukture na eni strani vplivata na regionalni razvoj, zgradbo urbane sistema in na druge procese v širši regiji (Bole 2004, 2011), hkrati pa vplivata tudi na mobilnost prebivalstva (Nared in sodelavci 2012). Obseg in način prevažanja ljudi in blaga sta močno odvisna od prometne infrastrukture. Dobre cestne povezave spodbudijo uporabnike k uporabi osebnega avtomobila

za vožnjo na izbrani cilj, podobno pa tudi dobro organiziran javni potniški promet, ki je po času potovanja konkurenčen osebnemu avtomobilu, spodbuja ljudi k uporabi javnega potniškega prometa (Nared in sodelavci 2012). Prometna infrastruktura s tem sodi med tiste dejavnike, ki ugodno ali neugodno vplivajo tako na gospodarski razvoj kot tudi na prebivalstveno strukturo kraja in na okolje. V tem poglavju bomo najprej na podlagi podatkov o delovni mobilnosti ugotovili, s katerimi mesti je Velenje najtesneje gospodarsko povezano. Podatke o delovni mobilnosti smo izbrali zato, ker ravno dnevni vozači na delo ustvarjajo najpomembnejše prometne tokove (Nared in sodelavci 2012). Nato bomo preverili, kakšne možnosti potovanj med izbranimi kraji in Velenjem z osebnim avtomobilom, avtobusom in vlakom omogoča obstoječa prometna infrastruktura. V drugem delu poglavja bomo ocenili tudi obremenjenost in ustreznost trenutne prometne infrastrukture za tovorni promet. Na podlagi teh podatkov bomo v naslednjem poglavju skušali oceniti vpliv trenutnega stanja prometne infrastrukture na nadaljnji razvoj Velenja.

3.1 Metodologija

S podatki o delovni mobilnosti želimo najprej opredeliti kraje, v katere dnevno na delo potuje največ Velenjčanov in kraje, od koder se dnevno vozi največ ljudi na delo v Velenje. Podatke o delovni mobilnosti smo pridobili na Statističnem uradu Republike Slovenije. Uporabili smo zadnje dostopne podatke, ki so iz leta 2018 in sicer za občine, od koder se na delo vozi v Velenje več kot 100 ljudi in občine, v katere se iz Velenja vozi več kot 100 ljudi.

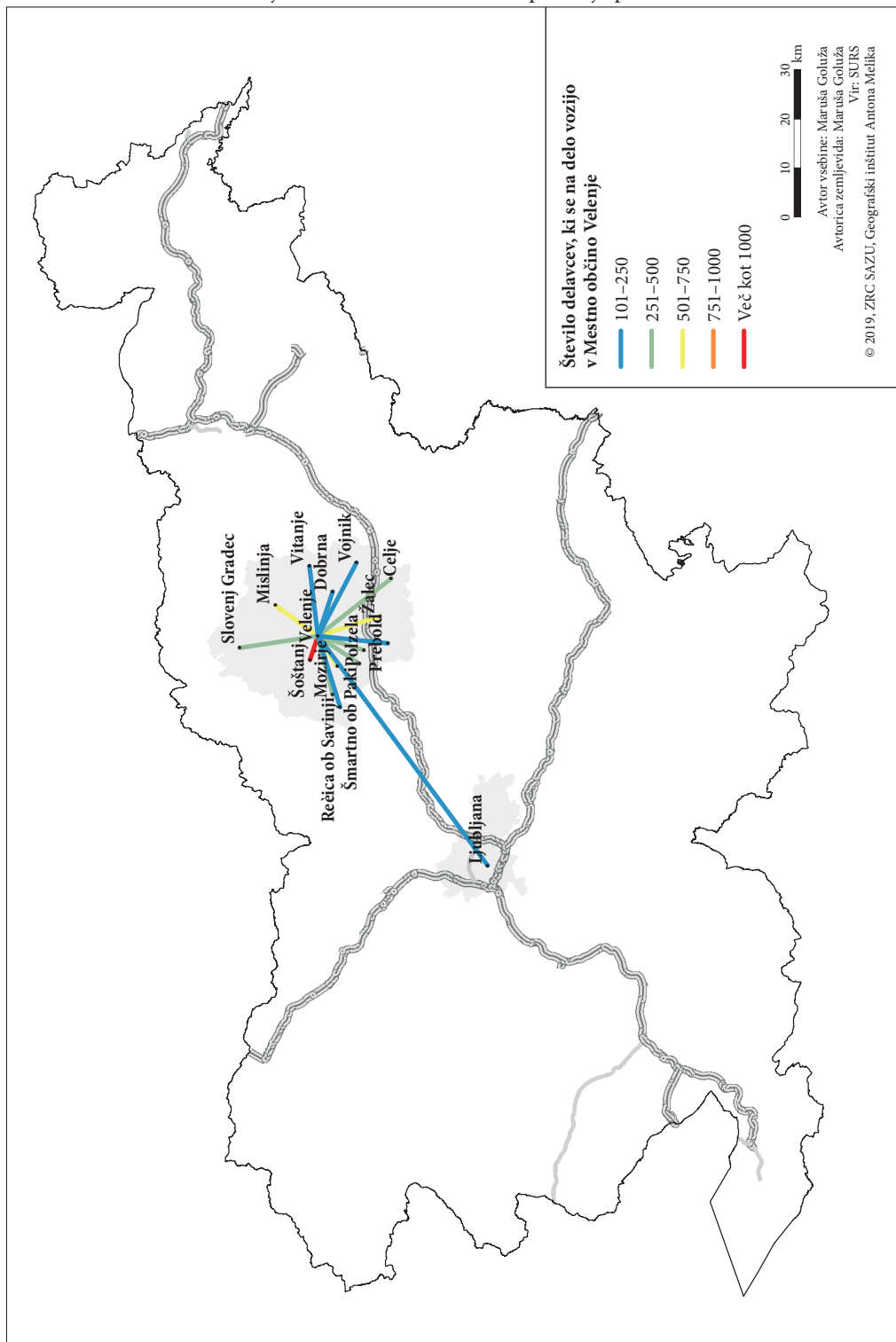
Iz obeh kart (slika 1, slika 2) vidimo, da prevladuje smer delovne mobilnosti: 1) proti jugu in avtocesti (Celje, Žalec, Polzela, Prebold, Ljubljana, Maribor), 2) proti zahodu (Šoštanj, Šmartno ob Paki, Mozirje) in 3) severno, proti Koroški (Slovenj Gradec, Mislinja). Pri tem moramo omeniti, da je potovanje delavcev s severne strani skozi Velenje še mnogo več, saj je cestna povezava skozi Velenje praktično edina povezava Koroške z osrednjo Slovenijo. Če seštejemo število voženj, ustvarjenih zaradi delovne mobilnosti, v Velenje in iz Velenja, jih je več kot 1000 dnevno med Velenjem ter Šoštanjem, Celjem, Žalcem in Ljubljano. Na relacijah med Velenjem in temi kraji bomo v nadaljevanju raziskovali dostopnost z različnimi prevoznimi sredstvi. Tem krajem bomo dodali tudi Slovenj Gradec, saj se skupno na relacijah Velenje–Slovenj Gradec, Slovenj Gradec–Celje in Slovenj Gradec–Ljubljana, ki vse potekajo preko Velenja, dnevno vozi na delo krepko preko 1000 ljudi. Na podlagi podatkov o časih potovanj med kraji bomo ocenili konkurenčnost posamezne oblike prevoza. Nato bomo omenjene povezave preverili še z vidika tovarnega prometa – kakšno je stanje teh prometnih povezav in v kolikšni meri so primerne za cestni in železniški tovorni promet. Na podlagi pridobljenih podatkov bomo v sklepnem poglavju ocenili, kaj obstoječa prometna infrastruktura pomeni za Velenje, njegovo gospodarstvo, prebivalstvo in okolje.

3.2 Potniški promet v in iz Velenja

V tem podpoglavju bomo preverili potovalne čase z osebnim avtomobilom, avtobusom in vlakom na izbranih relacijah: Velenje–Ljubljana, Velenje–Celje, Velenje–Žalec, Velenje–Šoštanj in Velenje–Slovenj Gradec. Potovalne čase z avtomobilom smo preverjali s pomočjo spletne strani Googlemaps, čase voženj z avtobusom in vlakom pa smo pridobili pri avtobusnem prevozniku Nomago in Slovenskih železnicah. Goolmaps je uporabno orodje zlasti za preverjanje potovalnih časov z avtomobilom, saj omogoča pregled realnih potovalnih časov v različnih delih dneva. To pomeni, da lahko bolj natančno predvidimo čas potovanja glede na realno stanje (in zastoje) na cestah v času prometnih konic. Ker nas zanima predvsem delovna mobilnost, bomo upoštevali naključen dan v času počitnic (29. 10. 2019). Le takrat namreč dobimo realno sliko o povezavah z javnim potniškim prometom, ki so na voljo delavcem. Potovalne

Slika 1: Delovna mobilnost v Mestno občino Velenje (Delovno ... 2018). ►

Velenje – idealno mesto z izzivi na področju prometa

čase smo preverjali v času jutranje in popoldanske prometne konice, ko je čas potovanja praviloma najdaljši v dnevju. Potovalne čase smo odčitavali na relacijah med avtobusnimi oziroma železniškimi postajami zaradi primerljivosti podatkov. Iskanje potovalnih časov smo prilagodili tako, da smo odčitali potovalne čase posameznega prevoznega sredstva s prihodom na cilj do 8. ure in potovalne čase prevoznih sredstev popoldne, med 14. in 17. uro. Pri avtobusu in vlaku smo odčitali tudi število voženj, ki so na voljo vozačem v jutranjem in popoldanskem terminu.

Potovalne čase smo prikazali v preglednici 1 in jih za lažjo predstavo grafično prikazali še v spodnjem grafikonu (slika 3). V grafikonu so prikazani povprečni časi potovanj s posameznim prevoznim sredstvom med Velenjem in izbranimi kraji.

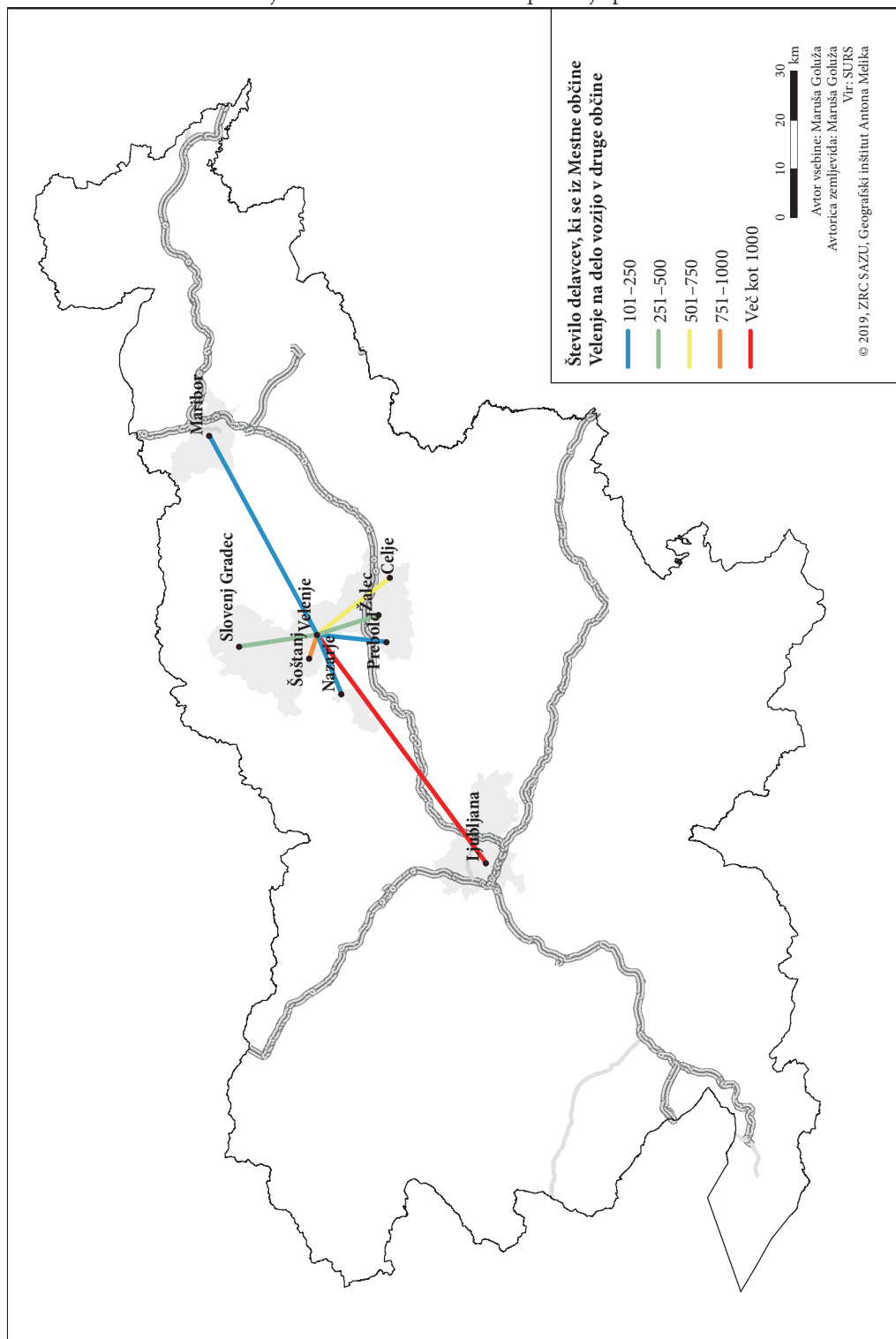
Prvi vidik kakovosti javnega potniškega prometa je njegova konkurenčnost v primerjavi z osebnim avtomobilom. Nared in sodelavci (2012) ocenjujejo, da javni potniški promet ni konkurenčen, če v primerjavi z osebnim avtomobilom ne ponuja ustrezne zadostne pogostosti voženj in hitrosti. Primerjava potovalnih časov z avtomobilom, avtobusom in vlakom je pokazala, da je na področju potniškega prometa Velenje najhitreje dostopno z avtomobilom. Izjema je le Šoštanj, ki ga z Velenjem najhitreje povezuje vlak. Na ostalih relacijah je vlak počasnejši od avtomobila in avtobusa. Vlak, ki je na relaciji Velenje–Šoštanj sicer časovno konkurenčen osebnemu avtomobilu, je za marsikoga kljub kratkemu času potovanja nepriljubljena opcija, saj je razpoložljivih voženj v jutranjem in popoldanskem času, ki so najprimernejše za zaposlene, relativno malo (trije termini voženj s prihodom do 8. ure in trije oziroma štirje termini z odhodom med 14. in 17. uro). Vožnja z vlakom do Ljubljane je zaradi vsaj enega prestopa, ki zelo podaljša čas potovanja, časovno popolnoma nepriljubljena izbira potovanja.

Drugi vidik, s katerim ocenjujemo kakovost javnega potniškega prometa, pa so standardi dostopnosti. Gabrovec in Bole (2006) standarde dostopnosti opredeljujeta glede na pogostnost voženj. Javni potniški promet ocenjujeta kot dober, če je pogostnost voženj ob delavnikih v času prometnih konic 30 minut ali manj, zunaj konic ob delavnikih pa do 1 ure. Ob sobotah in nedeljah bi morala biti pogostnost voženj največ 2 uri. Avtorja za redkeje poseljena območja in območja šibkejših prometnih povezav dopuščata tudi manjšo pogostnost voženj, vendar interval v konicah ne bi smel preseči 1 ure, zunaj delavniških konic pa 3 ur (Gabrovec in Bole 2006). Velenje je po pogostnosti voženj avtobusov najboljše prometno dostopno na relacijah Velenje–Slovenj Gradec, Velenje–Šoštanj in Velenje–Celje. Na teh relacijah so avtobusne povezave v prometnih konicah najštevilčnejše, pa tudi intervali med njimi so relativno kratki, večinoma manj kot 30 minut (Nomago 2019). Manj pogoste so povezave med Velenjem in Žalcem, kjer so tudi intervali med vožnjami nekoliko daljši, večinoma pa ne presegajo 1 ure. Najslabše je Velenje povezano z Ljubljano, kamor iz Velenja v jutranji konici peljeta le dva avtobusa, v obratni smeri pa nobeden. V popoldanski konici iz Velenja v Ljubljano prav tako ne pelje noben avtobus, iz Ljubljane proti Velenju pa trije, z intervali voženj na 50 oziroma 60 minut (Nomago 2019).

Železniških povezav med Velenjem in preučevanimi mesti (Ljubljana, Celje, Žalec, Šoštanj) je manj kot avtobusnih (največ trije v jutranji in največ štirje v popoldanski prometni konici). Ker gre za isto železniško progo (tako imenovana savinjska železnica), ki povezuje Velenje, Šoštanj, Žalec in Celje, je pogostost voženj vlaka med temi mesti enaka. Iz Velenja v preučevana mesta v jutranjih konicah peljeta samo dva vlaka, med katerima je več kot eno uro razmaka. Izjema je Šoštanj, kamor zaradi bližine do 8. ure zjutraj pripeljejo trije vlaki (med njimi je interval voženj 62 in 72 minut). V popoldanskih konicah iz Velenja peljejo štirje vlaki, med katerimi je od pol do ene ure časovnega razmaka. Proti Velenju iz preučevanih mest v jutranji prometni konici peljejo trije vlaki, med katerimi je več kot eno uro časovnega razmaka. V popoldanski prometni konici je časovni razmak med tremi vožnjami 34 oziroma 125 minut (Slovenske železnice, 2019). Železniška povezava Velenja z Ljubljano je zaradi najmanj enega prestopa in posledično močno podaljšanega časa potovanja, povsem nekonkurenčna.

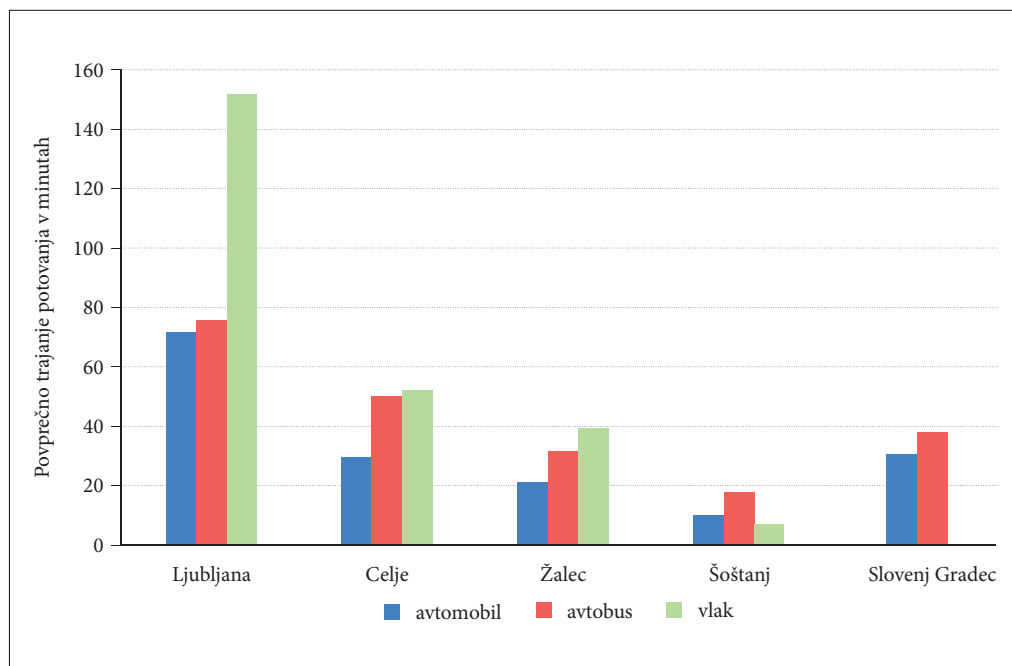
Slika 2: Delovna mobilnost iz Mestne občine Velenje (Delovno ... 2018). ►

Velenje – idealno mesto z izzivi na področju prometa

Preglednica 1: Potovalni časi med Velenjem in izbranimi ciljnimi naselji z avtomobilom, avtobusom in vlakom (vir: Googlemaps 2019; Nomago 2019; Slovenske železnice 2019).

povezava	razdalja (km)	avtomobil:		avtobus:		vlak:					
		prihod do 8. ure	odhod med 14. in 17. uro	prihod do 8. ure	odhod med 14. in 17. uro	prihod do 8. ure	odhod med 14. in 17. uro				
Velenje–Ljubljana	74	60–120	55–80	75–76	2	/	0	137	1	141–167	4
Ljubljana–Velenje		50–75	55–80	/	0	76	3	155	1	142–169	3
Velenje–Celje	24	24–35	24–35	43–64	6	43–52	5	49–50	2	49–53	4
Celje–Velenje		22–35	22–40	43–52	4	43–64	4	47–51	3	56–64	3
Velenje–Žalec	17	18–22	18–24	26–34	5	26–34	5	37–38	2	36–40	4
Žalec–Velenje		18–26	18–26	26–38	4	26–35	4	36–38	3	40–51	3
Velenje–Šoštanj	6	8–12	8–12	16–21	5	16–21	8	6–7	3	6–7	4
Šoštanj–Velenje		8–12	8–14	16–17	8	16–21	4	6–7	3	7	3
Velenje–Slovenj Gradec	25	26–35	24–35	41	6	41	8	Ni povezave	Ni povezave	Ni povezave	
Slovenj Gradec–Velenje		24–35	26–35	30–41	9	30–41	5	Ni povezave	Ni povezave	Ni povezave	

Slika 3: Primerjava potovalnih časov z avtomobilom, avtobusom in vlakom med Velenjem in izbranimi kraji (vir: Googlemaps 2019; Nomago 2019; Slovenske železnice 2019).

3.3 Tovorni promet

Tovorni promet predstavlja okoli 10 odstotkov motornega prometa na območju Velenja (Odperti ... 2018). Za tovorni promet sta najpomembnejši smeri sever–jug, torej povezava s Koroške proti osrednji Sloveniji in zahod–vzhod, povezava med Velenjem in Šoštanjem. Obstoječa cestna infrastruktura onemogoča prevoze težjih tovornih vozil zaradi slabih nosilnih zmogljivosti infrastrukture. Na nekaterih cestah so določene maksimalne osne obremenitve, na primer 8 ton na Cesti Františka Foita in na Partizanski cesti (proti Šoštanju), na Cesti talcev do Starega trga je največja skupna dovoljena masa tovornih vozil 3,5 ton. Na Koroški cesti je vožnja tovornih vozil prepovedana (Podgornik in sodelavci 2017). Ceste na nekaterih ključnih smereh so na določenih odsekih izjemno ozki in nevarni (na primer Huda luknja, cesta proti Polzeli ...). Ena ključnih pomanjkljivosti v Velenju je tudi odsotnost ustreznih postajališč in počivališč za tovorna vozila (Podgornik in sodelavci 2017), kar je z vidika zakonsko predpisanih počitkov za voznike tovornih vozil lahko precejšnja ovira. Ker gre glavna tranzitna pot čez Velenje po Šaleški cesti, torej tudi ob stanovanjskih soseskah, ima tovorni promet izrazito negativne vplive, ne le z vidika hrupa in onesnaževanja, ki ju povzroča, temveč tudi zaradi ogrožanja varnosti drugih udeležencev v prometu.

Velenje je s Savinjsko železnico povezano v smeri proti Šoštanju, ki se nadaljuje v Šmartno o Paki, Polzelo, Žalec in Celje. V Velenju sta dve železniški postaji, Velenje in Pesje. Železniška postaja Velenje je končna postaja regionalne železniške proge med Celjem in Velenjem. Namenjena je tako potniškemu kot tovornemu železniškemu prometu. Postajališče Pesje je namenjeno predvsem prebivalcem Pesja, območje pa ima tudi industrijski namen. V bližini postajališča je namreč železniško nakladališče. Trenutne razmere za tovorni železniški promet pa so v resnici precej slabe, saj železniška povezava med Velenjem

in Celjem ne omogoča tovrnega prometa v večjem obsegu in ima tudi relativno šibko nosilnost. Obstoječo prognozo bi bilo treba posodobiti, da bi ustrezala sodobnim potrebam tovrnega železniškega prometa (Podgornik in sodelavci 2017). Zastarela je tudi infrastruktura postajnih poslopij (Podgornik in sodelavci 2017). Železniška postaja v Velenju je vizualno neprivlačna in ne omogoča intermodalnosti, saj v neposredni bližini ni večjega urejenega parkirišča, kolesarskega parkirišča ali postajališča BICY (Podgornik in sodelavci 2017).

4 Razprava in prometne perspektive Velenja

Velenje sodi med središča regionalnega pomena z močnim gravitacijskim zaledjem. Je tudi tretje največje izvozno središče v Sloveniji (Nared in sodelavci 2016; Nared in sodelavci 2017), zato je za razvoj gospodarstva Velenja ključnega pomena zagotavljanje dostopnosti. Mesta, ki so z vidika delovne mobilnosti najbolj povezana z Velenjem, so Ljubljana, Slovenj Gradec, Celje, Žalec in Šoštanj. Prometne povezave med temi mesti so pomembne tako z vidika dnevne delovne mobilnosti kot tudi z vidika tovrnega prometa. Tega ustvarjajo industrijska podjetja v Velenju, veliko pa je tudi tranzitnega tovrnega prometa, ki poteka skozi mesto. V prispevku smo se osredotočili na prometno dostopnost Velenja z vidika potniškega in tovrnega prometa. Na področju potniškega prometa smo preverjali konkurenčnost različnih oblik prometa (avtomobil, avtobus, vlak), na področju tovrnega prometa pa smo ugotavljali primernost prometne infrastrukture za tovrstno obliko prometa (ceste, oprema, železnica). Avtomobil se je izkazal kot najbolj konkurenčna oblika prevoza v potniškem prometu, saj javni potniški promet ne časovno ne po pogostosti voženj ni najbolj privlačna izbira za potnike. Velika izguba za Velenje je bila v preteklosti demontirana železniška povezava Velenja s Koroško, saj je ravno vlak tisto prevozno sredstvo, ki običajno lahko po hitrosti konkurira avtomobilu. Poleg tega je železnica okolju bolj prijazna, pogosto pa tudi časovno hitrejša alternativa cestnemu potniškemu in tovrnemu prometu.

Velenje je torej zelo slabo dostopno z javnimi prevoznimi sredstvi, zato največ prometa poteka po cestah. Tovorni in potniški promet, ki ga ustvarjajo dnevni vozači, si delijo skupno cestno infrastrukturo, ki pa dosega skrajne meje zmogljivosti in obremenjenosti. Obstoječa cestna infrastruktura v Velenju ne ustreza ne potrebam tovrnega prometa ne potrebam lokalnega gospodarstva. Vprašljivi sta tako varnost kot tudi primernost obstoječih, za Velenje ključnih cestnih povezav. Prometni položaj Velenja v slovenskem prometnem sistemu naj bi močno izboljšala načrtovana tretja razvojna os. Prvotno je bila na tretji razvojni osi načrtovana poleg ceste tudi železnica (Projekt ... 2007), vendar pa se trenutno načrtuje le še cesta, ki bo, ko bo umeščena in zgrajena, razbremenila mestno središče Velenja. Na področju železniškega prometa v Velenju ni na vidiku nobenih izboljšav. Za vzpostavitev železniške povezave Velenje–Slovenj Gradec bi bilo treba popolnoma na novo določiti traso, ki bi realno upoštevala prostorske danosti in omejitve. Pričakovati oživitve nekdanje trase železniške proge, ki je nekoč povezovala Velenje in Dravograd, je utopično, saj je območje nekdanje železnice na območju Velenja deloma že pozidano. Na trasi nekdanje železniške proge Mestna občina Velenje načrtuje izgradnjo državne kolesarske povezave, ki se bo povezala z obstoječimi kolesarskimi povezavami po Mislinski dolini in z Dravsko kolesarsko potjo.

Velenje je bilo zasnovano kot idealno mesto. Sončno, zračno, prijazno prebivalcem za bivanje, delo, gibanje in počitek, vendar pa ima vsaj eno šibko točko: promet. Obstoječi prometni tokovi, ki potekajo skozi mesto, kazijo njegovo »idealno« podobo. Slaba prometna infrastruktura ogroža obstoj in nadaljnji gospodarski razvoj Velenja. Prevladujoč avtomobilski promet in tovorni promet zmanjšujeta kakovost bivalnega okolja v mestu s hrupom, onesnaževanjem in zmanjšano varnostjo v prometu. Trenutno stanje prometne infrastrukture sili Velenjčane in tiste, ki se vozijo na delo v Velenje, v uporabo cestnega avtomobilskega in tovrnega prometa. Načrtovana tretja razvojna os je za Velenje po eni strani zelo pomemben projekt, saj se bo dostopnost Velenja z njo izboljšala, z njo pa bo prometno razbremenjeno tudi mesto. Obstajajo pa tudi nekatera tveganja, ki jih lahko prinese izboljšana cestna infrastruktura.

Osebni avtomobil bo z izboljšano cestno infrastrukturo postal še bolj privlačno prevozno sredstvo za dnevne vozače. Zaradi boljše dostopnosti in hitrejšega časa potovanj bodo vožnje na daljše razdalje postale še sprejemljivejše, s tem pa se bo verjetno še povečal promet proti Ljubljani. Nova cestna infrastruktura tudi ne rešuje problema obremenitev okolja zaradi cestnega avtomobilskega in tovornega prometa temveč ga le premešča na njegovo obrobje. Predvidena trasa tretje razvojne osi je vprašljiva tudi z okoljskega vidika in z vidika razvoja turizma in rekreacije. Potek ceste ob zelenih in rekreacijskih površinah na območju velenjskih jezer bo lahko moteč za obiskovalce tega območja, pa tudi za razvoj velenjskega turizma.

Za Velenje je modernizacija cestnih regionalnih povezav nedvomno nujna, kljub temu pa menimo, da se sodobno prometno načrtovanje ne bi smelo zanašati le na razvoj cestne infrastrukture. Glede na to da je Velenje že zdaj daleč najbolj obremenjeno z avtomobilskim prometom, bi bilo nujno razmišljati o izboljšanju možnosti za javne oblike prometa, predvsem o razvoju in posodobitvah železniškega omrežja. S tega vidika je opustitev ideje sočasnega načrtovanja ceste in železnice na tretji razvojni osi zamujena priložnost tako za Velenje kot tudi za slovensko prometno načrtovanje, ki bi s tem projektom lahko prekinilo tradicionalno prednostno načrtovanje in gradnjo cestne infrastrukture.

5 Zahvala

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa Geografija Slovenije (P6-0101) in programa financiranja mladih raziskovalcev, ki ju financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije, ter projekta Smart Commuting, ki ga sofinancirata Mestna občina Velenje (15 %) in program Interreg Srednja Evropa (85 %).

6 Literatura in viri

- Bela knjiga o transportu. Načrt za enotni evropski prometni prostor – na poti h konkurenčnemu in z viri gospodarnemu prometnemu sistemu. Bruselj, 2011. Medmrežje: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0144:FIN:SL:PDF> (2. 11. 2019).
- Bole, D. 2004: Dnevna mobilnost delavcev v Sloveniji. *Acta geographica Slovenica* 44-1.
- Bole, D. 2011: Spremembe v mobilnosti zaposlenih: primerjalna analiza mobilnosti delavcev v naj večja zaposlitvena središča Slovenije med letoma 2000 in 2009. *Acta geographica Slovenica* 51-1. DOI: 10.3986/AGS51104
- Delovno aktivno prebivalstvo (brez kmetov) po občinah prebivališča in občinah delovnega mesta po spolu, občine, Slovenija, 2018. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana, 2018. Medmrežje: https://pxweb.stat.si/SiStatDb/pxweb/sl/10_Dem_soc/10_Dem_soc__07_trg_dela__05_akt_preb_po_regis_virih__10_07234_delovne_migracije/0723405S.px/ (2. 11. 2019).
- Dühr, S., Colomb, C., Nadin, V. 2010: European spatial planning and territorial cooperation. London. EPRP – Evropske prostorske razvojne strategije. V smeri uravnoveženega in trajnostnega razvoja ozemlja Evropske unije. Svet ministrov Evropske unije, Bruselj, 1999. Medmrežje: https://www.gov.si/assets/ministrstva/MOP/Dokumenti/Urbani-razvoj/351e32b0c1/a_epp1.pdf (2. 11. 2019).
- Gabrovec, M., Bole, D. 2006: Dostopnost do avtobusnih postajališč. *Geografski vestnik*, 78-2.
- Googlemaps. 2019. Medmrežje: <https://www.google.com/maps> (2. 11. 2019).
- Martinšek, D. 2006: Načrtovanje prostorskega razvoja Velenja od nastanka modernega mesta do danes. Diplomsko delo. Univerza v Ljubljani. Ljubljana. Medmrežje: <http://dk.fdv.uni-lj.si/dela/Martinsek-Drago.PDF> (2. 11. 2019).
- Nared, J., Bole, D., Gabrovec, M., Geršič, M., Goluža, M., Razpotnik Visković, N., Rus, P. 2012: Celostno načrtovanje javnega potniškega prometa v Ljubljanski urbani regiji. *Georitem* 20. Ljubljana.

- Nared, J., Bole, D., Breg Valjavec, M., Ciglič, R., Goluža, M., Kozina, J., Razpotnik Visković, N., Repolusk, P., Rus, P., Tiran, J., Černič Istenič, M. 2017: Centralna naselja v Sloveniji leta 2016. *Acta geographica Slovenica* 57-2. DOI: <https://doi.org/10.3986/AGS.4606>
- Nared, J., Bole, D., Breg Valjavec, M., Ciglič, R., Černič Istenič, M., Goluža, M., Kozina, J., Lapuh, L., Razpotnik Visković, N., Repolusk, P., Rus, P., Tiran, J. 2016: Policentrično omrežje središč in dostopnost prebivalstva do storitev splošnega in splošnega gospodarskega pomena. Končno poročilo. Medmrežje: https://www.gov.si/assets/ministrstva/MOP/Dokumenti/Urbani-razvoj/b1debbb47c/policentricno_omrezje.pdf (2. 11. 2019).
- Nomago – Avtobusni vozni red. Ljubljana, 2019. Medmrežje: <https://www.nomago.si/avtobusne-vozovnice/vozni-red> (2. 11. 2019).
- Odpri podatki Slovenije. Prometne obremenitve od leta 1997 dalje: Povprečni letni dnevni promet za leto 2018. Medmrežje: <https://podatki.gov.si/dataset/pldp-karte-prometnih-obremenitev> (4. 12. 2019).
- OdSPRS – Odlok o Strategiji prostorskega razvoja Slovenije. Ljubljana, 2004. Medmrežje: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=STRA12#> (2. 11. 2019).
- Podgornik, T., Jazbinšek, M., Vehovec, A., Zgonec, K., Trošt, D., Jelenc, M. 2017: Celostna prometna strategija Velenja. Medmrežje: <http://sptm.si/wp-content/uploads/2019/04/Velenje-CPS-2017.pdf> (2. 11. 2019).
- Poles, R. 2013: Velenje, sprehod skozi mesto moderne. Velenje.
- Projekt celovitega razvoja območja tretje razvojne osi. Zvezek 1. Zbirno poročilo. Služba Vlade RS za lokalno samoupravo in regionalno politiko. Ministrstvo za okolje in prostor, Ljubljana, 2007.
- Slovenske železnice – vozni red. Ljubljana, 2019. Medmrežje: <https://www.slo-zeleznice.si/sl/> (2. 11. 2019).
- Strategija razvoja prometa v Republiki Sloveniji do leta 2030. Ljubljana, 2017. Medmrežje: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MzI/Dokumenti/Strategija-razvoja-prometa-v-Republiki-Sloveniji-do-leta-2030.pdf> (2. 11. 2019).

Z RADIRKO SKOZI MESTO: KAJ JE ŠE OSTALO OD MESTA MODERNE?

Rok Poles

Berivka, d.o.o.

rok@domino-inz.si

DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_07

UDK: 711.4:72(497.4Velenje)

IZVLEČEK

Z radirko skozi mesto: kaj je še ostalo od mesta moderne?

Moderna arhitektura in urbanizem Velenja sta v šestdesetih letih 20. stoletja veljala za »socialistični čudež«. Ikonična identitetna arhitektura v mestnem središču razkriva visoko likovno kakovost prvotnih ureditev ter problematiko njihovega vzdrževanja in obnove. Mestno središče je drugačno kot prvotno: vanj so kasneje postavili dodatne stavbe in spomenike, drevje je zrastle in se zgostilo, parkirišča so se razširila na zelenice, nekatere mestne ceste so prekinjene. Čeprav so prvotne stavbe vzdrževane in žive, je bilo do danes izgubljenega veliko originalnega stavbnega tkiva, oblog na fasadah in v notranjščinah, zasteklitev, vzorcev in barv. Prvotni arhitekturni izraz stavb je poslabšan, kjer so z utilitarnimi nameni zaprli in razširili nekoč prosojna prtiličja. Mesto se bo moralo odločiti, kakšno stopnjo varovanja avtentičnosti arhitekture in urbanizma iz časa svojega nastanka bo vzpostavilo. Osnova za odločanje pa mora biti podrobno poznavanje prostora ter ovrednotenje zgodovinskega gradiva o njem, ki v celoti ni niti zbrano.

KLJUČNE BESEDE

Velenje, arhitektura, moderna, dediščina, prenova

ABSTRACT:

With an eraser through the city: what's left of the city in the international style?

Architecture and urbanism of the International style in Velenje were considered a socialist miracle in the 1960s. Iconic architectures in the city center reveal the high artistic quality of the original arrangements and the problems of their maintenance and renovation. The city center is different from the original one: later, additional buildings and monuments were erected there, trees grew and parking lots expanded onto lawns. Although the original buildings are maintained and alive, much of the original building fabric, facade and interior finishes, glazing, patterns and colors have been lost to this day. The impression of the buildings is greatly altered (deteriorated), where once translucent ground floors were closed and expanded. The city will have to decide what level of authenticity of architecture and urbanism to present and maintain. The basis for decision making, however, is a detailed knowledge of the space and the evaluation of historical material about it, which has not yet been fully collected.

KEY WORDS

Velenje, architecture, International style, heritage, renovation

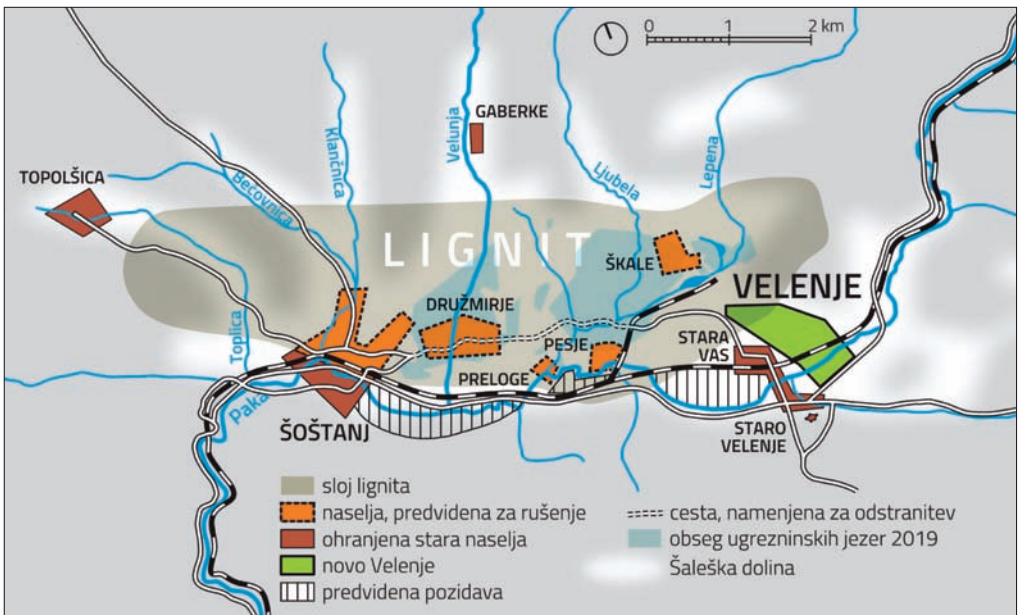
1 Uvod

1.1 Gradi se novo Velenje

Mesto Velenje je nastalo kot industrijsko mesto za rudarje, ki naj bi po drugi svetovni vojni novonastali državi zagotavljali nujno potrebno energijo iz lignitnega sloja v Šaleški dolini. Ker je premog segal pod dotedanje središče doline Šoštanj, je bila polovica Šoštanja (z drugimi naselji nad lignitnim slojem vred) degradirana – zapisana uničenju zaradi pogrezanja površja, ključne mestotvorne funkcije pa prenesene v Velenje, umeščeno izven premogovne kadunje. Premogov sloj – del geološke matrice – je postal najpomembnejši urbanistični dejavnik v Šaleški dolini: zaradi izkopavanja premoga sta se spremenili razporeditev naselij in prometna mreža, dolina se je ojezerila.

Novo Velenje se ni navezalo na obstoječi trg (Staro) Velenje pod gradom. Rudarska naselbina je bila postavljena ločeno, na polici nad dolinskim dnom, kjer je bila varna pred poplavami in blizu premogovniškega jaška. Mesto je najprej raslo v tradiciji predvojnih delavskih kolonij: z nizkimi objekti z opečnimi strehami in skromnim bivalnim standardom, z zelenjavnimi vrtički.

Nestl Žgank, ki je leta 1950 postal direktor premogovnika, pa je začrtal novo vizijo humanističnega mesta, ki bo postalo novo gospodarsko in kulturno središče doline: rudarji, ki delajo v temi, naj dobijo ambiciozno, sodobno, sončno, zdravo, zračno »mesto v parku« (v naravi), funkcionalno in estetsko naslonjeno na vzore iz zahodne Evrope, z visokim bivalnim standardom. Z uvedbo samoupravnega gospodarjenja je v dolini ostalo dovolj sredstev, da se je ta vizija začela uresničevati. Mladi, ki so se v Velenje zgrinjali iz vse Jugoslavije, so gradili »idealno mesto idealnega družbenega reda« in mesto je iz ljudi, priseljenih pretežno iz ruralnega okolja, gradilo svoje meščane – ponosne, da so del zgodbe enega od dveh novih slovenskih mest (poleg Nove Gorice). Graditelji mesta so prostor za mestno središče dobili na poplavnem dnu doline z udarniško regulacijo hudourniškega potoka Pake (ki je dobila status reke), zgradili so tudi mesto za otroke – otroško igrišče ter

Slika 1: Lignitni sloj – najpomembnejši urbanistični dejavnik v Šaleški dolini po drugi svetovni vojni. Shema razvoja doline, kot so si jo zamišljali ob snovanju novega mesta.

mestni Sončni park. Mlado mesto je postalo opevana turistična atrakcija ter sinonim gospodarske in kulturne uspešnosti.

1.2 Ključne značilnosti moderne arhitekture in urbanizma

Stavbe Velenja so bile oblikovane in smiselno hierarhično umeščene v mestni prostor po načelih arhitekturnega jezika modernizma – »moderne« (angl. *International style*). Stavbe so snovali kot praktično in čitljivo urejena, enostavna geometrična telesa različnih barv, z velikimi zasteklenimi površinami, ravnimi strehami, ogrevane so bile s toploto iz bližnje termoelektrarne. Poravnane so bile na geometričnih mrežah na široki zelenici, povezane s cestami, na široko razmaknjene, da so dobile dovolj zraka in svetlobe preko zelenic in trgov, s katerimi so bile povezane. Grajeni in odprti prostori so bili jasno razporejeni v logičen, povezan sistem po načelih coninga – delitve območij mesta po namenu (izobraževanje, zdravstvo, uprava in kultura, trgovina, stanovanja, šport, industrija). Arhitekti so radi pokazali, kakšne možnosti oblikovanja nudi beton kot gradivo nove dobe: s konzolami so dajali vtis, da deli stavb visijo v zraku, stebri so lahko stali postrani. Okrasje historične dobe (ki je kopiralo antične, gotske in romanske oblike) so opustili ali nadomestili z novimi, ploskovitimi geometričnimi dekoracijami, tudi z uporabo starega obrtnega znanja teracarjev in kamnosekov.

2 Metodologija

Moderna arhitektura in urbanizem mesta Velenje sta v šestdesetih letih 20. stoletja veljala za »socialistični čudež«, tehnični in umetniški presežek. Koliko tega čudeža še lahko vidimo danes, po šestdesetih letih od odprtja mestnega središča? In kakšne pripomočke potrebujemo pri tem?

Prvi pripomoček je **selektivno gledanje**. Obiskovalci Velenja med gradnjo mestnega središča niso videli drugega kot arhitekture moderne, odtlej pa je mesto raslo in se razvijalo: spreminjale so se stavbe in njihov kontekst. Stavbe so doživljale prezidave, dozidave in nadzidave, menjave rabe, barv in stavbnega pohištva. Kontekst se je spreminjal zaradi novogradenj, zelo se je razraslo drevje, ki ustvarja razsežne zelene volumne, naraščanje prometa je pritisnilo na zelenice, ki so marsikje spremenjene v parkirišča. Ogledovati si današnje Velenje iz časa moderne je torej podoben podvig kot ogled Plečnikove ali secesijske ali baročne Ljubljane: gledamo le izbrane stavbe v izbranem delu mesta. Na izbranih stavbah izluščimo prvotne oziroma originalne dele. Ostalo »radiramo«.

Drugi nujen pripomoček pa je **domišljija**. V mislih moramo na mestu vsega, kar smo zradirali, dori-sati izgubljene ali spremenjene elemente prostora, jih pobarvati in napolniti z zvoki in vonji – rekonstruirati prostor v čim bolj prvotno stanje, kot je bilo pred šestdesetimi leti. Pri tem si pomagamo s starimi fotografijami, spomini ljudi, ki so živeli mesto iz tistega časa, starimi filmi in časopisi.

Čeprav je ohranjenega tkiva moderne v Velenju dosti več, za »trening« sedem primerov tega dvoj-nega »briši–riši« postopka: Titov trg, Dom kulture, stavba Mestne občine Velenje, Hotel Paka, Steklena direkcija, Gimnazija in Kristlov blok.

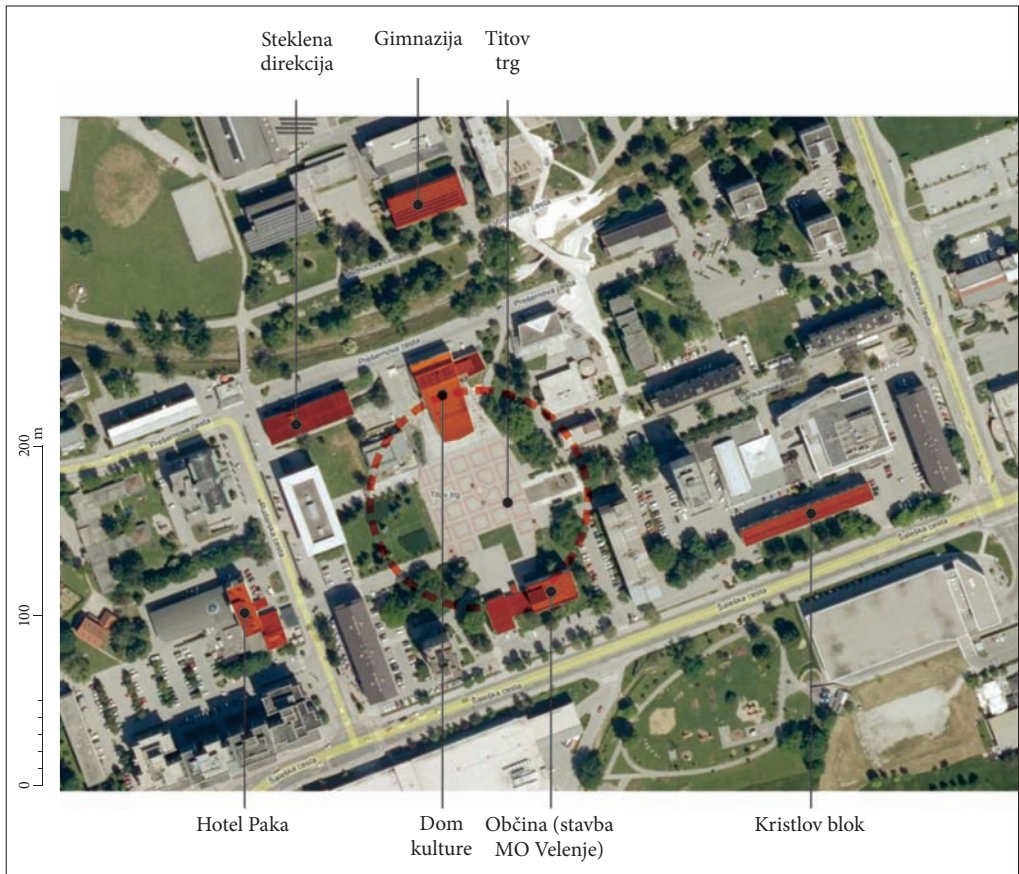
3 Srečanja z arhitekturo moderne

3.1 Titov trg

Titov trg (zasnova Paul Filipšky, 1959) je osrednji trg Velenja. Dolgoletni direktor premogovnika in župan Nestl Žgank (1999) pripoveduje, da je vzor za trg videl v Nemčiji, v mestu, ki ga je zgradil Siemens. Velenjski urbanist Janez Trenz pa je mlado mesto projektiral drugače – ne okoli trga, ampak na mreži ravnih cest, v navdušenju nad hitrim motornim prometom in coningom. Zato je Žgank naročil vrtnemu

arhitektu Filiposkyju in Trenzu, naj čez noč zrišeta vsak svoj predlog središča mesta in zjutraj je izbral Filiposkyjevo zasnovo s trgom (Trenz je spet predlagal ceste). Žgank je o tem pravil: »Kljub užaljenosti se je Trenz lotil dela in obdelal Filiposkyjev načrt, po katerem je nato inž. Pogačnik izdelal še projekt, in kmalu smo lahko začeli z deli. Prepričan sem bil, da bo trg marsikomu šel v nos, zato sem vodilnim delavcem Gradisa naročil, naj pohitijo, kolikor se da. Dobesedno čez noč smo splanirali teren, uredili drenažo, nasuli ogromne količine gromaža (kamioni so ga noč in dan vozili z obrežja Pake, tam, kjer je že bila regulirana) in naredili betonsko ploščo /.../, kamnoseštvo iz Ljubljane pa je trg obložilo s ploščami, ki so jih tudi sami izdelali. Titov trg je hitro dobil svojo obliko in postal osrednji velenjski trg.« (Žgank 1999, 133).

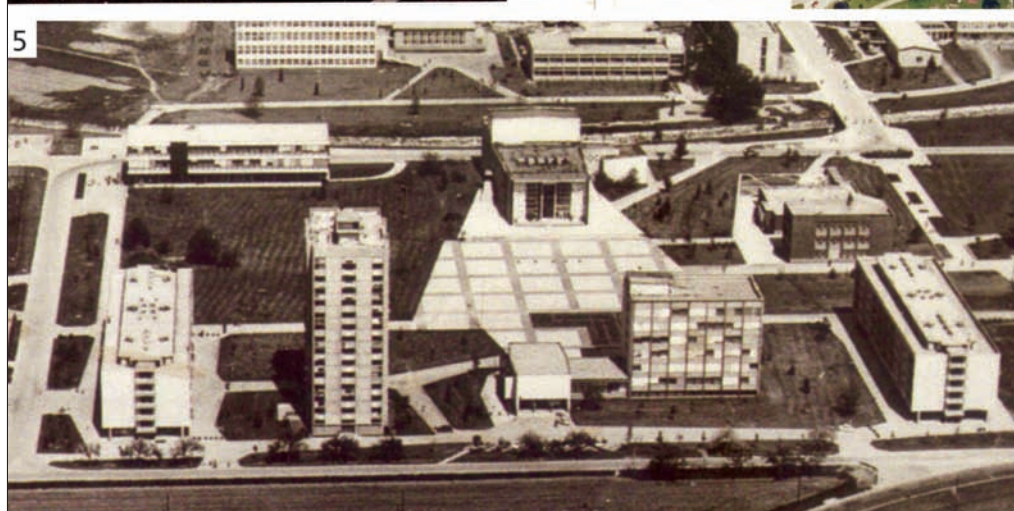
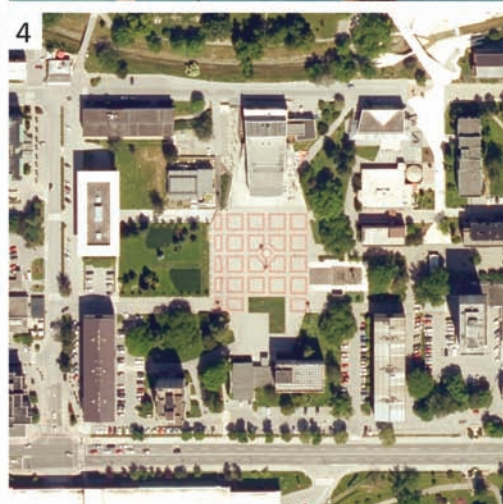
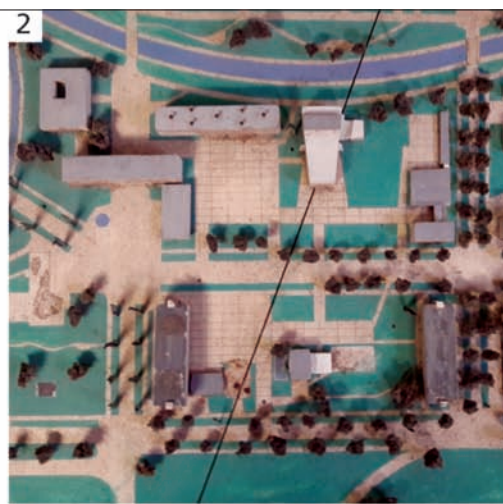
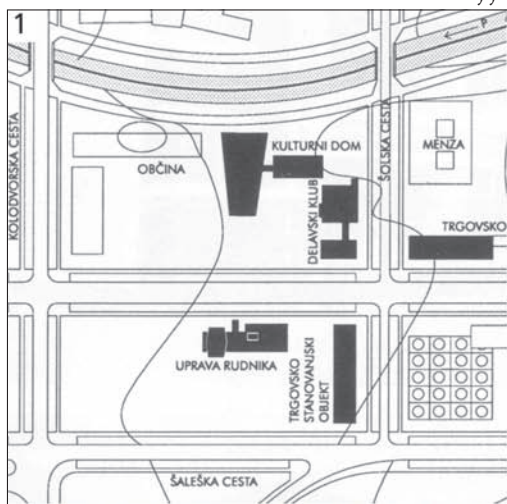
Trg je bil torej zgrajen »na horuk« v mrzlični akciji, značilni za rast mesta v časih, ko gradnja Velenja še ni bila paradni republiški projekt, ampak so ji nasprotovali in jo zavirali tudi vplivni politiki (Marinko, Maček). Zgrajen je bil na hitro, napol ilegalno, v smislu politike izvedenih dejstev – nobenega pridobivanja soglasij ali gradbenega dovoljenja, vključevanja javnosti in večmesečnih ali večletnih postopkov, s kakršnimi se regulirajo posegi v prostor danes.

Slika 2: Izbrana ključna arhitektura v središču Velenja (osnova: Atlas okolja 2019).

Slika 3: Razvoj Titovega trga. 1: Stavbe mestnega središča na cestni mreži (Trenz 1957). 2: Cesta seka serijo manjših piaset pred stavbami (maketa Velenja). 3: Osrednji trg mestnega središča (Pajk 1957). 4: Sedanje stanje (Atlas okolja 2019). 5: Čista konusna oblika trga leta 1966 (Rendulič 1966). ►

Z radirko skozi mesto: kaj je še ostalo od mesta moderne?

Trg je bil zamišljen kot prostor javnega življenja, političnega in kulturnega spektakla: s stranicama se je poševno (konusno) ožal proti Domu kulture, ki je deloval kot mestni oder – tja je pozornost usmerjala že oblika trga, tja je bila obrnjena večtisočglava množica. Za njenimi hrbti pa je stala stavba uprave premogovnika, kasneje stavba občine, prostor odločanja. Zelenica na trgu naj bi imela obliko črke L v čast Francu Leskošku - Luki, politiku, ki je gradnjo mesta podpiral.

Obod Titovega trga je danes sklenjen, s čimer spominja na »klasične« historične trge. Tam obod trga ustvarijo zlepljene fasade stavb, v Velenju pa se je obod trga sklenil s kasnejšimi interpolacijami stavb in drevjem: dokler se drevje ni razraslo, je bil trg odprta ploščad, okoli katere so na široko razmaknjene (avtonomno vsaka zase) stale ikonične stavbe mesta. Med njimi se je prostor s praznimi zelenicami »razlival« na vse strani.

Kaj radiramo? Dve stavbi: Galerijo in Upravno enoto, vse drevje, dva spomenika (Onemele puške in Titov spomenik) ter pravokotni zaključek njegove zelenice. Poradirati je treba tudi ves tlak – asfalt z naslikano rdečo členitvijo. Dorišemo: konusno obliko trga, prvoten tlak s polji svetlega umetnega kamna ter zelenice vse naokoli. Visoke drogove s plapolajočimi zastavami. Večtisočglavo navdušeno množico, pionirčke z zastavicami, ki mahajo politiku v sijočem odprtem avtomobilu, povorko rudarjev v uniformah. Dodamo še rudarsko godbo na pihala in koračnico »Graditeljem Velenja«, sedanjo Velenjsko himno.

3.2 Dom kulture

Dom Kulture arhitekta Otona Gasparija iz leta 1960 je veljal za eno najlepših in s pogrezljivim *proscenijem* in odrskim stolpom za eno tehnično najsodobnejših tovrstnih stavb v Jugoslaviji. To je mestni oder, kamor se steka Titov trg. Čeprav je stavba iz časa moderne, v oblikovanju srečujemo reminiscence na elemente arhitekturne tradicije: na Semperja, antiko, gotiko. Poglejmo podrobneje.

Bogata obloga stranskih fasad je iz tufa, zelenega vulkanskega kamna, ki so ga lomili v kamnolomu v bližnjem Gorenju. Ta kamen je bil značilen za kamnoseške poudarke (portale, stebre, okenske okvirje) v renesančno-baročni in historični arhitekturi trgov in kmečkih dvorcev. Tradicionalno lokalno gradivo je na Domu kulture uporabljeno na nov način: pokriva razsežno ploskev fasade, ki je členjena v vertikalne pasove. Vanje so nanizane plošče z različno obdelanimi površinami: nekatere so gladko brušene, druge poševno šrafirane, špičene, štokane, praskane. Tradicionalno kamnoseško znanje je v službi nove arhitekture. Nekatere plošče in pasovi izstopajo iz osnovne ravnine fasade, da lahko nanjo vržejo sence, pa tudi vsaka različna površinska obdelava da kamnu svoj barvni ton in ima lasten vzorec senc na površini. Vsa ta drobna, migotajoča členitev plemenitega materiala ustvari vtis živega, finega, mehkega, valujočega stavbnega plašča. Plašča, v katerega je ovita, oblečena stavba – kar spominja na »načelo o oblačenju stavb«, ki ga je po umetnostnem zgodovinarju Gottfriedu Semperju povzel Plečnik.

Ko gledamo stavbo s strani in od spredaj, daje vtis, da ima plitvo trikotno streho – kot bi šlo za čelo antičnega templja (Dom kulture – tempelj nove omike). V resnici pa ne gre za dvokapno streho, ampak je strešna plošča trikotno odrezana v tlorisu. Perspektivna iluzija ustvari vtis tempeljskega čela.

Zelo ambiciozna je zasteklitev glavne fasade: ogromen vitraj v razsutem ortogonaliziranem rastru modrih, rumenih, rdečih in brezbarvnih steklenih ploskev. Okna iz barvnega stekla so bila značilna za gotske katedrale (Dom kulture – katedrala novega reda?).

Okna na stranskih fasadah so od tal do vrha zastrta z betonskimi mega-transenami. Transena je spet arhitekturni citat, element iz preteklih stilskih obdobij, romanike in predromanike, ampak avtorsko predelan v sodobno obliko. Umetnostna zgodovinarica Marjana Gmajner Korošec je to bogato likovno obdelavo stavbe označila za velenjski »okrašeni funkcionalizem« (Ekskurzija 2019). »Okrašeni« zato, ker naj bi bile za funkcionalizem značilne prazne gladke ploskve, torej odsotnost ornamenta (Ornament je zločin, A. Loos.) – tu pa je okrasja vse polno.

Slika 4: Dom kulture. 1: Fasade so bogato obdelane: obložene s kamnom, transenami in stavbno plastiko. 2: Del prvotne fasadne zasteklitve. 3: Isti del fasade po menjavi zasteklitve. 4: Detajl stranske fasade. ►

Z radirko skozi mesto: kaj je še ostalo od mesta moderne?

Ob prenovi leta 2006 so bile med drugimi zamenjane kamnite fasadne obloge in stena iz barvnega stekla na pročelju (Mravljak Jegrišnik 2005). Sodobna spomeniškovarstvena načela stremijo k ohranjanju prvotne substance (originalnega tkiva), dobili smo repliko. Splošni vtis je ohranjen, a so spremenjene tonske vrednosti stekla, prvotno steklo je bilo valjano, imelo je drugačno površinsko – haptično strukturo. Detajli in prvotno gradivo so izgubljeni za vedno. Kljub temu lahko radirka ostane v žepu. Prenova je bila nagrajena s Steletovim priznanjem Slovenskega konservatorskega društva (NR 2007).

3.3 Stavba Mestne občine Velenje

Stavba arhitektov Janeza Trezna in Karla Husa (1959) je sestavljena iz treh stavbnih volumnov: najvišja je pisarniška lamela, nižji volumen je dvorana, med njima je predah – cezura – transparentna pritlična povezava – avla z nadstrešenim vhodom. Sedemetažna pisarniška lamela ima po dve enaki uniformni fasadi: skozi severno in južno so osvetljene pisarne, skozi vzhodno in zahodno pa stopnišče in širok hodnik. Razsežnejši fasadi tvori osem tankih črnih vertikalnih reber od tal do vrha, med rebri so parapeti, obloženi z zelenim tufom, in okna pisarn. Vsa okna so zastekljena z enako delitivno poljo, ki ustvari osnovni geometrični vzorec in z doslednim ponavljanjem enakomeren ritem fasadnega polja – kot bi fasado enakomerno »poštempljali« (patronirali). Z različnim dvignjenem in spuščanjem žaluzij se spreminja tudi abstraktna grafika fasade. Zelena in črna barva sta barvi rudarjev – stavba je bila prvotno zgrajena kot uprava (ravnateljstvo) premogovnika, ki jo je 1963 odstopil upravi mladega mesta, ko je Velenje preraslo dotedanje upravno središče Šoštanj in se je sem preselil sedež občine (Seher 1998, 491). Na kubus, v katerem je dvorana, je dodana uvita steklena stena, ki drzno konzolno visi v zraku – demonstrativni izraz tehničnih možnosti, ki jih je omogočila nova gradbena tehnika z armiranim betonom.

Med prenovami so bile zamenjane vse zasteklitve in pod nadstrešek umeščen kubus z vetrolovom. Okvirji nove zasteklitve pisarniškega dela so iz bele plastike – originalno so bili iz temnega lesa, spremenjen je bil geometrični raster členitve in s tem ritem – vzorec fasade. Po odstranitvi zaves v avli je spet možen pogled skozi stavbo. Dematerializirana arhitektura – ovoj, ki je, pa ga domala ni. Prostor teče skozi hišo.

Radirka: vsa okna, vetrolov, vsa ozelenitev, ki ni čisto pri tleh. Dorišemo: prvotna členitev oken. Osvežimo obledelo črno in zeleno barvo fasade.

3.4 Hotel Paka

Hotel Paka (arhitekt Stanko Rohrman, 1961) sestavljajo sedemetažni kubus ter pritlični dodatki (zastekljene jedilnice ter nadstreška nad vhodom in vrtno teraso). Osnovno telo je klasično tridelno (tripartitno) členjeno: pritličje je oblečeno v lehnjak, prvo nadstropje ima keramično oblogo, vrhnja nadstropja so bila gladko ometana, sivomodra. Tridelnost je razvidna v upoštevanju »superpozicije materialov«, ki pravi, da morajo biti težji in čvrstejši materiali (kamen) spodaj, nad njimi pa vse lažji in manj odpornejši materiali (opeka, omet). Tridelnost pa je tudi v funkciji prostora: pritličje je javno, tam so bili recepcija in jedilni saloni. Prvo nadstropje je v arhitekturi palači tako imenovani *piano nobile* – za razkošno zasebno življenje. V hotelu so bili v prvem nadstropju dva luksuzna apartmaja s televizijo, slavnostna banketna dvorana in hotelska restavracija. V uniformnih vrhnjih nadstropjih so bile »navadne« hotelske sobe. Na ravni strehi, podčrtani s serijo neonskih svetilk, je bila terasa, »... opremljena z okusnim aranžmajem vrtnih mizic in sedežev, ki se lahko koristijo za posejanje v poletnih dnevih. S terase je tudi lep razgled na novo urejeno mesto in okolico ...« (L. M. 1961, 5), so zapisali ob odprtju in povabili na »... ples, mednarodni barski program, komične točke, orientalski ples in striptiz vsak dan razen ponedeljka.« (Rudar 1968, 3).

Slika 5: Občina. 1: Občina se dviguje nad ljudsko množico, ki je zalila trg (Pajk 1959). 2: Nizanje stavbnih volumnov. 3: Prvotna zasteklitve. 4: Sedanja zasteklitve. ►

Z radirko skozi mesto: kaj je še ostalo od mesta moderne?

Ob prenovi leta 1999 so bile zamenjane fasadne obloge in zasteklitev (spremenjeni rastri in barve okenske členitve ter struktura in barva ploščic in kamna), odstranjeno zamreženje zunanjih stopnišč (stavbna čipka) in prvotni napisi, vrtni nadstrešek so zastekli.

Radirka: zasteklitev vrtnega nadstreška z masivnimi nosilnimi profili, zasteklitev prvega nadstropja, požarno stopnišče, napisni medaljon. Dorišemo: uporabna terasa – razgledišče na mesto, napis nad teraso, sivomodra barva nadstropij.

3.5 Steklena direkcija

To je tista stavba (arhitekt Aleksej Janušič (Seher 1998, 491; Hleb 2013), 1959, pripisana tudi Alojši Aljančiču (Evidenca 1 2019; Register – Velenje ... 2019)), kjer se je v Velenju najjasneje odrazilo pet načel sodobne arhitekture, ki jih je izpostavil utemeljitelj novega »mednarodnega sloga« Le Corbusier (Medmrežje 2019):

- ravna streha (ki sicer ni izkoriščena kot vrt ali terasa),
- horizontalno pasovno okno (ki gre celó prek vogalov stavbe),
- konstrukcija na pilotih (stebrih) omogoča, da stavba lebdi nad zemljo,
- svoboden tloris (možno je poljubno deliti ali organizirati notranjščino, ker je nosilna konstrukcija ločena od nenosilnih delilnih sten) in
- svobodna kompozicija fasade, ki je tudi ločena od nosilne konstrukcije (stebrov).

Stavbo je zgradil Premogovnik Velenje za svojo upravo. Že ime priča o tem, kaj je bila njena temeljna značilnost – steklena fasada. Prenove stavbe je zaznamoval utilitaren pristop – v smislu, da se stavbo »uporabi« (izrabi) tako, kot je najbolj praktično in donosno, brez obzira na njene arhitekturne kakovosti. Najbolj je bila na udaru nerazumljena pritlična etaža (najbrž se je ljudem zdelo, da jo je arhitekt sploh »pozabil« uporabiti). Prav praznina – skoraj popolna odsotnost grajenega tkiva – je bila temeljna značilnost in izredna kakovost pritličja. Kazala je na to, da si je lastnik stavbe lahko privoščil luksuz, da v pritličju ni praktično nič. Le prazen, fluiden prostor stebrišča. Prostor pogledov navzven in pod stavbo, pogledov v okolico, ki jih členijo (sekvencirajo) beli stebri. Pogledov, kakršne sta v arhitekturni zgodovini snovala Bernini s kolonadami sv. Petra in Palladio s stebriščnimi preddverji svojih vil.

Steklena direkcija ni bila stavba »po starem«, težka in zrasla s tlemi, bila je stavba »po novem«, lahko lebdeča v zraku nad zemljo, na tankih stebrih, kot da zanjo zakoni težnosti ne veljajo. Bila je manifestacija arhitekturne razgledanosti naročnika ali vsaj njegovega globokega zaupanja v arhitekta. Pritlični steklenjak je bil še 1999 poln eksotičnih rastlin – predvsem kos nečesa lepega. Potem se je v zastekljeno pritličje namestila fotokopirnica – pritličje se je zastrlo z zavesami, razširilo in se po menjavi lastnikov še prelepilo z nalepkami. Prosojnosti stekla ni več, pogledov skozi stavbo ni več, lebdenja ni več. Čeprav stavba deluje urejeno in sodobno, je pohabljen ostanek nekdanjega arhitekturnega presežka.

Zamenjana so bila pasovna okna v nadstropjih in senčila (prvotno turkizno zelenkaste rolete na rjavih lesenih oknih, nato gorčičasti screeni na belih PVC oknih, zdaj sive žaluzije).

Val utilitarizma je opljuskal tudi okolico: stavba je bila zgrajena kot sijajni stekleni paviljon na široko odprti, prazni zelenici, danes je to stavba na parkirišču. Ponekod zamejenem z betonskim zidom.

Veliko radirko v roke! Brišemo pritličje, parkirišča z avtomobili, betonski zid, odvečno »zelenjavo« ob stavbi. Dorišemo pritlično stekleno avlo s stopniščem ter stene, obložene z velikimi marmornimi ploščami, ki se sestavljajo v barvite vzorce in spominjajo na stene Paviljona, ki ga je v Barceloni 1929 postavil Ludwig Mies van der Rohe.

Slika 6: Hotel Paka. 1: Prvotni videz (Pajk 1963). 2: Do konstrukcije olupljena stavba ob prenovi. 3: Hotel vse bolj zakriva drevje. 4: Prvotna obloga pritličja. 5: Sedanja obloga. 6: Nekdanja mreža na stopnišču. ►

Z radirko skozi mesto: kaj je še ostalo od mesta moderne?

3.6 Gimnazija

Gimnazija (arhitekt Oton Gaspari, 1958) je bila zgrajena kot Industrijska rudarska šola. Zasnova je funkcionalistična, enostavna: učilnice so na južni strani, sanitarije in kabineti na severni, vmes je širok hodnik, ki je bil osvetljen z obeh koncev. Pred okni učilnic so zunanja senčila – ležeči in pokončni betonski brisoleji, ki so likovno »fasada pred fasado« in ustvarijo dekorativno geometrično členitev ter senco na fasadi. Na ravni strehi je bil zastekljen paviljon, z nadstreškom povezan s stopniščem. Stavba je bila barvita: stavbno telo rumeno, brisoleji beli, z vitkimi modrimi kovinskimi stebri, ostenje vhoda rdeče; v notranjščini so tlaki brušenega teraca na hodnikih z velikimi raznobarnimi pravokotniki (rdeča, zelena, rumena, bela) v črni mreži, kar je parafraza slik Pieta Mondriana; tlak paviljona je imel vzorec iz razsutih poševnic in trikotnih polj, strop pa pasove razsutih pravokotnikov v modri in drap barvi. Spet Gasparijev »okrašeni funkcionalizem«. Ker je bilo potrebnih več učilnic, so stavbo leta 1994 nadzidali: odstranjen je bil strešni paviljon, od fasadnih barv sta ostali samo (utišana) rumena in bela. Čeprav idejna zasnova nadzidave N. Korpnika ni bila v celoti upoštevana, naj bi šlo za prvi primer, ko je bil objekt iz časa nastajanja novega mesta prepoznan kot stavbna dediščina, vredna ohranitve in spoštovanja (Korpnik 1996).

Radiramo vrhnje nadstropje, dorišemo paviljon na strehi, pobarvamo stebre modro in ostenje vhoda rdeče ter spremenimo bledorumeni oplesk v »pravi rumenjaka«.

3.7 Kristlov blok

Trgovsko stanovanjski blok (arhitekt Stanko Kristl, 1963) je avtorju leta 1964 prinesel nagrado Prešernovega sklada. Objekt je dolga, ozka lamela, ki omogoča kakovostno osvetlavo stanovanj z dveh strani. Sestava stavbe je tridelna: pritličje na betonskih stebrih je bilo povsem prosojno, v njem je bila prvotno trgovina s pohištvom. Betonska plošča nad pritličjem omogoči spremembo konstrukcijskega sistema (visoki betonski nosilci tu pogledajo na fasado): spodaj stavbo nosijo stebri, zgoraj stene. Stanovanjska nadstropja so oblečena v plašč oranžne opeke. Zračniki strehe ustvarijo dekorativni venec na vrhu stavbe. Okna so združena v navpične pasove, parapeti so stekleni. Za razliko od južne, uniformne, je za severno fasado značilna abstraktna grafika, dobljena z igro z različnimi dimenzijami in pozicijami oken-skih odprtih ter s pasovi obrnjene opeke. Hkrati s blokom ob Šaleški cesti, ki ima tri stopniščna jedra, sta bila v Velenju zgrajena še dva njegova »klona« z ometano fasado in po dvema jedroma (Prešernova cesta 10, Tomšičeva cesta 13 in 15).

K spremembam: Na južni strani so odstranili tanek, viseč kovinski brisole – vodoravno senčilo. Prvotna samonosna steklena fasada pritličja, kjer so stabilnost steklenim stenam dajala le domala neopazna steklena rebra, je zamenjana s fasado v kovinskih profilih. Zasteklitve so polepljene s folijami in reklamami. Prvotna transparenca pritličja – pogled skozi blok – je izgubljena, s tem pa vtis, da stavbna masa nadstropij lebdi v zraku na seriji stebrov, prostor pa se svobodno preliva pod njo. V utilitarnem

Slika 7: Steklena direkcija. 1: Prvotni lebdeči vtis stavbe (Mally 1965). 2: Stavba pred prenovami: pritlično stebrišče, kompleksnejša fasada s fino kombinacijo rjave in turkizne barve (Korpnik 1992). 3: Danes: polno pritličje priklepa stavbo na tla; če je bila nekdaj stavba rjava, črna, bela in turkizna, je danes črna, siva in bela (brezbarvna = akromatična), edini barvni poudarek je reklama; stavbo utesnjujejo drevje in avtomobili. ►

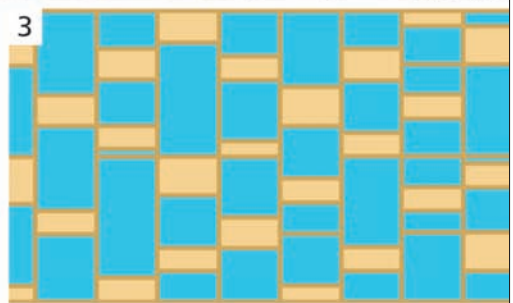
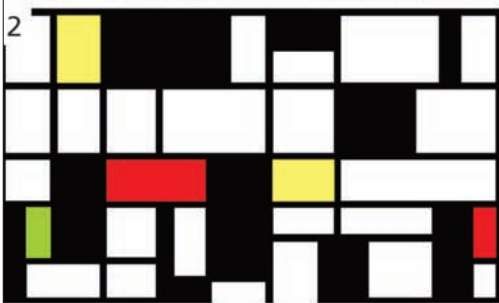
Slika 8: Gimnazija. 1: Pred prenovi, še s strešnim paviljonom (Pajk 1964). Geometrijski vzorci v arhitekturi stavbe: tlak hodnikov (2), strop paviljona (3), tlak paviljona (4), južna fasada (5). 6: Vhodni del danes. ► (str. 94)

Slika 9: Kristlov blok. 1: Panorama Velenja z blokom v ospredju (Pajk 1963). 2: Pogled skozi pritličje nekoč (Evidenca 2 2019). 3: Danes pogledov skozi pritličje ni več. 4, 5: Učinkovita grafična členitev fasade. 6: Krajša, ometana inačica bloka. ► (str. 95)

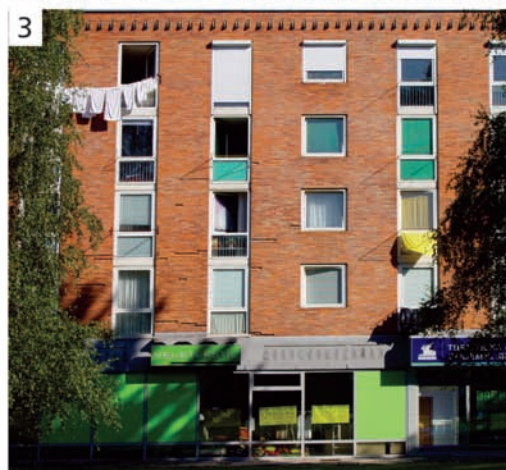
Z radirko skozi mesto: kaj je še ostalo od mesta moderne?

Rok Poles

Z radirko skozi mesto: kaj je še ostalo od mesta moderne?

duhu je bila zasteklitev pritličja grabežljivo razširjena tik do prvih stebrov. Ker so v zračilnih odprtinah gnezдили ptiči, so nanje privijačili plastične rešetke. Grafični vtis serije črnih odprtín je izginil.

Radiramo: celotno pritličje, plastične rešetke na vidni konstrukciji, klimatske naprave na severni strani, vso novo zasteklitev, PVC polnila okenskih parapetov. Dorišemo: brisole na južni strani in povsem prosojno zasteklitev pritličja, odmaknjeno od skrajnih stebrov.

4 Razprava in sklep

S sprehodom smo naokoli. Potegnimo črto: neobremenjenemu obiskovalcu se mesto kaže v dobri kondiciji, veselo živi, ponuja kopico aktivnosti ter se trudi biti človeku prijazno. So pa vendarle tudi še precejšnje možnosti za izboljšanje: ob ozaveščenju prvotnih namenov urbanistov / arhitektov / snovalcev mesta moderne bi bilo potrebno predvsem očistiti osrednji prostor mesta in arhitekture v njem. »Očistiti« ne pomeni »pobirati papirčkov po tleh«, ampak očistiti prostor tega, kar se je v njem v utilitarnem in pragmatičnem duhu nastlalo od sedemdesetih let 20. stoletja dalje, ko se je mesto gradilo po drugačnih oblikovnih načelih (konstruktivizem, organska, brutalistična, razstrukturirana, ekshibicionistična arhitektura, dehumanizirane soseke, megalomanski prizidki, razpršena zasebna gradnja), urbanistična zasnova mesta moderne pa ni bila več razumljena in cenjena kot likovna in funkcionalna vrednota. O mestu so menili: »*Nastalo in ostalo je konglomerat slogovno neenotnih, enkratnih rešitev ...*« (Šifer in Šmid 1973); del stroke je govoril o »*spodleteli urbanistični ureditvi, ki bi jo bilo potrebno zgotoviti v tradicionalno zazidavo ...*« (Vučina in Korpnik 1992); na »socialistične bloke« so pričeli postavljati dvokapne strehe.

Po ozaveščenju javnosti v poznih osemdesetih letih 20. stoletja, da gre pri urbanizmu in arhitekturi v Velenju za kakovostne dosežke prostorskega oblikovanja, torej dragoceno arhitekturno dediščino (arhitekta Nande Korpnik in Edi Vučina sta o mestu objavila obsežno serijo časopisnih člankov), se je pričel odnos do teh stavb in mesta kot arhitekture spreminjati. Mestno središče je zavarovano kot naselbinska dediščina (evidenčna številka enote nepremične kulturne dediščine 440), kot profana stavbna dediščina so zavarovani Občina (18559), Kristlov blok (14292) in Steklena direkcija (18561) (Odlok o UN 1993), kot spomenik lokalnega pomena Kulturni dom (18560) (Odlok ... 2005). Čeprav prostorski akti predvidevajo varovanje oblikovanja stavb in njihove barvne podobe pod nadzorom spomeniško-varstvene stroke, je praksa, predvsem pri stanovanjski arhitekturi, drugačna: zidarji ob prenovah fasad pozidajo prvotne transparentne ograje, pleskarji po svoje določijo nove barvne tone in si na fasadi izmislijo dodatne barvne ploskve »za poživitev«, originalno stavbno pohištvo zamenja bela plastika, mozaične ali kamnite obloge prekrije toplotna izolacija. Kaj je večja vrednota – da gledamo kamnito oblogo ali da preprečimo toplotni most v klet? Je potrebno res čez vsako razpoko in okrušek brušene-ga *teraca* nalepiti poceni keramiko?

V prostorskih ureditvah skladno s sodobno spomeniško-varstveno doktrino iščemo in cenimo predvsem avtentičnost (pristnost, original) in integralnost (čitljivost celote = posameznih stavb in mesta). Pomen Velenja kot »mesta moderne« v evropskem kontekstu bo potrebno šele ovrednotiti. Če se mesto odloči, da bo resnično varovalo in izpostavljalo svojo dediščino prostorskega oblikovanja iz časa moderne, bi bilo potrebno pripraviti temeljite analize odprtega prostora in izbranih stavb, ki se bodo strožje varovale, ter načela za njihovo kratkoročno in dolgoročno upravljanje – upravljalvske načrte, kot jih zahteva zakonodaja, a jih ni. Tako še pristojne strokovne institucije včasih ne vedo, kakšne so bile prvotne likovne značilnosti stavb: v opisu Kristlovega bloka v Registru kulturne dediščine (2019) piše: »*Igra opečno rdečih pročelij in belih okvirov oken.*« Bela plastična okna so drugotna, prvotna so bila lesena, rumena, z dosti ožjimi okvirji. Ko je arhitekt Kristl leta 2013 gledal blok, je bil zelo razočaran, ker so preširoki in agresivno beli okvirji nove zasteklitve spremenili likovni vtis stavbe. V dolgoročnih navodilih bi torej pisalo, naj se ob menjavi stavbnega pohištva to izvede v lesu, s tanjšimi okvirji, v prvotni barvi. Poleg tega bi nekdo moral zares spremljati izvajanje teh navodil ter sankcionirati samovoljne posege. To pome-

ni, da bi se del stavb in mesta zavestno »fossiliziral« in povrnil v prvotno stanje. Treba bi bilo tudi spremeniti načine uporabe teh stavb: Kristlov blok nujno potrebuje povsem transparentno pritličje, kar bi moralo biti predpisano z občinskim odlokom; uporabnike te elitne lokacije bi morali ozavestiti, zakaj delajo v izlozbi, »na razstavi« vsem mimoidočim. Podobno je s Stekleno direkcijo: vsebina pritličja, ki je zdaj vizualno zaprto, se mora dolgoročno predstaviti drugam, pritličje pa skrčiti samo na nekdanji majhen, povsem prosojen stekleni paviljon, sicer prvotna likovna odličnost stavbe ne pride do izraza. Ob utilitarno, kapitalistično logiko rabe mesta (čim več kvadratnih metrov prostora naj prinaša čim več denarja) mora spet stopiti tudi humanistična likovna logika – privlačna vizura je nesnovna vrednota, prostor mesta kot celote je zato bogatejši. Obuditi je potrebno kvalitete, ki so že obstajale, pa smo jih »zapackali«.

Premisliti bo potrebno tudi o ustreznosti zelene matrice mestnega središča. Ni vsako drevo, ki stoji v mestu, samo zato že urbano drevo – urbano drevo ima namreč čitljivo likovno vlogo v mestnem tkivu. Na maketi mestnega središča se vidi, da so snovalci ozelenitev v urbani prostor umeščali premišljeno, po treh načelih: drevoredi naj bi ustvarili zelene stene, skupine večjega drevja zelene volumne, drobnejša samostojna drevnina je imela skulpturalno – okrasno vlogo. Drevje je do danes zelo zraslo. Veliko so ga v mestno središče nasadili tudi brez opisanega premisleka, kakšno nalogo naj ima v mestu, torej brez zavestnega prostorskega koncepta, v *horror vacui* horuk akcijah tipa »sadno drevje v mesto«. Zelenje lahko ogromne stanovanjske soseske optično zniža in naredi prijaznejše, v središču »mesta moderne« pa neredko do neprepoznavnosti zabriše prvotne kvalitete in zastre poglede na stavbe, saj preveč zgosti tkivo. Zakaj je treba z novo posajenim drevjem skriti razkošno kamnito fasado Doma kulture? Kaj je tu večja prostorska vrednota – sijajna kamnita mega-grafika fasade in praznina pred njo ali gruča dreves? Legitimen element oblikovanja prostora je praznina. Praznina v prostoru je enako potrebna kot premor v glasbi ali med besedami v besedilu. Brez praznine se oblike zlepijo v nepregleden konglomerat. Niso mestu potrebna samo drevesa, da lahko diha.

Premisliti bo potrebno tudi o dilemi med tem, kaj je v mestu »fajn« in kaj je v mestu »prav« – kot parafraza razmišljanj dr. Vesne V. Godina o vzgoji mladostnikov (= mladega mesta). Fajn se je pripejljati čim bližje vsemu z avtomobilom. Prav je pa, da mesto, zasnovano kot mesto na zelenici, neha postajati mesto na parkirišču. Potrebno je vrniti mestu tudi prazne zelenice. Središče Velenja je prvovrstni prostor in si lahko privoščiči (spet) imeti prvovrstne arhitekture v njihovem prvotnem sijaju in kontekstu.

5 Viri in literatura

- Atlas okolja. Ljubljana, 2019. Medmrežje: http://gis.arso.gov.si/atlasokolja/profile.aspx?id=Atlas_Okolja_AXL@Arso (13. 9. 2019).
- Ekскурzija: Razprava na vodenju po mestu ob ekskurziji srednješolskih profesorjev umetnostne zgodovine, avgust 2019. Velenje, 2019.
- Evidenca 1. Medmrežje: <http://www.evidenca.org/?object=77> (13. 9. 2019).
- Evidenca 2. Medmrežje: http://www.evidenca.org/scripts/open_large.php?objectID=80&id=200 (23. 11. 2019).
- Hleb V. 2013: Pogovor z avtorjem ob izdaji knjige Velenje, sprehod skozi mesto moderne (Poles 2013). Velenje.
- Medmrežje: [Le Corbusier's Five Points of Architecture](https://en.wikipedia.org/wiki/Le_Corbusier%27s_Five_Points_of_Architecture). https://en.wikipedia.org/wiki/Le_Corbusier%27s_Five_Points_of_Architecture (25. 10. 2019).
- Korpnik, N. 1992: Foto Steklene direkcije. Velenje (monografija). Velenje.
- Korpnik, N. 1996: Arhitekturna pripoved gimnazije Velenje. 30 let Gimnazije Velenje. Velenje.
- L. M. 1961: Otvoritev hotela Paka. Časopis Rudar 8.
- Maketa Velenja: Maketa centra mesta Velenje hrani Muzej Velenje, F 2743, sredi 50. let 20. stoletja.
- Mally, J. 1965: Panorama mesta (izrez). Muzej Velenje, R 38.

- Mravljak Jegrišnik, T. 2005: Na javni razpravi o prenovi Doma kulture Velenje. Medmrežje: <https://www.velenje.si/sporocila-za-javnost/2005/04/92-Na-javni-razpravi-o-prenovi-Doma-kulture-Velenje> (25. 10. 2019).
- N. R. 2007: Podelili Steletova priznanja. Dnevnik 3. 4. 2007. Medmrežje: <https://www.dnevnik.si/237780> (25. 10. 2019).
- Odlok o UN: Odlok o ureditvenem načrtu za centralne predele mesta Velenje. Uradni vestniki MO Velenje, 7/93, 4/94, 11/94, 4/97, 4/99, 9/99, 2/01, 21/04, 26/06, 33/06, 8/08, 8/09, 14/09, 12/10, 13/11, 15/11, 06/12, 17/12, 20/12, 22/16, 26/17, 7/19. Velenje.
- Odlok o razglasitvi Kulturnega doma Velenje za kulturni spomenik lokalnega pomena na območju Mestne občine Velenje. Uradni vestnik Mestne občine Velenje 21/2005. Velenje.
- Pajk, V. 1959: Občina. Muzej Velenje.
- Pajk, V. 1963: Panorama Velenja (izrez). Muzej Velenje, F 11865.
- Pajk, V. 1964: Velenje – šolsko območje (izrez). Muzej Velenje, mapa 6-21A.
- Poles, R. 2013: Velenje, sprehod skozi mesto moderne, arhitekturni vodnik. Velenje.
- Register: Velenje – Stavba Rudarska 6. Register kulturne dediščine. Ljubljana, 2019. Medmrežje: <https://gisportal.gov.si/portal/apps/webappviewer/index.html?id=df5b0c8a300145fda417eda6b0c2b52b> (25. 10. 2019).
- Rendulić, D. 1966: Panorama Velenja iz zraka, razglednica. Muzej Velenje, R 10.
- Rudar: Oglas. Št. 2. Velenje, 1968.
- Seher, A. 1998: Zgodovina Premogovnika Velenje. 2. knjiga. Velenje.
- Šifer P., Šmid, A. 1973: Velenje. Arhitektov bilten 12.
- Trenz, J. 1957: Načrt mestnega središča – regulacijski načrt (izrez). Hrani Mestna občina Velenje.
- Vučina, E., Korpnik, N. 1992: Arhitektura Velenja jutri. Naš čas 23.
- Žgank, N. 1999: Spomini »rdečega kralja«. Ljubljana.

MOČ IN RANLJIVOST VELENJSKEGA GOSPODARSTVA

dr. Primož Pipan

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika
primoz.pipan@zrc-sazu.si, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2707-618X>

DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_08

UDK: 911.375:338.45(497.4Velenje)

IZVLEČEK

Moč in ranljivost velenjskega gospodarstva

Prispevek obravnava dosedanji in morebitni prihodnji razvoj Velenja kot malega industrijskega mesta z vidika gospodarstva. Predstavljeni so kvalitativni podatki, povezani z gospodarsko močjo in ranljivostjo. Podatki so bili zbrani s pomočjo participativnega raziskovanja prek intervjujev in delavnic. Z metodo narativne analize predstavi različne narative o gospodarskem razvoju Velenja. Najprej so izpostavljene dominantne narative o uspešnem gospodarskem razvoju na temelju dveh starih velikih podjetij: Premogovnika Velenje in Gorenja. Sledijo alternativne narative o razvoju velenjskega gospodarstva, kot ga vidijo intervjuvanci in udeleženci delavnic, prispevek pa se dotakne tudi prihodnjih za gospodarstvo pomembnih prometnih povezav. Z vidika treh najpomembnejših izzivov za velenjsko gospodarstvo, ki so 1) ranljivo, na dveh podjetjih temelječe gospodarstvo, 2) nejasna usoda po zaprtju premogovnika ter 3) izseljevanje izobraženih mladih, nakaže razkorak na pogled o gospodarskem razvoju med večjimi starimi podjetji in manjšimi (novejšimi) podjetji.

KLJUČNE BESEDE

Velenje, Premogovnik Velenje, Rudnik lignita Velenje, Gorenje, participativno raziskovanje, geografija

ABSTRACT

The power and vulnerability of the Velenje economy

The article deals with the current and possible future economic development of Velenje as a small industrial town. Provided is qualitative data related to the economic power and vulnerability. Data collection was carried out by participatory research by means of interviews and workshops. Using the method of narrative analysis, it introduces various narratives about the economic development of Velenje. Firstly, two dominant narratives about the successful economic development based on two big old companies are pointed out: the Velenje Coal Mine and Gorenje. These are followed by alternative narratives about the development of the Velenje economy as seen by the interviewees and workshop participants. The article also touches on the future transport connections imperative for the economy. From the point of view of the three crucial challenges of the Velenje economy – it 1) being vulnerable, based on two companies only, 2) having unclear future after the coal mine closes down, and 3) Velenje facing emigration of highly educated young people – the article indicates a gap in the way economic development is seen by the big, old companies and small (younger) ones.

KEY WORDS

Velenje, Velenje Coal Mine, Velenje Lignite Mine, Gorenje, participatory research, geography

1 Uvod

Velenje se s 25.327 prebivalci (Prebivalstvo po starosti ... 2019) in 59 % delovnih mest v občini v sekundarnem sektorju (Delovno aktivno prebivalstvo ... 2015) uvršča med mala do srednje velika industrijska mesta (Tiran in sodelavci 2019). Zato je bilo kot pilotno območje v Sloveniji predmet raziskave v raziskovalnem projektu Svetla prihodnost za črna mesta: mala industrijska mesta v Evropi in njihovo soočanje s prevladujočimi post-industrijskimi diskurzi (2017–2020). Cilj projekta je bil poskušati prepoznati prednosti, ki lahko postanejo gonilo novega razvoja za mala industrijska mesta v Evropi, ki jih ne moremo obravnavati kot zastopljena (Bole in sodelavci 2020). To še posebno velja za Velenje, mesto, ki ga odlikuje visoka družbena trajnostnost (Tiran in sodelavci 2020), katere integralni del je gospodarstvo. Velenje se je na osnovi uspešnega gospodarstva v zgolj nekaj desetletjih razvilo v uspešno, izvozno usmerjeno mesto.

Namen prispevka je predstaviti kvalitativne podatke, povezane z razvojem velenjskega gospodarstva z vidika njegove moči in ranljivosti, zbrane s pomočjo participativnega raziskovanja prek intervjujev in delavnic. Nekateri podatki so bili delno objavljeni v projektnih poročilih za posamezne delovne sklope, javno objavljenih na projektni spletni strani (Bright Future ... 2019), sicer pa so del delovnega gradiva raziskave. Poskus sondaže primarno ne temelji na predstavljanju podatkov iz raznih statističnih baz, ampak se osredini na narative o velenjskem gospodarstvu, kot jih vidijo intervjuvanci in udeleženci delavnic, ki s svojega vidika pomembno dopolnjujejo dominanten diskurz o gospodarskem razvoju Velenja.

To je pomembno zato, ker je Velenje po bliskovitem in uspešnem gospodarskem in prostorskem razvoju na zgodovinskem križpotju, kamor sodi načrtovano zapiranje Premogovnika Velenje, prestrukturiranje Gorenja, ki je od 2018 v lasti kitajskega podjetja Hisense, ter razvojni izzivi ostalih sedanjih in prihodnjih podjetij v Velenju.

2 Metodologija

Marca 2018 smo na temo vsebinskih sklopov izvedli 33 krajših uličnih intervjujev z naključnimi prebivalci Velenja; 16 zaposlenih, 2 nezaposlena in 15 upokojencev starih med 27 in 82 let, od tega 14 moških in 19 žensk (Bole in sodelavci 2018), kjer smo se seznanili s splošnim vzdušjem v Velenju, najbolj izrazitimi problemi in prednostmi, ki jih ima mesto. Nato smo s predstavniki različnih sektorjev, izbranih po modelu četverne vijačnice (angl. *quadruple helix model*), izvedli 20 polstrukturiranih intervjujev dolgih med 20 in 90 minut. S področja gospodarstva je bilo 12 intervjujev, s področja civilne družbe tri, s področja občine dva, s področja znanosti in kulture pa štiri. Prepoznane vrzeli v znanju smo jeseni 2018 zapolnili še z 11 dodatnimi strukturiranimi intervjuji z ustreznimi strokovnimi sogovorniki (Tiran in sodelavci 2019). Med novembrom 2018 in aprilom 2019 smo v Velenju izvedli tri participativne delavnice, na podlagi katerih smo izdelali oceno družbene trajnosti v Velenju. Na delavnice smo povabili 36 predstavnikov različnih sektorjev. Skupno se je delavnic udeležilo 24 različnih oseb. Po oblikovanju končne ocene družbene trajnosti so udeleženci razvrstili deset slabosti oziroma ključnih razvojnih problemov Velenja – od najbolj do najmanj pomembnega. Vsi trije najpomembnejši problemi so bili povezani z ranljivostjo gospodarstva Mestne občine Velenje, in sicer: 1) ranljivo, na dveh podjetjih temelječe gospodarstvo, 2) nejasna usoda po zaprtju premogovnika ter 3) izseljevanje izobraženih mladih.

Glede na to, da je participativno raziskovanje pokazalo, da ima za prihodnji razvoj Velenja odločilen pomen gospodarstvo, sem se odločil, da bom podrobneje osvetlil raziskavo z vidika moči in ranljivosti velenjskega gospodarstva. Težišče raziskave je 14 intervjujev, ki sem jih opravil sam, to je 12 intervjujev s predstavniki gospodarstva, kjer so zastopana velika (2), srednja (4) in mala podjetja (6), en intervju s predstavnikom izobraževanja in krajši ulični intervju z naključnim prebivalcem Velenja. Poleg tega sem uporabil še mnenja iz intervjuja s predstavnikom civilne družbe in udeležencev delavnic. Mnenja

intervjuvancev in udeležencev delavnic dopolnujem z nekaterimi relevantnimi pisnimi viri na temo velenjskega gospodarstva.

Za analizo sem uporabil metodo narativne analize, ki uporablja besedila, kot so zgodbe, avtobiografije, terenske zapiske, pisma, pogovore, intervjuje, družinske zgodbe, fotografije in ostale predmete ter življenjske izkušnje kot enote analize za raziskavo in razumevanje, kako si ljudje ustvarijo mnenje v njihovem življenju (Clandinin in Conelly 2000; Conelly in Clandinin 2006). Intervjuji nam posredujejo teme, dogodke in mnenja, iz katerih lahko sestavimo dve vrsti narativ, to so dominantne narative, o katerih se odprto razpravlja v družbi, in alternativne ali skrite narative oziroma manj slišani glas(ovi), ki so občasno v nasprotju z dominantnimi narativami. Alternative narative so še posebno pomembne, saj z njihovo pomočjo od spodaj navzgor lahko zasnujemo razvojne strategije za prihodnost prirejene specifičnim mestom, kot je na primer industrijsko mesto Velenje.

V nadaljevanju tretje poglavje predstavi velenjsko gospodarstvo na temelju velikih starih podjetij ter iz njih izhajajoči ustvarjalnost in inovativnost. Četrto in peto poglavje predstavitva alternativni pogled na razvoj velenjskega gospodarstva, pogled majhnih starih in novih podjetij ter pomen novih prometnih povezav za velenjsko gospodarstvo.

3 Velenje – uspešno gospodarstvo na temelju »starih korporacij«

Uspešen razvoj Velenja je rezultat tesne povezanosti med Rudnikom lignita Velenje, podjetjem Gorenje in občino Velenje, kar v svojih spominih opisuje Nestl Žgank, prvi direktor rudnika in tvorec sodobnega Velenja (Žgank 1999). Začetek razvoja velenjskega gospodarstva je bil rudnik, ki je postal tudi prvi generator gospodarske inovativnosti. Intervjuvanec iz velikega podjetja in udeleženci delavnic menijo, da

BLAŽ VERBEČ (VIR: MUZEJ VELENJE)

Slika 1: Pogled na deponijo premoga in poslopja podjetij Esotech in Premogovnika Velenje s Termoelektrarno Šoštanj v ozadju leta 2008.

je Premogovnik Velenje verjetno najbolj urejen premogovnik v Evropi. Ni tipičen rudnik, saj je izredno čist – Velenje pa je odprto, svetlo, čisto mesto. Intervjuvanec iz velikega podjetja to oriše z izjavo: »*Tipična rudarska mesta niso čista mesta*«. Poleg čistoče in urejenosti ima rudnik še vedno vso spremljajočo trajno nameščeno rudarsko infrastrukturo. Nasprotno so novejši rudniki po zahodni Evropi samo še skupek začasno nameščene rudarske infrastrukture, ki se s kapitalom premakne drugam, kakor hitro pridobivanje rude ni več ekonomsko upravičeno. Premogovnik Velenje je utemeljitelj Velenjske odkopne metode in imetnik mednarodnega patenta za odkopavanje premoga v debelih premogovnih slojih. Nemški rudarsko-geotehnološki inštitut »DMT« iz Essna mu je podelil priznanje in naslov referenčne točke za rudarstvo z vidika tehniške in tehnološke razvitosti in projektantske usposobljenosti na območju Jugovzhodne Evrope.

Rudnik je kot velik zaposlovalec delovne sile v Velenje privabljal številne priseljence iz ostalih območij Slovenije ter drugih republik nekdanje Jugoslavije (slika 1). Za mnoge od njih je bil tudi odskočna deska v njihovi prihodnji poklicni karieri. Prebivalec Velenja, nekdanji rudar, ki se je pred več kot 40. leti po končani osnovni šoli iz Bosne in Hercegovine priselil v Velenje, izpostavlja izredno visoke selekcijske kriterije za vpis na srednjo rudarsko šolo v Velenju. Od desetih avtobusov učencev s končano osnovno šolo iz njegove regije, ki so šli v Velenje na vpis, jih je bilo sprejetih le za en avtobus bodočih dijakov. Za ostalih devet avtobusov učencev ni opravilo zdravniškega pregleda in so se vrnili nazaj domov v Bosno in Hercegovino. Rudar v Premogovniku Velenje torej ni mogel postati vsakdo. Prebivalec je pozneje profesionalno deloval še na drugih področjih, med drugim v športu in izobraževanju. Podobno velja za priseljence iz drugih območij Slovenije. Intervjuvanec iz malega podjetja, ki se je v Velenje primarno priselil zaradi delovnega mesta v rudniku, je po končani karieri v rudniku delal v številnih drugih podjetjih, preden je v Velenju naposled ustanovil svoje lastno podjetje.

Vloga glavnega generatorja gospodarske moči in inovativnosti Velenjskega gospodarstva je z rudnika prešla na Gorenje (slika 2). Razmišljanje, zakaj je bilo zaradi Gorenja velenjsko gospodarstvo uspešno, v svojih spominih podaja gospodarstvenik Srečko Jamnišek, ustanovitelj prvega jugoslovanskega lokalnega odbora mednarodnega združenja študentov ekonomije AIESEC v Beogradu in poznejši član uprav podjetij Železarna Zenica, EMO Celje, Intertrade in Ljubljanska banka: »*Medtem pa je v sosednji vasi Gorenje in kasneje v Velenju Ivan Atelšek od Italijanov kupil licenco za proizvodnjo električnih štedilnikov, pobral nekaj emajlirskih kadrov iz Emajlirke v Celju, predvsem tiste, ki sta jih Panza in Čendak nagnala v čimprejšnjo upokojitev. Sorazmerno hitro je zgradil veliko in danes v evropskem merilu ugledno tovarno gospodinjskih aparatov, ki na trgu resno šteje in konkurira zelo velikim svetovnim firmam iz te dejavnosti. Prav je imel in čestitam mu. Prednost je imel predvsem v tem, da ni bil obremenjen s kombinacijo mojstrske miselnosti, malomeščanstva in funkcionarstva najslabše vrste. Čestitam mu. Dejstvo je, da bi se prav Emajlirka v Celju morala razviti v tovarno kot je danes Gorenje. Slovenci lahko rečemo, da smo lahko*

Slika 2: Gorenje je največji zaposlovalec v Velenju in drugo največje izvozno podjetje v Sloveniji.

srečni, da so vsaj Velenjčani bili toliko pametni in imeli zelo sposobnega, neobremenjenega in agresivnega Atelška ter zgradili in postavili na noge danes tako ugledno tovarno. Ko pa so vrli funkcionarji v Emajlirki v Celju, skupaj z mojstri pa tudi z nekaterimi vrliimi inženirji spodnesli direktorja Vebra, (mislim da v letu 1965) je bil razpisan natečaj za direktorsko mesto. Prijavil se je tudi Ivan Atelšek. Sprejet pa ni bil, ker so kadrovik Veninšek in sindikalist Panza ter analitik in sekretar Čendak ugotovili, da je Atelšek samo tehnik, prav tako kot je bil Veber in da mora za direktorja priti kakšen inženir. Zadeva okoli razvoja tovarne je bila že toliko kritična, da so celo oni morali poklekniti pred nazivom 'inženir'. Ker pa so bili inženirji v tovarni še premladi in med sabo strahoviti skregani, so za direktorja postavili inženirja ekonomije Lojzeta Ilgo, ki je svoj čas že bil komercialni direktor v tovarni in so bili prepričani, da ga bodo obvladovali. Ing. Ilgo je že prvič odšel iz tovarne iz obupa, sedaj pa je menil, da bo kot generalni direktor vendarle uspel nekaj narediti. A ni. Obupal je tudi tokrat in po dveh letih ponovno zapustil tovarno. « (Jamnišek 2004, 158–159).

Danes je Velenje zaradi Gorenja tretje najbolj izvozno usmerjeno mesto v Sloveniji za Novim mestom in Ljubljano. Skupina Gorenje, ki je za novomeško Krko drugo najbolj izvozno usmerjeno podjetje v Sloveniji, je leta 2015 predstavljala desetino celotnega izvoza Slovenije (Bole in Nared 2020). Slovenska biografija navaja Ivana Atelška, tvorca koncerna Gorenja kot mladega, sposobnega in že v tistih časih podjetniško naravnane gospodarstvenika, ki je uspel uveljaviti večino svojih predlogov. »Naveza Rudnika lignita Velenje in Gorenja je dajala ključni pečat gospodarskemu, kulturnemu in socialnemu razvoju Saleške doline in širše regije.« (Lorenčič 2013).

Gorenje je pomembno vplivalo za razvoj kopice manjših podjetij v Velenju in širši okolici, ki so se razširila oziroma, iz katerih so pozneje izšla nova podjetja. Eno takšnih je podjetje NIEROS Metal v Slovenj Gradcu na Koroškem, svetovno znan vrhunski proizvajalec nerjaveče opreme za razne industrije. Leta 1972 je takratna tovarna kos in srpov v resnejših težavah prišla pod okrilje Gorenja kot Gorenje Fecro: »Gorenje in Gorenje Fecro sta odprla novo stran svojega razvoja – nadaljevali sta se prenova in širitev tovarne. Naslednje leto so zgradili sodoben objekt, v katerem so začeli proizvajati gospodinjsko opremo, pomivalna korita, dele za peči in štedilnike, pladnje in gospodinjski pribor.« (Čas Zajc 2018, 52; Potočnik 1993).

Gorenje Fecro je postalo vodilni dobavitelj intralogistike v Jugoslaviji (Zgodovina podjetja NIEROS... 2019). Pozneje se je podjetje osamosvojilo, spet skoraj propadlo, danes pa uspešno posluje. Gorenje je marsikaterega podjetnika tudi vzgojilo. Primer povezovanja novih mladih podjetij in velikih »starih« korporacij je podjetje Autotech iz Velenja. Njegov ustanovitelj je leta 2018 izstopil iz Gorenja, ustanovil zagonsko podjetje v okviru SAŠA inkubatorja in prvi posel kot zunanji izvajalec pridobil od Gorenja (Bizovičar 2019). Leta 2019 je imel Autotech po podatkih direktorja že 13 zaposlenih, poslovno pa je sodeloval z mnogimi domačimi in tujimi podjetji.

Ustvarjalnost in inovativnost Velenja sta na visoki ravni. Med drugim se izkazujeta z zelo močno koncentracijo prijav patentov. Občina Velenje se s 5,8 patentov na 1000 prebivalcev uvršča na 8. mesto v Sloveniji, kar je največ med mesti tega velikostnega reda v Sloveniji (Kozina in Bole 2018). V kategoriji velikih, srednjih in malih mest (Kozina in Bole 2018) se pred Velenje uvrščata le občini Radovljica s 7,9 (3. mesto) in Ljubljana s 6,6 (5. mesto). Ostalo so podeželska središča: Železniki 9,35 (1. mesto), Šempeter - Vrtojba 8,05 (2. mesto), Horjul 7,4 (4. mesto), Žiri 6,4 (6. mesto) in Loška dolina 6,3 (7. mesto). Druga, z Velenjem primerljiva mesta, se uvrščajo slabše od njega: Novo mesto s 4,5 (16. mesto), Maribor s 4,05 (19. mesto), Kranj s 3,6 (23. mesto) in Koper z 2,7 (44. mesto).

Po številu prijavljenih patentov v Sloveniji v obdobju 1991–2016 je Velenje skupaj s Kranjem in Novim mestom na tretjem mestu (3 %) za Ljubljano (31 %), ki ji z velikim zaostankom sledi Maribor (7 %). Gorenje je samo v letu 2019 prijavilo skupno 12 patentov, ostala velenjska podjetja, kot so HTZ, Premogovnik Velenje in ELPA, pa precej manj (Bole in Nared 2020).

Za promocijo inovativnosti v Gorenju skrbi Korporativna univerza Gorenje. Znanje in izkušnje pri razvoju novi tehnologij za ekološko sanacijo okolja podjetij Esotech in Eurofins Erico, se prenašajo naprej v Visoki šoli za znanosti o okolju. Gorenje podpira tudi izobraževalno razvojno platformo projekta Vzorčno mesto, ki deluje v sklopu Ljudske univerze Velenje in se ukvarja z novimi inovativnimi interaktivnimi pristopi v izobraževanju (Tiran in sodelavci 2018).

4 Ali bi lahko bilo bolje? Alternativni pogled na razvoj velenjskega gospodarstva

Največja ranljivost velenjskega gospodarstva je odvisnost od dveh največjih podjetij – Gorenja in Premovnika Velenje, ki zagotavljata slabo polovico delovnih mest v občini. Prvemu že dalj časa preti zaprtje – po nekaterih pozivih naj bi se to namesto leta 2054, ko se izteče življenjska doba šestega bloka TE Šoštanj, zgodilo že leta 2030 –, drugi pa je pred velikimi spremembami, saj ga je leta 2018 kupilo kitajsko podjetje Hisense (Tiran in sodelavci 2019).

Mnenje nekaterih intervjuvancev iz malih podjetij je, da se je del srednjega menedžmenta Gorenja pred prodajo Hisense-ju bolj kot z dolgoročnim prestrukturiranjem ukvarjal, kako naj ohrani svoje trenutne pozicije in s tem visoke plače. Preden je kitajski Hisense kupil Gorenje, se je zanj zanimal japonski Panasonic. Razlogi o odstopu Panasonica od namere za nakup Gorenja leta 2016 javno niso znani (Tiran in sodelavci 2018).

Premogovnik Velenje in Gorenje imata mnoga hčerinska podjetja, ki so preveč odvisna od matičnih podjetij ali državnih subvencij (Grgič 2018; Tiran in sodelavci 2019). Število zaposlenih v družbah za zaposlovanje invalidov v Savinjsko-Šaleški regiji je visoko nad slovenskim povprečjem. Avberšek (2006) navaja, da je sedem podjetij za zaposlovanje invalidov imelo 1965 zaposlenih, kar pomeni eden zaposlen v invalidskem podjetju na 11 zaposlenih v gospodarstvu, to pa je petkrat več od slovenskega povprečja. Največje slovensko invalidsko podjetje HTZ v lasti rudnika je leta 2017 od države prejelo 7,1 milijona evrov, Gorenje I.P.C. pa 4,7 milijona evrov, s čimer sta bila peti in osmi največji prejemnik državne pomoči v Sloveniji (Grgič 2018). Redka primera uspešne gospodarske osamosvojitve sta podjetji Esotech in Erico Eurofins, slednje je s pridružitvijo strateškemu tujemu partnerju postalo del globalne multinacionalke.

Sogovorniki opozarjajo, da se mora Velenje pripravljati na dolgoročno prestrukturiranje, modernizacijo industrije; »Industrija 4.0« in prihod drugih podjetij, ki bodo sčasoma postala glavni zaposlovalci v Šaleški dolini (Bole in sodelavci 2018). Intervjuvanci na splošno menijo, da ima Občina Velenje posluh za ustvarjanje novih delovnih mest v novih podjetjih, kar bi zmanjšalo odvisnost od Premogovnika Velenje in Gorenja. Občina je uredila novo obrtno cono, v kateri je večina zemljišč že razprodana. Z vidika prilagajanja spremenjenim gospodarskim razmeram je zelo pomemben SAŠA inkubator (slika 3); podjetniški inkubator Savinjsko-Šaleške regije, ki ga občina intenzivneje podpira od leta 2014. Pod njegovim okriljem delujoča zagona podjetja so leta 2017 ustvarila 23 delovnih mest.

Kljub temu pa zlasti intervjuvanci iz malih podjetij menijo, da se to dogaja 10 do 15 let prepozno z vidika občinske podpore podjetniškemu inkubatorju: »Trenutno, saj kot pravim, gre v pravo smer, zdaj s pojavom teh spodbud, ampak z nekajletno zamudo. Te aktivnosti bi se morale že prej 'štartati' in bi zdajle že imeli več rezultatov vidnih.« (D5) (Bole in sodelavci 2018).

Podjetniški inkubator je del tradicionalne inovacijske in poslovne kulture v Velenju, na temelju katere so zrasla mnoga uspešna mala podjetja. Starejša mala podjetja, ki niso izšla iz SAŠA inkubatorja izpostavljajo velike težave s pridobivanjem proizvodnih prostorov po ugodnih cenah ali zemljišč zanje. Zato so se mnoga preselila iz občine, druga slovenska in tuja podjetja pa niso bila zainteresirana za investiranje v nove proizvodne zmogljivosti v Velenju (Tiran in sodelavci 2019).

Intervjuvanci iz malih podjetij menijo, da bi Mestna občina Velenje lahko že prej stopila naproti manjšim podjetjem in jim pod ugodnimi pogoji priskrbela prostore za njihovo dejavnost in s tem začela dolgoročno prestrukturiranje velenjskega gospodarstva. Izpostavljajo, da je bilo po letu 1991 mnogo pobud za investicije v velenjsko gospodarstvo – tudi s strani tujih investitorjev, ki pa žal niso bile uresničene. To potrjujeta tudi dva sogovornika: »Oni so pa hoteli vse tiste 'mašine', ki so jih imeli, prestaviti k nam. Moral bi imeti halico. Je nimaš.« (D 29); »Ker pred časom enostavno ni bilo nekih lokacij, da bi se firme kot mi, recimo, lahko širile.« (D 22).

Intervjuvanci z malih podjetij menijo, da je Velenje (občinska uprava) premalo aktivna pri privabljanju mednarodnih podjetij, ki delujejo v drugih panogah kot Gorenje, da bi investirali v Velenju:

»Mesta, kot je Kočevje (Yaskawa, op. a.), kot je zdaj Logatec (Sumitomo, op. a.), kjer prihajajo noter te dobre japonske firme. Se malo čudim, da pa v Velenju ne moremo nekaj takega sèm pripeljati.« (D 29).

Nekateri intervjuvanci iz malih in srednje velikih podjetij menijo, da je največji problem Velenja ta, da so ljudje premalo podjetni: »Nepogumni, bom rekel. Pri nas mladina 'ful' tako gleda, ja pač Gorenje imaš 'ziher' plačo, rudnik, TEŠ, mislim tako. Pa Skaza še mogoče, kar pa ... Da bi se pa kdo tako lotil podjetništva, ga je pa zelo težko prepričati.« (D 3).

Nekateri vidijo vzroke za manj podjetno klimo v dediščini socializma: »Zdaj so naredili sicer eno obrtno cono. A veste, saj to zdaj mesto samo ... Če ni podjetnih ljudi, potem tako nima nobene veze. Podjetnih ljudi pa ni, zato ker je preveč te sociale, pa preveč je 'fajn' na svetu tule. In zdaj, če ne delaš, dobiš, ne vem, štiristo evrov, če pa delaš, pa tam v Gorenju pa tudi šeststo, sedemsto. Tako da ja, res moraš biti malo 'prtegnjen', da delaš.« (D 18).

Nekateri intervjuvanci menijo, da je pomemben omejitveni razvojni dejavnik v Velenju »knapovska« mentaliteta, ki jo na eni strani označujejo elementi klientelizma, nepotizma in korupcije, na drugi strani pa neambicioznost in resigniranosti. Po mnenju predstavnika civilne družbe se za menedžerje v podjetjih ne izbere sposobnih ljudi, pač pa ti pridejo do svojega položaja prek poznanstev: »Vidim problem v Gorenju. Vem, da delajo, so pridni, ampak je veliko 'mučk', zaradi česar poleg Gorenja tudi še ene druge firme malo stagnirajo. Jaz vidim problem v tej rudniški, knapovski mentaliteti. Vedno so isti vodilni kadri, ki samo krožijo, ampak to ni dobro.« (D1) (Bole in sodelavci 2018).

Intervjuvanci iz malih podjetij menijo, da se mora Velenje kot mesto usmeriti iz klasične predelovalne industrije z majhno dodano vrednostjo v nove načine razvoja: »Mi bi morali začeti res znanje prodajati. In znanje nam ven beži iz mesta. Ker mi imamo srednje šolstvo zelo močno, medtem ko visoko šolstvo pa ni. In to se pravi, vsi, ki grejo študirat, grejo ven, nazaj pa ne pridejo. Ker ni takih delovnih mest za njih.« (D 16).

ALJOŠA VIDEČIČ (VIR: SAŠA INKUBATOR)

Slika 3: SAŠA inkubator ima pomembno vlogo pri razvoju in promociji podjetništva v Savinjsko-Šaleškem območju. Prireditve z naslovom »Future 4.0 – kjer zagonska podjetja srečajo industrijske korporacije«, ki je v Velenju potekala med 19. in 20. novembrom 2019, se je udeležilo 300 oseb iz Slovenije in tujine.

Isti intervjuvanec je šel v teh pogledih še nekoliko dlje, saj bi razvoj visokih tehnologij vplival tudi na privabljanje bolj kvalificirane delovne sile: »Moja osebna želja je pa taka, da bi pripeljali novo industrijo v Velenje. Malo drugačno. V bistvu digitalno industrijo. Tisto, ki ne onesnažuje okolja. Tisto, ki daje priložnost točno tem mladim malim 'start-upom', ki lahko zelo hitro rastejo z malimi stroški, zgolj z idejo, prodajo znanja in izkušenj. To bo pa tudi pripeljalo k temu, da bo v prihodnosti v mesto prihajala čisto druga struktura ljudi, drugačni priseljenici. Tako okolje, kot ustvariš, taki ljudje bodo prišli. Če imaš ti staro klasično industrijsko okolje, bodo prihajali navadni, mogoče celo nekvalificirani delavci, ki bodo pričakovali samo navadna 'simpl' preprosta dela. Če boš pa ti ustvaril neko okolje, kjer bodo inštituti, kjer bodo, ne vem, tehnološki parki, vzorčna mesta in podobne stvari, bodo prihajali pa tudi drugačni ljudje. Mislim, da je veliko možnosti razvoja mesta v to smer«. (D 16). Intervjuvanec iz malega starega podjetja meni, da to ne sme biti industrija, povezana izključno z avtomobilsko industrijo, saj je takšnih primerov v Sloveniji že preveč, ampak nekaj novega, bolj inventivnega.

Velenje bi bilo danes z vidika gospodarstva bolj diverzificirano in manj ranljivo, če v preteklosti politično ne bi ustavili razvoja kemične industrije. Intervjuvanec iz gospodarstva: »Napaka je bila, da se takrat ni dokončal projekt kemijske industrije, ki bi lahko zdaj prinašala precej novih delovnih mest. Pa bi se jo transformiralo iz takratne kemične predelave premoga v neke bolj napredne tehnologije. Pozablja se na ostale panoge, ki bi se jih lahko v tistem času tudi razvijalo. Projekt je že bil narejen, potem so pa rekli, da se mora ustavit, čisto politično, zato ker bi sicer Velenje prehitro raslo in bi imelo preveč industrijskega potenciala.«. (D 5).

Enako v svojih spominih piše tvorec Velenja Nestl Žgank (1999, 190): »Odšel sem zaradi Veletrga, v ozadju vsega pa je bil skoraj zagotovo EKK (Energokemični kombinat Velenje, op. a.), saj so vodilni politiki na vse mogoče načine poskušali onemogočiti njegovo izgradnjo.« Ideja o uplinjevanju velenjskega lignita za njegovo čim bolj smotrno izrabo še danes ni zaživela v praksi.

Slika 4: Družmirsko jezero ob Termoelektrarni Šoštanj je zaradi pogrezanja po rudarjenju še pokrajina v nastajanju (Sterbenk 2004). Že v bližnji prihodnosti bo postalo največje jezero v Saleški dolini s potencialom za gospodarski razvoj (Topič in sodelavci 2017; Špeh in sodelavci 2019).

Zaradi bega možganov, še posebno izseljevanja izobraženih mladih, ima Velenje v zadnjem obdobju negativen selitveni prirast. Mladi se po študiju drugod v Sloveniji ali v tujini redkeje vračajo domov, saj so preveč kvalificirani glede na trenutno ponudbo delovnih mest, ki bolj ustrezajo manj izobraženi in kvalificirani delovni sili (Tiran in sodelavci 2019). Drug pomemben izziv je staranje prebivalstva (Kotnik 2019). Indeks staranja je precej nižji od slovenskega povprečja, vseeno pa se je delež starejših od 65 let od leta 2000 do danes več kot podvojil in znaša 17,8 % (Prebivalstvo po starosti ... 2019).

Ena od možnih prihodnjih razvojnih usmeritev z vidika diverzifikacije velenjskega gospodarstva je turizem. Največji turistični potencial premorejo bližnja jezera, grad, muzeji, modernistična arhitektura ter industrijska in socialistična dediščina (Apih in sodelavci 2016; Tiran in sodelavci 2018). Vendar pa nekateri intervjuvanci menijo, da turizem ne more rešiti razvojnih dilem Velenja ter da načrti za hotel na vodi niso realni. Udeleženci delavnic so opozorili, da je za turistično panogo v Sloveniji značilno pomanjkanje delovne sile zaradi nizkih plač in napornega ter fleksibilnega delovnega časa. Vprašanje je torej, kdo bo delal v velenjskem turizmu? Verjetno to ne bo delovna sila iz Velenja, ampak od drugod. Intervjuvanec iz gospodarstva je izpostavil, da je kadrovski bazen omejen že za manj kvalificirane delavce v obstoječih podjetjih. Če Gorenje nekaj svoje delovno intenzivne proizvodnje pred leti ne bi preselilo v Srbijo, potem bi mu zdaj že primanjkovalo delavcev. Udeleženci delavnice so izpostavili, da so velenjska jezera in vodno bogastvo lahko na voljo tudi za kaj drugega kot zgolj za turizem. Ribogojstvo bi lahko nudilo 80 delovnih mest, ki bi bila primerna za delavce iz rudnika z »... osemurnim šifrom od šestih do dveh«.

5 Velenjsko gospodarstvo in prometne povezave

Z vidika prometne dostopnosti večina intervjuvancev iz podjetij poudarja izreden pomen gradnje štiripasovne hitre ceste od obstoječe avtoceste A1 do Velenja in naprej na Koroško. Intervjuvanci menijo, da odsotnost nove ceste pomeni pokop za razvoj velenjskega gospodarstva, s tem pa tudi za razvoj Velenja. Pomembna skrita interpretacija alternativne vizije gospodarskega razvoja Velenja je, da je diskurz o ključnem pomenu gradnje štiripasovne hitre ceste za prihodnji uspešen industrijski razvoj Velenja lažen. To je izpostavil intervjuvanec iz malega podjetja in ne iz velikega »starega« podjetja, kot je na primer Gorenje, mimo katerega je načrtovana trasa nove hitre ceste. Ali je hitra cesta zares ključen pogoj za uspešen gospodarski razvoj Velenja, kaže primer japonske multinacionalke Yaskawa. Ta se je leta 2017 odločila za investicijo v novo tovarno v Kočevju, ki je od Velenja precej bolj oddaljeno. Razmišljanje intervjuvanca iz malega starega podjetja na to temo je naslednje: »Jaz sem se 'x-krat' vozil po tej cesti iz Ljubljane do Kočevja, pa vem, kakšna je ta cesta, ampak glej. Se pravi, ni zdaj samo cesta tisto 'gljih' 'ta glavno' vprašanje«. (D 20).

Druga skrita narativa je mnenje drugega intervjuvanca, da je sprejeta trasa hitre ceste skozi Velenje škodljiva za načrtovani trajnostni turizem ob jezerih. Hitra cesta – štiripasovnica bo tekla skozi edini še nepozidani del mesta blizu Velenjskega in tik ob Škalskem jezeru ter bo tako mesto odrezala od jezer. Mnenje intervjuvanca je, da bo negativno vplivala na naravno okolje in spodbujala razvoj dnevnega masovnega turizma, ki temelji na individualni mobilnosti z avtomobili namesto večdnevnih gostov. Z izbiro drugačne trase za novo cesto bi dragocena zemljišča ob šaleških jezerih ostala na razpolago za prihodnji razvoj mesta, predvsem turizma (Bole in sodelavci 2018).

Morda bi bila z vidika prometne dostopnosti med Velenjem in Koroško bolj smiselna nova sodobna dvopasovna regionalna cesta z izven nivojskimi križanji. Ta bi Velenje skozi predor povezala s Koroško in Avstrijo in bi tovornjakom omogočala hitrosti do 90 km/h. Povprečni dnevni letni promet med Velenjem in Gornjim Doličem je namreč 9.501 vozil (Podatki o prometu 2018). Vzporedno s cestnim predorom do Koroške bi lahko v skladu s sodobnimi načrtovalskimi standardi zgradili še železniški predor in novo oz. posodobljeno železniško progo do Avstrije. S tem bi se navezali na železniško postajo Šentpavel v Labotski dolini na hitri Železniški progi Celovec-Dunaj v izgradnji (Rozman 2019;

Zajc in sodelavci 2019a; 2019b). Če bi Velenje in Koroška to zahtevala, bi to tudi dobila. Tako bi imelo velenjsko gospodarstvo konkurenčno prednost pred ostalo Slovenijo, saj bi prvo dobilo novo sodobno in hitro železniško povezavo neposredno do evropskega železniškega TEN-T koridorja. To bi bila pomembna konkurenčna prednost za Gorenje, drugega največjega izvoznika v Sloveniji. To pa bi pomenilo večjo zanimivost za potencialne tuje investicije v velenjsko gospodarstvo.

Brez obstoječih in morebitnih novih delovnih mest za bolj izobražene Velenjčane prav načrtovana hitra cesta predstavlja nevarnost, da bo še bolj spodbujala dnevno mobilnost izobraženih Velenjčanov v Ljubljano ali morda pozneje v Avstrijo. Načrtovana hitra cesta lahko po zgraditvi celotne trase razvojne osi med Dravogradom in Belo Krajino postane nov tranzitni koridor za Jugovzhodno Evropo.

6 Sklep

Velenje se je doslej uspešno spopadalo z gospodarskimi krizami, tudi po zaslugi razvitih krajevnih praks sodelovanja in dialoga med različnimi deležniki. Prepletenost Premogovnika Velenje in Gorenja z občino ter kroženje kadrov na tej relaciji je bila v preteklosti za Velenje pozitivna zaradi vlaganj dobičkov podjetij v lokalni razvoj. Ta največja prednost Velenja pa je tudi njegova največja ranljivost. Zaradi pomanjkanja neobremenjenega pogleda zunaj okvirov obstoječega razmišljanja lahko to negativno vpliva na prihodnji gospodarski razvoj Velenja, saj je ranljivo zaradi odvisnosti od dveh velikih zaposlovalcev.

Centri gospodarskega odločanja se selijo izven lokalnega in regijskega območja. Lastnik Premogovnika Velenje skupaj z bližnjo Termoelektrarno Šoštanj je Holding slovenske elektrarne s sedežem v Ljubljani, kamor bo po napovedi iz leta 2019 sedež Gorenja selil tudi njegov novi kitajski lastnik Hisense. Čeprav naj bi proizvodna dejavnost Gorenja ostala v Velenju, se upravni del podjetja seli v Ljubljano, kar bi lahko imelo za Velenje dolgoročne posledice tudi z okrepljenim izseljevanjem višje kvalificirane delovne sile.

Slika 5: Promet med Velenjem in Slovenj Gradcem bo v prihodnje potekal po novi prometni povezavi, kar bo vplivalo tudi na gospodarski razvoj Velenja.

Možnost, da bi Gorenje samo odločalo o svojem razvoju, s tem pa tudi o razvoju Velenja je verjetno zamujena.

Rezultati narativne analize, ki temelji na podatkih pridobljenih s participativnim raziskovanjem, kažejo na razkorak na pogled gospodarskega razvoja Velenja med večjimi starimi podjetji, kot sta Premogovnik Velenje in Gorenje ter manjšimi starimi in novimi podjetji.

Za prihodnji uspešni gospodarski razvoj Velenja je ključno prestrukturiranje Gorenja, vzpostavitve dobrih prometnih povezav, nadgradnja energetskega sektorja iz premogovništva v zeleno energetiko, boljša navezava gospodarstva in terciarnega izobraževanja. Glavni izziv pa je večja diverzifikacija velenjskega gospodarstva izven obstoječih gospodarskih panog, še posebno na tiste, ki primarno niso vezane na avtomobilsko industrijo.

7 Zahvala

Prispevek temelji na raziskovalnem programu Dediščina na obrobjih: novi pogledi na dediščino in identiteto znotraj in onkraj nacionalnega (P5-0408), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije ter mednarodnega projekta BRIGHT FUTURE, ki ga sofinancirata Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije in Obzorje 2020 v okviru programa JPI Urban Europe. Hvala Emilu Šterbenku in Neli Halilović za pomoč pri organizaciji in uspešni izvedbi terenskega dela.

8 Viri in Literatura

- Apih, J., Bergant, A., Klavora, J., Križaj, D., Maruško, H., Petek, N., Štular, K., Zakonjšek, T. H. 2016: Strategija razvoja in trženja turizma v Mestni občini velenje 2017-2021. Medmrežje: <http://arhiva.velenje.si/Seje%20sveta/2017/Strategija%20razvoja%20turizma%20MOV%202017%20-%202021.pdf> (27. 10. 2017).
- Avberšek, A. 2006: Gospodarstvo Savinjsko-Šaleške regije. Šaleška in Zgornja savinjska dolina – 19. zborovanje slovenskih geografov. Velenje.
- Bizovičar, M. 2019: Ko se mešata stara industrijska in sveža startupovska kri. Svet kapitala 162. (29. 11. 2019).
- Bole, D., Gašperič, P., Kozina, J., Kumer, P., Pipan, P., Tiran, J. 2018: Locals' narratives: case study town of Velenje, Slovenia. BRIGHT FUTURE project report, ZRC SAZU. Medmrežje: https://giam.zrc-sazu.si/sites/default/files/t3.3_report_velenje_final_en.pdf (6. 5. 2019).
- Bole, D., Kozina, J., Tiran, J. 2020: Socioeconomic performance of small and medium-sized industrial towns: the Slovenian perspective. Moravian Geographical Reports 28-1.
- Bole, D., Nared, J. 2020: Velenje v mednarodnem in slovenskem kontekstu. Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4. Ljubljana. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_05
- Bright Future. 2019: <https://giam.zrc-sazu.si/sl/bright-future#v> (15. 11. 2019).
- Clandinin, D. J., Connelly, F. M. 2000: Narrative inquiry: Experience and story in qualitative research. Jossey-Bass. San Francisco.
- Connelly, F. M., Clandinin, D. J. 2006: Narrative Inquiry: A Methodology for Studying Lived Experience. Research Studies in Music Education 27. DOI: <http://dx.doi.org/10.1177/1321103X060270010301>
- Čas Zajc, M. 2018: Zgodba tovarne v spominih njenih delavcev. Slovenj Gradec.
- Delovno aktivno prebivalstvo po sektorju zaposlitve, občine, Slovenija. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana, 2015.
- Grgič, M. 2018: Največ pomoči za železnice, rudnik in energetiko. Delo (23. 8. 2018).
- Jamnišek, S. 2004: Od bajtarjev do astronautov. Ljubljana.
- Kotnik, K. 2019: Demografske spremembe : oblikovalec nove »stare« družbe na primeru Mestne občine Velenje. Demografske spremembe in regionalni razvoj, Regionalni razvoj 7. Ljubljana.

- Kozina, J., Bole, D. 2018: The impact of territorial policies on the distribution of the creative economy: tracking spatial patterns of innovation in Slovenia. *Hungarian Geographical Bulletin* 67, 3. DOI: <https://doi.org/10.15201/hungeobull.67.3.4>
- Lorenčič, A. 2013: Atelšek Ivan (1928-2011). Slovenska biografija. Medmrežje: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1000940/#novi-slovenski-biografski-leksikon> (15. 11. 2019).
- Podatki o prometu. Direkcija RS za infrastrukturo. Ljubljana. 2018. Medmrežje: <https://podatki.gov.si/dataset/pldp-karte-prometnih-obremenitev> (28. 11. 2019).
- Potočnik, J. 1993: Od tovarne kos do podjetja Nieros. Od kovačije od moderne tovarne: 1773–1993. Slovenj Gradec.
- Prebivalstvo po starosti in spolu, občine, Slovenija. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana, 2019. Medmrežje: https://pxweb.stat.si/SiStatDb/pxweb/sl/10_Dem_soc/10_Dem_soc__05_prebivalstvo__10_stevilo_preb__20_05C40_prebivalstvo_obcine/05C4002S.px/ (1. 6. 2019).
- Rozman, U. 2019: Razvojni problemi in priložnosti koroške statistične regije z vidika demografskih sprememb. Demografske spremembe in regionalni razvoj, Regionalni razvoj 7. Ljubljana.
- Špeh, N., Rošer, J., Barborič, B. 2019: Pokrajinska dinamika na širšem območju Družmirskega jezera in njene demografske posledice. Demografske spremembe in regionalni razvoj, Regionalni razvoj 7. Ljubljana.
- Šterbenk, E., Ževart, M., Ramšak, R. 2004: Jezera, o katerih bomo še slišali. *Geografski obzornik* 51, 1.
- Tiran, J., Bole, D., Gašperič, P., Kozina, J., Kumer, P., Pipan, P., Repolusk, P. 2018: Assessing social sustainability: case study town of Velenje, Slovenia. BRIGHT FUTURE project report, ZRC SAZU. Medmrežje: https://giam.zrc-sazu.si/sites/default/files/t4.1_zrc_sazu_final_report_v3.pdf (25. 8. 2019).
- Tiran, J., Bole, D., Gašperič, P., Kozina, J., Kumer, P., Pipan, P. 2019: Vrednotenje družbene trajnostnosti malega industrijskega mesta: primer Velenja. *Geografski vestnik* 91, 2. DOI: 10.3986/GV91204
- Topič, M., Prezel, A., Turnšek, U. 2017: Družmirsko jezero. Uporaba jezera in okolice za turizem in rekreacijo. Visoka šola za varstvo okolja. Velenje.
- Zajc, P. Gabrovec, M., Pipan, P., Rupreht, A. 2019a: Potencial koroške železniške proge v čezmejnem prostoru. Trajnostni infrastrukturni razvoj Podravja. Maribor.
- Zajc, P. Gabrovec, M., Pipan, P., Rupreht, A. 2019b: Čezmejna dnevna mobilnost v Koroški regiji. Demografske spremembe in regionalni razvoj, Regionalni razvoj 7. Ljubljana.
- Zgodovina podjetja NIEROS Metal d.o.o. Slovenj Gradec. Medmrežje: <https://www.nieros.com/en/history> (20. 11. 2019).
- Žgank, N. 1999: Spomini »rdečega kralja«. Ljubljana.

VREDNOTE INDUSTRIJSKEGA MESTA V POST-SOCIALISTIČNEM KONTEKSTU

dr. Jani Kozina

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika
jani.kozina@zrc-sazu.si, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9438-6877>

DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_09

UDK: 911.375: 316.752(497.4Velenje)

IZVLEČEK

Vrednote industrijskega mesta v post-socialističnem kontekstu

Velenje je zraslo na temeljih silovite industrializacije in poudarjene socialistične ideologije. Čeprav tovrstna kombinacija (ne)upravičeno sproža pomisleke o zaostalosti in nazadovanju, mesto v marsikaterem pogledu nasprotuje tovrstnim nazorom. Namen prispevka je orisati družbene vrednote Velenja v razmerju do industrijske kulture in socialistične nostalgije kot vodilnih izrazij mestnega razvoja. Na ta način je prikazano kolektivno znanje, spomini, čustva in razmišljanja, ki oblikujejo in razkrivajo družbeno-kulturne posebnosti mestnega razvoja. V ta namen je bilo intervjuvanih 23 ključnih deležnikov urbanega razvoja. Rezultati kažejo, da je mesto razvilo številne pozitivne vrednote, kot so tovarištvo, enakost, večkulturnost, medsebojno spoštovanje in solidarnost. Njihov nadaljnji razvoj ovirajo predvsem notranji učinki zaklepanja in zunanja grožnja neoliberalizma. Prispevek sklene, da se mesto dobro zaveda svojih vrednot in je na njih ponosno. Vprašanje pa je, če jih bo v prihodnosti uspelo tudi zadržati.

KLJUČNE BESEDE

industrializem, industrijska kultura, socializem, socialistična nostalgija, Velenje, Slovenija, humana geografija

ABSTRACT

Industrial city values in a post-socialist context

Velenje was founded on the grounds of intense industrialization and stressed socialist ideology. Although this combination does not (rightly) justify the concerns of backwardness and decline, the city in many respects defies this view. The purpose of the paper is to outline Velenje's social values in relation to industrial culture and socialist nostalgia as the leading expressions of urban development. In this way, the collective knowledge, memories, emotions and reflections that shape and reveal the socio-cultural specificities of urban development are shown. To this end, 23 key stakeholders of urban development were interviewed. The results show that the city has developed many positive values, such as camaraderie, equality, multiculturalism, mutual respect and solidarity. Their further development is hampered, in particular, by the internal lock-in effects and the external threat of neoliberalism. The paper concludes that the city is well aware of its values and is proud of them. The question remains, however, whether they will be able to contain them in the future.

KEY WORDS

industrialism, industrial culture, socialism, socialist nostalgia, Velenje, Slovenia, human geography

1 Uvod

Velenje je eno najbolj specifičnih mest v slovenskem urbanem sistemu, ki je zraslo šele po 2. svetovni vojni na temeljih silovite industrializacije in poudarjene socialistične ideologije. Čeprav tovrstna kombinacija med splošno in strokovno javnostjo pogosto (ne)upravičeno sproža pomisleke o družbeni zaostalosti, gospodarskem nazadovanju in onesnaževanju okolja, Velenje v marsikaterem pogledu nasprotuje tovrstnim nazorom. Mesto je skozi svojo (kratko) zgodovino večkrat pokazalo veliko mero prožnosti z ustvarjanjem preobrazbenih zmogljivosti za prilagajanje vedno spreminjajočim se lokalnim in svetovnim izzivom. Tako se Velenje danes nasproti pričakovanjem ponaša z zavidljivo ravno družbenega razvoja, gospodarske stabilnosti in privlačnosti okolja (Špeh in Plut 2001; Ograjenšek in Cirman 2015; Bole in sodelavci 2019). Ob vsem tem se postavlja pomembno in kompleksno vprašanje, na temelju česa je Velenje razvilo svoje regenerativne sposobnosti. En del odgovora se gotovo skriva v širšem državnem kontekstu, kjer mesto prek Premogovnika Velenje in Termoelektrarne Šoštanj ustvari kar 30 % slovenske električne energije (Agencija za energijo 2019), hkrati pa prek Gorenja in nekaterih ostalih manjših podjetij poskrbi za dobršen del slovenskega izvoza (Nared in sodelavci 2017), ki je zelo inovativno naravnani (Kozina in Bole 2018). Drugi del odgovora pa gre verjetno iskati v endogenem razvoju, ki temelji na vrednotah mestnega prebivalstva, povezanega s (pol)preteklim razvojem.

Na podlagi analize vizualnih, besedilnih in drugih materialnih in nematerialnih simbolov v mestu (Bole in sodelavci 2018) je moč identificirati dve vodilni izrazji mestnega razvoja, in sicer socialistično nostalgijo in industrijsko kulturo, ki sta v Velenju med seboj neločljivo povezani. Velenje je bilo zgrajeno na ideološki osnovi kot »socialistična utopija«. Mesto je polno dobro ohranjenih modernističnih zgradb in arhitekturnih spomenikov. Socialistična nostalgija se prenaša na mlajše generacije prek materialnih prvin, kot so kulturni simboli (v kavarnah, restavracijah, klubih), sloganov in poveščevanju znakov socialistične preteklosti, ter nematerialnih prvin, kot so solidarnost, skrb za ranljive skupine, prostovoljstvo in gradnja skupnosti. Ti simboli so na ogled ne samo domačinom, ampak tudi turistom in obiskovalcem. Temelj tega »socialističnega čudeža« izhaja iz procesa ustvarjanja idealne industrijske (proletarske) družbe. Industrijska preteklost se močno odraža skozi spomenike, arhitekturo in pop kulturo v okviru muzejev, razstav in geografskih imen. Nekdanja industrijska območja se znatno uporabljajo za izvajanje kulturnih in ustvarjalnih dejavnosti (na primer nekdanja pekarna) ali turizma (na primer stari premogovnik in jezera). To kaže, da se skupnost svoje industrijske dediščine in kulture ne sramuje, ampak ju želi vplesti v sodobne razvojne koncepte. Kljub razmeroma pozitivnemu razmerju prebivalcev do industrijske kulture pa se zdi, da skušajo mestne oblasti oblikovati razvojni model na temelju novega post-industrijskega diskurza. Razvojni dokumenti občine namreč le redko omenjajo industrijo, namesto nje pa poudarjajo inovativnost, konkurenčnost in kakovost bivanja. Najverjetneje je tovrsten pogled, ki daje prednost storitvam in potrošnji pred proizvodnjo dobrin, posvojen od drugod.

Namen prispevka je orisati družbene vrednote Velenja v razmerju do industrijske kulture in socialistične nostalgije kot vodilnih izrazij mestnega razvoja. S tem želim prikazati kolektivno znanje, spomine, čustva in razmišljanja, ki oblikujejo in razkrivajo družbeno-kulturne posebnosti mestnega razvoja. V ta namen je bilo intervjuvanih 23 ključnih deležnikov s področij gospodarstva (13), znanosti in kulture (4), občine (3) in civilne družbe (3). Izbor področij se nanaša na model četverne vijačnice (angl. *quadruple helix model*), ki je pogosto uporabljen koncept vključevanja relevantnih deležnikov v urbani in regionalni razvoj (Cavallini in sodelavci 2016). V nadaljevanju najprej podajam kratko teorijo vrednot urbanega razvoja skozi prizmi industrijske kulture in post-socializma, nato orisujem pozitivne in negativne vidike družbenih vrednot v Velenju, v sklepu pa podajam ključne ugotovitve in priporočila politikam za trajnostni razvoj industrijskih mest v post-socialističnem kontekstu.

2 Vrednote industrijskih mest skozi prizmo industrijske kulture

Na prvi pogled se zdi, da so industrijska mesta zastarela urbana struktura, ki je povsem izginila iz političnega zemljevida gospodarsko razvitih držav in se je povsem preselila v države v razvoju (Pipan 2018). Vendar nekatere nedavne raziskave kažejo, da sta deindustrializacija in krepitev storitvenega sektorja opazna predvsem v večjih metropolitanskih območjih, medtem ko mala in srednje velika mesta kot Velenje še vedno ohranjajo pomemben industrijski značaj (Koceva in sodelavci 2016; Servillo in sodelavci 2017).

Seveda pa so industrijska mesta več kot le kraji gospodarske proizvodnje. So tudi sistemi družbene proizvodnje. Zlasti ustvarjajo novo in izrazito industrijsko kulturo (Rauner 1997; Byrne 2002), ki jo sestavljajo materialni in nematerialni elementi, izhajajoč iz sfere industrijske proizvodnje v preteklosti, sedanjosti in prihodnosti (Harfst in sodelavci 2018). Materialna razsežnost po navadi obsega fizične ostanke nekdanjih industrijskih območij in njihovo ohranjanje ali ponovno uporabo, pogosto kot kraje za kulturne prireditve, izobraževanje ali druge namene (Rautenberg 2012), medtem ko nematerialna razsežnost obsega celovito zgodovino industrijske dobe s svojimi značilnimi oblikami življenja in družbe ter s tem povezanimi normami in vrednotami, ki so tvorile preteklo in sedanjo obliko industrijske kulturne krajine (Pirke 2010). Nematerialni vidiki industrijske kulture predstavljajo potencial za odkrivanje novih razvojnih priložnosti za vse družbene skupine in ustanove industrijskega mesta (Harfst in sodelavci 2018). V pomembnem pogledu je deljena z vsemi predstavniki gospodarstva, delavcev, podpornih inštitucij in civilne družbe. Čeprav se seka s posebno vrsto »zavesti delavskega razreda«, ni zgolj ali celo predvsem kultura navadnih delavcev (Byrne 2002). Industrijska kultura temelji na posebni institucionalizirani rutini industrijskih struktur, v njih vključenih običajev, prepričanij in proizvodnih vzorcih ter v medsebojno povezanih družbenih dejavnostih, ki presegaajo okvire posamezne tovarne. Obravnava posebno, z mestom omejeno kulturno okolje, koncentracijo specifičnega strokovnega znanja, stališč, vrednot in tradicij (Harfst in sodelavci 2018).

Številni avtorji se strinjajo, da je industrijska kultura usmerjena v preteklost in sedanost (Eaton 2016; Bosák in sodelavci 2018; Harfst in sodelavci 2018). Byrne (2002) trdi, da je industrijska kultura neverjetno prožna in je lahko vztrajna tudi v post-industrijski dobi. Družbena in ekološka gibanja v industrijskih regijah severovzhodne Anglije in Katowicah na Poljskem je opredelil kot del industrijske kulture, ki so v bistvu družbene inovacije in kot take lokalnim skupnostim prinašajo boljšo kakovost življenja. Vanolo (2008) tudi poroča o vztrajnosti industrijske kulture pri promociji kulturnega sektorja Torina v Italiji. Pipan (2018) navaja, da industrijska kultura še vedno obstaja v mnogih (de)industrializiranih mestih po Evropi in jo je mogoče znova vzpostaviti z vrnitvijo proizvodnje. To je potencialno zanimiva in pomembna tema za razvoj mest, saj vse več pozivov k ponovni industrializaciji prihaja tako iz akademskih kot iz političnih krogov (Iozia in Leirião 2014; Młody 2016; Beatty in Fothergill 2017). Industrijska kultura se v tem procesu zdi kot rodovitna podlaga, ki lahko olajša ponovno izgradnjo industrijskega gospodarstva in ponovno vzpostavitev družbenih razmerij (Nared in sodelavci 2013).

3 Vrednote urbanega razvoja skozi prizmo post-socializma

Po mnenju številnih znanstvenikov in raziskovalcev so post-socialistična mesta slabo zastopana v urbanih študijah in tudi, kadar so, nimajo pomembnejšega vpliva na širše razprave (Ferenčuhová in Gentile 2016). Eden od razlogov je pomanjkanje konsenza, če post-socialistično mesto po treh desetletjih od propada socializma še vedno obstaja. Drugi razlog je, da se ob priznanju edinstvenosti post-socialističnega mesta v primerjavi z zahodnim kapitalističnim mestom izpostavlja heterogenost urbane preobrazbe (Hirt 2013). Ilchenko in Duškova (2018) trdita, da imajo post-socialistična mesta resnično skupno samo preteklost in neizogibno potrebo po njenem preseganju. Strykiewicz in sodelavci (2014) so opredelili glavne ideološke razlike med post-socialističnim mestom in njegovim socialističnim predhodnikom:

po eni strani vključuje razslojevanje družbe, močan porast družbenih neenakosti, naraščajoče razlike v življenjskih razmerah, po drugi strani pa spodbuja politično in gospodarsko diverzifikacijo in privatizacijo na temeljih neoliberalnega pristopa. Post-socialistično mesto je ustvarilo množico vrednot, ki se manj ukvarja z družbeno in gospodarsko enakostjo kot s politično in gospodarsko svobodo (Finkel in sodelavci 2001; Neundorf 2010). Zaostrene družbene razmere na ta način ustvarjajo socialistično nostalgijo kot retrospektivno utopijo, željo in upanje za varen svet, pošteno družbo, prava prijateljstva, medsebojno solidarnost in blaginjo na splošno, skratka za popoln svet (Velikonja 2009).

Gospodarska tranzicija v post-socialistični Evropi je močno vplivala na industrijska mesta in regije. Po gospodarskem zatonu je večina končala z resnimi težavami, kot so visoka brezposelnost, naraščajoča revščina in velika ekološka škoda (Lintz in sodelavci 2007). To še posebej velja za skupino novih socialističnih mest in tradicionalnih industrijskih središč (Kovacs 1999). Le majhni peščici je uspelo brez večjih motenj preživeti prehod iz planskega v tržno gospodarstvo in napredovati vse do danes (Ograjenšek in Cirman 2015). Velika večina je zaradi vseh negativnih vidikov (de)industrializacije svojo podobo in usmeritev začela graditi na diskurzu post-industrijskega razvoja (Short in sodelavci 1993), čemur je sledil vzpon terciarnega in ustvarjalnega sektorja (Strykiewicz in sodelavci 2014).

Raziskovalci v post-socialistični Evropi so se po prelomu tisočletja hitro pridružili akademskemu diskurzu o post-industrijskem mestu. To je bilo delno povezano s silovitim gospodarskim prestrukturiranjem teh držav deloma pa z infiltracijo političnih ukrepov in programov EU (Egedy in sodelavci 2018). Vendar pa Borén in Young (2016) trdita, da so bili post-industrijski koncepti večinoma zgolj uvoženi z Zahoda, pri čemer so post-socialistična mesta in regije razvila razmeroma malo lastnih novih spoznanj in zmogljivosti. Zaradi tega Ilchenko in Duškova (2018) pozivata k raziskovanju post-socialističnega mesta ne le z vidika tega, kako dobro »sledi« svetovnim trendom, ampak tudi, v kolikšni meri te trende »oblikuje«. Poleg tega se lahko nekritična uporaba zahodnih diskurzov v post-socialističnem kontekstu izkaže za zelo problematično za lokalni razvoj. Kot je pred dvema desetletjema izpostavil Kovacs (1999), so se po padcu železne zavese v post-socialističnih mestih pojavile številne podobne težave, ki so v kapitalističnih mestih obstajale dve ali tri desetletja prej. Ali bodo mesta Srednje in Vzhodne Evrope šla skozi vsako razvojno stopnjo zahoda, še vedno ostaja odprto vprašanje.

4 Pozitivni vidiki družbenih vrednot v Velenju

Velenje se po eni strani zaveda mladosti svojega nastanka, po drugi strani pa bogate zgodovine in medsebojno neločljivo povezanih **vrednot industrializma in socializma**, na katerih je mesto nastalo. To so vrednote tovarištva, enakosti, večkulturnosti, medsebojnega spoštovanja in solidarnosti, ki imajo po mnenju intervjuvancev ideološko ozadje, povezano z delom kot temeljno vrednoto in kulturno prvino tedanjega časa. Združevalna nota dela ter medsebojna pomoč in »ščitenje hrbta« se je iz rudniških rovov prenesla tudi na površje in se zažrla v ostale pore družbeno-gospodarskega življenja. Ob tem je treba omeniti, da je bil velik del Velenja v duhu tistega časa zgrajen na temelju udarništva in samoprispevkov, koder je šlo za zavestno dejanje samoodpovedi dela osebnega dohodka v korist skupne solidarnosti za dvig družbenega standarda. Po besedah predstavnika občine omenjene vrednote v duhu socialistične nostalgije zavestno negujejo in so nanje zelo ponosni. *»V bistvu nikoli v tej mladi zgodovini nismo v našem okolju dopuščali, da bi ljudje ostali sami, da bi ostali brez pomoči. In da se na ljudi ne bi gledalo na način, da poskušaš prav gotovo v vsakem trenutku zagotavljati neko kvaliteto življenja. No in te vrednote so se skozi čas seveda tukaj gojile, so se razvijale. In jaz mislim, da v veliki meri te vrednote živimo tudi danes. Čeprav je v tem razburkanem času včasih zelo težko obvladovati vse skupaj. Ampak še vedno smo tisti, ki odločamo na nivoju lokalne skupnosti o tem, v katero smer in na kakšen način razvijati naše mesto, da bodo te vrednote cenjene, spoštovane in seveda upošteevane. Kajti brez tega Velenje pač ne bi bilo več takšno mesto, kot je bilo nekoč. Kot so mu tudi pravili socialistični čudež. Mi se tega ne sramujemo, mi smo na to ponosni.«* (predstavnik_ica občine).

Ob tem je treba navesti, da v mestu obstajajo tudi nekatere manj vidne zgodbe, ki predstavljajo negativni vidik izgradnje mesta oziroma začetkov njegovega nastanka. Te se nanašajo predvsem na naravo udarniškega dela in razlaščenja zemljišč zaradi rudniškega ugrezjanja tal in/ali širitve mesta. Po mnenju intervjuvancev naj sicer ne bi bilo nobenega dvoma, da je udarniško delo opravljalo vlogo družbenega veziva in da so ga ljudje z veseljem in ponosom opravljali. A se je treba zavedati, da je bilo po pričevanjih nekaterih tudi nekakšen »prostovoljni muss«, saj je pripomogel k pridobitvi delavskih in socialnih bonitet (na primer upravičenost do stanovanja). Neprostovoljno razlaščenje zemljišč in preseljevanje lastnikov zaradi rudniškega ugrezjanja tal in/ali širitve mesta pa je pri mnogih Velenjčanih pustilo čustvene posledice: »Verjamem, da so čustvene brazgotine še vedno prisotne, ker so ljudi zaradi rudnika in predvidenih ugrezanj prestavljali, jim dali nove lokacije, kjer naj bi se zgradile nove hiše.« (predstavnika občine).

Pozitivne vrednote industrializma in socializma so danes vgrajene v strukturo mesta in njegovih prebivalcev ter se manifestirajo v **raznolikih družbenih praksah**, kot so prostovoljstvo, skrb za starejše ali gibalno ovirane in počitniško dnevno varstvo otrok (Gordon in sodelavci 2019). Mestna občina Velenje s sredstvi občinskega proračuna poleg zakonsko obveznih socialnih transferjev financira tudi nekatere zakonsko neobvezne **brezplačne socialne storitve** (projekt socialna košarica, enkratne izredne denarne pomoči, varna hiša, brezplačno pravno svetovanje, denarna pomoč ob rojstvu otroka, mestna blagajna, center ponovne uporabe, brezplačen mestni potniški prevoz Lokalc, brezplačen prevoz za starejše ali gibalno ovirane Kamerate, brezplačna izposoja koles BICY). Na ta način v mestu blažijo socialne stiske občanov ter omogočajo boljše življenjske razmere: »V Velenju je tudi navada, da je veliko storitev, ki so brezplačne. In ljudem je na nek način to postalo tudi samoumevno. Tako da mi smo se s to politiko strinjali, se strinjamo in bi seveda želeli z njo tudi nadaljevati.« (predstavnika občine).

MUZEJ VELENJE. FOTO: PAJK VELENJE

Slika 1: Udarniška izgradnja otroškega igrišča leta 1963 v Velenju, kamor je bilo vloženo prek 28.000 prostovoljnih ur v vrednosti nad 11 milijonov tedanjih dinarjev (Lukaček 2017).

Mesto ima sloves **dobrega notranjega sodelovanja**. Vsi družbeni sektorji so notranje zelo povezani, načrtno vodeni ter vsak s svojo vizijo in ambicioznimi načrti, ki jih uspešno udeležujejo. Na številnih področjih je prisotna ideja povezovanja in doživljanja skupnosti. Tudi intervjuvanci v gospodarstvu menijo, da ima mesto posluš za različne predloge meščanov, njegovo delovanje pa dojemajo kot zelo participativno in vključujoče v razmerju do različnih družbenih skupin in interesov: »V Velenju je povsem normalno, da za isto mizo sedijo rudar, zdravnik, profesor in narkoman«. (predstavnik_ica znanosti in kulture).

Dober temelj za raznoliko družbeno življenje predstavlja **visoka stopnja večkulturnosti in strpnosti**, kar je drugje v Sloveniji težko najti. Rudarske priseljence, ki so po 2. svetovni vojni prišli z »vseh vetrov«, je povežalo predvsem delo. V jami, kjer so bili vsi »kameradi«, vsi enaki, za nestrpnost ni bilo prostora. Tudi v 90. letih, ko je v Jugoslaviji na podlagi etničnih trenj divjala vojna, v Velenju ni prihajalo do hujših nasprotij. Priseljenci gradijo jedro velenjske družbe in so zaslužni za današnjo stopnjo urbanega razvoja. Mesto sobivanje različnih kultur in narodnosti (na primer bošnjaška, srbska, hrvaška, romska) načrtno spodbuja, ljudje pa jo večinoma dobro sprejemajo: »Mi smo navajeni, da smo multikulturno mesto. In to je del nas. Noben 'bavbav' ni iti na neko prireditev, ki jo organizira bošnjaška ali romska skupnost. To je del nas že od malega, mi smo s tem zrastle. Že tudi naše mame in očetje.« (predstavnik_ica civilne družbe).

Ob tem je treba omeniti, da je do pozitivnega družbenega razvoja v Velenju prišlo le s preoblikovanjem starega rudarskega gospodarstva v napredno industrijo, ki temelji na inženirskih praksah in skritem znanju (angl. *tacit knowledge*). Gonilna sila razvoja sta bila vseskozi premogovnik in Gorenje. Premogovnik je bil nekoč preizkusni kamen za najnovejše tehnike izkopavanja lignita v Evropi, Gorenje pa je vseskozi uporabljalo nove pristope in eksperimentiralo z inovacijami. Poleg tega je predvsem premogovnik kot **družbeno odgovorno podjetje** spodbujal družabne dejavnosti z gradnjo kulturnih, športnih in rekreacijskih objektov ter podpiranjem družbenih programov v mestu.

MESTNA OBČINA VELENJE

Slika 2: Kamerat je brezplačna storitev prevoza za starejše ali gibalno ovirane v Mestni občini Velenje.

5 Negativni vidiki družbenih vrednot v Velenju – »učinki zaklepanja«

Čeprav je Velenju na temelju vrednot uspelo ustvariti ugodne družbene razmere, je kombinirani razvoj industrializma in socializma pripeljal tudi do nekaterih negativnih vidikov, ki predstavljajo učinke zaklepanja (angl. *lock-in effects*). Sorazmerno visoka stopnja kolektivizma je okrepila družbeno-gospodarske tradicije mesta, kar otežuje razvoj in diverzifikacijo novih poti. Mesto se zaveda, da bodo razmere po zaprtju premogovnika bistveno drugačne. Prišlo je tudi že do razvojnih sprememb v poslovanju Gorenja, ki ga je leta 2018 kupilo kitajsko podjetje Hisense. Sogovorniki poudarjajo, da se mora Velenje pripraviti na **dolgoročno prestrukturiranje in industrijsko posodobitev**: »Ampak vemo, da če se nam karkoli zgodi z Gorenjem, kjer trenutno zadeva ni ravno najbolj rožnata, in tudi s premogovnikom, bo v Velenju nastala kar velika socialna bomba.« (predstavnik_ica občine; opomba: intervju opravljen pred prevzemom kitajskega podjetja Hisense).

Kljub visokemu zavedanju o omejenih možnostih obstoječe industrije in vse bolj pereči potrebi po gospodarskem prestrukturiranju je v mestu zaznati **pomanjkanje bolj specifične razvojne vizije**. Lokalne oblasti se zavedajo, da proces preobrazbe identitete mesta v 21. stoletju še zdaleč ni končan: »Zato ker je na prehodu, ker je na transformaciji. ... mogoče se Velenje zdaj v bodoče bolj konkretno srečuje s temi zadevami, še išče svojo pot na gospodarskem področju, kaj transformirati. Se tipamo, se iščemo.« (predstavnik_ica občine).

Eden od omejujočih razvojnih dejavnikov v Velenju je »**knapovska mentaliteta**«, ki jo na eni strani označujejo elementi klientelizma, nepotizma in korupcije, na drugi strani pa neambicioznosti in resigniranosti. Po mnenju nekaterih intervjuvancev se za menedžerje v podjetjih ne izbere sposobnih ljudi, pač pa ti pridejo do svojega položaja prek poznanstev: »Vidim problem v Gorenju. Vem, da delajo, so pridni, ampak je veliko 'mučk', zaradi česar poleg Gorenja tudi še ene druge firme malo stagnirajo.

MIRA ZAKOŠEK, NAŠ ČAS

Slika 3: Protestiranje delavcev Vegrada, ki je zaradi pomanjkanja družbene odgovornosti na koncu celo pristalo v stečajju.

Jaz vidim problem v tej rudniški, knapovski mentaliteti. Vedno so isti vodilni kadri, ki samo krožijo, ampak to ni dobro.« (predstavnik_ica civilne družbe).

Vendar pa knapovska mentaliteta ni značilna samo za velika podjetja. Lahko jo najdemo tudi v drugih sferah političnega, družbenega in gospodarskega življenja. Poleg tega tovrstnih težav ni mogoče zaznati le v vodilnih krogih, temveč tudi med ostalimi prebivalci Velenja, za katere se zdi, da sledijo enaki inerciji in v nekaterih primerih ne izražajo veliko ambicij. Nekateri intervjuvanci iz malih in srednje velikih podjetij menijo, da je največji problem Velenja ta, da so ljudje premalo podjetni: »*Nepogumni bom rekla. Pri nas mladina 'ful' tako gleda, ja pač Gorenje imaš 'ziher' plačo, rudnik, TEŠ, mislim tako. Pa Skaza še mogoče. Da bi se pa kdo tako lotil podjetništva, ga je pa zelo težko prepričati.*« (predstavnik_ica gospodarstva).

6 Negativni vidiki družbenih vrednot v Velenju – grožnja neoliberalizma

Obdobje po osamosvojitvi Slovenije leta 1991 je zaznamoval propad socializma in uvedba kapitalizma, kar je vplivalo na **postopno spreminjanje vrednot** v smeri neoliberalizma. Obstaja nevarnost, da načela strpnosti, večkulturnosti, solidarnosti in družbene enakosti, na katerih je mesto nastalo in se razvijalo, bledijo zaradi vse večjega poudarjanja individualizma in konkurenčnosti, pa tudi zaradi vse manjše vloge javnega sektorja in deregulacije ter liberalizacije in privatizacije gospodarstva: »*Navada je, da poizkušajo nekatere vrednote skozi zgodovino tudi izhlapeti. ... In logično, da več časa kot mine, težje je te vrednote negovati. Velenje seveda pri tem ni nobena izjema. Torej, tudi tukaj so izzivi vedno večji, na kakšen način ohranjati te vrednote, povezane s socialnim čutom ...*« (predstavnik_ica občine).

Predstavniki civilne družbe so prepričani, da so bili velenjski ljudje nekoč bolj povezani in nagnjeni k solidarnosti. Izpostavljajo, da je bilo za »malega človeka« v socialističnih časih bolje poskrbljeno, s tem ko so jim bila zagotovljena velika, prostorna in svetla stanovanja, dopustovanje in delo. To je bil način oblasti za izboljšanje življenjskih razmer rudarjev, ki veliko časa preživijo pod zemljo: »*Jaz nisem*

Slika 4: Prostorna, svetla in dostopna stanovanja blokov »55« po končani izgradnji okoli leta 1960.

bila dolgo v socializmu, tako da prav veliko ne morem govoriti. Ampak to kar slišim, da je vsaka družina imela možnost iti na morje, cesar sedaj nima, pa marsikatero bonitete, to se mi zdi pa pozitivno. To se je sedaj zabrisalo. Niso tako slabo živeli, tako jaz mislim.» (predstavnik_ica civilne družbe).

Izgubljanje temeljnih družbenih vrednot v obdobju tranzicije se najočitneje kaže v krhanju nekdanj močnejših družbenih vezi med domačini in prišleki ter med lokalno skupnostjo in tujimi/neavtohtonimi lastniki oziroma menedžerji podjetij.

Nekateri znaki **nestrpnosti in družbene polarizacije**, ki temeljijo na rasni in etnični osnovi, so se začeli oblikovati z nedavno migrantsko krizo v EU in predvidenim zmanjšanjem števila zaposlenih v premogovniku. Po prihodu migrantov in ustanovitvi azilnega centra leta 2017 je del civilne družbe odločno nasprotoval in uporabil vsa razpoložljiva pravna sredstva, da bi ta proces skušal zaustaviti, vendar na koncu brez uspeha. Junija 2018 so se v središču mesta začeli pojavljati celo plakati z nacističnimi simboli. Po mnenju nekaterih intervjuvancev napetosti med lokalnim prebivalstvom v veliki meri izhajajo iz dojemanja domačinov, da prišlekom pripada nesorazmeren delež socialnih ugodnosti: »... *potem kaj hitro seveda lahko nekdo, ki dela, ne vem, osem ur na dan, ali pa tudi več, ki trdo gara, zato da se preživi iz meseca v mesec, pride v konfliktno situacijo s tistim, ki pride sem brez dela, brez vsega in mu nekatere bonitete pripadajo.*« (predstavnik_ica občine).

Po besedah večine intervjuvancev se težave nanašajo predvsem na **sodobno integracijo čedalje številnejših albansko govorečih priseljencev**, ki obenem govorijo »drugačen« *jezik: »Ker konec koncev v Velenju osebno ne vidim takšne težave, če nekdo hodi po ulici pa govori mogoče bosanski jezik, hrvaški jezik, katerikoli jezik, ki nam je znan. Je pa verjetno nekoliko bolj moteče, če hodijo, bom rekel, tisti ljudje, ki govorijo jezik, ki je pa nam nepoznan. In v tem primeru seveda ne moreš niti komunicirati s takšnimi ljudmi, navezati stika, sodelovati, konec koncev mu tudi pomagati, ali pri njem iskati pomoč. Praktično so tu potem te velike družbene težave, na katere naletimo.*« (predstavnik_ica občine).

Na novo priseljeni Albanci naj bi bili težko dostopni. Delujejo kot zaprte skupine, ne znajo slovenskega jezika ter so dojeti kot breme lokalnemu okolju. Ob tem naj bi bila krivda predvsem na strani države, ki nima integracijske politike, odgovornost pa prelaga na pleča občin in nevladnih organizacij.

Druga prepoznana družbena napetost se nanaša na lokalno skupnost in tuje/neavtohtone lastnike oziroma menedžerje večjih industrijskih podjetij. Včasih tega konflikta ni bilo, saj je bila povezanost med gospodarstvom in lokalno skupnostjo zelo močna. Na čelu industrijskih gigantov so še do nedavnega vseskozi bili domačini, ki so ob vodenju podjetij skrbeli tudi za kakovost življenja v mestu. S prihodom novih lastnikov oziroma menedžerjev iz drugih delov Slovenije ali celo iz tujine se **zmanjšujeta vloga in pomen družbene odgovornosti podjetij**, še zlasti ko gre za področji sanacije okolja in razvoja izobraževanja. Z vidika sanacije okolja občinski funkcionarji predvsem pogrešajo nadomestila podjetij za degradacijo okolja, s čimer bi lahko poskrbeli za kakovost življenja domačinov. Na ta način dojemajo »mačehovski odnos države do naše skupnosti«. Podobno pa velja tudi za razvoj izobraževalnih programov: »*V bistvu mi smo predvsem pogrešali, če smo čisto iskreni, zdaj v zadnjih letih nekoliko več družbene odgovornosti in pa družbene vpetosti gospodarstva v izobraževalne sfere. Se mi zdi, da smo tukaj naredili korak nazaj. Konec koncev ni bilo štipendiranja, ni bilo nekih osnovnih stvari, ki so v preteklosti bile dane in s čimer bi konec koncev tudi dijake in študente nagovarjali, da bi šli skozi ta izobraževalni proces, da bi imeli možnost pridobivati neposredno izkušnje v gospodarstvu. Tega je bilo veliko manj kot v preteklosti.*« (predstavnik_ica občine).

7 Sklep

Rezultati intervjuvanja deležnikov s ključnih področij urbanega razvoja v Velenju kažejo, da kolektivno znanje, spomini, čustva in razmišljanja ohranjajo medsebojno neločljive vrednote industrializma in socializma, na katerih je mesto nastalo, v pretežno pozitivni luči. Industrijski razvoj je skladno z opredelitvijo Harfsta in sodelavcev (2018) oblikoval specifično kulturno okolje, koncentracijo strokovnega

znanja, stališč, vrednot in tradicij, ki so povezane z udarništvom, prostovoljstvom, tovarištvom, enakostjo, večkulturnostjo, medsebojnim spoštovanjem in solidarnostjo. Te vrednote so skladne s socialistično nostalgijo kot retrospektivno utopijo, željo in upanjem za varen svet, pošteno družbo, prava prijateljstva, medsebojno solidarnost in blaginjo na splošno, skratka za popoln svet (Velikonja 2009). Ob tem velja poudariti, da socialistični razvoj v preteklosti z omejevanjem politične in gospodarske svobode (Finkel in sodelavci 2001; Neundorf 2010) nikakor ni predstavljal raja na zemlji za vse prebivalce Velenja. Znane so zgodbe o prisilnem udarniškem delu ali pa o požigih kmetij in prisilnem preseljevanju lokalnega prebivalstva zaradi potreb rudarjenja in širitve mesta, ki niso bile nikdar podrobno raziskane (Špegel 2019).

Kljub temu so pozitivne vrednote industrializma in socializma v mestu v veliki meri prisotne še danes in se prevajajo v raznolike družbeno-kulturne prakse, kot so institucionalizacija določenih prostovoljnih aktivnosti in nevladnega sektorja, občinska podpora brezplačnim storitvam in družbenim dejavnostim ter družbena odgovornost podjetij. Zlasti med starejšim prebivalstvom, ki je socializem izkusil v večji meri v času svoje mladosti, je zaznati nostalgično naklonjenost do nekdanjih časov, medtem ko mlajši s svojo aktivnostjo nadaljujejo kulturo visokega družbenega angažmaja (Kozina in sodelavci 2018).

Kljub številnim pozitivnim vidikom družbenih vrednot v Velenju pa njihov razvoj prinaša tudi določene negativne vidike, ki se jih lahko razdeli na notranje in zunanje. Notranji so povezani predvsem z učinki zaklepanja in knapovsko mentaliteto, ki jo na eni strani označujejo elementi klientelizma, nepotizma in korupcije, na drugi strani pa neambicioznosti in resigniranosti. To vpliva na slabše preobrazbene zmogljivosti mesta, ki je sicer znano po hitrih prilagoditvah na lokalne in svetovne izzive. Zunanji vidiki pa se nanašajo predvsem na vnos zahodne kapitalistične miselnosti, ki je imela sicer številne pozitivne vplive na gospodarstvo in okolje, vendar pa je s tem vplivala tudi na razkroj nekoč močnejših družbenih vezi. Izzivi na tem področju se kažejo v krhanju nekdanj močnejših družbenih vezi med domačini in prišleki ter med lokalno skupnostjo in tujimi/neavtohtonimi lastniki oziroma menedžerji podjetij. Konflikte sprožata predvsem porast nestrpnosti do novejših priseljencev in pomanjkanje družbene odgovornosti podjetij.

Velenje je v svoji (kratki) zgodovini uspelo oblikovati niz vrednot, ki so danes redke ne samo v industrijskih mestih v post-socialističnem kontekstu, ampak tudi v kapitalističnih urbanih aglomeracijah na zahodu. Iz pogovorov z intervjuvanci je moč ugotoviti, da so v mestu ponosni na dosežke socializma in industrijske tradicije. Zavedajo se pozitivnih vidikov preteklega razvoja, ki jih v prilagojeni obliki ohranjajo in razvijajo tudi sedaj. Obenem se zavedajo njihove krhkosti, ki pod zunanjimi vplivi neoliberalizma in lastne knapovske mentalitete v nekaterih primerih izgubljajo na veljavi in predstavljajo izzive prihodnjega razvoja mesta.

8 Zahvala

Prispevek temelji na raziskovalnem programu Geografija Slovenije (P6-0101), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije ter mednarodnem projektu BRIGHT FUTURE, ki ga sofinancirata Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (H6-8284) in Obzorje 2020 v okviru programa JPI Urban Europe. Zahvaljujem se g. Miranu Lukačku za pomoč pri dostopu do slikovnega gradiva.

9 Viri in literatura

- Agencija za energijo 2019: Poročilo o stanju na področju energetike v Sloveniji. Medmrežje: <https://www.agen-rs.si/-/porocilo-o-stanju-na-podrocju-energetike-v-sloveniji-v-letu-2018> (28. 10. 2019).
- Beatty, C., Fothergill, S. 2017: The impact on welfare and public finances of job loss in industrial Britain. *Regional Studies, Regional Science* 4-1. DOI: <https://doi.org/10.1080/21681376.2017.1346481>

- Bole, D., Gašperič, P., Kladnik, D., Kozina, J., Kumer, P., Pipan, P., Tiran, J. 2018: Industrial town semiotics: case study town of Velenje, Slovenia. BRIGTH FUTURE, WP3.2 Report. Ljubljana. Medmrežje: https://giam.zrc-sazu.si/sites/default/files/wp3.2_report_venlje_final.pdf (25. 10. 2019).
- Bole, D., Kozina, J., Tiran, J. 2019: Variety of industrial towns in Slovenia: a typology of their economic performance. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series* 46-46. DOI: <https://doi.org/10.2478/bog-2019-0035>
- Borén, T., Young, C. 2016: Conceptual export and theory mobilities: exploring the reception and development of the »creative city thesis« in the post-socialist urban realm. *Eurasian Geography and Economics* 57-4/5. DOI: <https://doi.org/10.1080/15387216.2016.1254056>
- Bosák, V., Nováček, A., Slach, O. 2018: Industrial heritage as an asset, barrier and creative challenge for development of old industrial cities: case study of Ostrava. *GeoScape* 12-1. DOI: <https://doi.org/10.2478/geosc-2018-0006>
- Byrne, D. 2002: Industrial culture in a post-industrial world: The case of the North East of England. *City* 6-3. DOI: <https://doi.org/10.1080/1360481022000037733>
- Cavallini, S., Soldi, R., Friedl, J., Volpe, M. 2016: Using the Quadruple Helix Approach to Accelerate the Transfer of Research and Innovation Results to Regional Growth. Bruselj.
- Egedy, T., Kovács, Z., Szabó, B. 2018: Changing geography of the creative economy in Hungary at the beginning of the 21st century. *Hungarian Geographical Bulletin* 67-3. DOI: <https://doi.org/10.15201/hungeobull.67.3.5>
- Ferenčuhová, S., Gentile, M. 2016: Introduction: Post-socialist cities and urban theory. *Eurasian Geography and Economics* 57-4/5. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/15387216.2016.1270615>
- Finkel, S. E., Humphries S., Opp, K. D. 2001: Socialist values and the development of democratic support in the former East Germany. *International Political Science Review* 22-4. DOI: <https://doi.org/10.1177/0192512101022004004>
- Harfst, J., Wust, A., Nadler, R. 2018: Conceptualizing industrial culture. *GeoScape* 12-1. DOI: <https://doi.org/10.2478/geosc-2018-0001>
- Hirt, S. 2013: Whatever happened to the (post)socialist city? *Cities* 32-1. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cities.2013.04.010>
- Ilchenko, M., Dushkova, D. 2018: Editorial: In search of the post-socialist urban geography. How do we see the post-socialist city today? *Belgeo* 4-2018.
- IoZIA, E. M., Leirião, J. C. 2014: Opinion of the European Economic and Social Committee on the Reshoring of EU industries in the framework of reindustrialisation. Bruselj.
- Koceva, M. M., Brandmüller, T., Lupu, I., Önerfors, Å., Corselli-Nordblad, L., Coyette, C., ... Wolff, P. (eds.) 2016: *Urban Europe: statistics on cities, towns and suburbs* (2016 edition). Luxembourg.
- Kovacs, Z. 1999: Cities from State-socialism to Global Capitalism: An Introduction. *GeoJournal* 49. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1007048819606>
- Kozina, J., Bole, D. 2018: The impact of territorial policies on the distribution of the creative economy: tracking spatial patterns of innovation in Slovenia. *Hungarian Geographical Bulletin* 67-3. DOI: <https://doi.org/10.15201/hungeobull.67.3.4>
- Kozina, J., Bole, D., Gašperič, P., Kumer, P., Pipan, P. 2018: Locals' narratives: case study town of Velenje, Slovenia. Bright Future project report. Medmrežje: https://giam.zrc-sazu.si/sites/default/files/t3.3_report_venlje_final_en.pdf (25. 10. 2019).
- Lintz, G., Müller, B., Schmude, K. 2007: The future of industrial cities and regions in central and eastern Europe. *Geoforum* 38-3. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2006.11.011>
- Lukaček, M. 2017: Razvoj mesta Velenje v slikah. Velenje.
- Młody, M. 2016: Reindustrialisation of the European Union member states in the context of reshoring. *International Business and Global Economy* 35-1. DOI: <https://doi.org/10.4467/23539496IB.16.033.5614>
- Nared, J., Bole, D., Breg Valjavec, M., Ciglič, R., Goluža, M., Kozina, J., Razpotnik Visković, N., Repolusk, P., Rus, P., Tiran, J., Černič Istenič, M. 2017: Central settlements in Slovenia in 2016. *Acta Geographica Slovenica* 57-2. DOI: <https://doi.org/10.3986/AGS.4606>

- Nared, J., Erhartič, B., Razpotnik Visković, N. 2013: Including development topics in a cultural heritage management plan: Mercury heritage in Idrija. *Acta Geographica Slovenica* 53-2. DOI: <https://doi.org/10.3986/AGS53404>
- Neundorf, A. 2010: Democracy in transition: a micro perspective on system change in post-socialist societies. *The Journal of Politics* 72-4. DOI: <https://doi.org/10.1017/s0022381610000551>
- Ograjenšek, I., Cirman, A. 2015: Internal city marketing: Positive activation of inhabitants through supported voluntarism. *Ekonomski vjesnik : Review of Contemporary Entrepreneurship, Business, and Economic Issues* 28.
- Pipan, T. 2018: Neo-industrialization models and industrial culture of small towns. *GeoScape* 12-1. DOI: <https://doi.org/10.2478/geosc-2018-0002>
- Pirke, K. 2010: Industriekultur und ihre Bedeutung für gesellschaftlich-planerische Prozesse am Beispiel der Erhebung von industriekulturellen Potenzialen: Plädoyer für eine Angewandte Industriekulturforschung in der Region. *Mitteilungsblatt des Instituts für Soziale Bewegung* 44.
- Rauner, F. 1997: Industrial culture and its implication for a development concept for a »culture of manufacturing«. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology* 13-7. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF01624606>
- Rautenberg, M. 2012: Industrial heritage, regeneration of cities and public policies in the 1990s: elements of a French/British comparison. *International Journal of Heritage Studies* 18-5. DOI: <https://doi.org/10.1080/13527258.2011.637945>
- Servillo, L., Atkinson, R., Hamdouch, A. 2017: Small and Medium-Sized Towns in Europe: Conceptual, Methodological and Policy Issues. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie* 108-4. DOI: <https://doi.org/10.1111/tesg.12252>
- Short, J. R., Benton, L. M., Luce, W. B., Walton, J. 1993: Reconstructing the Image of an Industrial City. *Annals of the Association of American Geographers* 82-2. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1993.tb01932.x>
- Stryjakiewicz, T., Męczyński, M., Stachowiak, K. 2014: Role of Creative Industries in the Post-Socialist Urban Transformation. *Quaestiones Geographicae* 33-2. DOI: <https://doi.org/10.2478/quageo-2014-0013>
- Špegel, B. 2019: Novo Velenje je raslo (tudi) na pogoriščih starega. *ZRCalnik. Medmrežje*: <https://zrcalnik.zrc-sazu.si/novo-velenje-je-raslo-tudi-na-pogoriscih-starega/> (13. 11. 2019).
- Špeh, N., Plut, D. 2001: Sustainable landscape management in Slovenia: Environmental improvements for the Velenje coal mining community 1991–2000. *GeoJournal* 55-2/4. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1021749229959>
- Vanolo, A. 2008: The image of the creative city: some reflections on urban branding in Turin. *Cities* 25-6. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cities.2008.08.001>
- Velikonja, M. 2009: Lost in Transition: Nostalgia for Socialism in Post-socialist Countries. *East European Politics and Societies: and Cultures* 23-4. DOI: <https://doi.org/10.1177/0888325409345140>

ZNAKI IN SIMBOLI SOCIALIZMA IN INDUSTRIJE V VELENJU

dr. Peter Kumer

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika
peter.kumer@zrc-sazu.si, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5923-9823>

DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_10

UDK: 911.375: 81'22(497.4Velenje)

IZVLEČEK

Znaki in simboli socializma in industrije v Velenju

Velenje je eno od dveh mest v Sloveniji, ki sta nastala v socialističnem obdobju zaradi odločitev tedanjega političnega vrha, ki se je skladala s socialistično ideologijo. Prebivalci, katerih delovna mesta so bila pretežno vezana na premogovnik in industrijo, so uživali relativno visok življenjski standard. Tranzicijsko obdobje po razpadu Jugoslavije je prizaneslo velenjskemu gospodarstvu saj so se ohranila delovna mesta v industrijskem in energetskega sektorju. S študijo urbane semiotike smo želeli ugotoviti kaj nam pripovedujejo znaki in simboli socializma in industrije v mestu. Zanimalo nas je dožemanje in čustven odnos prebivalcev do teh znakov in simbolov. Ugotovili smo, da je spomin na socialistično obdobje še vedno živ in odnos pretežno pozitiven. Kaže se preko spominskih obeležij na javnih prostorih, razstavah na javnih prostorih, muralov, kreativne izrabe praznih industrijskih stavb, turističnih produktov, znakov in poimenovanjih komercialnih obratov, literarnih besedilih, prostorov za skupno rabo in poimenovanj organizacij in ulic.

KLJUČNE BESEDE

urbana semiotika, skupinsko dožemanje preteklosti, industrijska dediščina, postsocializem, mladinska kultura, kulturna geografija

ABSTRACT

Signs and symbols of socialism and industry in Velenje

Velenje is one of the two towns in Slovenia constructed in the socialist era following decisions of the political elite which were in line with socialist ideology. The inhabitants who were mainly economically dependent on coal mine and industry were enjoying a relatively high standard of living. The transition period after the fall of Yugoslavia has spared the economy of Velenje because people didn't lose jobs in the industry and energy sector. With the urban semiotics study we aimed to understand stories behind signs and symbols of socialism and industry in the town. We focused on collective memory and emotional attachment related to these signs and symbols. We found that collective memory of the socialist era is present and relatively positive. This was identified through analysis of public monuments and the way they are maintained and interpreted, themes of public exhibitions and murals, types of creative re-use of empty industrial buildings, types of tourist products, designs of emblems, meanings of names of commercial activities, literary texts and activities of common spaces.

KEYWORDS

urban semiotics, collective memory, industrial heritage, postsocialism, youth culture, cultural geography

1 Uvod

Nastanek mesta Velenje je tesno povezan z razvojem premogovnika, ki je zagotavljal gorivo za termoelektrarno v bližnjem Šoštanju, in kasnejšo industrijsko podjetje za gospodinjske aparate in belo tehniko Gorenje. Nove delavce, veliko se jih je sem priselilo iz drugi republik nekdanje Jugoslavije, je bilo potrebno namestiti in leta 1959 so zanje zgradili stanovanjsko naselje po modelu vrtnega mesta. Število prebivalcev se je med leti 1961 in 1991 potrojilo. Za mesta, ki so bila v socializmu zgrajena na enak način (na primer Nowa Huta na Poljskem, Schwedt v Vzhodni Nemčiji in Prypiat v Ukrajini) je značilna odsotnost kolektivnega spomina glede skupne preteklosti pred socialističnim obdobjem. Večina mest je bilo ustanovljenih v slabo poseljenih podeželskih regijah ali pa so tako kot Velenje nastale iz vaškega jedra (na primer Štúrovo na Slovaškem). Socialistična oblast je nastopila s popolno tabulo rasa (Petelin 2016). Z razpadom Jugoslavije in demokratizacijo je Velenje vstopilo v obdobje tranzicije, ko se je sicer uspelo prestrukturirati, tako da je uspešno vstopilo v tržno gospodarstvo. Na ta način Velenje ni doživelo enako usodo kot na primer v času Jugoslavije močno industrializirano mesto Maribor, ki ga je po osamosvojitvi prizadela huda brezposelnost.

Danes Velenjčani uživajo mnoge ugodnosti, ki so neposredna dediščina razvoja v socializmu. To so na primer brezplačne avtobusne linije združene pod imenom Lokalč, projekt Mestne blagajne, ki omogoča plačila položnic brez provizije za nekatere velenjske storitve, brezplačne kulturne prireditve in veliki popusti na mnoge storitve s karticami Gorenja in Premogovnika. Posebna ugodnost je tudi poceni daljinsko ogrevanje, ki prihaja iz razvejanega vročevoda iz sistema hlajenja šoštanjske termoelektrarne, čeprav je razlog za to ugodnost predvsem oblika odškodnine prebivalcem zaradi negativnih vplivov na okolje s strani premogovnika in termoelektrarne, ki sta družbi nacionalnega pomena. Med prebivalci je močno izražena podpora gibanjem in političnim strankam, ki so povezane s socialističnim obdobjem. Tako na splošnih volitvah med vsemi volilnimi okraji Velenje že več let zapored beleži eno najmočnejših podpor stranki Socialnih demokratov (Medmrežje 1).

V podobnih mestih v postsocialističnih državah so ugotovili prisotnost nostalgije po socializmu, pri čemer Velikonja (2009) poudarja, da le-ta ni tako zelo povezana s preteklim obdobjem, režimom, vrednotami in odnosi pač pa bolj z željo in utopičnim upanjem, da obstaja družba, ki je boljša od sedanjne. V prispevku so predstavljeni izsledki raziskave o urbani semiotiki, kjer smo zbrali znake in simbole, ki govorijo o odnosu do obdobja socializma in industrijske dediščine.

2 Metode

V tej študiji smo se posvetili prevladujočim narativam (zgodbam) prebivalcev Velenja glede dojemanja socialistične preteklosti in industrijske dediščine. Te narative smo raziskovali posredno – preko študije znakov in simbolov oziroma urbane semiotike. Semiotika je strukturalistična znanost, ki preučuje znake, ki določajo družbo. Znaki niso le vidni, pač pa tudi besede, podobe, zvoki, gibi in predmeti (Gottdiener in Lagopoulos 1986; Duncan 2013). Urbana semiotika torej ne obravnava zgolj vidne simbole, temveč tudi strategije, oglaševanje in na splošno popularen diskurz o mestu. Interpretacija simbolov v prostoru je ena izmed metod razumevanja kulturnih praks in skupinske zavesti nekega območja (Mitchell 1992). Odkrivanje znakov in simbolov je potekalo s pomočjo terenskega ogleda s ključnimi meščani in fotografske študije. S pomočjo 33 kratkih intervjujev, ki smo jih opravili z mimoidočimi med marcem in aprilom 2018 na javnih trgih v Velenju, smo dobili vpogled v dojemanje, občutenja in razmišljanje posameznikov (Bole in Kozina 2018).

3 Spominska obeležja na javnih prostorih

Javni prostor v Velenju je prepleten z obeležji, ki so povezani z industrijsko in socialistično dediščino. Skupno smo prepoznali sedem kipov in drugih skulptur. Večina jih je bilo postavljenih v prvih

desetletjih po drugi svetovni vojni in so na vidnih mestih, lepo ohranjeni in vzdrževani. Izkazujejo pozitivno in deloma idealizirano sliko socialistične preteklosti in industrijske dediščine. Nobeden izmed kipov ni bil odstranjen ali uničen v tranzicijskem obdobju (Kumer in sodelavci 2020). Osrednji trg v Velenju se imenuje po Josipu Brozu Titu, čigar kip je postavljen ob enega izmed robov trga. Gre za največji spomenik Tita na svetu (slika 1). Njegova drža odraža resnobo in dostojanstvo, po kretnjah je videti kot da je v fazi globokega razmišljanja. Kljub njegovi vlogi diktatorja, naj bi Tito pretežno užival ugled v času ko so ga postavili. Ob otvoritvi leta 1977 se je na trgu zbralo več kot 20.000 ljudi (Bartulovič 2010).

Po koncu socializma so mnogo Titovih spomenikov odstranili. Tudi za velenjskega je bilo nekaj pobud da se ga umakne in so prihajali od predvsem desno usmerjenih meščanov. Zelo malo Velenjčanov ta skulptura moti. V izjavah v intervjujih je prevladovalo razmišljanje, da se preteklosti nimajo za kaj sramovati, ter da je Titov spomenik del mestne zgodovine, ki je ne gre zanikati. To kaže na ponos predvsem starejših Velenjčanov na čas socializma, ko je – kot so poudarili intervjuvanci – mesto prosperiralo in imelo nekakšen poseben status v Jugoslaviji zaradi česar so prebivalci Velenja uživali razmeroma visoko kakovost bivanja. Pogoste so interakcije Velenjčanov s spomenikom, denimo ob dnevu mladosti, ko se pod njim pojavijo napisi, ki povečujejo socialistično obdobje. Modna oblikovalka Stanka Blatnik in umetnica Simona Kokot sta kip oblekli v posebno togo tekom Festivala mladih kultur Kunigunda. Na togi je bilo izrisano drevo z vejami, ki segajo proti srcu. Veje naj bi simbolizirale veselje ob odraščanju v Jugoslaviji (Bartulovič 2010). S tem so razjezili predstavnike partizanskih borcev. Skrbelo jih je, da se s tem blati Titovo ime, čeprav so kasneje svoje nestrinjanje umaknili. Danes je spomenik ena glavnih turističnih znamenitosti v mestu, skoraj vsakič na itinerariju tujih obiskovalcev.

Drugi mestni kipi so povezani s socialistično preteklostjo ali velenjskim rudnikom. Še dva primera spomenikov, ki sta povezana s socialistično preteklostjo, sta posvečena jugoslovanskemu politiku Edvardu Kardelju in mestnemu načrtovalcu ter direktorju rudnika Nestlu Žganku. Kipa sta v dobrem stanju in lepo vzdrževana. Prvi javni spomenik v Velenju v povojnem obdobju, delo Alojza Kogovška (1953), je kip ponosnega rudarja (slika 2), ki odhaja na delo. Razgibana figura rudarja, ki odhaja na delo, je ustvarjena v tradiciji realističnega kiparstva in ikonografsko prilagojena zahtevam socialističnega realizma.

Slika 1: Spomenik Josipu Brozu Titu je pogost predmet žgočih političnih razprav v Velenju, vendar je doslej vsakič prevladalo mnenje, da zaznamuje obdobje na katerega so Velenjčani ponosni.

Nekateri izmed skulptur so bili postavljeni pred kratkim. Tako na enem izmed krožišč ob vhodu v mesto od leta 2009 (postavljena ob 50. obletnici mesta), stoji skulptura v čast premogovniku, ki je med najbolj zaslužnimi za ugodno gospodarsko klimo v mestu. Gre za skulpturo poimenovano mobil in je z 10,5 m najvišja krožiščna skulptura pri nas. Poseben primer je otroško igrišče z artefakti, ki so povezani z rudarsko dediščino. Gre za Rudarsko vas, ki so jo leta 2014 postavili, da bi otrokom predstavili pomen lokalnega energijskega vira. Simbol rudnika, abstraktni spomenik iz varjenega železa, je delo Vaska Četkovića (1976) v Sončnem parku v Velenju.

4 Razstave na javnih prostorih

Prepoznali smo sedem zunanjih razstavnih prostorov, med katerimi je precej tematsko povezanih z industrijsko dediščino ali socialistično preteklostjo. Med njimi velja izpostaviti Podhod Pošta (slika 3), ki ga upravlja Velenjski muzej, razstavni prostor med pošto in veleblagovnico Spar (slika 4) in prostori FBunkerja, ki imajo vhod iz podhoda pri Turistično informacijskem centru. Razstave se tam pogosto menjujejo, nedavno pa so gostili predstavitev socialističnega stanovanja.

5 Murali in druge stenske poslikave

Eden najbolj znanih muralov v Velenju krasí fasado Klasirnice, ki je najvišja nadzemna stavba, kar jih je kdaj za svoje potrebe zgradil Premogovnik Velenje in bržkone največja klasirnica na območju nekdanje Jugoslavije (Ifko 2005). Njena ogromna fasada je omogočila postavitev največjega murala v Sloveniji. Umetniki (trije iz Velenja in bližnjih mest, eden iz Švice) so ga izdelali tekom Festivala mladih kultur

Slika 2: Spomenik rudarja, v ozadju pa modernistično poslopje Doma kulture.

PETER KUMER

Slika 3: Podhod Pošta.

PETER KUMER

Slika 4: Razstavni prostor med pošto in veleblagovnico.

Kunigunda. Gre za podobe petih mladih Velenjčanov pri čemer sta dva ponosna knapa z zaščitno čelado, dva pa nosita tudi tatu z rudniškim simbolom. Tako je rudarstvo predstavljeno kot dejavnost na katero so tudi mladi Velenjčani ponosni in jim omogoča preživetje. Murali naj bi prekrivali nekatere dele cevi toplovoda, podobno kot so poslikane cevi v nekdanjem vzhodnem delu Berlina. Do realizacije slednjega še ni prišlo.

6 Kreativna izraba industrijskih stavb

V Velenju je več industrijskih stavb, ki so jih po zgledu iz tujine predali umetniškim skupinam v uporabo. Gre za koncepta začasne (z lastniki dogovorjene) rabe praznih prostorov ter kreativne izrabe industrijskih stavb. To je skladno s potrebami mladih ustvarjalcev iz širše regije, ki več let niso imeli prostora za udejstvovanje. Svoj problem so naslovili na Mladinski center Velenje, ki so mestni upravi predstavili idejo glede prenove praznih prostorov za umetniške ateljeje in razstavne prostore (Medmrežje 2). Koncepta kreativne uporabe prostora so se poslužili v Stari pekarni (slika 5), bivši pekarni, ki je stala v starem delu Velenja. Preuredili so jo v umetniški prostor in ga v letu 2012 vključili v projekt Evropske prestolnice kulture. Prvotne razstave so bile povezane s kruhom in njegovo pripravo. Odtlej so prostor preuredili v galerijo za vizualne umetnosti, ki je bil večkrat eden izmed uradnih prizorišč Festivala za mlade kulture Kunigunda (Medmrežje 3). Prostor je trenutno izpraznjen, nameravajo ga prenoviti in v njem urediti ateljeje in druge prostore za ustvarjanje, razstaviščne prostore, dva stanovanja in gostinski obrat (Medmrežje 4). Pri tem velja izpostaviti, da so po mnenju nekaterih predstavnikov mladih ustvarjalcev občinski odločevalci »izrabili« idejo o skupnem deljenem prostoru za ustvarjanje in s tem kreativcem odvzeli samonikli prostor, ki ga bodo nadomestili z bolj »higienično« obliko. Kritika takšne prakse je javnosti bolj poznana na primeru samoniklega prostora Rog v Ljubljani.

Že omenjena Klasirnica (slika 6) nekdanje tovarne za ločevanje premoga, je drug primer takšne industrijske stavbe. Stavba je bila opuščena po modernizaciji rudnika. Novega namena še niso pripisali stavbi zato je zaenkrat izpraznjena. Klasirnica sodi med stavbe, ki v Šaleški dolini najbolj zaznamujejo njeno industrijsko moč; poleg nje so to še visokoregalno skladišče Gorenja, stara elektrarna in Termoelektrarna Šoštanj (Ifko 2005). Ideje so bile povezane s prenovo v namestitveni obrat, preureditvijo v prostor za interdisciplinarno umetnost ali v adrenalinski park (Strgar 2006). Stara elektrarna, nekdanja elektrarna, je ena izmed možnih prizorišč za muzej ali razstave (Medmrežje 5), omenjale pa so se še ideje o ureditvi prostorov Univerze v Mariboru. Del prostorov so nekajkrat zasedli glasbeniki za izvajanje vaj. Nekaj časa je bilo to tudi eno izmed prizorišč festivala Kunigunda.

7 Turistični produkti

V Strategiji razvoja in trženja turizma v MOV za obdobje 2017–2021 je večkrat omenjen socializem v odnosu do turističnih potencialov. Avtorji strategije (Gaberšek in sodelavci 2016, 18) so zapisali, da je Velenje: »... mesto bogato s kulturnimi, glasbenimi, športnimi prireditvami in festivali, kar je tudi posledica zgodovinskega razvoja (socializem, rudarstvo).« V naši raziskavi smo ponos na industrijsko dediščino in socialistično preteklost prepoznali preko 13 spominkov, 4 kulinaričnih produktov in 5 turističnih paketov. Na spletni strani, ki se posveča turističnemu trženju v Velenju (<http://www.velenje-tourism.si/>) je v rubriki »Zakaj v Velenje?« med največjimi desetimi zanimivostmi naveden kip Tita z modernističnim glavnim trgom, med največjimi produkti pa »Doživetje socializma v Velenju«, ki ga je pripravil Turistično informacijski center, idejo zanj pa so zasnovali študenti študijskega programa gostinstvo in turizem na Šolskem centru Velenje. Na spletni strani tržijo več s socializmom in industrijsko dediščino povezanih turističnih produktov (Doživetja za odrasle 2019). V Priročniku destinacijske znamke Velenje so v poglavju »Edinstveno v Velenju« med drugimi navedeni rudarstvo, modernistična arhitektura in socializem (Berložnik Šuler in sodelavci 2018).

PETER KOMER

Slika 5: Stara pekarna.

ANDREJ/PETELINŠEK

Slika 6: Klasirnica.

Pretežen del spominkov Velenja, ki jih imajo razstavljene v Turistično informacijskem centru, je pove-zanih prav z industrijsko dediščino in socialistično preteklostjo. Tak primer so replike rudarskih svetilk, rudarske spodnjice («vražje gate») in majice z rdečo zvezdo in napisom Titovo Velenje. Unikatna igra spomin (slika 7) vsebuje simbole kot so rudarski voziček in prekrižana kladivo in kramp. Kupiti je možno med drugim še zapakiran kos premoga ali magnet s fotografijo Titovega trga in modernistične arhitekture mesta.

Med kulinaričnimi produkti velja omeniti burger lignit in maršal v restavraciji z burgerji in sladoled Tito, ki ga je moč naročiti ob velenjski plaži v poletnih mesecih. Knapovska malica je del produkta »Doživetje socializma v Velenju«. Mestna občina Velenje vsako leto na 20. september obeležuje občinski praznik. Na ta dan leta 1959 je bilo slovesno otvorjeno novozgrajeno mesto. Osnovnošolce povabijo, da prepevajo velenjsko himno, nastopajo tudi številni lokalni ustvarjalci. Ta dogodek tako po vsebini kot veličini spominja na javne proslave in parade iz časa socializma.

8 Komercialne dejavnosti

Med komercialnimi dejavnostmi velja omeniti restavracijo Nostalgija (slika 8), ki v svojem emblemu predstavlja rdečo zvezdo in jugoslovansko zastavo. Restavracija DK se v emblemu prav tako ponaša z rdečo zvezdo (slika 9). Omeniti velja še kiosk s hitro prehrano Burger Kapija, ki v emblemu predstavlja burger in prekrižana kladivo in kramp. Kapija pomeni vhod v rudnik. Kavarna Mladost s svojim imenom spominja na Titove mladince.

9 Glasba in literarna besedila

Nekaj lokalnih glasbenikov opeva velenjsko industrijsko dediščino. Velenje slovi po svoji hip hop kulturi. Avtorji v svojih pesmih opevajo Velenje, Gorenje in rudnik. Tako hip hop glasbenik 6Pack Čukur v svojem videospotu »Ni živleja brez Veleja« družbenokritično predstavlja Velenjsko industrijo in z njo

Slika 7: Igra spomin.

PRIMOŽ GASPERČ

Slika 8: Restavracija Nostalgija.

PETER KUMER

Slika 9: Restavracija DK.

povezanim življenjem mladih. Mestna občina Velenje je ena redkih občin, ki ima ob grafičnih simbolih tudi svojo himno. Pesem je nastala v času najintenzivnejše gradnje mesta v zgodnjih 60. letih, tekst in glasbo pa je napisal Ivan Marin starejši. Himna nosi naslov Graditeljem Velenja in časti Velenjčane, ki so kot udarniki pomagali pri gradnji mesta (Medmrežje 6). Dediščino rudarstva je opisana v seriji otroških knjig z naslovom O jamskem škratu in Poskok po Šaleški dolini. Usnjarska industrija je opisana v otroški knjigi Usnjarski vajenec Jure. Peter Rezman je napisal pet romanov, ki se dogajajo v Velenju, od tega sta bila dva nominirana za nagrado Kresnik.

10 Udejstvovanje mladine in njihovi prostori

Ideja povezovanja in solidarnosti naj bi bila del socialistične ideologije. V Velenju je močno razvito prostovoljstvo, ki po mišljenju nekaterih izhaja iz dediščine udarništva. Društvo Brigadirjev Velenje se posveča delovnim in humanitarnim akcijam v mestu in je bilo ustanovljeno leta 2009 s poudarkom, da prenaša filozofijo mladinskih delovnih akcij ter brigadirstva iz časa Jugoslavije. V tem duhu delujejo tudi taborniki in verjetno ni naključje, da je največji rod tabornikov v Sloveniji prav v Velenju.

Več skupnih prostorov je povezanih s socialistično zgodovino mesta. Podobno je z javno dostopnimi prostori, ki so namenjeni druženju in rekreaciji, ki so bili del prostorskega načrtovanja, danes pa jih zaradi visokih cen zemljišč vse manj umeščajo v načrte. Primer je Sončni park z razstavljenimi predmeti, ki promovirajo lokalni energijski vir. Kos premoega je tako povezan z velenjskim rudnikom. Južni del parka je ohranjeno nekdanje kotalkališče, v sredini pa stoji vila Rožle, prostor za neformalno izobraževanje in druženje, ki ga upravlja mladinska nevladna organizacija. Poslikava v stavbi prikazuje gradnjo mesta.

Letni kino zgrajen v 50. letih 20. stoletja ob Škalskem jezeru so sčasoma opustili zato se je zarasel. Pred časom so ga obnovili in restavrirali v prvotno stanje. To kaže na obujeno zanimanje za socialistično dediščino. Zda se ob njem vrstijo številne dejavnosti. V času festivala mladinskih kultur Kunigunda se tu vsako leto odvijajo prireditve. Prireditve festivala so na številnih zunanjih in notranjih javnih prostorih. Podobno velja za Festival Pike Nogavičke, ki se odvija ob Velenjskem jezeru. V času festivala Dnevi mladih in kulture se odvijajo koncerti, umetniške akcije na ulicah in športni dogodki – gre za prvi študentski festival v Sloveniji. Med festivalom se mestni trgi prelevijo v umetniške prostore. 25. maja v mestu praznujejo Dan mladosti, ko priredijo tudi Štafeto mladosti. Ti dogodki so brezplačni in dobro obiskani. Deloma jih financirata tudi rudnik in tovarna Gorenje. Primeri notranjih prostorov za prostočasne dejavnosti so eMCe plac, ki je namenjen poleg druženju tudi organizaciji delavnic, izobraževanju in glasbenemu udejstvovanju. Saša inkubator in Podjetniški center Standard sta podjetniška zaganjalnika po vzoru deljenih skupnih prostorov (angl. *co-sharing working spaces*) iz tujine.

11 Poimenovanja organizacij in ulic

V vsaki republiki nekdanje Jugoslavije je bilo eno mesto poimenovano po Titu. Velenje so preimenovali v Titovo Velenje leta 1981, čeprav so bili temu naklonjeni bolj prišleki (delavci iz drugih republik Jugoslavije) kot domačini. Po osamosvojitvi so besedo »Titovo« odstranili. Premogovnik in industrija (še posebej Gorenje) zaenkrat še veljata za družbeno odgovorni podjetji, ki financirata tudi kulturne in športne dejavnosti Velenjčanov. Z analizo poimenovanj organizacij in združenj smo ugotovili, da nekatere kulturne organizacije nosijo imena podjetij. Tak primer so Pihalni orkester Premogovnika Velenje, Harmonikarski orkester Barbara Premogovnika Velenje in Rudarski oktet iz Velenja. Podobno velja za imena športnih organizacij: Nogometni klub Rudar, Težko atletski klub Rudar Velenje, Balinarsko športno društvo Velenje Premogovnik in Športno društvo skupine Premogovnik Velenje, Rokometni klub Gorenje Velenje. Povezanost mesta in prebivalcev s premogovnikom in industrijo je mogoče razbrati tudi preko študije uličnih imen: Tovarniška pot, Rudarska cesta (slika 10) in Rudniška cesta. Na tem mestu

DRAGO KLADNIK

Slika 10: Znak za Rudarsko cesto.

JERNEJ TIRAN

Slika 11: Na strehi ene od tako imenovanih rudarskih stolpnic v Velenju je okoli strojnice dvigala oblikovan pano z napisom »Srečno« in rudarskim znakom.

velja omeniti velika svetleča panoja z napisoma »Srečno« (slika 11), ki je povezan z rudarsko tradicijo, in »Gorenje«, ki je najpomembnejša tovarna v mestu. Oba panoja sta postavljena na vrh dveh modernističnih stanovanjskih stolpnic v središču mesta.

12 Sklep

S študijo urbane semiotike smo spoznali, da je spomin na socialistično preteklost še vedno živ in pretežno pozitiven. Kaže se preko spominskih obeležij na javnih prostorih, ki so ohranjena in lepo vzdrževana; razstavah na javnih prostorih, ki zaznamujejo čas socializma ali dediščino mestne industrije; muralov kakršnega najdemo na Klasirnici in izkazuje ponos mladih na premogovnik; kreativne izrabe praznih industrijskih stavb; turističnih produktov, ki tržijo industrijsko dediščino in pozitivne vidike socializma, komercialnih obratov, ki se ponašajo s socialističnimi znaki in poimenovanji; literarnih besedil, ki opevajo identiteto mesta povezana z industrijo in premogovnikom; prostorov za skupno rabo, ki nadaljujejo prakso iz socializma glede spodbujanja skupnega dobrega; in poimenovanj organizacij in ulic, ki nakazujejo na prepletenost vsakodnevnega življenja s premogovnikom in industrijskimi podjetji. Ta spomin na socialistično obdobje, ko je bilo negotovosti glede zaposlitev malo, se utegne še bolj obujati v naslednjih letih. Po vstopu kitajskih podjetnikov v lastništvo Gorenja je namreč veliko poročil o negotovih zaposlitvah številnih Velenjčanov.

Medtem ko so prebivalci na industrijsko dediščino skoraj v celoti ponosni, smo predvsem preko uličnih intervjujev zaznali tudi negativna čustva povezana s socializmom. Čeprav so bila zaznana v manjši meri, teh občutenj v tem poglavju nismo predstavili, smiselno pa bi jim bilo posvetiti več pozornosti v prihodnjih raziskavah. Zanimiva bi bila tudi izvedba študije urbane semiotike v Novi Gorici, ki je nastala na podoben način kot Velenje, in primerjava obeh študij.

13 Zahvala

Prispevek temelji na mednarodnem projektu BRIGHT FUTURE, ki ga sofinancirata Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (H6-8284) in Obzorje 2020 v okviru programa JPI Urban Europe.

14 Seznam virov in literature

- Bartulovič, A. 2010: Spomenik Josipu Brozu – Titu v Velenju. DEDI - digitalna enciklopedija naravne in kulturne dediščine na Slovenskem. Medmrežje: <http://www.dedi.si/dediscina/325-spomenik-josipu-brozu-titu-v-velenju> (9. 12. 2019).
- Berložnik Šuler, J., Bogunič, I., Apohal, I. 2018: Priročnik destinacijske znamke Velenje. Zavod za turizem Šaleške doline. Medmrežje: <http://www.velenje-tourism.si/files/tourism/Aktualni%20dogodki%20Nova%20blagovna%20znamka/Prirocnic%20destinacijske%20znamke%20Velenje.pdf> (9. 12. 2019).
- Bole, D., Kozina, J. 2018: Locals' narratives: case study town of Velenje, Slovenia. Medmrežje: https://giam.zrc-sazu.si/sites/default/files/t3.3_report_velenje_final_en.pdf (9. 12. 2019).
- Doživetja za odrasle 2019. Medmrežje: <http://www.velenje-tourism.si/dozivetja/11599> (9. 12. 2019).
- Duncan, J. S. 1987: Progress Report: Review of urban imagery: urban semiotics. *Urban geography* 8-5.

- Gaberšek, U., Apih, J., Klavora, J., Križaj, D., Maruško, H., Petek, N., Štular, K., Zakonjšek, T.H. 2016: Strategija razvoja in trženja turizma v Mestni občini Velenje 2017-2021. Velenje. Medmrežje: <http://arhiva.velenje.si/Seje%20sveta/2017/Strategija%20razvoja%20turizma%20MOV%202017%20-%202021.pdf> (9. 12. 2019).
- Gottdiener, M., Lagopoulos, A., P. 1986: The city and the sign: An introduction to urban semiotics. New York.
- Ifko, S. 2005: Velenje – Klasirnica Pesje. Končno poročilo. Medmrežje: <http://arhiva.velenje.si/Seje%20sveta/2019/Klasirnica%20Kon%C4%8Dn%20poro%C4%8Dilo%20INDUPIK.pdf> (9. 12. 2019).
- Medmrežje 1: Izidi glasovanj po voliščih v Sloveniji 2018. <https://www.dvk-rs.si/index.php/si/medijsko-sredisce/izidi-glasovanja-po-voliscih-v-sloveniji-obvestilo-st-020-2-2018-134> (10. 11. 2019).
- Medmrežje 2: Mladinski center Velenje: <https://www.salto-youth.net/tools/otlas-partner-finding/organisation/mladinski-center-velenje.255/> (10. 11. 2019).
- Medmrežje 3: <http://www.mc-velenje.si/dejavnosti/pekarna/> (1. 11. 2019).
- Medmrežje 4: Revitalizacija starotrškega jedra: <https://www.velenje.si/uprava-organi-obcine/11708> (1. 11. 2019).
- Medmrežje 5: Ob 80-letnici stare elektrarne, 2008: <http://www.rlv.si/si/za-medije/sporocila-za-medije?id=57> (1. 11. 2019).
- Medmrežje 6: Celostna grafična podoba in himna MOV: <https://www.velenje.si/uprava-organi-obcine/simboli-mov> (1. 12. 2019).
- Kumer, P., Bole, D., Tiran, J., Gašperič, P., Kozina, J. 2020: Industrial and mining tradition in a post-socialist town: Semiotic and content analysis of dominant and official narratives. V recenziji za Journal of Cultural Geography.
- Mitchell, W., J., T. 1992: Art and the Public Sphere. Chicago.
- Petelin, D. 2016: Socialistično mesto v evropski urbani krajini. Medmrežje: <https://zgodovinanadlani.si/socialisticno-mesto-v-evropski-urbani-krajini/> (10. 11. 2019).
- Strgar, Z. 2006: Rudarska Klasirnica kot center Pompidou? Dnevnik 3. junij 2006.
- Velikonja, M. 2009: Lost in transition: Nostalgia for socialism in post-socialist countries. East European Politics and Societies 23- 4. DOI: <https://doi.org/10.1177/0888325409345140>

DRUŽBENE INOVACIJE V MESTU – REŠITVE ZA NEGOTOVO PRIHODNOST?

dr. Jernej Tiran

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika
jernej.tiran@zrc-sazu.si, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9839-720X>

DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_11

UDK: 911.375:304(497.4Velenje)

IZVLEČEK

Družbene inovacije v mestu – rešitve za negotovo prihodnost?

Namen prispevka je preučiti sposobnost ustvarjanja družbenih inovacij v Velenju in prepoznati tiste, ki lahko odgovarjajo na pglavitne razvojne izzive mesta. Pri tem smo se oprli na participativni pristop. Izhajali smo iz koncepta družbene trajnostnosti, ki smo jo ocenili z orodjem Social Sustainability Framework. Ugotovili smo, da je stopnja družbene trajnostnosti v mestu visoka, največji razvojni problemi pa so bipolarno in ranljivo gospodarstvo, nejasna prihodnost po zaprtju premogovnika in izseljevanje izobraženih mladih. Lokalni predstavniki so kot rešitve zanje predlagali postavitev ribogojnice, krepitev nevladnega sektorja ter posebno mentorsko shemo. Velenje se je do zdaj že večkrat soočilo s krizami in jih uspešno premagalo, tudi s pomočjo družbenih inovacij, ki temeljijo na družbeni kohezivnosti, solidarnosti in razviti kulturi sodelovanja v mestu.

KLJUČNE BESEDE

humana geografija, družbene razmere, družbena trajnostnost, razvojni problem, urbana politika, industrijska kultura, Velenje

ABSTRACT

Social innovations in the town – a way to deal with uncertain future?

The purpose of the paper was to analyse the capability of creating social innovations in Velenje and recognize those with a potential to address the key developmental challenges of the town. The research was mostly based on the participatory approach. Initially, we evaluated the level of social sustainability by using the Social Sustainability Framework. It was determined that Velenje is a town with a high level of social sustainability, while its main weaknesses and problems are a bipolar and vulnerable economy, the uncertain future of the coal mine, and the outmigration of youth. As solutions, the local representatives recommended founding a fish farm, strengthening the NGO sector, and establishing a special mentoring scheme. Velenje has faced crises many times, but has always managed to overcome them, in part due to social innovations founded on social cohesion, solidarity, and a culture of collaboration in the town.

KEY WORDS

human geography, social conditions, social sustainability, developmental issue, urban policy, industrial culture, Velenje

1 Uvod

Velenje glede na število prebivalcev in gospodarsko strukturo uvrščamo med mala do srednje velika industrijska mesta. Ta tip mest je v Sloveniji pomemben gradnik urbanega sistema, saj v občinah z malimi mesti živi celo 66 % prebivalstva, pri čemer jih je 36 % zaposlenih v industriji, kar je 6 % več od državnega povprečja (Bole in sodelavci 2017; 2019). Raziskave mala in srednje velika (industrijska) mesta večinoma obravnavajo kot razvojno problematična ter gospodarsko, družbeno in okoljsko ranljiva v primerjavi z mesti z razvitim storitvenim sektorjem, temelječim na ustvarjalnosti in znanju (Lampič 2007; Martinez-Fernandez in sodelavci 2012; Hamdouch in sodelavci 2017). Vendar nekatere raziskave kažejo, da imajo mala industrijska mesta v nekaterih pogledih boljše razvojne in socio-ekonomske kazalnike (Meili in Mayer 2017; Boles in sodelavci 2019) ter specifično družbeno in gospodarsko okolje – industrijsko kulturo –, ki lahko pozitivno vpliva na prihodnji razvoj (Harfst in sodelavci 2018; Pipan 2018).

Vzporedno s krepitvijo pomena družbenih vidikov trajnostnega razvoja, naraščajočo družbeno neenakostjo in socialno izključenostjo je v zadnjem desetletju vzniknil koncept družbenih (socialnih) inovacij. Koncept je postal zelo razširjen tako med akademiki kot med praktiki. Definicij družbenih inovacij je veliko. BEPA (Urad evropskih političnih svetovalcev) jih razume kot nove ideje (proizvode, storitve in modele), ki zadovoljujejo družbene potrebe in ustvarjajo nove družbene odnose in oblike sodelovanja. Ob tem pa niso dobre le za družbo, pač pa izboljšujejo tudi zmogljivost družbe, da ukrepa in jo tako opolnomoči (Empowering people ... 2011). Tudi ostale definicije večinoma poudarjajo 1) pomen sodelovanja in kompleksnost razmerij med vpletenimi akterji (civilno družbo, gospodarstvom in oblastmi), 2) da gre za proces oblikovanja rešitev za najbolj pereče družbene probleme ter 3) da družbene inovacije izhajajo iz specifičnega geografskega, političnega, kulturnega in zgodovinskega konteksta (Fontan in sodelavci 2008; Empowering people ... 2011; Brandsen in sodelavci 2016).

Koncept družbenih inovacij je vedno bolj razširjen tudi v Sloveniji. Po eni strani so podporne organizacije in mehanizmi za razvoj družbenih inovacij v Sloveniji zelo šibko razviti, po drugi strani pa je v zadnjih letih čedalje več razpisov, natečajev in dogodkov, ki jih postavljajo v ospredje (Babič in Dabič Perica 2018; Novak 2018). Družbene inovacije imajo sicer zgodovinske temelje predvsem v delovanju civilne družbe, ki od nekdaj skrbi za zapolnjevanje vrzeli v aktivnostih državnih institucij in gospodarstva na področju družbene blaginje (Bulajič 2012). Tako za Slovenijo kot tujino pa velja, da je manj razvito zavedanje, da družbene inovacije lahko učinkovito rešujejo probleme na lokalni ravni (Van Dyck in Van den Broeck 2013). Ob tem je njihov uspeh močno odvisen od družbenega kapitala lokalne skupnosti (Klein in sodelavci 2008).

Namen prispevka je preučiti sposobnost lokalne skupnosti v Velenju za razvoj družbenih inovacij in prepoznati tiste, ki lahko odgovarjajo na poglobitve razvojne izzive mesta. Izhodišče raziskave je bila ocena družbene trajnostnosti. Skupaj s predstavniki lokalne skupnosti smo skušali 1) prepoznati najbolj pereče razvojne izzive mesta, 2) razumeti okoliščine nastanka najpomembnejših družbenih inovacij v Velenju v preteklosti in sedanjosti ter 3) razviti ideje za reševanje ključnih razvojnih izzivov mesta.

2 Metodologija

Delo je potekalo v treh fazah in je v veliki meri temeljilo na participativnem pristopu. Med novembrom 2018 in aprilom 2019 smo pod vodstvom zunanjšega izvajalca v Velenju izvedli tri delavnice, na katere smo povabili izbrane lokalne predstavnike različnih področij, izbranih po »modelu četverne vijahčnice« (angl. *quadruple helix model*): gospodarstvo, civilna družba, lokalna oblast ter znanost in kultura. Posameznih delavnic se je udeležilo med 12 in 17 ljudi (slika 1).

Prva delavnica je bila namenjena oceni **družbene trajnostnosti**, ki smo jo predhodno določili znotraj projektne raziskovalne ekipe. Uporabili smo nekoliko prilagojeno orodje *Social Sustainability*

Framework (Woodcraft in sodelavci 2011; Woodcraft 2012), ki je sestavljeno iz štirih vsebinskih sklopov in njihovih prvin, ki so pomembne za doseganje družbene trajnosti:

- dobrine in družbena infrastruktura: prostori in storitve, ki zadovoljujejo potrebe prebivalcev z vidika temeljnih človekovih funkcij, kot so izobraževanje, zdravje, oskrba, promet in prosti čas;
- družbeno in kulturno življenje: kakovost in širina družbenih odnosov, blaginja in lokalna identiteta;
- glas in vpliv: vpliv prebivalstva na razvoj kraja in stopnja participacije v javnem življenju;
- prilagodljivost in prožnost: fizične, gospodarske in družbene lastnosti kraja, ki omogočajo razvoj in rast skupnosti ter zmožnost prilagajanja spreminjajočim se okoliščinam.

Pred delavnico smo preučili obstoječo literaturo, pridobili razpoložljive statistične podatke ter se oprli na poglede na pretekli, sedanji in prihodnji razvoj, izhajajoče iz več kot 23 daljših polstrukturiranih intervjujev z lokalnimi predstavniki z različnih področij ter 33 krajših, uličnih intervjujev z naključnimi prebivalci Velenja (Kozina in sodelavci 2018). Nato smo opredelili vrzeli v znanju, ki smo jih skušali zapolniti z 11 dodatnimi strukturiranimi intervjuji z ustreznimi sogovorniki. Na koncu, na sami delavnici, smo ugotovitve preverili in prevetrili z udeleženci – tako plenarno kot z delom po skupinah. Po delavnici smo oblikovali končno oceno družbene trajnosti (Tiran in sodelavci 2018; 2019), ki smo jo uporabili kot izhodišče za nadaljnje delo.

Na drugi delavnici smo se najprej posvetili **zgodovini lokalnih družbenih inovacij**. To smo najprej raziskali sami in prepoznali 11 uspešnih praks, storitev ali rešitev iz preteklosti in sedanjosti, ki vsaj deloma ustrezajo novodobnim definicijam družbenih inovacij, seznam pa so nato dopolnili še udeleženci delavnice. Nato smo se podrobneje posvetili štirim izbranim inovacijam in se iz njihovih primerov skušali naučiti, zakaj so bile uspešne. V drugem delu delavnice pa smo **prepoznavali ključne razvojne probleme mesta**. Pri tem smo izhajali iz poenostavljene ocene družbene trajnosti in udeležencem

Slika 1: Utrinek iz ene od delavnic s predstavniki lokalne skupnosti.

delavnice dali nalogo, da v več krogih (najprej v parih, potem pa vsi skupaj) razvrstijo 10 slabosti oziroma problemov od najmanj do najbolj pomembnih.

Na zadnji, tretji delavnici pa smo za 3 probleme, ki so jih udeleženci prepoznali kot najbolj pereče, iskali **možne praktične rešitve** po vzoru družbenih inovacij. Udeležence smo razdelili v 3 skupine, skupaj z njimi postopoma opredelili srž problema in pričeli z razvijanjem idej s pomočjo predhodno pripravljenih delovnih listov.

3 Ocena družbene trajnosti

Velenje je mesto z visoko stopnjo družbene trajnosti. Raznovrstnost in kakovost dobrin in družbene infrastrukture sta veliki, zlasti z vidikov izobraževanja, možnosti za preživljanje prostega časa in razvitih socialnih politik. Lokalna skupnost kljub naraščajoči nestrpnosti do »neavtohtonega« prebi-

Preglednica 1: Ključne prednosti in slabosti družbene trajnosti v Velenju po posameznih sklopih.

	KLJUČNE PREDNOSTI	KLJUČNE SLABOSTI
DOBRINE IN DRUŽBENA INFRASTRUKTURA	<ul style="list-style-type: none"> + raznovrstnost in kakovost izobraževalnih ustanov do visokošolske ravni, vključno z izobraževanjem odraslih + vseprisotna podpora kulturnemu dogajanju + kakovostni javni in skupnostni prostori + pomoč ranljivim skupinam 	<ul style="list-style-type: none"> – razvoj visokega šolstva v fragmentih – prometni sistem temelji na avtomobilu namesto na hoji, kolesarjenju in javnem prevozu
DRUŽBENO IN KULTURNO ŽIVLJENJE	<ul style="list-style-type: none"> + povezanost skupnosti, medkulturno sodelovanje + temeljne vrednote: medsebojna pomoč, solidarnost, družbena enakost, strpnost + močna lokalna identiteta in občutek pripadnosti kraju + visoka kakovost življenja v kraju (kakovost bivanja, varnost) 	<ul style="list-style-type: none"> – naraščajoča nestrpnost do »neavtohtonega« prebivalstva – zaprtost in neintegriranost albanske skupnosti
GLAS IN VPLIV	<ul style="list-style-type: none"> + visoka stopnja zaupanja in sodelovanja med občino, gospodarstvom in civilno družbo + vzpostavljeni mehanizmi za sodelovanje in podajanje pobud in predlogov občanov + razvite oblike participacije kot dediščina kolektivne družbene zavesti in identitete 	<ul style="list-style-type: none"> – (pre)velika vloga strankarske pripadnosti pri odločevalskih procesih – zmanjševanje vpliva lokalne skupnosti na razvoj kraja zaradi zmanjševanja družbene odgovornosti podjetij
PRILAGODLJIVOST IN PROŽNOST	<ul style="list-style-type: none"> + ustvarjalnost in inovativnost (mladih), doveztnost za nove tehnologije + zagotovljen prostor za morebitno prostorsko širitev (stanovanja, gospodarstvo) + nastajanje novih, manjših in raznolikih podjetij + velik potencial turizma v luči diverzifikacije gospodarstva 	<ul style="list-style-type: none"> – bipolarno in ranljivo gospodarstvo: odvisnost od dveh večjih podjetij – nejasna prihodnost po zaprtju premogovnika – izseljevanje izobraženih mladih – »knapovska mentaliteta« (zaprtost, klientelizem, strah pred inteligenco)

valstva ohranja visoko raven kohezivnosti in medkulturnega sožitja, ki odseva tudi v razviti lokalni identiteti, občutku pripadnosti in visoki kakovosti bivanja. Prebivalstvo ima možnost vplivati na razvoj kraja, stopnja zaupanja do oblastnih struktur je visoka, kultura sodelovanja med različnimi akterji je zelo razvita. Nekoliko slabše je stanje z vidika prilagodljivosti in prožnosti, zlasti zaradi bipolarnega in ranljivega gospodarstva. Ključne prednosti in slabosti po posameznih sklopih navajamo v preglednici 1, rezultati so bolj podrobno opisani in utemeljeni v članku Tirana in sodelavcev (2019).

4 Zgodovina lokalnih družbenih inovacij

Zgodovino velenjskega družbenega inoviranja je smiselno preučiti od konca 2. svetovne vojne dalje, ko je začelo nastajati mesto, kot ga poznamo danes. Z vidika spreminjanja potreb mesta in odzivov nanje, ki imajo elemente družbenih inovacij, lahko razlikujemo med štirimi zgodovinskimi obdobji, ki se deloma prekrivajo.

Najpomembnejša družbena inovacija v času socializma in izgradnje mesta (1945–1990) je **udarniško delo** (slika 2). Njegovo bistvo ni bilo samo v fizični izgradnji novega mesta v novem družbeno-političnem sistemu, ampak predvsem v vplivu, ki ga je imelo na zavest tedanje in prihodnjih generacij Velenjčanov. Graditelji novega mesta so bili prepričani, da bo udarniško delo pri ljudeh, ki so prihajali »z vseh vetrov«, spodbujalo pristnejši medsebojni odnos, povezovanje, enotnost in brisanje socialnih razlik ter omogočalo sprejetje in izvedbo koristnih zamisli. Pripomoglo je tudi k utrjevanju vrednot solidarnosti in tovarištva ter kulta dela. Ko je udarniško delo drugod po Sloveniji in Jugoslaviji po letu 1950 že zamiralo, so v Velenju z njim nadaljevali, vanj je bilo vključenih celo do 70 % prebivalstva (Hudaes 2015). Največja udarniška akcija v Velenju je bila regulacija reke Pake v letih 1956–1957, ki je pomenila osnovo za gradnjo novega Velenja, saj je bil velik del območja prej stalno ali občasno pod vodo (Žgank 1999). Tradicija udarniškega dela je živa še dandanes in med drugim odseva v zelo razvitem in formaliziranem prostovoljstvu. Ena najodmevnejših udarniških akcij je bila obnova letnega kina ob Škalskem jezeru

AVTOR NEZNAN, GRADIVO HRANI MUZEJ VELENJE

Slika 2: Z udarniškim delom so v mestu zgradili tudi veliko objektov družbene infrastrukture, kot na primer kotalkališče v Sončnem parku.

leta 2009, ko je bilo opravljenih več kot 1500 ur dela (Amon 2019). Pomembno vlogo pri izgradnji mesta so imeli tudi **krajevni samoprисpevki**, s katerimi so se uresničevali predlogi in želje občanov. Ti so se na referendumih štirikrat (leta 1970, 1975, 1980 in 1985) odločili za plačilo mesečnega samoprисpevka za izgradnjo in obnovo družbene infrastrukture, kot so ceste, šole, vrtci, igrišča in kanalizacija, ki so izboljšali kakovost življenja prebivalcev (Lukaček 2019). Iz obdobja socializma velja izpostaviti še razvoj **urbanega vrtičkarstva**. Njegov začetek označuje Kunta Kinte, prvo slovensko vrtičkarsko nasele, nastalo po zaslugi uspešnega sodelovanja med premogovnikom in občino (Kozina in sodelavci 2019).

Drugo pomembno obdobje z vidika družbenih inovacij je okoljska kriza v 80. letih prejšnjega stoletja. Posledice razvoja premogovništva in energetike v Šaleški dolini so se čedalje bolj začele kazati v prekomerni onesnaženosti pokrajinskih sestavin: zraka, vod, prsti in rastja (Špeh in Plut 2001). »Kaplja čez rob« je bila informacija, da bo v Šaleški dolini postavljeno odlagališče radioaktivnih odpadkov, kar je mobiliziralo lokalno skupnost. Z množičnim zborovanjem na Titovem trgu 8. novembra 1987, ki se ga je po uradnem poročilu udeležilo okrog 15.000 ljudi, se je začelo **okoljsko gibanje** (slika 3), ki je pozneje dobilo širši družbenopolitični, kulturni in raziskovalno-izobraževalni pomen. Zaslužno je za prvi ekološki referendum v Jugoslaviji, kjer je več kot 80 % volivcev podprlo zahtevo po ekološki sanaciji Termoelektrarne Šoštanj. Leta 1988 so v Velenju ustanovili ekološko društvo, leto pozneje pa občinski odbor stranke Zeleni Slovenije. Gibanje je pripomoglo k izvedbi okoljske sanacije in prehod k čistejšim tehnologijam. Sanacijo okolja v Šaleški dolini sta izvajali lokalni podjetji Esotech in Erico, nekoč del velenjskega premogovnika, ki sta redke primer uspešne gospodarske osamosvojitve od nekdanje matice. Lokalno znanje o sanaciji okolja je bilo podlaga za ustanovitev Visoke šole za varstvo okolja v Velenju. Velenje je v evropskem prostoru prepoznaven primer uspešne okoljske sanacije (Ževart in Šterbenk 2017). Uči nas, kako velike pozitivne in daljnosežne spremembe je mogoče doseči z uspešno mobilizacijo celotne lokalne skupnosti ter usklajevanjem interesov in doseženim dogovorom med različnimi akterji (gospodarstvo, civilna družba, lokalne oblasti).

Obdobje tranzicije v letih po osamosvojitvi Slovenije leta 1991 ni bistveno prizadelo velenjskega gospodarstva, so se pa s postopnimi spremembami na družbenem in gospodarskem področju (terciarizacija, razvoj malih in srednjevelikih podjetij) razgalile določene potrebe. Ena od teh je bila reševanje problema prostorov za mlade, kjer bi se lahko socializirali in ustvarjali. Občina je mladim prisluhnila in jim leta 1996 odstopila prostore današnjega **Kluba eMce plac** pri Rdeči dvorani. Ustanovljen je bil Mladinski center Velenje, prvi tovrstni javni zavod v Sloveniji, in začel razvijati programe na področjih mednarodne mobilnosti mladih in socialne varnosti. V istem prostoru je izvajal tudi kulturne, izobraževalne in zabavne prireditve (slika 4). Nekaj let pozneje je bilo uvedeno počitniško delo za dijake, ki uspešno poteka še danes. V prvih letih po vstopu Slovenije v Evropsko unijo pa so se v Velenje prenesle nekatere dobre prakse na področju mikropodjetništva, kjer prednjači **Saša inkubator**, ustanovljen leta 2007 po vzoru tujih podjetniških »zaganjalnikov« (angl. *start-up accelerators*). Namen inkubatorja je zadržati mlade talente v regiji, spodbujati zagon novih podjetij ter nuditi podporo pri njihovem razvoju in rasti.

Leta 2008 je v svetu nastopila ekonomska kriza. V Velenju razen stečaja Vegrada ni pustila večjih posledic zaradi usmerjenosti v energetski sektor in uspešne preobrazbe Gorenja v inovativno in globalno konkurenčno podjetje. Vseeno pa je mesto v zadnjih letih vse bolj vpeto v širše družbeno-gospodarske in politične tokove, ki jih zaznamuje neoliberalizem, s prihodom novih lastnikov oziroma menedžerjev iz drugih delov Slovenije (Termoelektrarna Šoštanj) ali celo iz tujine (Hisense) pa se zmanjšujeta vloga in pomen družbene odgovornosti podjetij (Kozina in sodelavci 2018). Prožnost mesta v razmerju do izzivov, ki jih prinašajo vzorci neoliberalnega razvoja, lahko merimo prek številnih praks, storitev in organizacijskih oblik, ki so jih od začetka krize razvile institucije in/ali prebivalci Velenja na področjih **socialne dejavnosti, izobraževanja, mobilnosti, informiranja in participacije ter urbane regeneracije** (slika 5). Skupno jim je, da so prebivalcem večinoma namenjene brezplačno ter močno spodbujajo socialno vključevanje ter medgeneracijski in medkulturni dialog. S tega vidika družbene inovacije v veliki meri temeljijo na vrednotah preteklega razvoja v času socializma in industrializma, ki so v mestu prisotne še dandanes.

LOIZE OJSTERŠEK, GRADIVO HRANI MUZEJI VELENJE

Slika 3: Nezadovoljni in zaskrbljeni prebivalci na zborovanju na Titovem trgu niso skoparili z zahtevami. Zaradi uspešnih rešitev, opolnomočenja lokalne skupnosti in tesnega sodelovanja med številnimi akterji je okoljsko gibanje prepoznano kot družbena inovacija.

AVTOR NEZNAN, FOTOGRAFIJO HRANI ARHIV MC VELENJE

Slika 4: Računalniško tekmovanje v prostorih eMCe placa na prelomu tisočletja. Velenje je sicer širše znano po razviti mladinski politiki ter številnih prireditvah, namenjenih druženju, ustvarjanju in izobraževanju mladih.

VZORČNO MESTO

Slika 5: Velenje je družbeno inovativno tudi na področju izobraževanja: leta 2018 je zaživel projekt Vzorčno mesto, zasnovan kot živi laboratorij, ki prek interaktivne izkušnje učenja v obiskovalcih spodbuja radovednost in jim želi približati sodobno znanost.

Preglednica 2: Seznam prepoznanih družbenih inovacij v Velenju.

tip	družbena inovacija	čas nastanka
nova praksa	udarniško delo	1945
nova praksa	izgradnja mesta	1945
nova pravila/predpisi	krajevni samoprispevek	1970
nova praksa	dobre prakse urbanega vrtičkarstva	1974
nova pravila/predpisi	ekološko gibanje konec 80. let	1987
nova storitev	Pikin festival	1989
nova praksa	mladinski klub eMCe Plac	1996
nova praksa	počitniško delo za mladino (Čisto moje Velenje)	2002
nova organizacijska oblika	SAŠA inkubator	2007
nova storitev	brezplačni javni prevoz Lokalc	2008
nova storitev	Mestna blagajna	2010
nova praksa	revitalizacija prostorov Stare pekarnice	2012
nova storitev	brezplačno drsališče	2013
nova praksa	hiša bendov	2014
nova storitev	sistem izposoje koles Bicy	2014
nova organizacijska oblika	razvito prostovoljstvo (MC Udarnik)	2015
nova storitev	inovativni izobraževalni programi Ljudske univerze: Planet generacij, Vzorčno mesto	2017
nova praksa	počitniško varstvo za otroke	2018
nova storitev	brezplačni prevozi za starejše in gibalno ovirane Kamerat	2018
nova storitev/proizvod	spletni portal za pobude meščanov Sooblikujmo Velenje	2018
nova praksa	brezplačni prostori za društva	neznano

5 Predlogi rešitev za lokalne probleme

Pretvorba ključnih slabosti na področju družbene trajnosti v razvojne probleme in njihovo razvrščanje po pomembnosti sta prinesli zanimive rezultate. Trije najpomembnejši lokalni problemi po mnenju udeležencev so 1) **ranljivo, na dveh podjetjih temelječe gospodarstvo**, 2) **nejasna prihodnost po zaprtju premogovnika** ter 3) **izseljevanje izobraženih mladih**, vsi iz sklopa prilagodljivosti in prožnosti. V javnosti pogosto omenjane težave z albansko skupnostjo so se znašle povsem na dnu seznama. Za tri omenjene najbolj pereče družbene probleme smo na tretji delavnici z lokalnimi predstavniki iskali praktične rešitve po vnaprej pripravljeni metodologiji (slika 6).

Rešitev prvega problema smo iskali na področju diverzifikacije gospodarstva. Udeleženci delavnice so namesto razvoja turizma, ki se marsikomu zdi nerealen, predlagali postavitev **ribogojnice** na območju jezer v obliki javno-zasebnega partnerstva, ki bi ga omogočil tudi zakon o zapiranju premogovnika. Ribogojnica bi zaposlovala do 80 ljudi, tako za gojenje rib kot za urejanje prostora, in omogočila tudi zaposlitev slabše kvalificiranim delavcem. Učinkovita raba naravnih virov, ki zaenkrat še niso dočela izkoriščeni, bi pomenila nekakšno nadomestilo za izgubljena kmetijska zemljišča in spodbudila razvoj drugih gospodarskih panog.

Pri drugem problemu smo se osredotočili na možne socialne probleme, ki bi se pojavili po zaprtju premogovnika (revščina, socialna izključenost, kriminal, zmanjšanje družbene kohezivnosti). Mesto ima sicer dobro razvite socialne mehanizme in programe, vendar v primeru hujše krize ne bi zadoščali. Udeleženci so zato kot rešitev predlagali **krepitev in profesionalizacijo nevladnega sektorja**. Ta je v mestu sicer prisoten, a finančno in kadrovsko podhranjen. Okrepljen bi bil sposoben razviti inovativne socialne programe in s tem nuditi zaposlitev mladim diplomantom družboslovnih smeri, hkrati pa skrbeti za socialno vključenost brezposelnih prek prostovoljstva, priložnostnega dela in izobraževanja.

Tretji problem, izseljevanje izobraženih mladih, zlasti diplomantov družboslovnih smeri, je med drugim posledica pomanjkanja ustreznih delovnih mest in preskromnega sodelovanja med izobraževalnimi ustanovami in podjetji. Rešitev, ki bi omilila problem, so udeleženci videli v razvoju **mentorske sheme**, v kateri bi starejši, izkušeni delavci na mlajše prenašali znanje, jih usmerjali in usposabljali. Za to bi dobili tudi finančno spodbudo, hkrati pa bi se upokojili takoj, ko za to izpolnjujejo pogoje, in s tem svoje mesto prepustili mlajšim. Ti bi lahko uresničili svoj ustvarjalni potencial in ostali v domačem kraju.

6 Sklepne misli

Velenje je mesto z visoko stopnjo družbene trajnosti, v javnosti znan tudi kot socialistični čudež. Vendar je pred njim negotova prihodnost, izzivi so pred vrati in jih je treba čim prej pričeti reševati.

Slika 6: Ideje za reševanje glavnih razvojnih problemov v mestu, razvite v participativnem procesu.

Ena od možnosti, kako to storiti, so tudi družbene inovacije, na globalni ravni vedno bolj priznana pot odpravljanja najbolj perečih družbenih problemov današnjega časa. Kot je pokazala pričujoča analiza, je Velenje v svoji razmeroma kratki zgodovini mesta velikokrat dokazalo, da se zna zelo dobro spopadati s krizami in šoki, zlasti po zaslugi svoje industrijske kulture, ki se kaže v solidarnosti, družbeni kohezivnosti ter sposobnosti dogovarjanja in sodelovanja med vsemi vpletenimi akterji. Mesto ima tudi zelo razvito sposobnost in bogato tradicijo družbenega inoviranja; čeprav razvite prakse, storitve in organizacijske oblike doslej niso bile prepoznane kot družbene inovacije, pa tej oznaki vsaj delno ustrezajo, saj uspešno rešujejo oziroma so reševale izzive, s katerimi se mesto sooča, v njihovo delovanje pa so vključeni številni akterji. Še več – v kriznih časih, na primer v okoljski krizi, so celo izboljšale zmogljivosti delovanja lokalne skupnosti, ki je takrat pokazala visoko stopnjo kulturne inovativnosti, saj razpoložljiva orodja niso več zadoščala za reševanje nakopičenih težav (Swidler 1986). Ključ uspeha teh inovacij, ki segajo vse do časov izgradnje mladega mesta, so odlično sodelovanje, zmožnost dogovora in poenotenja interesov vseh vpletenih akterjev, podpora in posluš odločevalcev ter odločnost, zagnanost in ambicioznost pobudnikov. Na ta način je možno trenutne slabosti mesta spreminjati v prihodnje prednosti.

Velenje ima zaradi vsega naštetega zelo dobro izhodišče, da inovacije razvija tudi v nadaljnje in s tem odgovori na prihodnje izzive. Menimo, da imajo družbene inovacije, ki smo jih zasnovali v projektu, velik potencial; predlagane so bile s strani lokalnih strokovnjakov, ki zelo dobro poznajo mesto, izhajajo iz obstoječih prednosti in tradicije ter nenazadnje ponujajo rešitve za najbolj pereče lokalne probleme. Ideja o vzpostavitvi ribogojnice, na primer, temelji na obstoječih neizkoriščenih naravnih virih, hkrati pa je skladna s težnjami po diverzifikaciji gospodarstva. Ideji o krepitvi nevladnega sektorja in mentorški shemi pa temeljita na obstoječem družbenem kapitalu, ki odseva v podpori socialni vključenosti, tradiciji prostovoljstva in medgeneracijskega dialoga ter solidarnosti. Mentorska shema je dodatno zanimiva z vidika uporabe in ohranitve skritega znanja, enega najpomembnejših elementov industrijske kulture (Harfst in sodelavci 2018) ter generatorja novih idej, rešitev in znanj (Seidler-de Alwis in Hartmann 2008). Omenjene družbene inovacije so potencialno prenosljive tudi v druga mala industrijska mesta. Vendar so zaenkrat še na ravni idejne zasnove, zato je treba preučiti možnost izvedbe in jih nadalje razvijati.

7 Zahvala

Prispevek temelji na raziskovalnem programu Geografija Slovenije (P6-0101), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije, ter mednarodnem projektu BRIGHT FUTURE, ki ga sofinancirata Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (H6-8284) in Obzorje 2020 v okviru programa JPI Urban Europe.

8 Viri in literatura

- Amon, D. 2019: Obnova letnega kina ob Škalskem jezeru (osebni vir).
- Babič, K., Dabič Perica, S. 2018: Aplikativna analiza stanja na področju socialne ekonomije v Republiki Sloveniji. Medmrežje: http://socialnaekonomija.si/wp-content/uploads/Analiza_stanja_na_podroccju_socialne_ekonomije_v_Sloveniji.pdf (25. 10. 2019).
- Bole, D., Kozina, J., Tiran, J. 2017: National analysis of Slovenian small and medium-sized industrial towns. BRIGHT FUTURE project report, ZRC SAZU. Ljubljana. Medmrežje: https://giam.zrc-sazu.si/sites/default/files/wp2_analiza_si_v3.pdf (23. 10. 2019).
- Bole, D., Kozina, J., Tiran, J. 2019: Impact of industry on socioeconomic performance of small and medium-sized towns. Moravian Geographical Reports (v recenziji).
- Brandsen T., Cattacin, S., Evers, A., Zimmer, A. (eds.) 2016: Social Innovations in the Urban Context. SpringerLink, e-book. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-21551-8>

- Bulajič, M. 2012: Socialne inovacije v Sloveniji. Magistrsko delo, Univerza v Ljubljani. Ljubljana. Medmrežje: http://dk.fdv.uni-lj.si/magistrska/pdfs/mag_bulajic-marusa.pdf (23. 10. 2019).
- Empowering people, driving change: Social innovation in Europe. Luxembourg. Medmrežje: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/13402/attachments/1/translations/en/renditions/native> (24. 10. 2019).
- Fontan J. M., Klein J. L., Tremblay D. G. 2008: Social Innovation at the Territorial Level: from Path Dependency to Path Building. The Challenge of Social Innovation in Urban Revitalization. Techne Press, e-book.
- Hamdouch, A., Demaziere, C., Banovac, K. 2017: The socio-economic profiles of small and medium-sized towns: Insights from European case studies. Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie 108-4. DOI: <https://doi.org/10.1111/tesg.12254>
- Harfst, J., Wust, A., Nadler, R. 2018: Conceptualizing industrial culture. GeoScape 12.1. DOI: <https://doi.org/10.2478/geosc-2018-0001>
- Hudales, J. 2015: Življenje v novem mestu: Velenje in njegove urbane identitete 1945–1960. Ljubljana.
- Klein J. L., Fontan, J. M., Tremblay, D. G. 2008: Local Development as Social Innovation: the Case of Montreal. The Challenge of Social Innovation in Urban Revitalization. Techne Press, e-book.
- Kozina, J., Bole, D., Gašperič, P., Kumer, P., Pipan, P. 2018: Locals' narratives: case study town of Velenje, Slovenia. BRIGTH FUTURE project report, ZRC SAZU. Medmrežje: https://giam.zrc-sazu.si/sites/default/files/t3.3_report_venlje_final_en.pdf (19. 10. 2019).
- Kozina, J., Šmid Hribar, M., Poljak Istenič, S., Tiran, J., Halilović N. 2019: Družbeni učinki urbanega kmetijstva. Ljubljana.
- Lampič, B. 2007: Slovenska in moravska mala mesta na poti k sonaravnosti. Sustainable development of small towns. Ljubljana, Brno.
- Lukaček, M. 2019: Samoprispevki v Velenju (neobjavljeno gradivo).
- Martinez Fernandez, C., Audirac, I., Fol, S., Cunningham-Sabot, E. 2012: Shrinking cities: Urban challenges of globalization. International Journal of Urban and Regional Research 36-2. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2011.01092.x>
- Meili, R., Mayer, H. 2017: Small and medium-sized towns in Switzerland: Economic heterogeneity, socio-economic performance and linkages. Erdkunde 71-4. DOI: <https://doi.org/10.3112/erdkunde.2017.04.04>
- Novak, M. 2018: Social innovation in Slovenia: where do we stand? Medmrežje: <http://www.socialinnovationacademy.eu/social-innovation-slovenia-stand/> (25. 10. 2019).
- Pipan, T. 2018: Neo-industrialization models and industrial culture of small towns. GeoScape 12-1. DOI: <https://doi.org/10.2478/geosc-2018-0002>
- Seidler-de Alwis, R., Hartmann, E. 2008: The use of tacit knowledge within innovative companies: knowledge management in innovative enterprises. Journal of Knowledge Management 12-1. DOI: <https://doi.org/10.1108/13673270810852449>
- Swidler, A. 1986: Culture in Action: Symbols and Strategies. American Sociological Review 51-2. DOI: <https://doi.org/10.2307/2095521>
- Špeh, N., Plut, D. 2001: Sustainable landscape management in Slovenia: Environmental improvements for the Velenje coal mining community 1991–2000. GeoJournal 54. DOI: 10.1023/A:1021749229959
- Tiran, J., Bole, D., Gašperič, P., Kozina, J., Kumer, P., Pipan, P. 2019: Vrednotenje družbene trajnosti malega industrijskega mesta: primer Velenja. Geografski vestnik 91-2. DOI: 10.3986/GV91204
- Tiran, J., Bole, D., Gašperič, P., Kozina, J., Kumer, P., Pipan, P., Repolusk, P. 2018: Assessing social sustainability: case study town of Velenje, Slovenia. BRIGTH FUTURE project report, ZRC SAZU. Medmrežje: https://giam.zrc-sazu.si/sites/default/files/t4.1_zrc_sazu_final_report_v2.pdf (24. 10. 2019).
- Van Dyck B., Van den Broeck P. 2013: Social innovation: a territorial process. The International Handbook on Social Innovation. Cheltenham.
- Woodcraft, S. 2012: Social sustainability and new communities: Moving from concept to practice in the UK. Procedia-Social and Behavioral Sciences 68. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.12.204>

- Woodcraft, S., Bacon, N., Caistor-Arendar, L., Hackett, T. 2011: Design for social sustainability. A framework for creating thriving new communities. Medmrežje: http://www.social-life.co/media/files/DESIGN_FOR_SOCIAL_SUSTAINABILITY_3.pdf (23. 10. 2019).
- Ževart, M., Šterbenk, E. 2017: Zeleno Velenje. 30 let po ekološki revoluciji. Mestna občina Velenje. Medmrežje: <http://arhiva.velenje.si/0-www-4/Datoteke/Bro%C5%A1ure,%20dokumenti/MOV%20-%20ekorevolucija%20www.pdf>
- Žgank, N. 1999: Spomini »rdečega kralja«. Ljubljana.

EKOLOŠKO PROTESTNO GIBANJE VELENJSKE KOTLINE

Peter Rezman

peter.rezman@gmail.com

DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_12

UDK: 502.14:323.233(497.4Velenje)

IZVLEČEK

Ekološko protestno gibanje Velenjske kotline

V drugi polovici osemdesetih so na velenjskem hitro pognale ekološke protestne aktivnosti, ki so pritegnile veliko ljudi. Svoj vrh so dosegle novembra 1987 z velikim protestnim shodom v tedanjem Titovem Velenju. V prvem delu članka je kratek pogled v ekološke težave znotraj pridobivalnega prostora premoga v Velenjske kotlini pred letom 1985, potem je izostren pogled na razširitev izven tega prostora, ki je botrovalo protestom. Drugi del osvetli notranjo strukturo ekološkega protestnega gibanja in na primeru organiziranja konkretnega protesta novembra 1987 prikaže notranjo dinamiko ekološkega protestnega gibanja. V tretjem delu opozorimo na samouničevalno naravo ekoloških protestnih gibanj, saj njihova uspešnost hkrati pomeni dušenje motivacije zanje. To se je na velenjskem primeru pokazalo v cepitvi njegovega jedra takoj po ustanovitvi Šaleškega ekološkega društva.

KLJUČNE BESEDE

ekološko društvo, gibanje, odškodnina, protest, rudarstvo, energetika

ABSTRACT

Ecological protest movement of the Velenje Basin

In the second half of the 1980s, ecological protest activities quickly attracted people in Velenje. They reached their peak in November 1987 with a large protest rally in the then Titovo Velenje. The first part of the article gives a brief look at the ecological problems within the coal extraction area in the Velenje Basin before 1985, with a sharp look at the spread of ecological problems in the area, which escalated to open protests by the population. The second section sheds light on the internal structure of the organic protest movement and, in the case of organizing a concrete protest in November 1987, shows the internal dynamics of the organic protest movement. In the third part, we draw attention to the self-destructive nature of ecological protest movements, since their success at the same time impairs the motivation for them. This was evident in the Velenje case immediately after the establishment of the »Šalek Ecological Society«, in the form of splitting of its nucleus.

KEY WORDS

ecological protest movement, ecological society, compensation, mining, energy

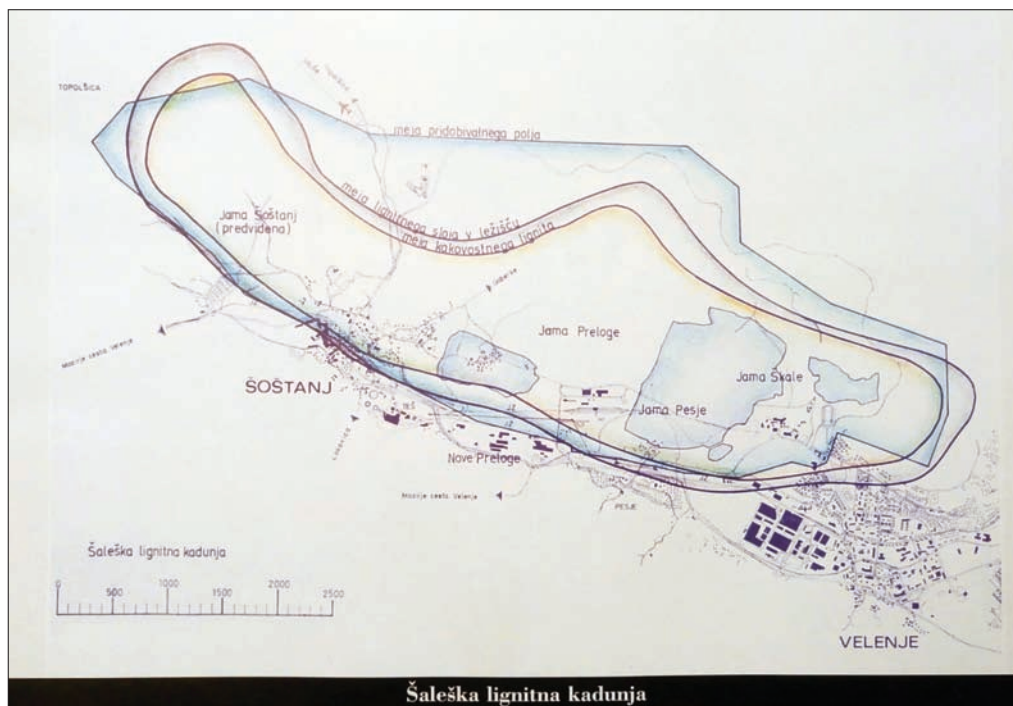
1 Uvod

Ekološkega gibanja v Velenjski kotlini ne bi bilo brez pridobivanja lignita, ekoloških protestov pa ne brez okoljskih degradacij (zemlje, zraka, vode), ki so posledica kurjenja lignita za proizvodnjo električne energije od leta 1930 v velenjski elektrarni. Kasneje pa v bistveno večjem obsegu po letu 1956, ko je pričela obratovati Termo elektrarna Šoštanj (TEŠ). Ekološko gibanje Velenjske kotline še čaka na celostno, večdisciplinarno raziskovanje. Za ta namen ga lahko delimo na pet obdobj. Prvo od začetka 20. stoletja do zagona blokov TEŠ 1, 2 in 3, drugo do zagonov blokov TEŠ 4 in 5, tretje od leta 1977 do 1985 (obdobje največjega onesnaževanja iz energetskih objektov), četrto od 1985 do 1991 (obdobje ekoloških protestov) ter po letu 1991 (obdobje ekološke sanacije Velenjske kotline). Vsako zase predstavljajo mejnik v razvoju, obenem se med seboj dopolnjujejo in gradijo celostno podobo kompleksne mreže povezav in nasprotij med dobrimi in slabimi posledicami proizvodnje električne energije iz zalog velenjske lignitne kadunje.

Ta zapis je treba jemati, kot pričevanje enega od aktivnih soudeležencev nekaterih protestnih akcij in drugih okoljevarstvenih aktivnosti med letoma 1985 in 1995.

2 Sprožilci ekološkega gibanja v Velenjski kotlini

Od leta 1955 ko je Rudnik lignita Velenje (v nadaljevanju RLV) prvič zabeležil letni izkop premoga čez milijon ton, do leta 1985 ko so nakopali rekordnih 5.106.400 ton premoga, je letna količina te mineralne surovine vsa leta, razen med 1966 in 1968, strmo naraščala (Seher 1995). Zato so se v tem obdobju površine nad izkopanim premogom hitro pogrezale.

Slika 1: Shematski prikaz ležišča lignitnega sloja pod površjem in meja pridobivalnega prostora premoga na površini.

Kljub veliki škodi na zemljiščih in objektih do polovice osemdesetih let prejšnjega stoletja ni mogoče govoriti o nikakršnemu nasprotovanju rudniku s strani prebivalcev zaradi te škode. Tudi v neposredno prizadetih naseljih ne (v celoti so bila porušena naselja Družmirje, Preloge, delno Gaberke, Metleče, Pesje, Škale, Šoštanj in manjši del Velenja). Na RLV so ocenjevali, da se je porušilo 325 stanovanjskih hiš z vsemi spremljajočimi objekti, vrsta drugih objektov (šole, cerkvi, družbeni domovi, pokopališča in drugo) in da se je moralo preseliti okoli 1400 oseb (Seher 1998).

Obdobje od vojne do približno leta 1960, ko so bile porušene in razseljene predvsem Škale, je bilo v veliki meri zaznamovano s strahom pred avtoriteto oblasti. Hiše so se ljudem rušile dobesedno pod nogami. Mnogi so v njih vztrajali dokler je bilo varno. Ta leta tudi rudniški kronist označi kot mučno tako do odnosa do živih, kot celo do mrtvih, saj so bili rušenci se grobovi prepuščeni sami sebi, ostanke skeletov so služili tudi otroškim igram. »*Odnos do pokojnih je bil na zelo nizki pietetni ravni.*« (Seher 1998, 257). Odnos do živih pa se zrcali predvsem iz spominov direktorja rudnika. Zapisal je, da »... večina kmetov je po določenem času razumela potrebe in zahteve tistega časa in pristala na prostovoljno prodajo ali zamenjavo svoje zemlje. Tam, kjer to ni šlo, so lahko gospodarske organizacije za svoje potrebe pridobile zemljišče z razlastitvijo.« (Žgank 1999, 104). Zasebna zemljišča, kjer se je zasnovalo »novo Velenje«, so nekateri lastniki zemljišča res prodali prostovoljno, a tisti ki niso, so bili v prodajo prisiljeni tudi grožnjami. Vztrajanje na svojih zemljiščih se je kmetom lomilo tudi s »skrivnostnimi« požari gospodarskih poslopj.

2.1 Sistem rudarskih škod

Takrat je v okviru RLV že deloval sistem »rudarskih škod«. Ta je počasi pripravljaj prebivalce pridobivalnega prostora rudnika na odkup pogrezojoče se zemlje in posestev. Eno po eno je selil družine iz ogroženih delov na nadomestne lokacije. Da so se na rudniku pri tem v celoti zavedali širših razsežnosti, ne zgolj opustošenja kmetijskih zemljišč in razdejanja naselij, priča izjava predsednika rudniške komisije za rudarske škode, da je do največjih travm prihajalo vedno, »... ko so se sekale vezi med dolgoletno tradicijo premoga na eni strani in na drugi strani s kmetovalci, ki so dolga leta živeli na kosu zemlje nad premogovnikom. S tem, ko smo tam kopali, smo jim jemali kruh, preživetje in dediščino.« (Svetina 2004, 111).

Takrat je že bila določena in v plansko-prostorskih dokumentih republike Slovenije dokončno začrtana abstraktna meja pridobivalnega prostora premoga. Znotraj te je zavladal normativni red rabe prostora, ki jo določajo izključno z rudarsko zakonodajo. Pomenljivo je, da je severna meja pridobivalnega prostora v Velenjski kotlini bistveno širša od meje lignitnega sloja v ležišču (Seher 1995). Znotraj te meje je bila služba rudarskih škod RLV dejstvo, ki se ga ni moglo obiti pri nobenem, še tako majhnem posegu v prostor.

V času največjega izseljevanja ljudi s pridobivalnega prostora na nadomestne lokacije, so jim mnogi prebivalci izven tega območja celo zavidali, saj se je po letu 1970 na RLV uveljavila praksa rednega izplačevanja odškodnin znotraj pridobivalnega prostora premoga ali zagotavljanja tako imenovanih nadomestnih zemljišč. Zato je del tolerance do rudnika med prebivalci mogoče pripisati dejstvu, da so ti pričakovali, da jim bo rudnik uredil vse, kot se bodo dogovorili ali kot je izjavil predsednik komisije, da »... so komisija rudarskih škod, krajevne skupnosti, zakonodaja in možnosti nadomestitve izgubljenega nudile tem ljudem pravičnejšo odškodnino.« (Svetina 2004, 111).

Večina prebivalcev osrednjega dela Velenjske kotline znotraj pridobivalnega prostora, kjer bi bilo zaradi posledic rudarjenja mogoče pričakovati odpor do rudnika, pa je živela v mestu Velenje. Mesto samo, kljub temu, da teče rob pridobivalnega prostora skozenj, dejansko ni bilo nikoli ogroženo. Pod njim ni omembe vrednih zalog premoga. Poleg tega je bila velika večina ljudi v Velenje priseljena, zato do okolja v Velenjski kotlini na splošno niso gojili nostalgčnih čustev. Tisti, ki niso živeli v mestu, a vseeno v naseljih znotraj pridobivalnega prostora rudnika, so težili k dobri odnosom z RLV zaradi možnosti pridobivanja odškodnin ali nadomestnih lokacij, hiš in stanovanj. Čeprav so bile posledice na tem

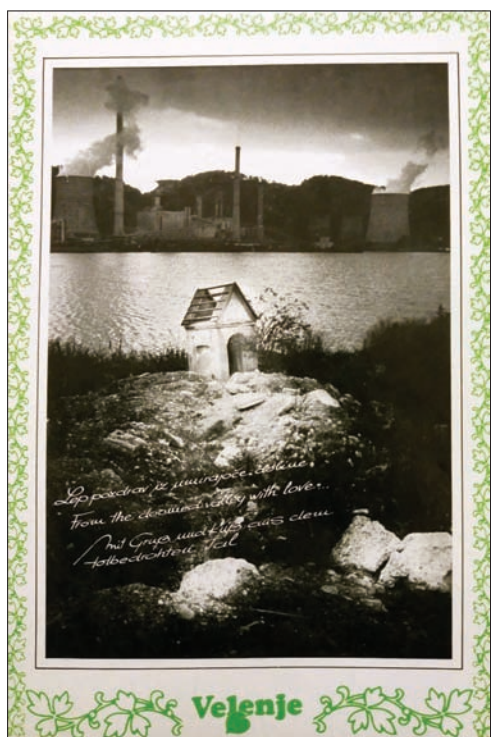
območju več kot vidne, so se prebivalci na sobivanje z rudnikom dobro privadili. Ogroženi ljudje zaradi pogrezanja zemlje so na RLV gledali protislovno, saj bi naj rudnik rešil njihove težave zaradi pogrezanja, ne da gre za gospodarsko organizacijo, ki jim te težave povzroča.

2.2 Človekovemu očesu zaznana okoljska degradacija

»V obdobju po letu 1985 je bila degradacija okolja v Velenjski kotlini vedno bolj vidna. Poleg človekovemu očesu zaznavnim ekološkim problemom Velenjske kotline, ki so bili povzročeni zaradi izkopavanja premoga in proizvodnje električne energije, torej ugrezanju zemljišč, onesnaževanju tekočih voda, mrtvemu jezeru v udorini in demografski ekspanziji, se je pridružilo še vidno propadanje gozdov.« (Kolar 1989, 126).

Pozimi 1984/85 se je zgodil hud ožig smrekovih sestavov predvsem na zahodnih obronkih Šaleške doline (Ravne, Šentvid, Sleme, Zavodnje, Bele Vode, Skorno, Florjan, Smrekovec), ki se je pozimi 1986/87 ponovil. To je bilo prvič po zagonu TEŠ blokov 4 (1972) in 5 (1977), da so se vidne posledice proizvodnje električne energije razširile iz pridobivalnega prostora RLV. Ožigi smrek so segli na območja, kjer jim gozd stoletja nudi preživetje. Obseg ožigov, velikost škode in strah, da se bodo smrekovi sestavi posušili, je močno vznemirilo javnost (Kolar 1989). Poleg vidnega propadanja smrekovih gozdov je bil pomemben sprožilec protestnega gibanja tudi nesreča v Černobilu leta 1986 ter takratno neustrezno obveščanje javnosti o dogodku. Posledično se je zaupanje javnosti do oblasti začelo krhati.

Čez noč se prebudila ekološka zavest in se prelevila v spontano, a stihijsko protestno gibanje. Socialistična zveza delovnega ljudstva (SZDL), kot inštitucija, je sicer skušala gibanje usmeriti pod svoje okrilje, a ji ni dobro uspelo zaradi prebujenih družbenih gibanj v tem obdobju. V rudarskem spalnem Velenju pa je protestno gibanje poganjalo več kulturnih skupin, ki so sledile nemirnemu dogajanju v Zavodnjah. Ekološka vprašanja, tudi za nazaj in zaradi njihovih posledic, so začeli odpirati v formi kul-

Slika: 2: Razglednica iz serije Pozdrav iz umirajoče doline (produkcija Fotoklub Zrno Titovo Velenje 1986).

turno umetniških akcij. Tako so se v središču njihovega zanimanja znašle razdejene in opustošene vasi, kmetijska zemljišča, nenadzorovano odlaganja elektrarniškega pepela, poplavljene udorine, divje odlaganje nevarnih odpadkov iz Tovarne gospodinjske opreme Gorenje, Tovarne usnja Šoštanj in Veplasa v pogrezajočem se velikem gozdu v Ležnu. Z izrazito ekološko obarvanimi programi so izstopali Kino 16, njihovo kulturno-alternativno središče S/tiskarna v kletnih prostorih kulturnega doma v Velenju in foto klub Zrno, ki je v tem času izdal serijo izjemno odmevnih razglednic, posnetih na udorinah pridobivalnega prostora rudnika z naslovom: Pozdrav iz umirajoče doline.

Na videz enovito ekološko gibanje je bilo preplet treh tokov. V prvem, protestnem, so se gibale »brezupne državljanske iniciative« (Grmovšek 1989, 12), drugi, legalen v SZDL-jevski mreži, tretji je bil obrambni tok, ki ga je napajala energetika. Ta je sprva bolj kot z jezikom stroke nastopal z vodstvenimi avtoritetami RLV in TEŠ. Seveda sta si bila prvi in tretji v nasprotju, med tem ko je bil drugi vmesni blažilec in/ali povezovalac, občasno celo mediator. Vsi trije so se navzven zavzemali »za varstvo okolja« in borili »proti onesnaževanju«.

3 Vrhunec spontanega ekološkega protestnega gibanja v Velenjski kotlini

V razgibano dogajanje je pozimi 1986/87 pricurljala novica, da na skrajnem severnem delu takratne občine Velenje, zdaj občine Šoštanj, potekajo terenska raziskovanja (vrtanja) za potrebe odlagališča nizko in srednje radioaktivnih odpadkov (v nadaljevanju NSRAO) iz Nuklearne elektrarne Krško (v nadaljevanju NEK). Delavci na vrtinah so sami povedali domačinom kaj počnejo. Iz gostilne Pri Rihterju v Spodnjem Razborju je prišla informacija v Velenje. Na lokacijo je šlo več skupin. Med drugimi so opuščeno delovišče fotografsko dokumentirali člani fotokluba Zrno. Spontano se je povečal odpor tudi zaradi

Slika 3: Ozaveščanje širše javnosti o načrtovani gradnji odlagališča radioaktivnih odpadkov v Velenjski kotlini pred naseljem Zavodnje (Arhiv Kino 16).

načrtovanih energetskih investicij in sicer nameravane širitve TEŠ z blokom 6 in rudnika z jamo Šoštanj. SZDL se je zavzemala za umestitev tega gibanja v javno razpravo pod skupnim imenom Ekologija – energija – varčevanje (v nadaljevanju EEV). Šlo je za samoupravni model vodenih konferenc po krajevnih skupnostih, kjer bi se naj napetosti nadzirano sprostile. Toda spontani val strahu in gneva zaradi realne nemoči ljudi kljub deklariranemu samoupravljanju, je v hribovskih vaseh Šentvid in Zavodnje botroval večkratnemu zamiku konference EEV iz februarja na junij leta 1987. Na predvečer tega dogodka so prvič postavili ob cesti ob vhodu v vas protestne transparente in špalir iz posušenih smrek (Svetina 2004). Tako so Zavodnje postale zibelka in simbol ekološkega protestnega gibanja Velenjske kotline.

Dogodki in pojasnila s strani takratne oblasti za to, da bi se vznemirjanje poleglo, so dosegale nasprotni učinek. Predsednik Skupščine občine Velenje, mag. Drago Šulek je v tedniku Naš čas 30. julija 1987 napisal obširni članek o možnem odlagališču jedrskih odpadkov na območju Velenja. A z njim so zgolj razpršil še zadnje dvome o lokaciji odlagališča NSRAO. Še več, razkrilo se je, da je imela občina Velenje informacijo že leto prej. S tem se je nezaupanje samo večalo in dajalo krila radikalnejšim oblikam protesta, o kakršnih je potarnalo vodstva rudnika Mežica v istem članku: »V letu 1987 na tem območju nismo vršili nikakršnih raziskav zaradi pomanjkanja finančnih sredstev. Naši delavci so v tem letu edino pospravili ostanke nasilno podrlih barak, ki so jih neznani storilci narezali in prevrnili na cesto.«

Če odmislimo posebno družbeno-politično klimo v drugi polovici osemdesetih let, je bilo glavno gonilo protestnega gibanja iskrena skrb za gozdove. Ne toliko kot naravno danost in bivanjsko kvaliteto samo po sebi, ampak predvsem kot vir zaslužka in preživetja. Tega problema ni bilo mogoče reševati, kot je RLV po letu 1960 reševal probleme opustošenih zemljišč in bivališč z nadomestnimi zemljišči, hišami ali z odškodninami. V takem vzdušju je vzniknila ideja, da bi bilo treba povzročiteljem propada gozdov, simbolično vrniti milo za drago. Ideja je bila, da bi se s traktorskimi cisternami za razvoz gnojevke odpeljali v dolino in ponečedili objekte TEŠ in občine. Ta, sprva bolj kot ne šaljiva namera, se je hitro preoblikovala v milejšo varianto, da bi suhe smreke, ki so jih skupaj s protestnimi panoji postavili v špalir ob cesti, odpeljali pred TEŠ in na Titov trg v Titovo Velenje. Od tega, do ideje za organiziranje velikega protestnega zborovanja pred TEŠ in pred občino, ni bilo treba dolgo čakati. Čeprav se je večina tega snovanja porodila v gostilniških pogovorih, predvsem v Napotnikovem hramu in Pri Vidi, v dveh zavodnjskih gostilnah, ki sta si stali vsaka na svoji strani ceste v središču vasi, so se ti v par mesecih preli v resen načrt za traktorsko zasedbo Titovega Velenja in za protestno zborovanje na Titovem trgu.

3.1 Veliki ekološki protest 8. novembra 1987 na Titovem trgu

Ekološki protest 1987 je temeljil na spontani reakciji prebivalcev, v prvi vrsti tistih z obrobja, ki niso bili neposredno odvisni ali povezani s sistemom proizvodnje električne energije v Velenjski kotlini, bili pa so prizadeti in prestrašeni zaradi visokih koncentracij žvepla v ozračju po zagonu blokov TEŠ 4 in 5. Na čelo te zamisli sta se v drugi polovici leta 1987 formalno postavili vodstvi krajevne skupnosti in krajevne organizacije SZDL, dejansko pa se je ob tej ideji prepletla ad hoc organizacijska struktura protestnega shoda, predvsem posameznikov iz Zavodnj in Šentvida, pa tudi iz Velenja, ki je pripravila vse potrebno za izvedbo protesta. O tem je pričala notranja dinamika priprave ekološkega protesta v nedeljo 8. novembra 1987.

Kakšen teden prej bi naj krajevna organizacija SZDL prejela dovoljenje za Veliki ekološki shod v Velenju, vendar se to ni zgodilo. Pristojni organ za notranje zadeve, ki naj bi »prireditev« odobril z upravnim aktom, tega ni storil, centrala SZDL v Velenju pa je ves teden pritiskala na krajevno organizacijo v Zavodnjah, naj shod prepreči, ne pa da ga formalno celo vodi. A prepovedati se shoda ni upal nihče, čeprav so se vrstila nenehna opozorila kot na primer poskus prepovedi plakata, ki ga je oblikoval in v službi ilegalno natisnil domačin iz Šentvida nad Zavodnjem, Ivan Žlebnik.

Plakat je poleg broške postal zaščitni znak protesta. Občinska oblast se je sprijaznila, da shoda ne more preprečiti šele na pogajanjih z organizatorji v petek 6. novembra. Pogajanja so tekla na precej nenavaden način, saj organizatorji niso hoteli na sestanek v Velenje. Skupina organizatorjev, v kateri so bili

Bogomir Celecer, radiolog iz bolnišnice v Slovenj Gradcu in domačini Anton De Costa, Matko Potočnik, Tone Potočnik, Peter Rezman, Marija Šavor, Franc Veternik, Edo Žlebnik, Ivan Žlebnik in še dve osebi (imena žal nista zabeleženi), se je v petek 6. 11. pozno popoldne zbrala v gostilni Kolavter v Topolšici. Istočasno je v Velenju na sedežu SZDL zasedala ad hoc skupina občinskih funkcionarjev (Občinske skupščine, SZDL, ZK, ZSMS), kjer sta bil tudi zastopnika protestnikov Vane Gošnik in Franc Brglez, ki sta bila v telefonski zvezi z organizatorji v Topolšici. Za tako obliko pogajanja med organizatorji protesta in občinskimi funkcionarji so določili protestniki v strahu, da ne bi bili za dan ali dva zadržani

Slika 4: Organizatorjem je z vztrajanjem uspelo objaviti Žlebnikov plakat celo v glasilu SZDL.

Slika 5: Priljubljeno priponko sta oblikovala in izdelala Pec Rihtarič in Ac Sagmeister (studio ACPC), ki je sicer skrbel za grafično podobo Kina 16 in S/tiskarne.

v Velenju in bi bil tako zaradi njihove odsotnosti protestni shod v nedeljo onemogočen. Šele na tem zadnjem sestanku pred načrtovanjem dogodka, so organizatorji izvedeli, da protestni shod ne bo prepovedan in blokiran s strani Ljudske milice, pogoji skupine občinskih funkcionarjev pa so bili, da organizatorji izvedejo protest na lastno odgovornost, da ne bo nobenih mazaški akcij (z gnojevko), ne v Velenju, ne pred TEŠ-em in da bodo koordinacijo traktorskih kolon iz glavnih smeri (Zavodnj, Škal, Pesjega, Vinske Gore), usmerjali člani radiokluba. Tako je v nedeljo na dan protesta tudi bilo in organizatorji so v celoti spoštovali ta dogovor, razen da so po končanem shodu, nazaj grede proti Zavodnjem spotoma vso plakatno ikonografijo »za spomin« razstavili na zelenici pred vhodom v šoštanjsko elektrarno.

Zanimivo je, da se trideset let po tem protestnem dogodku v Titovem Velenju, lokalni politiki še vedno zavedajo moralnega kapitala protesta in celotnega ekološkega gibanja (Šterbenk in Ževart 2017). Po mnenju nekaterih organizatorjev shoda gre žal največkrat za spreobračanje dejstev, ko se skušajo takratne politične strukture, proti katerim je bil tudi uperjen protest, danes predstavljati, kot pobudniki in organizatorji ekološkega protesta.

Obdobje neposredno po protestu je bilo zaznamovano s pospešenimi aktivnostmi vseh treh omejenih tokov ekološkega gibanja. Naselje Zavodnje so ostajale v središču dogajanja, saj je skupina ljudi, ki se je najbolj izpostavila v času protesta tudi pomagala Krajevni skupnosti in krajevnemu odboru SZDL, ki sta bila formalna nosilca pri pripravi in uspešni izvedbi prvega ekološkega referenduma v Sloveniji. Krajanje so z več kot 80 % glasov podprli zahtevo po ekološki sanaciji Termoelektrarne Šoštanj (Šterbenk in Ževart 2017).

Energetska podjetja, ki so imela pečat onesnaževalcev doline, niso mirovala. Rudarski elektro kombinat je leta 1987 formiral ekološko raziskovalno skupino šestih mladih raziskovalcev, ki je leta 1992 dobila status ekološkega raziskovalnega zavoda z ustanoviteljstvom RLV, TEŠ in Elektro strojna oprema (ESO) Velenje. Gozdarski inženir Ivan Kolar, zaposlen v šoštanjski enoti Gozdnega gospodarstva Nazarje je pridobil naziv magister z nalogo Umiranje smreke v gozdovih Šaleške doline (Kolar 1989). Naloga je bila temeljni dokument za odškodnine zaradi škode v gozdovih, ki so jih po vloženi tožbi in doseženi poravnavi v devetdesetih letih prejšnjega stoletja začeli izplačevati v TEŠ. V začetku leta 1988 je bil ustanovljen iniciativni odbor za ustanovitev društva za varstvo okolja v sestavi Vane Gošnik, Tone Potočnik, Peter Rezman, Marija Šavor in Ivan Žlebnik. 5. junija istega leta je bilo v Zavodnjah ustanovljeno Šaleško ekološko društvo.

Vse štiri našete stvari vsaka zase in v medsebojnih povezavah so koristile izboljšanju splošnega stanja na področju ekologije v Velenjski kotlini. V isti sapi je treba reči, da je to izboljšanje v bistvu načelo spontane ekološkega protestnega gibanja. Referendum krajanov je bolj kot grozil z zaprtjem, pomagal elektrarni in ji koristil tako pri snovanju sanacije, kot načrtovanju njenega financiranja, saj so se pri investicijskih načrtih na ravni države, naslanjali tudi na politične pritiske ekološko ozaveščene javnosti. Zaposlitvi ekoloških strokovnjakov v energetiki, kjer so do tega obdobja na področju ekologije improvizirali z veliko manj strokovno podporo, je botrovala tudi potreba po strokovno podprtem nasprotovanju laične ekološko ozaveščene javnosti.

Prelomno in usodno za spontano ekološko protestno gibanje so bile odškodnine, ki jih je TEŠ začela izplačevati zaradi škodljivih posledic v okolju. Z njimi se je območje odškodnin iz sistema rudarskih škod znotraj prostora pridobivanja premoga, ki so bile nekje do leta 1985 uveljavljene znotraj pridobivalnega prostora premogovnika razširilo na celotno (gozdno) območje takratne celovite Občine Velenje. Tako je skrb za okolje tudi med okoliškimi prebivalci, počasi zvođenela zaradi potencialnih možnosti pridobivanja ekoloških odškodnin zaradi dokazane škode v okolju.

3.2 Zamrtje ekološkega gibanja po letu 1990 in stanje do današnjih dni

Hitri ustanovitvi društva je botrovala skrb, da bi spontano ekološko gibanje množice ne izgubilo prehitro vetra v jadra. Ta se je zgodila 5. junija. Delegacija vseh takrat vidnih slovenskih ekologov na ustanovnem zboru, je bila močna spodbuda novemu društvu, vendar pa se ti o nadaljnjih aktivnostih

niso strinjali med seboj. Med tem ko je en del izvršilnega odbora zagovarjal osveščanje prebivalcev, je drugi del vztrajal na ostrem nadzorovanju, v prvi vrsti TEŠa. Tako je član vodstva Vane Gošnik že 5. avgusta isto leto podpisal pismo članom in ga naslovil »Pojasnila k nekaterim mojim pogledom na delovanje društva«. V njem je med drugim zapisal: *»Izjemno pomemben pa je za nas tudi razmislek o umeščenosti društva med obstoječe institucije, ki se posredno in neposredno morajo ukvarjati z varovanjem okolja. Saj veste tako dobro kot jaz, koliko jih je, ki za to porabijo velika sredstva. Ali mislite, da mora društvo tem institucijam pomagati, jim svetovati, za njimi ponavljati, ali pa zapolniti prostor, ki ga te institucije hote ali nehoče ne zasedajo?«* Omenjeno neskladje v društvu in v luči nemogočega kompromisa med ozaveščanjem in nadzorovanjem, so se zagovorniki ostrega nadziranja odločili stopiti na samostojno pot. 21. oktobra 1989 so v Zavodnjah ustanovili lokalni odbor ekološke politične stranke Zeleni Velenja.

To so bili turbulentni časi, tik pred osamosvojitvijo Slovenije, a zagon ekološkega gibanja je bil takrat še tako velik, da so Zeleni Velenja na volitvah v družbeno politični zbor Skupščine občine Velenje prejeli od volivcev 12 % glasov in tako štiri mesta v zboru ter peto v zboru krajevnih skupnosti Zavodnje. Ob tem je treba poudariti, da je nekaj drugih vidnih članov Šaleškega ekološkega društva nastopilo na kandidatnih listah drugih političnih strank in je bilo moč ljudi iz skupine, ki je pripravljala shod leta 1987, na listah najmanj štirih različnih političnih strankah, vključno z Zelenimi.

Vseeno je najmočnejši naboj ekološkega gibanja, ki je zabeležil svoj vrh v letih 1987/88, v prvi polovici devetdesetih let izzvenel, vključno z aktivnostmi Šaleškega ekološkega društva (Svetina 2004). Tudi Zeleni Velenja so na lokalnih volitvah po reformi lokalne samouprave v občini Šoštanj dobili le še dva sedeža v dvajsetčlanskem občinskem svetu, v velenjskem devetintridesetčlanskem, niso presegli niti volilnega praga. Politična stranka Zeleni Slovenije je po prvem velikem volilnem uspehu leta 1990 na državnozborskih volitvah, leta 1992 doživela neuspeh. Tako lokalni odbor Zeleni Velenja s te strani ni imel pomoči. Vsebinske razlike o vlogi ekološkega gibanja med posamezniki, ki so ga v osemdesetih poganjali, se niso nikoli zblížale, a podrobnejša analiza le-teh presega okvir in prostor namenjen temu pričevanju.

Obetavna in uspešna ekološka sanacija TEŠ-a in sanacija Velenjskega jezera je vlila samozavest strokovnjakom, ki so delovali pod okriljem energetike, podjetja Gorenje in Komunalnega podjetja v Velenju. Največji negativni vpliv na ekološko gibanje so imele »ekološke rente«, ki sta jih elektrarna in premogovnik brez trdnih kriterijev, nejasnih merilnih in s šibko zakonsko podlago nakazovala v proračuna današnjih občin Velenje in Šoštanj. V tretjem desetletju po ustanovitvi bi bil v luči iskrene skrbi za varovanje okolja s strani energetike vreden posebne analize tudi nekdanji zavod za ekološke raziskave ERICo Velenje in njegova pot preobrazbe iz raziskovalne skupine preko zavoda in družbe z omejeno odgovornostjo, do prodaje podjetja mednarodni korporaciji.

4 Sklep

Ekološko gibanje Velenjske kotline je v bistvu odnos prebivalstva do ekoloških pojavov, ki jim botruje predvsem proizvodnja električne energije v TEŠ. Ta poleg koristne pretvorbe energije iz premoga v električno energijo, pušča v okolju trajne škodljivce posledice. Velikost in vpliv le-teh na okolje je odvisen od količine proizvedene električne energije in tehnoloških postopkov v tej proizvodnji. Intenzivnost ekološkega gibanja je neposredno povezana z velikostjo in dojemanjem škodljivih posledic, ki jih povzročajo tehnološki procesi. Glede na to lahko kompleksno ekološko gibanje od samih začetkov izkopavanja premoga dalje delimo na pet obdobj.

Prvo je trajalo od začetka izkopavanja premoga, do začetka obratovanja TEŠ blokov 1, 2 in 3. V tem obdobju so se že pojavile prve večje ugreznine, v katerih se je zbirala voda. Prebivalci so jih imenovali »tajhti.« Porušen je bil dela naselja Škale, ne da bi se kdorkoli od odgovornih ali od oblasti kaj posebej oziral na to ali skušal pravično poplačati storjeno škodo, (od 1900 do 1960).

Drugo beležimo do pričetka obratovanja bloka 4 (1972) in 5 (1977) TEŠ. To je čas snovanja in propada projekta Energo-kemični kombinat Velenje (EKK) in prve krize v premogovništvu po letu 1965,

ki so jo razrešili z dograditvijo in bistvenim povečanjem kapacitete TEŠ. Škoda, ki jo je povzročalo pogrezanje površine, je začel Rudnik lignita Velenje v tem obdobju sistematično in posamično odplačevati v sistemu »rudarskih škod«. Poleg Škal so bila zaradi premogovniških ugreznin na površju ogrožena naselja Preloge, Pesje, Družmirje in skrajni zahodni rob Velenja.

Tretje obdobje po letu 1977 pa do leta 1985 zaznamuje povečanje moči TEŠ iz 105 (oziroma 370 po letu 1972), na 725 MW. Izkop premoga se je skoraj podvojil in leta 1985 znašal 5 milijonov ton izkopenega premoga. V tem času sta v celoti izginili naselji Preloge in Družmirje, vpliv pogrezanja se je širil v Šoštanj in proti Topolšici, Ravnam in Gaberkam. Nastala so tri velika jezera, največje od teh zaradi pepela s pH vode preko 12. Poleg ugreznin so se pojavile velike težave z odlaganjem pepela in žlindre iz TEŠ, predvsem pa zastrupljanje ozračja z žveplovim dioksidom in drugimi dimnimi plini. Nastopile so tudi težave zaradi divjega odlaganja posebnih nevarnih odpadkov iz Gorenja, Tovarne usnja v Šoštanju in Veplasa na območje rudniških ugreznin.

V četrtem obdobju po letu 1985 je zavedanje o ekoloških težavah iz individualne ravni, največ zaradi pomladnih ožigov smrek na zahodnem in severnem obrobju Velenjske kotline, preskočilo na splošno, širše zavedanje prebivalcev. Posledice žveplovih izpustov iz TEŠ so se zdele neobvladljive. To je spontano sprožilo mobilizacijo zaskrbljenih, ogroženih prebivalcev. Oblikovalo se je prepričanje, da tako velike degradacije ni mnoge izplačati z odškodninami in je treba za vsako ceno preprečiti na viru, to je v TEŠ. Sprva posamična negotovanja, pisna opozarjanja in protestiranja, so se mimo takrat ustaljenih organizacijskih oblik povezala v masovno gibanje, ki je sprožilo konkretne akcije vse do vrhunca novembra 1987. Takrat se je več kot deset tisoč protestnikov zbralo na organiziranem protestu v Velenju. Glavna zahteva prebivalcev je bila kljub poudarjanju načrtovanega odlagališča za jedrske odpadke v občini Velenje, vendarle brezkompromisna zahteva za temeljito ekološko sanacijo proizvodnje električne energije v Velenjski kotlini, tudi za ceno ustavitve TEŠ-a. Tako je po letu 1991 prišlo do petega obdobja ekološke sanacije Velenjske kotline.

5 Viri in literatura

- Grmovšek, S. 1989: Na poti v civilno družbo. Dvignjeni zastor, Šaleški razgledi 4. Velenje.
- Medmrežje: Zgodovina podjetja – Eurofins Slovenija <https://www.eurofins.si> (27. 10. 2019).
- Kolar, I. 1989: Umiranje smreke v gozdovih Šaleške doline. Zbornik gozdarstva in lesarstva 34.
- Seher, A. 1995: Zgodovina premogovnika Velenje, Knjiga 1. Velenje.
- Seher, A. 1998: Zgodovina premogovnika Velenje, Knjiga 2. Velenje.
- Svetina, M. 2004: Gajin kotiček: zapisi pogovor o okoljevarstvu v Šaleški dolin. Velenje.
- Šterbenk, E., Ževart, M. 2017: Zeleno Velenje: 30 let po ekološki revoluciji. Velenje.
- Žgank, N. 1999: Spomini »rdečega kralja«. Ljubljana.

URBANO VRTIČKARSTVO KOT TRADICIJA IN DRUŽBENA INOVACIJA V VELENJU

dr. Jani Kozina

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika
jani.kozina@zrc-sazu.si, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9438-6877>

Nela Halilović

IPoP – Inštitut za politike prostora
nela.halilovic@ipop.si

DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_13

UDK: 911.375:633/635(497.4Velenje)

IZVLEČEK

Urbano vrtičkarstvo kot tradicija in družbena inovacija v Velenju

Urbano vrtičkarstvo kot dejavnost in oblika rabe zemljišč je v slovenski urbani politiki zelo zapostavljeno. Le redka mesta mu v svojih vizijah in razvoju posvečajo konkretno pozornost. Med njimi izstopa Velenje, ki je kot »vrtno mesto« zelene površine in med njimi vrtičkarstvo že od vsega nastanka učinkovito vtaklo v svoj okvir. Namen prispevka je predstaviti razvoj urbanega vrtičkarstva ter njegove prostorske in družbene učinke v Velenju. Pozornost je usmerjena od začetkov urbanizacije, prek modernistične gradnje vrtnega mesta, do sodobnega urbanega razvoja po principih participativnega načrtovanja in družbenega inoviranja, kjer je urbano vrtičkarstvo postalo nenehno spreminjajoča se stalnica. Na ta način želi prispevek opozoriti na vlogo in pomen vrtičkarstva kot spregledan element slovenske urbane politike, hkrati pa izpostaviti tudi nekatere nevarnosti za nadaljnji razvoj vrtičkarstva v Velenju.

KLJUČNE BESEDE

urbano kmetijstvo, urbana geografija, vrtno mesto, participacija, socialno vključevanje, Slovenija

ABSTRACT

Urban gardening as a tradition and social innovation in Velenje

Urban gardening as an activity and a form of land use is neglected in Slovene urban policy. Only few cities as part of their strategic planning and development pay particular attention to it. Among them is Velenje, which was planned as a »garden city« and has effectively woven green space and gardening into its development frame since its inception. The purpose of this paper is to present the development of urban gardening and its spatial and social effects in Velenje. Attention has been drawn to the beginnings of urbanization, through the modernist construction of a garden city, to contemporary urban development, following the principles of participatory planning and social innovation, where urban gardening has become a regular feature. The paper aims to highlight the role and importance of gardening as an overlooked element of Slovenian urban policy, while also highlighting some of the challenges for further development of gardening in Velenje.

KEY WORDS

urban agriculture, urban geography, garden city, participation, social inclusion, Slovenia

1 Uvod

Velenje navzven najpogosteje slovi po oznakah, kot so »industrijsko mesto, temno in nevarno mesto, umazano in temačno rudarsko mesto, Gorenje, premogovnik ...«, medtem ko se zelene predstave med urbanim prebivalstvom nanašajo na »*Mesto v parku, najmlajše slovensko mesto, tehnološko napredno mesto, mesto, kamor se pride uživati ob jezeru, čisto, odprto, prijazno, inovativno, mlado, aktivno mesto.*« (Rednjak in sodelavci 2017, 48). Le redki turisti in obiskovalci namreč vedo, da je Velenje kot najmlajše slovensko mesto pod vplivi modernizma in funkcionalizma nastalo kot vrtno mesto, kjer so zelene prakse v obliki okoljskih gibanj, parkovnih ureditev in vrtičkarstva pustile poseben pečat. Ne samo, da so predstavljale pomemben gradnik mesta od nastanka vse do danes in so tako postale del tradicije, ampak so se vseskozi razvijale in na novodoben način skrbele za dvig življenjske ravni. Urbano vrtičkarstvo kot ena od pomembnejših zelenih praks v mestu zaznamujejo številni mejniki, ki pričajo o njegovi tradiciji, inovativnosti in edinstvenosti v slovenski urbani krajini.

Urbano vrtičkarstvo je praksa, ki sega vse od nastanka prvih mest in civilizacij. Nov zagon v zahodnem svetu je dobilo med industrializacijo, ko so številni ljudje zapustili svoje podeželske domove, da bi našli delo in blagostanje v mestih. Skokovita rast mest je vplivala na povečanje natrpanosti, umazanije in revščine. Mestne oblasti so za blažitev posledic negativnih pojavov začele revnejšim prebivalcem zagotavljati zemljišča za gojenje zelenjave in sadja. V 19. stoletju so se na ta način pojavili koncepti, kot so »vrtna mesta« in »najemni vrtovi«, ki mestnim prebivalcem omogočajo, da sami pridelujejo hrano (Keshavarz in Bell 2016). Danes se v mestih izvajajo številni vrtičkarski projekti, ki jih vodijo institucije ali pa so nastali organsko, prek pobud lokalnega prebivalstva. Vsi ti projekti preoblikujejo urbane pokrajine, eksperimentirajo z alternativami kapitalistični organizaciji mestnega življenja in (ponovno) vzpostavljajo vzpostavljajo skupnostne prostore, skupne vire in skupnosti. (Tornaghi 2014).

Čeprav so zametki urbanega vrtičkarstva v Sloveniji precej starejši, pa se je v obliki družinskih vrtov razširilo šele na začetku 20. stoletja, medtem ko organizirane oblike tedaj še niso bile razvite tako kot v naprednejših industrijskih družbah Nemčije, Belgije in Francije (Vastl 2000; Jamnik in sodelavci 2009). Velenje je bilo s tega vidika v Sloveniji pionir, saj je premogovnik zaposlenim prve obdelovalne površine dal v najem že v začetku 20. stoletja (Niti na Kunta-Kinte ... 2013). Do konca 2. svetovne vojne sta bili poglobljeni motivaciji za vrtičkarstvo dopolnjevanje nezadostnih stanovanjskih površin z zasebnim odprtim prostorom in zagotavljanje eksistenčnega minimuma socialno šibkejših slojev, medtem ko se je šele v povojnem obdobju začel krepiti pomen oddiha in rekreacije (Jamnik in sodelavci 2009). Na ta način je leta 1978 na pobudo lokalnega prebivalstva v Velenju nastalo edinstveno vrtičkarsko območje Kunta Kinte. Projekt je bil financiran s strani premogovnika, ki je rudarjem in njihovim družinam želel omogočiti več možnosti za samooskrbo in dejavno preživljanje prostega časa v kakovostnem naravnem okolju (Lovšin 2014). Do nedavnega je bil to eden redkih primerov večjega, načrtno urejenega vrtičkarskega območja pri nas. Tovrstna prostorska, okoljska in družbena ureditev je sprožila nastanek mnogih manjših najemnih vrtov, ki so se prav v zadnjem desetletju na različne načine razširile po mestu. V Velenju tako poleg klasičnih najemnih vrtov najdemo številne izobraževalne, terapevtske in skupnostne vrtove v vrtcih, šolah in drugih socialnih ustanovah. Njihov primarni cilj ni samooskrba s hrano, ampak zasledovanje širših družbenih učinkov, kot so participacija oziroma sodelovanje v odločevalskem procesu, socialno vključevanje in opolnomočenje skupnosti (Kozina in sodelavci 2019).

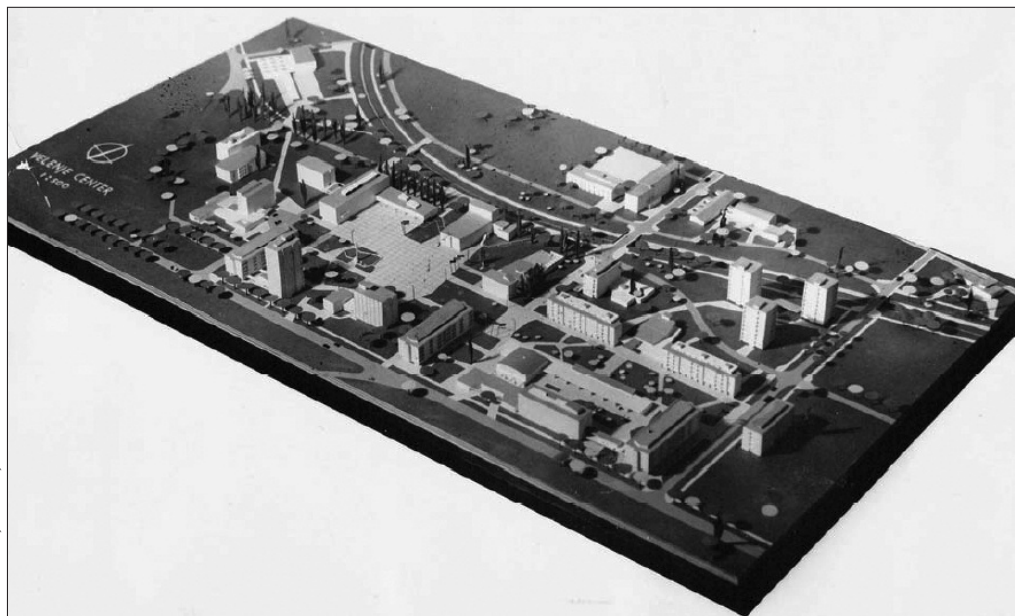
Namen prispevka je predstaviti razvoj urbanega vrtičkarstva ter njegove prostorske in družbene učinke v Velenju. Pozornost je usmerjena od začetkov urbanizacije, prek modernistične gradnje vrtnega mesta, do sodobnega urbanega razvoja po principih participativnega načrtovanja in družbenega inoviranja. Na ta način želi prispevek opozoriti na vlogo in pomen vrtičkarstva kot spregledan element slovenske urbane politike, hkrati pa izpostaviti tudi nekatere nevarnosti za nadaljnji razvoj vrtičkarstva v Velenju.

2 Načrtovanje mesta v parku

Velenje je bilo vse do 2. polovice 20. stoletja neznatno rudarsko naselje. Povečevanje potreb po izkopu premoga je po 2. svetovni vojni vplivalo na potrebe po delovni sili, ki se je sprva priseljevala iz Slovenije kot rezultat »bega iz vasi v mesta« oziroma iz »kmetijstva v industrijo«. Pozneje so se v Velenje priseljevali iz vseh republik nekdanje Jugoslavije, kar je še vedno vidno v pestri narodnosti in kulturni sestavi mestnega prebivalstva (Poles 1999; 2013). Hitra rast prebivalstva in gospodarski razmah sta zahtevala preudaren razmislek o nadaljnem prostorskem razvoju Velenja, ki se je oblikovalo skozi različne prostorske načrte (Di Battista 2011).

Leta 1948 je arhitekt Viljem Strmecki izdelal Urbanistični načrt Šaleške doline, ki je tako imenovano »Novo Velenje« postavil na rečno teraso, varno pred poplavami takrat še neregulirane reke Pake in ugrezninami, ki so nastajale zaradi rudarjenja. Načrt je predvidel nizke gradnje tako za bivanje kot ostale dejavnosti. Vsi objekti so bili v prostor umeščeni na način, da so idealno osončeni, poudarek je bil na bivanju v skupnosti (Poles 2013). Zgledovali so se po urbanističnem konceptu »mesta, ki žarči«, kot ga je zastavil švicarsko-francoski arhitekt Le Corbusier. Po tem konceptu imajo zelene površine izjemen pomen s členitveno in higiensko funkcijo (Gantar 1984). Kljub gospodarski moči je zaradi centralističnega upravljanja države v Velenju ostajalo le malo sredstev za investicije, zato načrt ni bil realiziran. Gradili so barake, enodružinske hiše in rudarska začasna bivališča. Dotedanji razvoj je kazal na to, da bo Velenje v prihodnosti spalno naselje brez mestotvornih ustanov (Poles 2013).

Po letu 1950 je direktor premogovnika in kasnejši župan, Nestl Žgank, začrtal novo vizijo urbane razvoja in spodbudil gradnjo novodobnega, sončnega in zračnega mesta za rudarje z družinami. Zgledoval se je po zahodnoevropskih mestih in pričel z drznim načrtovanjem »mesta v parku«. To naj bi bilo funkcionalno, estetsko in kakovostno za bivanje v svetlobi in zelenju kot nasprotju rovom, v katerih so rudarji delali. Leta 1957 je arhitekt Janez Trenz izdelal nov urbanistični načrt Velenja. Mesto je postavil v ravninski del doline, ob že regulirano Pako. Program funkcij mesta, ki so bile med seboj

Slika 1: Maketa središnih mestnih površin Velenja iz leta 1957 narejena po uresničnem prostorskem načrtu.

ločene, je ostal podoben in mestno središče je bilo načrtovano kot posebna cona. Z gradnjo druge faze mesta, ki po Žgankovem naročilu ni v ničemer več smelo spominjati na delavske kolonije, sta bila urbanizem in arhitektura zasnovana po mednarodnem slogu moderne. Stavbe so bile zamišljene ambiciozno, estetsko in funkcionalno. Namesto da bi v mestu urejali parke, so mesto postavili v park, v naravo. Poleg bivanjskih objektov so zgradili vse ostale potrebne objekte, namenjene različnim dejavnostim. Mestno središče se je gradilo z udarniškim delom, pri čemer so si prebivalci ob določenem številu opravljenih ur pridobili pravico zaprositi za stanovanje. V desetih letih je nastalo novo, sodobno urbano središče Šaleške doline, ki je bilo slavnostno odprto 20. septembra 1959. Veljalo je za urbanistični presežek z zelenimi površinami, pešpotmi, zračnostjo, urejenostjo in komunalno opremljenostjo. Zelene površine so bile dosledno načrtovane, saj je bila skrb za kakovost bivanja prebivalcev izjemnega pomena (Poles 1999; 2013).

V 70. letih se je prvotna arhitekturna zasnova spremenila zaradi širjenja razpršene enodružinske gradnje in gradnje blokovskih stanovanjskih sosesk. Novi objekti so preseglji merilo prvotnega mesta v tlorisu in višinskem gabaritu. Udarniško delo so zamenjali samoprисpevki (Poles 2013). Rast števila prebivalcev in stanovanjska problematika so bili temeljno vodilo načrtovalcem prostora, zato se je gradilo hitreje, s cenejšimi alternativami manj zahtevnih objektov (Vučina 2000). V tem času so se začele intenzivno kazati negativne posledice premogovništva. Poleg Škal sta zaradi ugrezjanja površja izginili tudi vasi Preloge in Družmirje (Poles 1999). V Šaleški dolini se je zaradi posledic premogovništva izselilo več kot 400 družin (Izgubljeni kraji ... 2012). Kmalu po največjih proizvodnih uspehih premogovnika v 80. letih se je poglobila okoljska kriza (Poročilo o stanju okolja ... 2014). Površinske vode so bile v izredno slabem stanju, izgubljala so se tudi rodovitna kmetijska zemljišča (Šterbenk in Ževart 2017).

3 Začetki urbanega vrtičkarstva

Premogovnik je začel v večjem obsegu reaktivirati zemljišča že pred okoljsko krizo, večinoma v območja za rekreacijo. Na pobudo prebivalcev, ki so se zvečine priselili s podeželja in so imeli izkušnje z obdelovanjem zemlje in samooskrbo, so zagotovili prva večja območja za vrtičkarstvo (Nenavadno vrtičkarsko naselje ... 2011; Lovšin 2014). Premogovnik je sicer prva zemljišča za obdelovanje dal v najem

Slika 2: Panorama vrtičkarskega naselja Kunta Kinte v Velenju.

že leta 1914, s čimer je pripomogel k izboljšanju standarda družin rudarjev. Med večjimi gospodarskimi krizami je povpraševanje po tovrstnih zemljiščih naraščalo.

Prelomno je bilo leto 1974, ko so zaprli Glinškov jašek in izvedli eno prvih rekultivacij zemljišč v okolici premogovnika, kamor so prinesli rodovitno prst (Niti na Kunta-Kinte ... 2013). Sprva so postavili le nekaj lop z določitvijo osnovnih pravil; lope so lahko dobili v uporabo le rudarji. Premogovnik je nastale stroške vzdrževanja poravnal sam in uporabnikom ni bilo treba plačevati najemnine. Naselje se je počasi širilo in postopoma urejalo skladno s povečanimi potrebami po tovrstnih obdelovalnih zemljiščih (Nenavadno vrtničkarsko naselje ... 2011).

Leta 1977 je Zavod za urbanizem Velenje izdelal načrt za vrtničkarsko naselje s 127 parcelami v približni izmeri 200 m² in s tipskimi lopami velikosti 3 krat 3 m. Leto pozneje je na nabrežju Velenjskega jezera nastalo prvo slovensko vrtničkarsko naselje, po enem glavnih junakov v takrat priljubljeni televizijski nadaljevalki poimenovano Kunta Kinte (Niti na Kunta-Kinte ... 2013). Lope za shranjevanje orodja so se praviloma spremenile v bivalne vikende ob vrtničku, s čimer je naselje kmalu preraslo vrtničkarske okvirje (Pečovnik 2014). Poleg zagotavljanja »koščka zemlje« za obdelovanje so s takim ukrepom dosegli širše družbene učinke, kar je sovpadalo z edinstvenim prostorskim načrtovanjem Velenja iz preteklih let in zagotavljanjem prijetnega bivalnega okolja za rudarje.

Vrtničkarsko naselje dandanes meri 5 ha in obsega 250 parcel enakih velikosti v izmeri 200 m². Čeprav si lahko vsak lastnik hiško prenovi po svoje, so še vedno določene glavne značilnosti in omejitve njihovih velikosti (4 krat 4 m), barv, gabaritov, materialov in streh, ki se jih morajo lastniki držati tudi pri sodobnih prenovah. Objekti so lahko tudi podkleteni in imajo nadstrešek. Poleg tega velja v naselju hišni red – ni elektrike (razen iz sončnih celic), dostop z avtomobili je dovoljen le ob petkih dopoldan za dostavo, ob sobotah, nedeljah in praznikih je prepovedano delo z glasnimi orodji in podobno – ki je bil določen v soglasju med lastniki in upravnikom, podjetjem Habit. Spreminjanje pravil in posodabljanje infrastrukture ter ostale pobude lahko lastniki hišk kadarkoli posredujejo odboru, ki so ga določili sami, ta pa komunicira z upravnikom. Lastništvo zemljišč je razdeljeno med občino in premogovnik. Lastniki hišk upravniku plačujejo letno najemnino v višini približno 100 € (Nenavadno vrtničkarsko naselje ... 2011; Lovšin 2014).

V istem obdobju, v poznih 70. oziroma na začetku 80. let sta na podoben način, na pobudo občanov ter s sredstvi premogovnika, nastali vrtničkarski območji Stara vas (3,7 ha) in Lipa vzhod (4,6 ha). V poznejšem obdobju je zemljišče obeh prešlo v last občine. Vrtničkarski območji sta nastali na praznih zemljiščih kot začasni ureditvi, zato je njuna prihodnost negotova. Zaradi prehodnega značaja zemljišč se niso posebej urejala in razvijala. Obe vrtničkarski območji sta brez ograje in na njih ni urejena posebna infrastruktura ali oprema, z izjemo miz in stolov, ki so si jih vrtničkarji priskrbeli sami. Občina izvaja le nadzor nad urejenostjo območij in širjenjem vrto, z urejanjem pa se ne ukvarja. Parcele za obdelovanje ni mogoče uradno najeti niti ni zanje treba plačevati najemnine. Parcele so različno velike in občina nima točnega pregleda nad njihovim številom (Kozina in sodelavci 2017; Kodrič 2019).

4 Načrtno urejanje urbanega vrtničkarstva

Sočasno s razvojem Velenja so naraščale potrebe po novih zemljiščih za obdelovanje. Občina je pobude in začetke vrtničkarstva s strani premogovnika odobrvala in pozneje prevzela tudi odgovornost za urejanje tega področja. V Dolgoročnem planu občine Velenje za obdobje 1986–2000, ki je bil dopolnjen v letih 1988, 1990 in 2009, opisujejo, da je samosvoj gospodarski razvoj terjal velik del prostora za industrijske objekte in poselitev. Izgubljeno je bilo veliko najboljših kmetijskih zemljišč, kar je v nasprotju z načeli varstva okolja in dobrin splošnega pomena. Skladno s tem navajajo (Odlok o spremembah ... 1986, 1988, 1990, 2009, 15): »Vedno večja urbanizacija prostora in želja po obdelovanju zemlje terjajo večje površine za vrtničkarstvo. Taka raba pomeni s svojo rekreacijsko funkcijo in funkcijo zelenja vmesni prostor med urbaniziranim in odprtim prostorom, zato jo bomo uvajali na obrobju zazidalnih površin, vendar

ne kot trajno rabo. Površine za začasno rabo bomo oblikovali po časovnih terminih, v skladu s programom prvotne namembnosti, za posamezna srednjeročna planska obdobja.»

Do ureditve področja vrtničarstva in sprejetja Pravilnika o zakupu vrtov leta 2008 so se v občini srečevali z več gverilskimi vrtovi, ki so si jih občani sami postavili na tujih zemljiščih. Kljub načelni podpori občine vrtničarstvu je to marsikje kazilo videz okolja. Eno večjih neformalnih vrtničarskih območij je bilo ob Celjski cesti. Po njegovi ukinitvi so leta 2009 zagotovili zemljišče Kranjca v Bevčah (0,62 ha), ki je razdeljeno na 81 vrtničkov v izmeri 32 m² (4 krat 8 m). Pozneje se je izkazalo, da je povpraševanje še vedno veliko, zato so leta 2013 uredili še dodatno zemljišče Ob železnici (0,45 ha), ki obsega 98 vrtničkov v izmeri 32 m² (4 × 8 m). Vrtnički Ob železnici so bili urejeni kot začasna ureditev na obrobju mesta, saj se bo v prihodnjih letih tam zgradil del severnega dela 3. razvojne osi. Za uporabo parcele na teh območjih znaša letna najemnina 20 € ob sklenitvi pogodbe za 5 let, ki se lahko podaljša ali predčasno prekine. Med letoma 2012 in 2013 so poostriili nadzor nad uporabo občinskih vrtov ter poskrbeli za reden nadzor postavljanja začasnih objektov, ki bi lahko kazili videz okolja. Na vseh vrtovih lahko uporabniki postavijo rastlinjake do višine 50 cm in lesene kole do višine 150 cm, ki jih morajo pozimi odstraniti (Pravilnik o zakupu vrtov 2006; Spomladi 200 novih ... 2013; Kodrič 2019). Pravilnik določa tudi temeljne smernice ravnanja na območjih Stara vas in Lipa vzhod, čeprav tam za uporabo vrtnička ni treba skleniti pogodbe in plačevati najemnine. Sicer pa ureja pravice in dolžnosti najemnikov in občine kot najemodajalca. Določeni so splošni pogoji in merila, ki jih morajo najemniki izpolnjevati za pridobitev vrta in tudi, da ga lahko obdelujejo v času sklenjene pogodbe. Določene so številne omejitve pri uporabi na primer gospodarno ravnanje, prepoved motenja javnega reda in miru, tudi dajanja v podzakup tretjim osebam, ob katerih neupoštevanju se lahko pogodba prekine. Kljub spodbudam k ekološkemu vrtnarjenju pa ni posebnih omejitev glede uporabe pesticidov ali drugih kemičnih gnojil (Kozina in sodelavci 2017; Še vedno možen ... 2018).

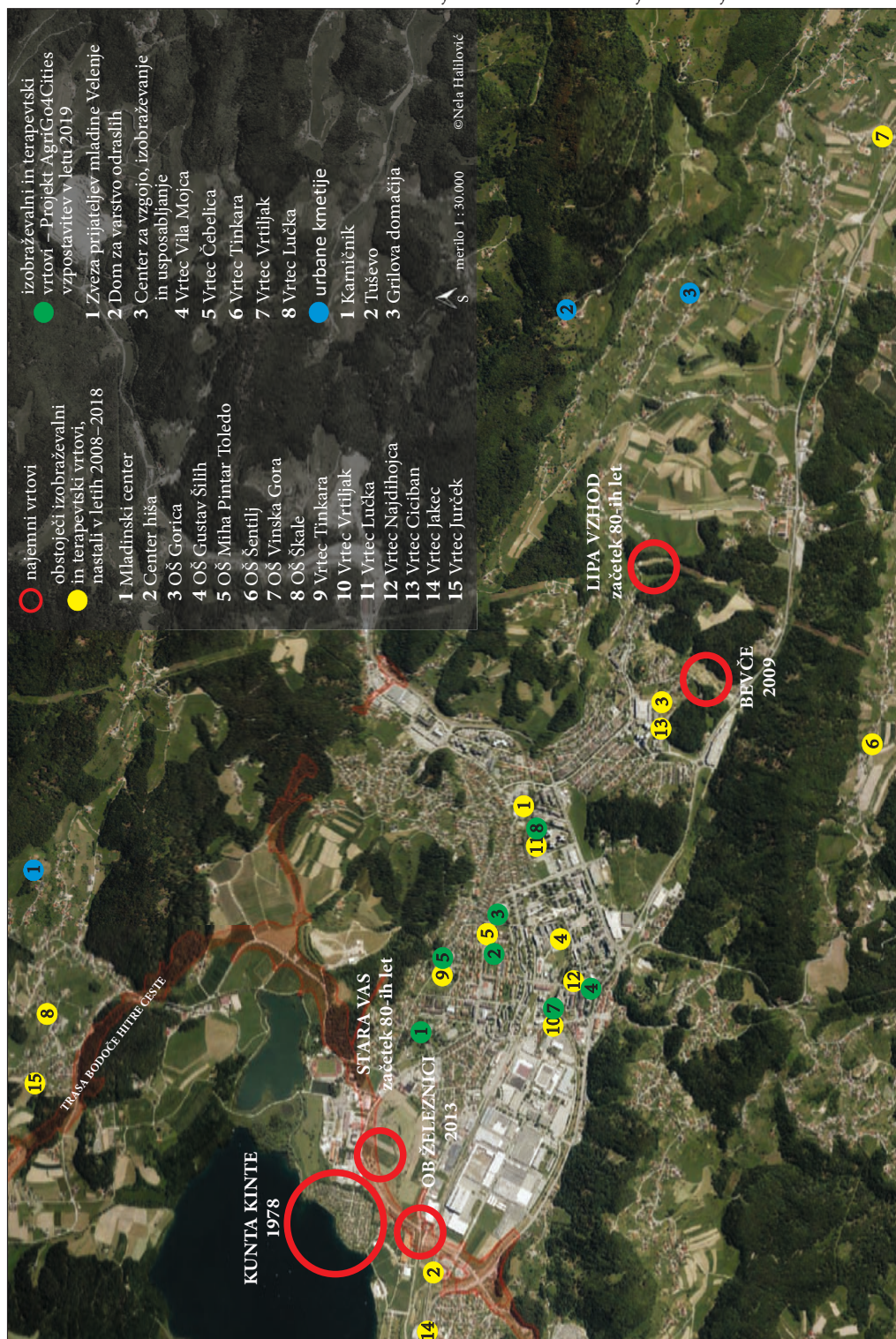
Kljub formalni ureditvi področja pa pristojni poudarjajo, da so potrebe po vrtničkih še vedno velike, kar je za njih velika ovira in občasno presega občinske zmogljivosti. Izvajanje nadzora nad uporabniki je zahtevno in se izvaja le enkrat letno. Svojevrsten izziv je že sama komunikacija s posamezniki. Zaželeno je, da bi se vrtničkarji nekoč organizirali in z občino o potrebah in nadgradnjah v prihodnosti komunicirali na primer prek odbora ali društva (Kodrič 2019).

Poleg najemnih vrtov, namenjenih občanom, so v Velenju tudi vrtnički pri različnih izobraževalnih ustanovah, namenjeni učenju (Kozina in sodelavci 2017). Več enot vrtca Velenje ima lastne visoke grede, ki so bile postavljene z namenom spodbujanja otrok živeti skladno z naravo (S krtkom Ligijem ... 2017). Že več let imajo svoje izobraževalne vrtove tudi osnovne šole Mihe Pintarja Toleda, Gustava Šiliha in Gorica. Na podružničnih šolah je Ljudska univerza Velenje uredila podeželske vrtove (Urbano vrtnarjenje za ... 2018). V Velenju je bilo v zadnjih letih izvedenih več vrtničarskih projektov, kjer je bila pobuda dana »od spodaj navzgor«. Različne organizacije so v sodelovanju z deležniki s številnih področij iz recikliranih materialov izdelale ekološke urbane vrtničke na več lokacijah: pred nekdanjo stavbo Zveze prijateljev mladine Velenje, na terasi Doma za varstvo odraslih Velenje in pred Mladinskim centrom Velenje. Urbani vrt ima tudi Zavetišče za brezdomne osebe Center Hiša, ki ga uporablja za različne dejavnosti v okviru delovne terapije (Urbano vrtnarjenje za ... 2018).

Čeprav je Velenje lahko zgled ostalim mestom na področju načrtnega urejanja urbanih vrtov, je prihodnost njegovega vrtničarstva negotova. Pregled vseh aktualnih strateških dokumentov kaže na očitno pomanjkanje nadaljnjega spodbujanja urbanega vrtničarstva in ohranjanja prvin mesta v parku. V aktualnem izvedbenem načrtu Trajnostne urbane strategije Mestne občine Velenje je med razvojnimi cilji v posredni povezavi s tem zapisan le eden, ki spada v steber »Trajnostno Velenje«: Ohranjati obseg in izboljšati kakovost javnih površin in zelenih površin v mestu. Neposredne povezave z razvojem ali ohranjanjem vrtničarskih praks ni mogoče zaslediti v nobeni od strategij (Izvedbeni načrt ... 2017; Strateški dokumenti 2019). Ukinjanje vrtov na zemljiščih prehodne narave zaradi predvidene zazidave,

Slika 3: Prostorska razporeditev urbanega vrtničarstva leta 2019 v Mestni občini Velenje. ►

Urbano vrtničkarstvo kot tradicija in družbena inovacija v Velenju

ROMAN BOR

Slika 4: Najemni vrtovi Kranjca v Bevčah.

DRAGO KLADNIK

Slika 5: Najemni vrtovi Ob železnici.

skladne z aktualnimi prostorskimi načrti, kliče po nadgradnji systemske ureditve vrtničkarstva iz preteklosti.

5 Novejši primeri participativnega urbanega vrtničkarstva

Mestna občina Velenje je v obdobju 2017–2019 sodelovala v mednarodnem projektu »Urbano kmetijstvo za spreminjanje mest: upravljavski modeli za boljše institucionalne zmogljivosti in družbeno vključenost« (AgriGo4Cities 2019). Njegov namen ni bil le zagotavljanje in spodbujanje samooskrbe prebivalcev, temveč uporaba urbanega kmetijstva kot metode za sodelovanje v odločevalskem procesu in odpravljanje družbeno-ekonomske izključenosti ranljivih skupin ter posledično krepitev trajnostni urbani razvoj. Izhodišče projekta je bilo odsotnost mehanizmov, ki bi omogočali participativno načrtovanje prostora – pristop »od spodaj navzgor« – kar se kaže v zmanjšani motivaciji prebivalcev za sodelovanje v upravljanju mest. Ljudje, ki se najmanj vključujejo v tovrstne procese, so po navadi odtrnjeni na rob družbe, naraščajoče družbene in gospodarske neenakosti pa se odražajo tudi v zmanjšani kakovosti življenja v mestih.

V ta namen je Mestna občina Velenje po enotni metodologiji participativnega urbanega kmetijstva na različnih lokacijah v mestu začela vzpostavljati skupnostne vrtove. Na podlagi šestih izvedenih delavnic, na katerih je sodelovalo 170 oseb, predstavnikov ranljivih skupin (otroci, mladi, starejši in ostareli, brezposelni, brezdomne osebe, osebe s težavami v duševnem razvoju, priseljenci in drugi), so določili lokacijo za večji skupnostni vrt in več manjših vrtov pri organizacijah, ki se ukvarjajo z ranljivimi skupinami. Zamisel o skupnostnem vrtu v Sončnem parku je vzniknila že pred projektom, saj je bila ena od lokacij recikliranih visokih gred pri Vili Mojci, ki je bila nekoč prostor Medobčinske zveze prijateljev mladine Velenje (MZPM Velenje). Ob selitvi organizacije v Vilo Rožle v Sončnem

DRAGO KLADNIK

Slika 6: Načrtovanje vsebin bodočega skupnostnega vrta na eni od delavnic v Sončnem parku v Velenju.

parku se je v Vili Mojca organizirala nova enota Vrtca Velenje in ob prenovi so reciklirane grede odstranili.

Po preteklih izkušnjah z druge lokacije so si v MZPM Velenje za izvajanje svojih aktivnosti v Sončnem parku želeli nov skupnostni vrt. Idealna priložnost za to je bil projekt AgriGo4Cities. Na vključujoč način so skupaj z udeleženci delavnic določili mikrolokacijo vrta, ki je bila usklajena s krajinskim arhitektom in pridobljeno je bilo kulturnovarstveno soglasje Zavoda za varstvo kulturne dediščine, saj je Sončni park varovano območje vrtno arhitekturne dediščine. Na delavnicah so prepoznali potrebe deležnikov in se odločili, da bo občina zagotovila visoke grede za več organizacij, ki se ukvarjajo z ranljivimi skupinami – Dom za varstvo odraslih Velenje (DVO Velenje), Vrtec Velenje (pri 5 enotah) ter Center za vzgojo, izobraževanje in usposabljanje Velenje (CVIU Velenje). Mikrolokacijo pri organizacijah in opremo ter vrsto semen in sadik so naknadno določili z vsako organizacijo posebej. Z zagotovitvijo dodatnih gred pri teh organizacijah občina dodatno spodbuja izobraževalni in terapevtski vidik vrtničkarstva v Velenju.

Vse omenjene organizacije so grede dobile v upravljanje in se ob tem zavezale, da jih bodo uporabljale skladno z njihovimi aktivnostmi. Občina je po izkazanih potrebah na delavnicah v okviru projekta dodatno opremo za vzdrževanje vrtov zagotovila še organizacijama Mladinski center Velenje in Zavetišče za brezdomne osebe Društvo Hiša. Obe organizaciji imata vrtničke že nekaj let in jih uporabljata skupaj s svojimi varovanci. Vrtovi kot pilotne aktivnosti projekta so zaživel ob Dnevu Zemlje, 22. aprila 2019, ko jih je Mestna občina Velenje predala v uporabo organizacijam, ki se ukvarjajo z ranljivimi skupinami.

6 Sklep

Urbano vrtničkarstvo kot dejavnost in oblika rabe zemljišč je v slovenski urbani politiki prisotno zgolj na deklarativni ravni, vendar je breme upravljanja preloženo na ramena občin (Kozina in sodelavci 2019). Pri tem država ne predpisuje jasnih smernic in standardov, kako tovrstna zemljišča spodbujati in z njimi upravljati (Simoneti 2016). Na tovrsten izziv opozarjajo tudi pri Organizaciji združenih narodov za prehrano in kmetijstvo (FAO), kjer omenjajo, da v kmetijskih politikah in urbanističnem načrtovanju mnogih držav urbano kmetijstvo in vrtničkarstvo nista ustrezno prepoznana in podpirana (Urban agriculture 2019). S tega vidika je toliko bolj pomembno vzeti pod drobnogled primere dobrih praks urejanja vrtničarskih območij in s tem prikazati njihove pozitivne vplive na prostorski in družbeni razvoj.

Velenje navkljub intenzivno urbanizirani in industrializirani pokrajini, okoljskim bremenom in drugim urbanim izzivom velja za primer uspešne integracije urbanega vrtničkarstva v mestno tkivo. V fazi načrtne gradnje Velenja po 2. svetovni vojni so si takratni odločevalci prizadevali, da bi skladno s principi vrtnega mesta vzpostavili zeleno in sončno okolje »... za rudarje, ki delajo v temi, pod zemljo ...« (Kljajič 1999; Poles 1999; Šalej 1999). Pobude prebivalcev po zemljiščih za vrtničkarstvo so bile upoštevane, na začetku predvsem po zaslugi premogovnika. Temu je sledila občina, prevzela upravljanje in začetne uspešne akcije nadgradila s sistemsko ureditvijo področja. V zadnjih letih urbano vrtničkarstvo na različnih delih mesta uporablja kot orodje družbenega inoviranja, s čimer se krepijo elementi participativnega načrtovanja, socialnega vključevanja in opolnomočenja skupnosti (Cunk in sodelavci 2017).

Ne glede na to pa se mesto še vedno sooča s številnimi izzivi, na katere bo treba odgovoriti že v bližnji prihodnosti. Na Občini Velenje si želijo boljše organiziranosti vrtničkarjev v obliki društva ali odbora, ki bi bil vmesni člen med uporabniki najemnih vrtov in občinskimi uslužbenci oziroma upravnikom. Poleg tega je bilo nekaj zemljišč, namenjenih najemnim vrtovom, že ukinjenih, zaradi spremembe namembnosti zemljišč pa se predvideva še dodatno ukinjanje obstoječih območij vrtničkov. Možnosti za njihovo nadomestitev se še iščejo. Negotov razvoj vrtničkarstva v Velenju še dodatno odseva dejstvo, da ta dejavnost ni omenjena v nobenem od aktualnih občinskih strateških dokumentov. Potreben bo premislek o ureditvi pravno-formalnih podlag, ki bodo zagotovile njihovo ustrezno obravnavo. Na ta način bodo pristojni nadalje podpirali temeljno zamisel Velenja kot edinstvenega vrtnega mesta v Sloveniji in širši evropski okolici.

7 Zahvala

Prispevek temelji na rezultatih mednarodnega projekta AgriGo4Cities: Urbano kmetijstvo za spreminjanje mest: upravljavski modeli za boljše institucionalne zmogljivosti in družbeno vključenost, ki so ga prek transnacionalnega programa Podonavje sofinancirali skladi Evropske Unije (ERDF in IPA), in raziskovalnega programa Geografija Slovenije (P6-0101), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije

8 Viri in literatura

- AgriGo4Cities. Medmrežje: <http://www.interreg-danube.eu/approved-projects/agrigo4cities> (5. 12. 2019).
- Cunk, K., Straus, M., Zamfira, R. 2017: Approaching urban agriculture as a social innovation: Guidelines for the development and implementation of an action plan. Koper.
- Di Battista, A. 2011: Nova odkritja pri raziskovanju Ravnikarjeve Nove Gorice in Trenzovega Velenja. Zbornik za umetnostno zgodovino (Nova vrsta) 47.
- Gantar, P. 1984: Urbanizem, družbeni konflikti, planiranje. Ljubljana.
- Izglubljeni kraji v novi luči. Društvo Revivas Škale. Velenje, 2012.
- Izvedbeni načrt za Trajnostno urbano strategijo Mestne občine Velenje. Mestna občina Velenje. Velenje, 2017.
- Jamnik, B., Smrekar, A., Vrščaj, B. 2009: Vrtičkarstvo v Ljubljani. Geografija Slovenije 21. Ljubljana.
- Keshavarz, N., Bell, S. 2016: A history of urban gardens in Europe. Urban allotment gardens in Europe. Abingdon.
- Kljajič, D. 1999: Velenje po letu 1945. Velenje: razprave o zgodovini mesta in okolice. Velenje.
- Kodrič, M. 2018: Občinski vrtovi v Velenju (osebni vir, 8. 1. 2018). Velenje.
- Kozina, J., Šmid Hribar, M., Poljak Istenič, S., Tiran, J., Halilović, N. 2019: Družbeni učinki urbanega kmetijstva. Georitem 31. Ljubljana.
- Kozina, J., Tiran, J., Poljak Istenič, S., Repolusk P., Ercegović, J., Krušec, K., Kladnik, D., Šmid Hribar, M., Ferk, M., Kumer, P., Rus, P. 2017: Inventory report on the state of the art of relevant public institutions, vulnerable/marginalized groups and UPA in pilot areas. Ljubljana.
- Lovšin, P. 2014: Between the Urban and the Rural: BACK TO THE CITY. Doktorska disertacija, Fakulteta za umetnost in oblikovanje Univerze Bauhaus. Weimar.
- Nenavadno vrtičkarsko naselje ob Velenjskem jezeru. Medmrežje: <https://www.delo.si/novice/slovenija/nenavadno-vrticarsko-naselje-ob-velenjskem-jezeru.html> (8. 1. 2019).
- Niti na Kunta-Kinte solata še ne raste. Medmrežje: <https://issuu.com/nascas/docs/15-2013/36> (18. 2. 2019).
- Odlok o spremembah in dopolnitvah prostorskih sestavin dolgoročnega plana občine Velenje za obdobje 1986–2000, dopolnjen 1988 in 1990, družbenega plana občine Velenje za obdobje 1986–1990 in sprememb in dopolnitev planskih aktov dela občine Žalec za območje Mestne občine Velenje – dopolnitve 2009. Uradni list RS št. 21/90, 34/92 (za dele bivše občine Žalec); Uradni vestnik občine Velenje št. 17/88, 7/01, 13/04, 17/10, 21/10; Uradni list RS št. 72/13-DPN; Uradni list RS št. 3/17-DPN. Velenje.
- Pečovnik, L. 2014: Uporaba ekoremediacijskih ukrepov za oblikovanje krajine Velenjskega jezera. Diplomsko delo, Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Poles, R. 1999: Oris arhitekturnega razvoja Velenja – prek idealnega mesta do mesta priložnosti. Velenje: razprave o zgodovini mesta in okolice. Velenje.
- Poles, R. 2013: Velenje: sprehod skozi mesto moderne. Velenje.
- Poročilo o stanju okolja v Mestni občini Velenje. ERICo Velenje, Inštitut za ekološke raziskave d. o. o., Velenje, 2014.
- Pravilnik o zakupu vrtov. Uradni vestnik MO Velenje, št. 15/06, 26/07 in 18/07. Velenje.
- Rednjak, A., Lenart, F., Belina, T., Brložnik, M., Gaberšek, U. 2017: Strategija razvoja in trženja turizma v Mestni občini Velenje 2017–2021. Velenje.

- S krtkom Ligijem raziskujemo Velenje. Medmrežje: <http://vrtec-velenje.si/wp-content/uploads/2014/08/ZBORNIK-KRTEK-LIGI-2017-small.pdf> (9. 1. 2019).
- Simoneti, M. 2016: Celovit sistem ukrepov za urejanje javnih zelenih površin v slovenskih naseljih. Doktorska disertacija, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Spomladi 200 novih »občinskih« vrtičkov. Medmrežje: <https://issuu.com/nascas/docs/08-2013/24> (15. 1. 2019).
- Strateški dokumenti. Medmrežje: <http://www.velenje.si/uprava-organi-obcine/10891> (15. 2. 2019).
- Šalej, M. 1999: Historično-geografski oris Šaleške doline in njenega obrobja. Velenje: razprave o zgodovini mesta in okolice. Velenje.
- Še vedno možen zakup vrtička. Medmrežje: <http://www.velenje.si/sporocila-za-javnost/2015/03/7370-Se-vedno-moznost-za-zakup-vrticka> (14. 1. 2019).
- Šterbenk, E., Ževart, M. 2017: Zeleno Velenje. Velenje.
- Tornaghi, C. 2014: Critical geography of urban agriculture. *Progress in Human Geography* 38-4. DOI: <https://doi.org/10.1177/0309132513512542>
- Urban agriculture, 2019. Medmrežje: <http://www.fao.org/urban-agriculture/en/> (4. 2. 2019).
- Urbano vrtnarjenje za boljši svet, akcijski načrt za vzpostavitev (skupnostnega) urbanega vrta. Kaja Flis, s. p., Krajinsko arhitekturno projektiranje in oblikovanje. Velenje, 2018.
- Vastl, N. 2000: Vrtičkarstvo. Specialistična naloga, Fakulteta za arhitekturo Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Vučina, M. 2000: Stanovanjska gradnja v razvoju mesta Velenje. Velenje 2000. Velenje.

ŠALEŠKA JEZERA KOT REALNA RAZVOJNA MOŽNOST NA PODROČJU REKREACIJE IN TURIZMA OB UPOŠTEVANJU OKOLJSKIH OMEJITEV

dr. Emil Šterbenk

Visoka šola za varstvo okolja, Velenje
sterbenk.doma@siol.net

Mojca Ževart

Muzej Velenje
mojca.zevart@muzej-velenje.si

Franci Lenart

Zavod za turizem Šaleške doline
franci.lenart@velenje.si

DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_14

UDK: 913:338.48(497.4Šaleška dolina)

IZVLEČEK

Šaleška jezera kot realna razvojna možnost na področju rekreacije in turizma ob upoštevanju okoljskih omejitev

V Šaleški dolini so zaradi izkopavanja lignita nastala tri jezera. Sprva zgolj okoljske poškodbe, Velenjsko pa v času najbolj intenzivnega onesnaževanja tudi eden od najbolj poškodovanih okoljskih elementov, so po uspešni sanaciji postala potencial, na temelju katerega Šaleška dolina gradi svoj turistični razvoj. Ta bo lahko uspešen le ob skrbno in celostno zasnovanem načrtovanju posameznih dejavnosti ter ob upoštevanju nosilnosti okolja in njegovih omejitev. Članek ponuja pregled procesa preobrazbe Šaleških jezer iz degradiranega območja v eno ključnih priložnosti razvijajoče se turistične destinacije in opozarja na dejavnike, ki jih je pri nadaljnjem razvoju potrebno imeti v mislih.

KLJUČNE BESEDE

Šaleška jezera, razvojni potencial, rekreacija, turizem, okoljske omejitve

ABSTRACT

Šalek Lakes as a real development opportunity in the field of recreation and tourism, taking into account environmental limitations

Three subsidence lakes appeared in the Šalek Valley as a consequence of deep excavation of lignite coal. From the beginning of exploitation they were only environmental damages. Later one of them changed for the worse to the extremely degraded element of environment. But after successful realization of environmental improvement programme lakes became potential for development of tourism. Tourist use of the area could only be successful in the case of carefully and comprehensively designed development of all activities, as well as taking into account the carrying capacity of the environment and also its limitations. The article offers an overview of the transformation of the Šalek Lakes from a degraded area into one of the key opportunities for introducing a developing tourist destination and highlights the factors that need to be kept in mind during planning of further development measures.

KEY WORDS

Šalek Lakes, development potential, recreation, tourism, environmental restrictions

1 Uvod

Šaleška jezera so bila v Sloveniji in tudi širše pred leti le slabo poznana. Razlog za to je gotovo predvsem njihova »mladost«. Jezera so namreč antropogenega nastanka in so začela nastajati šele v bližnji preteklosti (Šterbenk in sodelavci 2004). Od ureditve Velenjske plaže in intenzivnejše promocije, ki ji je sledila, bregove Šaleških jezer obiskuje vedno več ljudi. Obiskovalci prihajajo iz celotne države ter tudi iz tujine. Jezera so zanimiva že zaradi preobrazbe, ki so jo doživela v le nekaj desetletjih. Najprej so bila zgolj neželena posledica izkopavanja premoga, kasneje odraz prekomernega obremenjevanja okolja in simbol uspešne okoljske sanacije, v drugem desetletju 21. stoletja pa eden največkrat omejenih razvojnih potencialov premogovne regije v prehodu.

1.1 Nastanek Šaleških jezer in njihovo poimenovanje

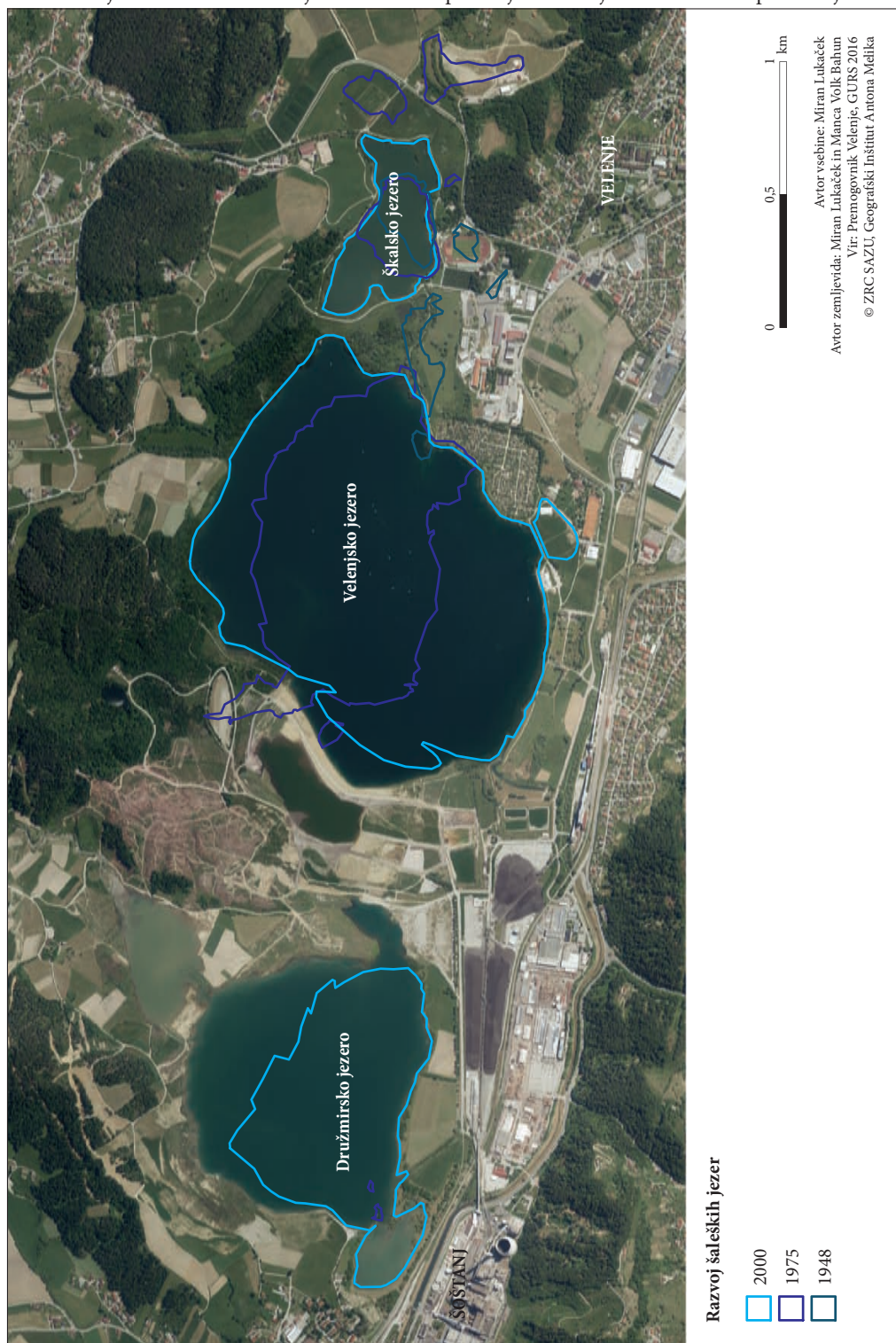
V dnu Šaleške doline je veliko nahajališče lignita, ki so ga začeli podzemno izkopavati leta 1875. Ker je bilo izkopavanje omejeno na majhno površino in zelo ekstenzivno, so bile sprva posledice na površju zanemarljive. Vseeno so se začeli pojavljati razpoke in manjši udori; tudi mlake so že kmalu opazili. Leta 1895 je nastalo prvo jezero, ki so ga domačini po tamkajšnji domačiji Kališnik poimenovali Kališnikov tajht (Lukaček 2019). Za njim sta nastala Marnov (po domačiji in gostilni Marn; tudi Pesjanski po naselju Pesje) tajht in Mali tajht. Leta 1919 se je na mestu, kjer je danes Škalsko jezero, oblikoval Špičkov ribnik (ime je dobil po bližnjem domovanju znanega jamskega nadzornika Špičke). Preden se je ustalilo poimenovanje Škalsko jezero (po vasi Škale), so to vodno površino nekaj časa imenovali tudi Turistično in/ali Velenjsko jezero. Na območju, kjer je danes nasip med Škalskim in Velenjskim jezerom, je leta 1925 začel nastajati Plevelov tajht (poimenovan po Plevelovi kmetiji), ki se je širil proti zahodu, vzhodno od Škalskega jezera pa so v začetku sedemdesetih let 20. stoletja nastala še tri jezera: dve manjši pod graščino Turn in tako imenovana Udorina F, ki so jo kasneje uporabili kot odlagališče odpadkov. Še dve jezera sta nastali na območju Ležna: tako imenovani Majhen tajht na nekdanjem odlagališču pepela ter večje jezero nekoliko nad njim. Leta 1975 je vzhodno od Šoštanja začelo nastajati jezero, ki je dobilo ime po zaradi ugrezanja površja izginuli vasi Družmirje. Za Družmirsko jezero, ki je s tem imenom zapisano tudi v evidenci jezer pri Agenciji Republike Slovenije za okolje, se precej pogosto uporablja tudi neuradno (napačno) poimenovanje Šoštanjsko jezero. Ime Šoštanjsko jezero je bilo »rezervirano« za jezero, ki naj bi nastalo, če bi premog odkopavali tudi na območju med Šoštanjem in Topolšico, kar je bilo v sedemdesetih letih 20. stoletja še načrtovano. Z imenom Družmirsko jezero se ohranja zemljepisno lastno ime, ki je unikatno – razen »potopljene vasi« pri Šoštanju imena Družmirje ne nosi nobeno naselje (Šterbenk 2002).

Krajše obdobje v začetku drugega desetletja 21. stoletja je bilo severno od Družmirskega jezera tudi Gabrško jezero, a se je potem zlilo vanj. Tako so leta 2019 v Šaleški dolini tri jezera: najviše in

Preglednica 1: Velikost Šaleških jezer v letih 1976, 2000 in 2019 (Podatkovna baza Premogovnika Velenje 2019)

značilnost / jezero	Velenjsko			Družmirsko			Škalsko		
	1976	2000	2019	1976	2000	2019	1976	2000	2019
leto	1976	2000	2019	1976	2000	2019	1976	2000	2019
površina (ha)	78,0	139	147	2,3	52,0	111,3	7,4	16,8	16,5
prostornina (mio m ³)	12,2	26,0	33,9	0,1	10,8	23,4	0,4	0,9	0,9
največja globina (m)	40,0	54,1	62,8	3,5	69,1	85,4	14,0	19,4	18,2
povprečna globina (m)	15,7	18,5	23,8	2,3	21,7	21,1	5,1	5,7	5,7

Slika 1: Razvoj Šaleških jezer ►

najvzhodneje leži Škalsko, niže proti zahodu Velenjsko, najbolj zahodno, tik ob Šoštanju, pa Družmirsko jezero (slika 1). Največje in najbolj vodnato jezero Šaleške doline je leta 2019 Velenjsko (147 ha površine in 33,9 milijonov m³ prostornine), Družmirsko jezero pa je s 85,4 metra izmerjene globine najgloblje (Podatkovna baza Premogovnika Velenje 2019). Kot skupno poimenovanje za jezerska vodna telesa v Šaleški dolini se je uveljavilo zemljepisno ime Šaleška jezera.

1.2 Od okoljske poškodbe do gibala razvoja

Dokler so bila jezera manjša, na podobo pokrajine in življenje v njej še niso opazneje vplivala. Z njimi in s kakovostjo vode v njih se (tudi zaradi takrat šele porajajoče se okoljske zavesti) ni ukvarjal nihče. S povečevanjem jezer ter z oblikovanjem in krepitvijo okoljske zavesti lokalnih prebivalcev pa je onesnažena jezerska voda postala resna težava in pomembno okoljevarstveno vprašanje.

Vzroki onesnaženja Šaleških jezer so bili različni. Škalsko jezero je bilo obdano s kmetijskimi površinami, na enem od njegovih bregov pa je bilo tudi odlagališče komunalnih odpadkov. Tako je vanj s pritokom (Lepena) in neposredno iz zaledja prihajalo vedno več organskih snovi, ki so se usedale na jezersko dno. Za razpadanje so porabile ves kisik, zato je prihajalo do gnitja in začel je nastajati vodikov sulfid (H₂S). Jezerska voda ni več dovolj krožila in jezero je postalo meromiktično. V Velenjsko jezero so bile vse do leta 1994 speljane cevi, po katerih so vanj odplavljali pepel iz Termoelektrarne Šoštanj (mešanico enega dela pepela in desetih delov vode). Zaradi izluževanja pepela v jezersko vodo je pH vrednost le-te narasla na okoli 10. Jezero je bilo torej visoko alkalno in posledično sterilno (popolnoma brez živih organizmov). Ko je bil leta 1994 zgrajen zaprti krogotok transporta pepela iz Termoelektrarne Šoštanj (TEŠ) in s pepelom obremenjena voda ni več dotekala v jezero, se je stanje vode Velenjskega jezera začelo hitro izboljševati. Pepelno brozgo odtlej odlagajo v usedalnike na »območju sanacije ugreznin s stranskimi produkti TEŠ«. Ker vodo, potem ko se pepel usede na dno usedalnikov, prestrežejo in jo prečrpajo nazaj v elektrarno, je zaprti krogotok pomemben tudi zaradi zmanjšanja količin vode, ki se jo porabi za transport pepela. Že leto dni po uvedbi zaprtega krogotoka pepelne brozge (1995) so v Velenjskem jezeru opazili ribe, leta 1997 pa je jezerska voda dosegla tudi normalno pH vrednost (Šterbenk 1999). S tem je postala primerna za kopanje in hkrati dejavnik v prostoru, ki so ga začeli prepoznavati tudi kot razvojni potencial.

1.3 Odprta vprašanja kot potencialni omejitveni dejavniki

Kljub uspešni okoljski sanaciji Šaleške doline in korenitemu izboljšanju stanja vseh okoljskih dejavnikov, ostaja nekaj odprtih vprašanj, ki se jih je ob načrtovanju nadaljnje rabe Šaleških jezer in prostora ob njih potrebno zavedati.

Pregrada med Velenjskim in Družmirskim jezerom

Dejstvo je, da je gladina Velenjskega jezera šest do sedem metrov više od gladine Družmirskega jezera, zato je potrebno v izogib poplavljanju mesta Šoštanj med jezeroma ohraniti pregrado. Jezeri ločuje tako imenovano področje sanacije ugreznin (PSU) – nasip, v pretežni meri zgrajen iz »stabilizata« (mešanice pepela in sadre, ki nastaja pri razžveplanju dimnih plinov). Ker pod nasipom in v njegovi okolici izkopavajo lignit, se jezери večata, nasip pa oži. Leta 2017 je bil nasip širok okoli 400 metrov, oktobra 2019 pa na najožjem delu v širino meri 360 metrov (slika 2). Ob koncu odkopavanja naj bi bil nasip širok 150 metrov (Marot 2019). Tudi na nasipu se oblikujejo jezera: jeseni 2019 so tam dve manjši in eno večje jezero. Slednje je po podatkih Premogovnika Velenje globoko 10 metrov.

Bremena preteklosti

Do sedemdesetih let 20. stoletja so na območje, ki je danes severovzhodni del Velenjskega jezera, odlagali komunalne odpadke. Smetišče se je potopilo, preden bi ga lahko sanirali, a je prekrito z muljem in apnencem, ki se je iz jezerske vode izločal v času njene največje onesnaženosti.

Prav tako so do sedemdesetih let 20. stoletja na območje, ki leži severno od Velenjskega jezera, odlagali nevarne odpadke. Lokacija je bila za odlaganje izbrana zaradi ugodne geološke sestave (slabo prepustne ilovice in glina). Tudi nekdanje odlagališče nevarnih odpadkov je bilo podvrženo ugrezanju, preden bi ga lahko sanirali. Zaradi sprememb površja natančna lokacija odlagališča ni določena (Šterbenk 1999).

Molibden in sulfat

Analize vode Velenjskega jezera, ki jih že od leta 2012 redno opravlja velenjski inštitut za ekološke raziskave (Eurofins ERICo Slovenija), so pokazale, da vsebnosti molibdena in sulfata presegajo zakonsko določene mejne vrednosti za naravna vodna telesa, ki pa so za ta dva elementa določene strožje kot normativi za pitno vodo. Vsebnost sulfata na gladini Velenjskega jezera se zadnja leta giblje okoli 250 mg/l, kar je zgornja dovoljena vrednost za pitno vodo (mejna vrednost za naravna vodna telesa je postavljena pri 150 mg/l), koncentracije molibdena pa znašajo okoli 70 µg/l (slovenska zakonodaja naravnih vodnih teles s takšno vsebnostjo molibdena ne uvršča med vode z dobrim kemijskim stanjem, medtem ko Svetovna zdravstvena organizacija takšno vsebnost dovoljuje tudi še za pitno vodo). Po mnenju Inštituta za varovanje zdravja Republike Slovenije vsebnosti molibdena in sulfata, kakršne so zaznane v Velenjskem jezeru, za zdravje ljudi niso nevarne (Gale in Petrovič 2013).

2 Razvoj rekreacijskih in turističnih dejavnosti

2.1 Mali Bled

Mnogo prebivalcev Šaleške doline se še spominja nekdanjega velenjskega jezerskega kopališča, jih je pa tudi veliko, ki ne vedo, da je bilo Velenje z bogato ponudbo ob jezeru, ki so ga takrat imenovali Turistično (danes Škalsko), privlačna turistična točka za domače in tuje goste že sredi petdesetih let 20. stoletja. Obiskovalcem so bili na voljo restavracija, kopališče, skakalnica za skoke v vodo, čolnarna, počitniške hišice, letni kino in gledališče, igrišča za nogomet, odbojko, košarko in tenis, minigolf,

ARHIV OBČINE ŠOŠTANJ

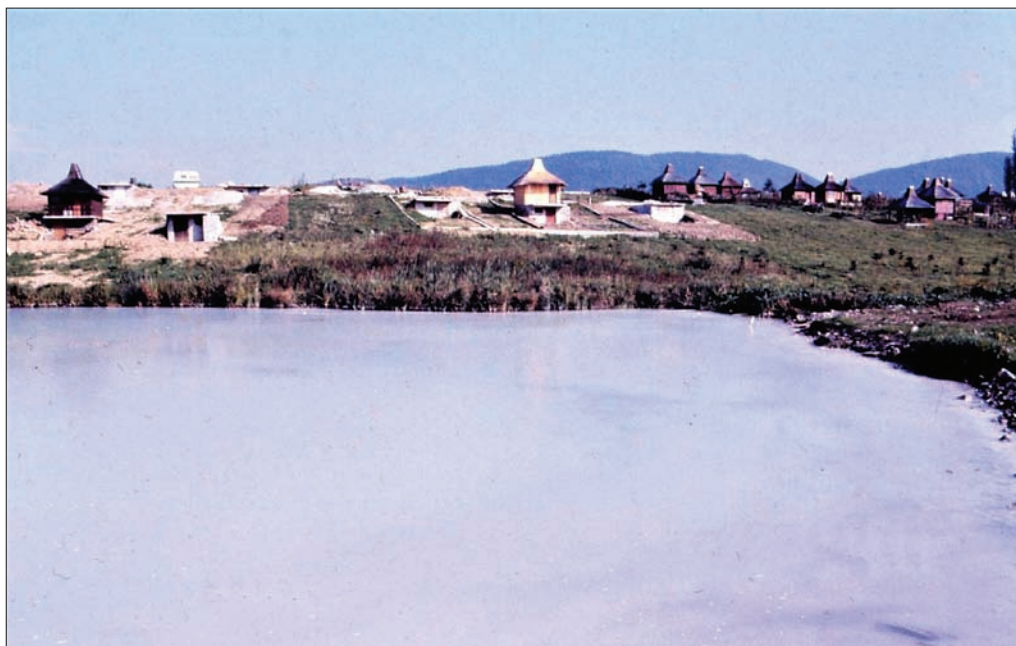
Slika 2: Pregrada (območje sanacije ugreznin) med Družmirskim in Velenjskim jezerom oktobra 2019.

gugalnice za otroke, prostor za šotorjenje ter pozimi tudi drsališče. Na velikem prireditvenem prostoru ob kopališču so se odvijale prireditve, ki so privabljale številne obiskovalce iz Šaleške doline in drugih slovenskih krajev (posebej dobro obiskane so bile tombole). Območje ob jezeru so Velenjčani urejali pretežno z udarniškim prostovoljskim delom. Z delovnimi akcijami so začeli spomladi leta 1952, svečanega odprtja 14. junija 1953 pa se je udeležilo več kot 5 tisoč obiskovalcev. Takrat so objezerski turistično-rekreacijski kompleks ponosno poimenovali »Mali Bled«. V sedemdesetih letih 20. stoletja je živahno dogajanje ob Turističnem jezeru počasi zamrlo. Ko so v jami Škale ponovno začeli odkopavati lignit, se je območje začelo posedati. V začetku osemdesetih let 20. stoletja so morali zaradi ugrezjanja restavracijo in vse objekte ob njej porušiti (Slatinjek in Ževart 2017).

2.2 Vrtničarstvo

Premogovnik je na degradirano površje na območju Jaška Glinšek, ki je stal približno 400 metrov zahodno od Jaška Škale in z obratovanjem zaključil leta 1974, navozil rodovitno zemljo z Družmirskega polja ter pripravil ureditveni načrt za vrtničarsko naselje. Konec sedemdesetih let 20. stoletja so območje razdelili na 10 krat 20 metrov velike pravokotnike ter jih namenili v uporabo rudarskim družinam. Najemniki so si lahko postavili tipske vrtnice hišice za shranjevanje orodja in pridelkov. Ker so hišice spominjale na afriške kolibe, ki so jih tisti čas ljudje lahko videli po televiziji v seriji *Korenine*, se je naselja prijelo ime Kunta Kinte – po glavnem junaku iz serije (slika 3). Povpraševanje po vrtničkih je bilo veliko in naselje se je širilo. Od leta 1996 obsega 250 vrtničarskih parcel s hišicami (Šterbenk 1999). V vrtničarskem naselju so zgradili vodovod in kanalizacijo, elektriko pa si najemniki zagotavljajo sami (nekateri z generatorji, nekateri s sončnimi celicami). Precej vrtničarskih hišic je do danes »zraslo« v manjše počitniške objekte. Z izboljšanjem kakovosti vode Velenjskega jezera, urejanjem njegovih bregov in širjenjem ponudbe ob jezeru so parcele v naselju le še bolj zaželele.

Slika 3: Naselje Kunta Kinte na začetku osemdesetih let 20. stoletja, ko je bilo Velenjsko jezero še močno alkalno.

2.3 Turistično rekreacijski center Jezero

Ovčereja in konjereja

Premogovnik Velenje je v obdobju po letu 1975 pričel urejati tudi plitve ugreznine severno od Škalskega jezera. Območje so najprej zatravili, nato pa ga v letu 1981 v sodelovanju z Biotehniško fakulteto Univerze v Ljubljani naselili s čredo ovac jezersko-solčavske pasme. Ovce so na tem območju gojili deset let; dokler se ni površje stabiliziralo do te mere, da je bilo primerno tudi za druge dejavnosti. Na severnem bregu Škalskega jezera je začelo nastajati konjeniško središče. Obstoječe objekte nekdanjih domačij so preuredili v objekte za potrebe konjereje, uredili jahalne poti in leta 1992 ustanovili Konjeniški klub Velenje, ki v zaledju Škalskega jezera še vedno ponuja oskrbo konj, rekreacijsko ježo, tečaje jahanja in treninge za jahače ter organizira tudi konjeniška tekmovanja.

Nova restavracija, novo Turistično jezero, novo rekreacijsko območje

Potem ko su junija 1980 zaprli in porušili staro restavracijo Jezero ob Škalskem jezeru, so začeli graditi nadomestno ob Velenjskem jezeru. Novo restavracijo Jezero so odprli 1. julija 1983. Ob njej so uredili tudi Turistično rekreacijski center Jezero (TRC Jezero). Med prireditvenim prostorom pred restavracijo in jezerom je bila zelenica, ki je dopolnjevala prireditveni prostor ob večjih prireditvah, sicer pa je bila namenjena za sproščanje in sončenje kopalcev – obiskovalcev novega velenjskega Turističnega jezera. Ker je bilo Velenjsko jezero v začetku osemdesetih let 20. stoletja še močno onesnaženo in neprimerno za kopanje, je premogovnik leta 1984 manjšo jezersko površino na jugovzhodni strani z nasipom ločil od Velenjskega jezera, in v tako nastalem Turističnem jezeru vzpostavil primerne kopalne pogoje. Ob jezeru so uredili plažo s tuši, severno od restavracije igrišča za košarko, roket, mali nogomet, odbojko na mivki in minigolf, na južnem bregu Velenjskega jezera pa igrišča za tenis z garderobami ter nato še športno dvorano s pokritimi tenis igrišči in vadbenimi prostori, ki je hkrati tudi večnamenski objekt za organizacijo različnih prireditev (Bela dvorana). Malo Turistično jezero je ob koncih tedna privabilo tudi do 5000 obiskovalcev, a so ga leta 2002, ko je bilo Velenjsko jezero že primerno za kopanje, zasuli, saj je bil dotok sveže in čiste triadne vode iz premogovnika, ki je tedaj predstavljala tudi še vodno rezervo za oskrbo prebivalstva, premajhen in je dno jezera prekrival mulj. Površino, pridobljeno z zasutjem Turističnega jezera, so začeli uporabljati kot prireditveni prostor.

Leta 1983 je podjetje GOST, ki je takrat upravljalo s TRC Jezero, organiziralo prvo Noč ob jezeru. Prireditev se je ohranila vrsto let in je vsako leto privabila tudi do 20.000 obiskovalcev. Prostor ob Velenjskem jezeru se je tako že v osemdesetih letih 20. stoletja začel uveljavljati kot prireditveni prostor za množične prireditve (športne, zabavne, kulturne, stanovska srečanja ...).

Velenjsko jezero so kot rekreacijsko vodno površino prvi začeli uporabljati mladi domačini in redki športniki. Ko so konec sedemdesetih let 20. stoletja v velenjskem podjetju Veplas začeli izdelovati deske za jadrnanje (surfe), so se nad »novim« športom navdušili tudi nekateri Šalečani. V Velenjskem jezeru so prepoznali svoj poligon in leta 1981 ustanovili Jadralni klub Velenje. Že septembra istega leta je klub organiziral trim tekmovanje z jadralnimi deskami, ki se ga je udeležilo 82 jadrancev iz vseh takratnih slovenskih klubov (Lukaček 2019). Septembra 1983 je Velenjsko jezero gostilo dvodnevni slovenski pokal (Lukaček 2019a).

Leta 1995 je premogovnik zahodno od Bele dvorane uredil avtokamp s 100 parcelami, ki je istega leta gostil 2. evropsko prvenstvo daljinsko vodenih modelov motornih čolnov (»NAVIGA«).

3 Raba Šaleških jezer in njihovih bregov v letu 2019

Velenjsko jezero je med Šaleškimi najbolj obiskano; na njegove vodno površino in bregove je umeščenih največ dejavnosti. V okolici Restavracije Jezero se nahajajo številni športni objekti ter območje za organizacijo različnih prireditev, neposredno ob jezeru leži tudi Avtokamp Jezero, ki ponuja nastanitev

v mobilnih hišicah, prostore za avtodome, kamp prikolice in šotore, izposojajo šotorov ter koles, igrala za otroke in gostinsko ponudbo (slika 4).

Okolica Škalskega jezera posledicam izkopavanja premoga ni več izpostavljena; ugrezanje površja je tam praktično končano. Škalsko jezero je obdano s sprehajalnimi potmi, ki jih koristijo tekači, kolesarji in jahači, vodno površino pa predvsem ribiči. Ti na Škalskem jezeru vsako leto organizirajo več kot dvajset ribiških tekmovanj, saj v jezeru živi preko dvajset vrst rib, Ribiški dom Ribiške družine Velenje pa je tudi prostor, ki omogoča gostinsko ponudbo na bregu Škalskega jezera. Ribolov tu poteka skozi vse leto, razen v času varstvenih dob. Ribiška družina Velenje ima od leta 2008 z državo sklenjeno tridesetletno koncesijsko pogodbo za ribolov ter za ohranjanje populacije domorodnih vrst rib v Škalskem in Velenjskem jezeru (v Družmirskem jezeru za populacijo domorodnih vrst rib in ribolov skrbi Ribiška družina Paka Šoštanj). Sonaravni vzreji rib sta namenjena ribnika ob Škalskem jezeru. V okolici Škalskega jezera se vsako leto odvije več športnih prireditev; ob njem so velenjski stadion in nogometna igrišča. Kot najmanjše in najmanj globoko med Šaleškimi jezери je Škalsko jezero tudi edino, ki pozimi občasno zamrzne v taki meri, da ga uporabljajo kot naravno drsališče (na Velenjskem jezeru se je izjemoma dalo drsati v letih 2006 in 2017). Na območju med Škalskim in Velenjskim jezerom je še vadišče za golf.

Breg Družmirskega jezera je za zdaj dovolj stabilen za umeščanje dejavnosti le na južnem delu, na severni, vzhodni in zahodni strani pa je podvržen obsežnim vplivom odkopavanja premoga ter za rekultivacijo še ni primeren. Poleg tega je Družmirsko jezero v prvi vrsti še vedno vir tehnološke vode za Termoelektrarno Šoštanj. Jeseni 2019 je potekalo poglobljanje jezerske kotanje, katere cilj je zagotavljanje potrebnih količin tehnološke vode brez prečrpavanja. Temu posegu bo sledila rekultivacija južnega jezerskega brega s krajinsko, urbanistično in arhitekturno ureditvijo, ki bo domačinom in obiskovalcem omogočila različne obvodne dejavnosti. Uredili bodo parkirišča, postajališča za avtodome, »zip line«, peš in kolesarske poti, igrala in sanitarni objekt (Krstič Planinc 2019).

3.1 Rekreativno območje

Vodne in obvodne površine jezer ponujajo številne možnosti za rekreacijo. Ob vodi so najbolj množično uporabljane rekreativne površine pešpoti. Del poti (okoli Škalskega jezera) je tudi osvetljen, kar je še posebej dobrodošlo v zimskem času, saj je rekreativcem tako omogočena varna vadba tudi v obdobju kratkih dni. Ob Velenjskem jezeru stoji Tenis center Jezero s sedmimi igrišči na prostem in dvema pokritima v Beli dvorani, ponudbo rekreativnih dejavnosti ob jezerih pa dopolnjuje še »wellness center« ob mestnem stadionu. V poletnem času so dobro zasedena igrišča za košarko in odbojko na mivki, kjer se občasno odvijajo tudi različne skupinske vadbe. Med vodnimi športi je zaradi široke dostopnosti in primernosti v zadnjem času najmožičnejše stoječe veslanje (»supanje«), ponovno pa postaja zelo priljubljeno jadrnanje na deski. Na Velenjskem jezeru sta doma tudi veslanje in jadrnanje z različnimi tipi čolnov ter jadrnic; mogoče si jih je tudi izposoditi. Po Velenjskem jezeru se obiskovalci zadnjih nekaj let lahko popeljejo tudi s pletno ali z električnim čolnom.

3.2 Prireditveni prostor

Ker so bregovi Šaleških jezer (predvsem južni breg Velenjskega jezera) razmeroma velike ravne površine, katerih namembnost se lahko s premično infrastrukturo prilagaja vsakokratnim potrebam, je bil kmalu prepoznana njihov prireditveni potencial. Prostorja je dovolj za dogajanje in parkirišča, bližina vodnih površin pa zagotavlja privlačnost prostora, katerega prednost je dostopnost. Bregovi jezera so prebivalcem Velenja in Šoštanja dosegljivi tudi peš, s kolesom in z brezplačnim mestnim potniškim prometom. Ena večjih prireditev, ki se odvija na bregu Velenjskega jezera, je največja slovenska prireditev za otroke – Pikin festival, ki se na prizorišču ob jezeru odvija od leta 2003, v tednu dni pa v Velenje privabi 100.000 in več obiskovalcev. Na tej lokaciji so leta 2019 začeli graditi sodobni prireditveni oder in prostor, načrtovana za 30.000 obiskovalcev (slika 5).

Slika 4: Na breg in gladino Velenjskega jezera so postavili infrastrukturo (čolnarno, mobilne objekte za gostinsko dejavnost, športna igrišča, pomole, napihljive objekte, otroška igrala ...) ter uredili sprehajalne in dovozne poti.

Slika 5: Gradbiščna tabla za novi prireditveni prostor na bregu Velenjskega jezera.

3.3 Velenjska plaža

V Šaleški dolini so ob začetku 21. stoletja začeli turizem resneje prepoznavati kot eno od pomembnih razvojnih dejavnosti, ob tem pa so turistični potencial zaznali tudi v Šaleških jezerih. Leta 2003 so takrat največje velenjske gospodarske družbe (Premogovnik Velenje, Gorenje, d. d., ERA, d. d., Vegrad) skupaj z Mestno občino Velenje in BTC, d. d., ustanovile TRC JEZERO, d. o. o, katere osnovna dejavnost je bilo trženje športne infrastrukture ob Velenjskem jezeru in storitev na področju turizma, dolgoročni cilji družbenikov pa so bili usmerjeni v razvoj turistične in rekreacijske ponudbe, nove turistične infrastrukture ter prepoznavne turistične ponudbe v okviru Savinjsko-šaleške turistične destinacije. Načrtovali so gradnjo vodnega mesta, prireditvenega prostora z družinskim parkom, hotela, nove čolnarne in jezerske marine, igrišča za golf ter elektrarne na sončne celice. Ker niso zmogli zagotoviti zadostnih sredstev, so od predvidenih naložb odstopili in družbo TRC Jezero leta 2010 izbrisali iz registra. Osem let po tem, ko je Premogovnik Velenje zemljišče južno od čolnarne prodal družbi BTC, je ta prenehala izkazovati interes za gradnjo vodnega mesta ob Velenjskem jezeru. Zemljišče je leta 2012 odkupila Mestna občina Velenje, kar je bila dobra strateška odločitev. V zadnjih sedmih letih je Mestna občina Velenje v ureditev območja ob Velenjskem jezeru vložila blizu milijon evrov sredstev in s tem omogočila ter spodbudila razvoj Velenjske plaže in dejavnosti ob njej (slika 6). Na območju pod čolnarne in avto-kampom so uredili lesene pomole, skakalnico, garderobe in senčnike na velikih travnatih površinah, tuše, sanitarije, otroška igrala na vodi in na bregu, mobilne objekte za gostinsko in drugo ponudbo ter informacijsko točko. Za varnost plavalcev v poletni sezoni skrbijo reševalci iz vode. Velenjska plaža, s katero upravlja Zavod za turizem Šaleške doline, je leta 2019 drugič zapored prejela priznanje za 1. mesto med najboljšimi, najbolj urejenimi in za kopanje najbolj prijetnimi naravnimi kopališči v Sloveniji (Zakošek 2019). V juliju in avgustu leta 2018 je Velenjsko plažo obiskalo 80.000 ljudi, v juliju in avgustu leta 2019 pa je bilo zabeleženih 100.000 obiskovalcev. Med obiskovalci jih je četrtnina iz Velenja in

EMIL ŠTERBENK

Slika 6: Odkar so leta 2013 uredili plažo, Velenjsko jezero privablja tudi obiskovalce iz drugih slovenskih krajev in tujine.

okolice, četrtnina iz štajerske regije, slaba polovica iz drugih slovenskih krajev, 12 % pa je tujcev. Za 58 % vprašanih (anketiranih je bilo 2.600 obiskovalcev) je bil to njihov prvi obisk Velenja. Med motivi za prihod prevladuje ogled znamenitosti, sledita obisk prijateljev in sorodnikov. Večina obiskovalcev obišče Velenjsko plažo za en dan in v povprečju porabi 31,86 evra na dan. Obiskovalci, ki se v Velenju zadržijo več dni, v povprečju porabijo 105 evrov dnevno.

4 Razvojni načrti in okoljske omejitve

Razvoj rekreacijskih in turističnih dejavnosti je potrebno skrbno in celovito načrtovati ter ga usmerjati skladno z nosilnostmi prostora in samočistilnimi sposobnostmi okolja.

4.1 Vodni in obvodni turizem

Posebej premišljeno mora biti načrtovano umeščanje človekovih dejavnosti v vodne in obvodne ekosisteme. Jezerski ekosistemi so ene najbolj občutljivih pokrajin, saj se v jezerih vse snovi, ki jih prinašajo njihovi pritoki ali vanje vstopijo neposredno iz zaledja, usedejo (akumulirajo) in tako predstavljajo hranila za razvoj organizmov. Zaradi tega se v jezerih povečuje biomasa in prihaja do eutrofikacije. Vsako dodatno obremenjevanje vodnega telesa in vnašanje vsakršnih snovi vanj ta proces pospešuje. Že s študijo Ocena rekreacijsko turističnega potenciala Velenjskega, Škalskega, Turističnega in Družmirskega jezera ter njihovih bregov (Pavšek in sodelavci 2000) so določili nosilnost za določene rekreacijsko-turistične dejavnosti. Med drugim so ugotovili, da znaša potencialna kapaciteta bregov Velenjskega in takrat še obstoječega Turističnega jezera dobrih 4000 kopalcev, Škalsko jezero naj bi jih lahko sprejelo okoli 1500, breg Družmirskega jezera pa do 4000. Za čolnarjenje (jadranje in veslanje) sta primerni Velenjsko in Družmirsko jezero, saj naj bi stoječe vodne površine, namenjene tema dejavnostma, ne bile manjše od 50 hektarov. Opredelili so tudi število čolnov na vesla in jadrnic: ob upoštevanju 200 metrskega varstvenega pasu ob bregu in varstvenih območij za gnezdeče ptice bi na Velenjskem jezeru po najstrožjih kriterijih hkrati lahko jadrало največ 17 jadrnic (ena jadrnica na 3 ha površine) ali plulo 53 čolnov na vesla (en čoln na ha površine), po najmilejših kriterijih (5 čolnov/ha ali 4 jadrnice/ha) pa 265 čolnov ali 212 jadrnic (Pavšek in sodelavci 2000). Glede na to, da je v zadnjih letih ob najbolj vročih koncih tedna na bregu Velenjskega jezera do 3000 kopalcev dnevno, nosilnost še ni presežena. Prav tako je še veliko rezerv tudi na področju veslanja in jadranja. V zadnjih letih se vse bolj uveljavlja stoječe veslanje na deski (»supanje«), ki vodne površine in primerjavi s čolni manj obremenjuje.

4.2 Vpetost Šaleških jezer v turistične in druge razvojne projekte

Strategija razvoja in trženja turizma v Mestni občini Velenje 2017–2021 (2017) uvršča naravne danosti, med katerimi so posebej izpostavljena Šaleška jezera, med primarno ponudbo destinacije, med sekundarno pa športno infrastrukturo, pohodniške in kolesarske poti ter prireditve ob Velenjskem in Škalskem jezeru. Med razvojne prioritete strategija uvršča aktivni turizem z nadgradnjo produkta Velenjsko in druga jezera ter strateški načrt celostnega razvoja objezerskega turizma. Skladno s cilji strategije je bila v letu 2019 oblikovana nova destinacijska znamka »Velenje, vir navdih«, ki kot identiteto destinacije izpostavlja jezero.

Strategija trajnostne rasti slovenskega turizma 2017–2021 (2017) v strateškem razvojnem konceptu opredeljuje štiri makro destinacije. Destinacija Velenje–Topolšica/Šoštanj (Šaleška dolina) je umeščena v Termalno Panonsko Slovenijo, v kateri kot nosilni produkti prevladujejo zdravje, dobro počutje, gastronomija in turizem na podeželju, katerih pomembno izhodišče so vodna doživetja (Velenjska plaža, Šaleška jezera, Terme Topolšica). Velenjska plaža je uvrščena med pet znamenitosti destinacije in predstavlja pomemben sekundarni segment njene ponudbe.

Turizem v Savinjsko-šaleški (SAŠA) regiji je opredeljen v Organizacijskem, upravljalavskem in finančnem načrtu za razvoj turizma v SAŠA regiji (2019). Regionalna destinacijska organiziranost v SAŠA regiji (RDO SAŠA) je regijo v preteklosti definirala kot celoto, z novo organizacijo slovenskega turizma pa je prišlo do delitve na dve vodilni destinaciji, ki pripadata dvema različnima makro regijama in imata različni osnovni razvojni opredelitvi, a še vedno tudi skupne ključne stebre, prioritete in cilje, med katerimi je razvoj nosilnih produktov z »outdoor« področja, kamor uvrščamo tudi produkte, umeščene na območje Šaleških jezer.

5 Sklep

Četudi so Šaleška jezera antropogenega izvora in so ob nastajanju pomenila degradacijo okolja, so danes pomembna razvojna priložnost doline, ki se bo morala zaradi narave svojih primarnih gospodarskih dejavnosti v naslednjih desetletjih celovito prestrukturirati. Jezera in njihovi bregovi so seveda predvsem potencial za razvoj dejavnosti s področja rekreacije in turizma, katerih storitve in produkti temelje na urejenem, varnem in z vseh vidikov kakovostnem okolju. Eden glavnih dejavnikov, ki omogoča in spodbuja razvoj na področju objezerskega turizma, je primernost jezerske vode za kopanje. Spremljanje kakovosti jezerske vode je nujno že zaradi zgodovinskih bremen, ki jih je bilo območje deležno, sta pa Velenjsko in Družmirsko jezero v sistem državnega monitoringa jezer uvrščena zaradi svoje velikosti. Kazalnike ustreznosti vode Velenjskega jezera za kopanje med kopalno sezono redno spremljajo od leta 2012 in odtlej nobena spremljana vsebnost še ni bila izven dovoljenih meja. Za ohranitev takšnega stanja in za vzdrževanje dobre kakovosti kopalne vode pa je potrebno kolikor je le mogoče zmanjšati vnos hranilnih snovi v jezera. V študiji Šaleška jezera, vodni vir in razvojni izzivi so bili kot priporočeni ukrepi izpostavljeni zlasti zasaditev živih meja na robovih kmetijskih površin, prepoved gnojenja v petmetrskem varstvenem pasu jezer in njihovih pritokov, čim manj gnojenja v celotnem pojezerju, sonaravna ureditev strug pritokov in gradnja ozelenjenih plavajočih otokov, katerih rastline bi hranila iz jezer vgrajevale v svojo biomaso, ki bi jo sproti odstranjevali. Vsekakor je nujno tudi preprečevati vsakršen vnos fekalij v jezera in minimizirati negativne vplive območja sanacije ugreznin (Šterbenk in sodelavci 2011).

Načrti, temelječi na potencialu Šaleških jezer, so precej ambiciozni. Na vzhodnem bregu Velenjskega jezera je med golf vadbiščem in vrtičkarskim naseljem med drugim načrtovan eden najbolj atraktivnih projektov v regiji: zasebni investitor iz Velike Britanije naj bi postavil inovativne hotelske kapacitete na vodi.

Ob načrtovanju posegov v prostor, ki so namenjeni razvoju turizma in z njim povezanih dejavnosti, pa ne bi smeli pozabiti, da je vrednost jezerskega območja tudi v tem, da je zatočišče mnogih živali in rastlin. Ob umetnih jezerih se je oblikoval sekundarni življenjski prostor, ki je prinesel večjo pestrost rastlinskih in živalskih vrst; nastali so nadomestni habitati, ki na relativno majhnem območju nudijo zelo pestre in različne življenjske pogoje: ekstremno sušna ruderalna bivališča, travnike, gozdni rob in vodna okolja – mokrišča, potoki, jezera ter mlake (Flis in sodelavci 2011). Na območju je bilo na primer opaženih več kot 220 vrst ptic, med katerimi so tudi predstavnice manj pogostih in redkih vrst (Gregori in Šere 2005). Obravnavani prostor je prava učilnica v naravi, kjer lahko antropogeno povzročene hitre spremembe opazujemo kot prikaz dolgotrajnih naravnih procesov. Takšen primer je tako imenovani Gabrški kanjon, ki ga je izoblikoval hudourniški potok Velunja, je pa – tako kot Šaleška jezera – posledica ugrezanja površja zaradi izkopavanja lignita. Prvotno je bila struga Velunje globoka en meter, zaradi ugrezanja pa se je razširila na 5 metrov in več ter ponekod poglobila v svoje nanose za več kot 10 metrov.

Oboje, tako biotska raznovrstnost kot spremenjena pokrajina, lahko ob premišljenem načrtovanju le nadgrajuje ponudbo območja, jo definira in ji prinese pomembno dodano vrednost, to pa omogoča in zagotavlja trajnostno usmerjen razvoj, ki tudi dolgoročno prinaša zaželene rezultate: več kvalitetnih

delovnih mest, več prihodka iz storitvenih in podpornih oziroma povezanih dejavnosti, izboljšanje bivalnih pogojev, razvoj inovativnih storitev in produktov. Ravno koncept trajnostnega turizma je tisti, ki lahko prepozna realni potencial Šaleških jezer za razvoj rekreacije in turizma ter ga tudi v polnosti koristi, saj ga bo znal varovati in ohranjati, tako da ne bo zmanjševal možnosti rabe istih virov v prihodnosti. Poleg sonaravne rabe v članku predstavljenega osrednjega razvojnega potenciala na področju turizma v Šaleški dolini – Šaleških jezer – bo trajnostni turizem spoštoval, ohranjal in s pridom uporabljal tudi drugo naravno in kulturno dediščino območja, lokalno identiteto, lokalne posebnosti, lokalne materiale, izdelke, pridelke in proizvode ter zaposloval lokalno delovno silo. Seveda je v prvi razvojni fazi dobrodošla in spodbudna vsakoletna rast števila obiskovalcev, a pomembnejše vprašanje od trenda rasti prihodov mora biti vprašanje strukture obiskovalcev ter koristi, ki jih razvoj turizma prinese lokalni skupnosti.

6 Viri in literatura

- Flis, J., Pokorny, B., Triglav Brežnik, G., Al Sayegh-Petkovšek, S., Zorko, V.: 2011. Monitoring biotske pestrosti na območju sanacije ugreznin in ocena ustreznosti sanacijskih ukrepov: končno poročilo za leto 2010. Velenje.
- Gale, I., Petrovič, A.: 2013. Molibden v vodi Velenjskega jezera. Mnenje. Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije. Ljubljana.
- Gregori, J., Šere, D.: 2005. Ptiči Šaleških jezer in okolice: ob 130-letnici Premogovnika Velenje. Prirodoslovni muzej Slovenije. Ljubljana.
- Krstič Planinc, M.: 2019. Spoštljivo do prostora in atraktivno za uporabnike. Naš čas 43/2019.
- Lukaček, M.: 2019. Premogovniška dejavnost in njen vpliv na površinsko območje Šaleške doline. Velenje.
- Lukaček, M.: 2019a. Velenjsko jezero. Tipkopis, Velenje.
- Marot, M.: 2019. Ugreznine bodo sanirali, strah prebivalcev je odveč. Dnevnik, 30. 10. 2019.
- Organizacijski, upravljavski in finančni načrt za razvoj turizma v SAŠA regiji, Logični projekti d. o. o. Velenje, 2019.
- Pavšek, Z., Šterbenk, E., Jeršič, M.: 2000. Ocena rekreacijsko turističnega potenciala Velenjskega, Škalskega, Turističnega in Družmirskega jezera ter njihovih bregov. Velenje.
- Podatkovna baza Premogovnika Velenje, podatki o izmerah jezer. Velenje, 2019.
- Slatinjek: Priložnostna publikacija Muzeja Velenje. Velenje.
- Strategija razvoja in trženja turizma v Mestni občini Velenje 2017 – 2021, Zavod Tovarna trajnostnega turizma Goodplace & Nea Culpa, agencija za marketing v turizmu. Velenje, 2017.
- Strategija trajnostne rasti slovenskega turizma 2017–2021, RS, Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo. Ljubljana, 2017.
- Šterbenk, E.: 1999. Šaleška jezera. Vpliv premogovništva na pokrajinsko preobrazbo Šaleške doline. Velenje.
- Šterbenk, E.: 2002. Utemeljitev imena Družmirsko jezero. Velenje.
- Šterbenk, E., Ževart, M., Ramšak, R.: 2004. Jezera, o katerih bomo še slišali. Geografski obzornik 51-1.
- Šterbenk, E., Ževart, M.: 2006. 50 let luči za Slovenijo. Velenje.
- Šterbenk, E., Pavšek, Z., Al Sayegh-Petkovšek, S., Mazej Grudnik, Z., Kugonič Vrbič, N., Poličnik, H., Pokorny, B., Ramšak, R., Rošer Drev, A., Mljač, L., Bole, M., Glinšek, A., Mavec, M., Druks, P., Flis, J., Kotnik, K., Zorko, V., Goltnik, V.: 2011. Šaleška jezera, vodni vir in razvojni izziv. Končno poročilo projekta, ERICO. Velenje.
- Šterbenk, E., Ramšak, R., Glinšek, A., Mavec, M.: 2017. Preobrazba ugrezninskega Velenjskega jezera. Dela 47. DOI: <https://doi.org/10.4312/dela.47.41-84>
- Zakošek, M.: 2019. Velenjska plaža slovensko naj naravno kopališče. Naš čas 42/2019.

DEDIŠČINA SOCIALISTIČNEGA »MESTA V PARKU« KOT TURISTIČNA PRILOŽNOST

dr. Aleš Smrekar, dr. Katarina Polajnar Horvat

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika
ales.smrekar@zrc-sazu.si, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7448-9174>

katarina.polajnar@zrc-sazu.si, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8872-529X>

Jana Apih

Zavod Tovarna trajnostnega turizma GoodPlace
jana@goodplace.si

Filip Smrekar Apih

filip.smrekar.apih@gmail.com

DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_15

UDK: 911.375:338.48(497.4Velenje)

IZVLEČEK

Dediščina socialističnega »mesta v parku« kot turistična priložnost

V nekdanjih socialističnih državah srednje in vzhodne Evrope ima socialistična dediščina velik turistični potencial, ki pa je v Sloveniji še vedno pogosto premalo izkoriščen. V Velenju ni razvit celostni turistični produkt, ki bi povezoval dediščino socialistične zgodovine. Mesto Velenje namreč predstavlja vzorčen primer socialističnega mesta s svojo modernistično snovno in nesnovno dediščino, ki bi jo z ustrežno interpretacijo lahko uvrstili v turistično ponudbo. V Velenju lahko gradijo svojo primarno turistično ponudbo na predstavitvi najmlajšega slovenskega socialističnega mesta, razvitega po drugi svetovni vojni ob premogovniku lignita. Zgodbo lahko nadgrajuje aktivni turizem na in ob Velenjskem jezeru, ki je nastal kot posledica ugrezanja površja nad premogovnikom. Prav ta del ponudbe pa je danes bistveno bolj razvit od tako imenovanega socialističnega turizma.

KLJUČNE BESEDE

aktivni turizem, polpretekla zgodovina, dediščina, rudarstvo, premogovnik, jezero, Velenje

ABSTRACT

The heritage of the socialist »garden city« as a tourist opportunity

In the former socialist countries of Central and Eastern Europe, the socialist heritage has great tourist potential, which is still often underutilized in Slovenia. In Velenje, no comprehensive tourism product has been developed to link the heritage of socialist history. Namely, the city of Velenje represents a model example of a socialist city with its modernist material and intangible heritage, which could be included in the tourist offer with proper interpretation. In Velenje, they can build their primary tourist offer on the presentation of the youngest Slovenian socialist city, developed after the World War II by a coal mine of lignite. The story can be supplemented by active tourism on and near Velenje Lake, which was created as a result of the subsidence of the surface above the coal mine. However, this part of the offer is much more developed today than so-called socialist tourism.

KEY WORDS

active tourism, semi-history, heritage, mining, coal mine, lake, Velenje

1 Uvod

V nekdanjih socialističnih državah srednje in vzhodne Evrope postaja tako imenovani socialistični turizem vse bolj rastoča vrsta turizma. Vse od padca Berlinskega zidu turisti z zanimanjem obiskujejo omenjene države in se seznanjajo z materialnimi in nesnovnimi ostanki bivšega sistema (Gams 2016). Ogledujejo si muzeje, sprehajajo se po turističnih poteh socialistične dediščine, nakupujejo socialistične spominke na boljših tržnicah in se okrepčajo s tipičnimi prigrizki tistega obdobja na prostoru vse od Albanije do držav nekdanje Sovjetske zveze (Platovšek in sodelavci 2012). Praga nudi socialistično turo s sloganom »Poglej za železno zaveso« (Look behind ... 2019), prav tako zasledimo takšne ture v Bratislavi in sicer z naslovom »Obdobje Sovjetske zveze in post-socialistična tura«, kjer se na ogled popejemo s takratnim najbolj prodajanim Škodinim vozilom (Bratislava: Soviet Era ... 2019). V Budimpešti in Sofiji nudijo tako imenovani »komunistični sprehod po mestu« (Communism walk 2019; Communist Walking Tour ... 2019). Poljaki ponujajo vodene ogleds Nowe Hute, tipičnega socialističnega naselja blizu Krakova, izkušnjo streljanja s puško Kalašnikov in še nekatera podoživljeta obdobja socializma na Poljskem (Platovšek in sodelavci 2012). Podobne turistične produkte, vezane na socialistično zgodovino ponujajo tudi v Berlinu, v zelo znanem DDR muzeju, kjer si lahko ogledamo socialistično zgodovino takratne Nemške demokratične republike (DDR) (DDR Museum 2019). V Berlinu in drugod je med mladimi zelo priljubljeno spanje v hostlih, opremljenih v stilu socialističnih časov. O priljubljenosti turističnega produkta socialistične materialne in nesnovne dediščine priča tudi njihovo pojavljanje v turističnih vodnikih, kot so Lonely Planet, Get your guide in drugi (Platovšek in sodelavci 2012).

Obujanje spominov na takratni »Titov« čas je precej prisotno med določenim delom prebivalcev, »Jugonostalgikih«, tudi v naši neposredni bližini, v državah nekdanje Jugoslavije. Ti se na primer vsako leto srečujejo v Kumrovcu na dan mladosti, 25. maja in na obiskih Hiše cvetja, ki je ena najbolj obiskanih turističnih znamenitosti v Beogradu (Gams 2016) ter drugih krajih.

Ob predstavljenih dejstvih ni dvoma, da ima socialistična dediščina velik potencial, ki pa je v Sloveniji še vedno pogosto premalo izkoriščen in se ga nekateri celo sramujejo. Socialistične ture so sicer organizirane v Ljubljani (The communist tour ... 2019) ter deloma v Velenju (Socialist experience ... 2019), vendar sta omenjeni ponudbi še precej neizkoriščeni oziroma predstavljata le posamezne primere socialistične zgodovine. Prav Velenje je eden izmed takšnih primerov, kjer ni razvitega celostnega turističnega produkta, ki bi povezoval dediščino socialistične zgodovine, kljub bogati dediščini iz časa Jugoslavije. Mesto Velenje predstavlja vzorčen primer socialističnega mesta s svojo modernistično materialno in nesnovno dediščino, ki jo z ustrezno interpretacijo lahko uvrstimo v turistično ponudbo mesta. Dediščina jugoslovanskega obdobja z njenimi ključnimi elementi, predstavlja velik turistični potencial. Namen prispevka je prikazati turistične potenciale Velenja, ki lahko gradijo svojo primarno turistično ponudbo na predstavitvi najmlajšega slovenskega socialističnega mesta, razvitega po drugi svetovni vojni ob premogovniku lignita. Zgodbo nadgrajuje aktivni turizem na in ob Velenjskem jezeru, ki je nastal kot posledica ugreznanja površja nad premogovnikom.

1.2 Preobrazba mesta ob bogatih zalozah lignita in oblikovanje socialistične dediščine

Velenje je mlado mesto, ki je bilo vse od podelitve mestnih pravic leta 1959 podvrženo velikim, večplastnim spremembam, ki se nadaljujejo še danes. Ima bogato zgodovinsko osnovo, od naselbin prazgodovinskega človeka, katerega sledi so bile najdene v jami Špehovki pri Hudi Luknji in Mornovi zijalki pri Šoštanju, prek srednjega veka, ko je bila Šaleška dolina poznana kot dolina gradov do burnega obdobja reformacije (Dermol in sodelavci 2015).

Prve omembe nahajališč lignita segajo v 18. stoletje. Pridobivanje lignita v večjem obsegu sega v leto 1875, ko so odkrili glavni sloj te rude. Rudarji so v času po odprtju prvega jaška, kljub zgolj ročnemu delu, uspešno povečevali proizvodnjo. K temu je pripomogla železniška proga med Velenjem in Celjem. Že leta 1905 je bila v bližini premogovnika zgrajena prva termoelektrarna, ki je delovala na

ANDREJ TARJILA, MEDIJATEKA STO

Slika 1: Velenjski grad je današnje podobo renesančnega dvorca – palacia dobil v 16. stoletju.

EMIL ŠTERBENK

Slika 2: Premogovnik Velenje z lignitom oskrbuje Termoelektrarno Šoštanj.

EMIL ŠTERBENK

Slika 3: Tovarna Gorenje je nastala v vasi Gorenje po nacionalizaciji Špehove kovačije leta 1950.

ANDREJ TARJILA, MEDIATEKA STO

Slika 4: Pred več kot pol stoletja je bilo najmlajše slovensko mesto Velenje zasnovano kot mesto v parku.

lignit (Zgodovina 2019). Največji razvoj Velenja se je zgodil po drugi svetovni vojni, ko so se zgodile družbeno-politične spremembe v državi z vzpostavitvijo socialističnega političnega sistema (Balažič 2010). V ospredju je bila sistematična industrializacija in modernizacija družbe. Zaradi velikih energetskega potreb povojnega gospodarstva se je v Velenju takrat začelo intenzivno izkoriščati energetske potenciale bogatih zalog lignita. Ob velikih zahtevah po premoгу in posledično po delovni sili, se je vedno bolj kazala potreba po oblikovanju sodobnega mesta. Tako so se pod vodstvom tedanjega direktorja premogovnika Velenje, Nestla Žganka, začeli oblikovati načrti za sodobno mesto, z idejo, da naj imajo »... rudarji, ki preživijo pol dneva v temnih neдрjih zemlje, kar se da svetla in sončna stanovanja ...« (Zgodovina prostora 2019).

Velenje je tako postalo modernistično mesto, s prostostoječimi objekti, postavljenimi med velike zelenice (Dermol in sodelavci 2015), tako imenovano »mesto v parku« (Poles 1999). Vzporedno z razvojem premogovnika so začela nastajati tudi podjetja, med njimi z vidika zaposlovanja ženske delovne sile podjetje Gorenje. Veliko zaslugo za to, da je Velenje zraslo tako hitro, ima »prostovoljno« udarniško delo, ki je bilo eden od nosilcev povojne gradnje (Špegel 2011). Tako je že med gradnjo postalo zgled sodobne arhitekture in urbanizma socialistične Jugoslavije, »idealno mesto« (Poles 1999, Kljajič 1999).

2 Turistični potenciali

Med danostmi, zanimivimi za turistični razvoj, izpostavljamo le tiste, s katerimi želimo osvetliti namen prispevka. V Mestni občini Velenje in samem mestu je turističnih potencialov seveda več. Površje občine je dokaj razgibano in le ravninsko dno je urbanizirano, drugod pa poleg travnikov in njiv ter pašnikov prevladuje gozd. Narava je zelo prisotna tudi v mestu, ki ima značaj mesta v parku.

ANDREJ TARBILA, MEDIATEKA STO

Slika 5: Največji še stoječi spomenik Josipu Brozu - Titu stoji na osrednjem velenjskem trgu.

Velenju daje pečat modernistično arhitekturno zasnovano urbano območje, ki mu prav zaradi tega pravijo tudi socialistični čudež in mesto v parku. Urbanistična zasnova je bila leta 1962 nagrajena z nagrado Prešernovega sklada za urbanistično ureditev. Leta 2014 je bila velenjska Promenada, ki je sicer nastala sredi 70. let 20. stoletja, povsem prenovljena, s čimer je Velenje oživilo in dobilo pomemben prostor v strogem središču mesta. Med pomembne arhitekturne stavbe, ki odražajo čas moderne, umeščamo kulturni dom, delavski klub, otroško igrišče ter številne druge zgradbe. Velenje pomembno zaznamujejo tudi spomeniki Josipu Brozu Titu, ki je najvišji kip Tita na svetu, Edvardu Kardelju in drugim (Velenje skozi čas 2019). Galerija Velenje je v strogem središču mesta v modernistični zgradbi iz leta 1971 in je bila leta 2015 povsem prenovljena. Programsko in strokovno predstavlja predvsem sodobno umetnost Šaleške, Zgornje Savinjske doline, Slovenije in Evrope. Letno jo obišče okoli 10.000 obiskovalcev (O Galeriji Velenje 2019).

Premogovnik Velenje je družba z več kot 135-letno preteklostjo. Deluje na največjem slovenskem nahajališču premoga in na eni od najdebelejših znanih plasti premoga na svetu. Je eden največjih in najbolj moderno opremljenih premogovnikov za podzemno pridobivanje premoga v Evropi. Količine izkopanega premoga so naraščale do sredine 90. let 20. stoletja. Velenjski premogovnik je zagotavljal kar tri četrtine vsega slovenskega premoga. Moderna mehanizacija in lastna odkopna metoda sta bili v osemdesetih letih prejšnjega stoletja komaj dovolj za pokritje vseh potreb po premogu v Sloveniji. *»Lakota tedanje države po energiji je povzročila, da so v velenjskem premogovniku sredi 80. let dosegli vrhunec količin odkopanega premoga na leto, 5 milijonov ton. Danes je celotna količina odkopanega velenjskega lignita uporabljena za delovanje Termoelektrarne Šoštanj, kjer iz letne odkopane količine premoga pridobijo eno tretjino električne energije, porabljene v Sloveniji ...«* (Zgodovina 2019). V opuščnem delu jame Škale so leta 1999 uredili Muzej premogovništva Slovenije, ki je edini tovrstni podzemni muzej v tem delu Evrope. Obiskovalci v njem lahko spoznajo razvoj premogovništva v Sloveniji. Muzej je leta 2015 obiskalo približno 20.000 ljudi (Zgodovina 2019).

Šaleška jezera so ugrezninskega nastanka, saj so nastala kot posledica izkopavanja lignita. Med njimi je največje Velenjsko jezero, ki je s turističnega vidika tudi najpomembnejše. Z globino 60 m je globlje tako od Blejskega (31 m) in od Bohinjskega jezera (45 m). Občina je v zadnjih letih v ponudbo na jezeru in ob njem veliko investirala, s čimer je Velenjsko jezero postalo predvsem priljubljena poletna atrakcija, primerna za plavanje, veslanje, jadrnanje, jadrnanje na deski, SUP-anje ter druge vodne in obvodne športe. Ob jezeru pri čolnarni je urejena Velenjska plaža, ki kot vse močnejši turistični produkt privlači predvsem enodnevne obiskovalce, ter športna igrišča za nogomet, odbojko na mivki, mini golf, košarko, tenis, ... Velenjsko plažo je leta 2016 po ocenah upravitelja obiskalo 67.000 izletnikov. V bližini jezera sta kamp in edinstveno vrtičkarsko-počitniško naselje Kunta Kinte z zanimivo zgodovino. Za razvoj turizma je pomembno tudi bližnje Škalsko jezero, na katerem je dovoljen športni ribolov, v okolici pa so urejene številne športno-rekreativne površine. Velik potencial ima tudi tretje Šaleško jezero, Družmirsko jezero, ki *»... naj bi do leta 2020 obsegalo blizu 170 hektarov in tako postalo po površini in količini vode največje jezero v Šaleški dolini.«* (Jezera ... 2019).

V Velenju je približno 30 pohodniških, kolesarskih in tematskih poti, ki omogočajo šport in rekreacijo, hkrati pa se prepletajo z naravnimi, kulturnimi in zgodovinskimi znamenitostmi ter tako pokrivajo širok spekter zanimanja obiskovalcev. Ena izmed najlažjih in za družine primernih kolesarskih poti je pot med Šaleškimi jezери. Med najzanimivejšimi potmi za obiskovalce sta naravoslovna *»Tematska pot na območju Šaleških jezer«* in sprehod skozi mesto moderne (Menih 2013). Posebna znamenitost je tudi velenjski Sončni park, v katerem najdemo edinstveno izobraževalno otroško igrišče Rudarska vas. Namen je otroke poučiti o obnovljivih in neobnovljivih virih energije, energijski učinkovitosti ter varčevanju z energijo. Igrala so zasnovana tako, da lahko njihovi uporabniki s pomočjo gibanja, lastne kinetične energije, proizvedejo svetlobo ali v gibanje poženejo del igrala. Tako lahko uporabniki s spustom po žičnici sprožijo vrtenje spiral, s sprehodom skozi tunel prižig luči, z nalaganjem lignita na vozičke pa žarenje luči na energijsko optimiziranih tablah. Dodaten vir energije na igrišču je sončna svetloba, ki jo v električno energijo pretvarjajo fotovoltaični paneli. Z igriščem želijo otroke in mladostnike opozoriti na pomen lokalnega vira energije – šaleški lignit (Pustolovsko energetsko ... 2019).

ALJOŠA VIDEČIČ

Slika 6: V Muzeju premogovništva Slovenije obiskovalci doživijo razvoj premogovništva skozi čas.

ALEX ŠTOKELJ, MEDIATEKA STO

Slika 7: Velenjska plaža. Na južni obali Velenjskega jezera je Velenjska plaza s številnimi vsebinami.

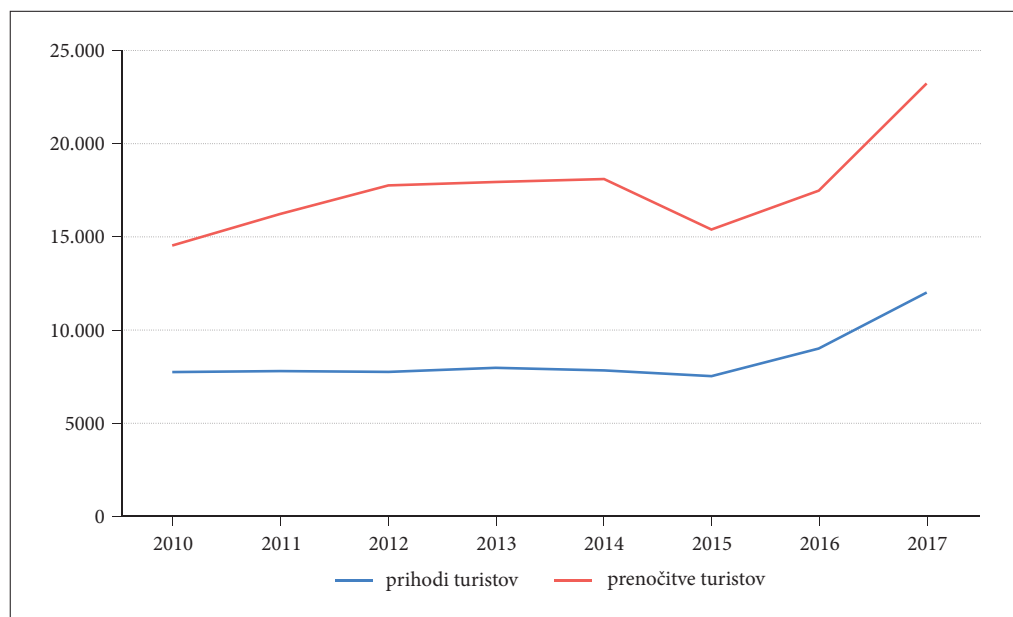
V Velenju so prek celega leta organizirane številne turistične, kulturne, športne in zabavne prireditve, ki privabljajo tako lokalne prebivalce kot tudi goste, predvsem enodnevne obiskovalce iz bližnje okolice in Slovenije. V letu 2015 je Festival Velenje organiziral, izvedel oziroma sodeloval pri več kot 1000 dogodkih s prek 200.000 obiskovalci, od katerih jih je več kot 100.000 na Pikinem enotedenskem festivalu. To je najbolj znana prireditev, ki daje mestu Velenje poseben pečat in identiteto, nima pa nobene povezave z njeno nosilno zgodbo. Precej neizkoriščena je tradicionalna prireditev ob dnevu rudarjev Skok čez kožo, čeprav ima Velenje očitno aparat, ki bi lahko organiziral precej večjo prireditev sprejema novincev med rudarje.

3 Nastanitveni objekti

V Velenju je šest namestitvenih objektov, ki sodijo v kategorijo hotelov in podobnih objektov. Trije objekti (hotel Paka, Vila Herberstein in hotel Razgoršek) se uvrščajo v kategorijo s štirimi zvezdicami,

Preglednica 1: Ocene nastanitvenih objektov na dveh portalih (Medmrežje 1, Medmrežje 2).

nastanitveni objekt	ocena Booking (1–10)	ocena Tripadvisor (1–5)
Hotel Paka	8,7	4,0
Mladinski hotel	9,2	4,5
Penzion Rajh	7,5	ni podatka
Hotel Razgoršek	7,8	3,0
Prenočišča Mraz	8,6	5,0
Vila Herberstein	8,8	4,0

Slika 8: Gibanje prihodov turistov in prenočitev v Mestni občini Velenje med letoma 2010 in 2017 (Prihodi in prenočitve turistov 2019).

Prenočišča Mraz so kategorizirana s tremi zvezdicami, Penzion Rajh z dvema, prenočišča v Gostišču Ostrovršnik – Hartl pa z eno. Turistom je v naštetih nastanitvenih objektih na voljo 215 ležišč v 109 sobah. V občini Velenje je uradno registriran še Avtokamp Jezero s kategorizacijo 2 zvezdic, kjer je na voljo sedem mobilnih hišk s skupaj 30 ležišči in 100 parcel, na katerih je prostora za 400 oseb. S tem je Avtokamp Jezero uradno največji ponudnik turističnih namestitev v mestu (Nastanitev 2019). Čeprav gre za še vedno neregulirano obliko turističnih nastanitev, mnogi portali pomembno vplivajo na razvoj turizma v posameznih destinacijah. V Velenju je na portalu AirBnB na voljo šest nastanitev (Prenočišča 2019).

Kapaciteta nastanitvenih obratov v destinaciji je le deloma merodajen kazalnik; izjemno pomembna je tudi njihova kakovost. V Preglednici 1 smo povzeli ocene s platform Booking.com in Tripadvisorja, kjer so svoje vtise zapisali gostje.

Gibanje prihodov turistov med letoma 2010 in 2015 je bilo precej konstantno, med 7500 in 8000, temu pa je sledil precejšen skok v letu 2016 s skoraj 9000 turisti in leta 2017 z 12.032. Število prenočitev se je med letoma 2010 in 2015 gibalo med 14.500 in 18.100, tudi tokrat je sledil prvi skok leta 2016 z nekaj manj kot 17.500 prenočitvami in doseglo vrhunec leta 2017 s 23.277 prenočitvami. Turistični obisk prek leta niha, največji je v poletnih mesecih. Pričakovano so na prvem mestu med državami izvora turisti iz Slovenije, med tujimi turisti pa prednjačijo gostje iz Nemčije, Srbije, Italije in Nizozemske.

Leta 2015 je bilo Velenje po številu ustvarjenih prenočitev na 54. mestu, po številu turističnih prihodov pa na 55. mestu med 124 občinami v Sloveniji, za katere so na voljo podatki. V nacionalnem merilu je Velenje v letu 2015 ustvarilo 0,2 % turističnih prihodov in 0,15 % prenočitev. Med 11 mestnimi občinami v Sloveniji je bilo Velenje tako po številu prihodov kot po številu prenočitev na zadnjem mestu (Izbrani kazalniki nastanitvene statistike 2019).

4 Primerljivi turistični destinaciji

V analizi primerljivih destinacij smo se osredotočili na mesto, ki ga enako kot Velenje zaznamuje rudarska dediščina. Bochum je nemško mesto v Porurju, ki goji pozitiven in uspešen odnos do dediščine, obenem pa se razvija v sodobno mesto z bogatim kulturnim in festivalskim utripom.

Industrijska dediščina Bochuma se je uspešno preobrazila in pridobila funkcionalno vlogo v kulturnem oziroma turističnem pomenu mesta. Mnogo nekdanjih objektov in konstrukcij, ki so povezani z rudarsko panogo oziroma z industrijo v širšem pomenu, se je na inovativne načine integriralo v moderno mesto kot ogledne turistične točke, razstavnice, prireditveni, festivalski, poslovni prostori, muzeji, parki, rekreacijske površine, prostori za športne prireditve in podobno. Najpomembnejši spomenik Poti industrijske dediščine Porurja je Rudarski muzej, največji in najpomembnejši tovrstni muzej na svetu, ki sodi med najbolj obiskane nemške muzeje s približno 400.000 obiskovalci letno. Muzejski kompleks sestavljajo tri ravni: podzemni del, nadzemni del in razgledna ploščad.

Bochum odlično ohranja ne le materialno, temveč tudi nesovno dediščino, vezano na rudarstvo. V mestu in njegovi širši okolici obstajajo številna društva in rudarska združenja, ki ohranjajo rudarsko tradicijo z nastopi (na primer godba na pihala) in z udeležbo na različnih prireditvah, kot so na primer božični sejmi.

Bochum vsako leto postane tudi del velikega festivalskega dogajanja. Festival ExtraSchicht, poznan tudi kot Noč industrijske kulture (nem. *Nacht der Industriekultur*), je dogodek, ki zadnjo soboto v juniju poteka v najpomembnejših industrijskih mestih Porurja. Festivalna prizorišča so nekdanja industrijska in trgovska območja, rudniki ipd., obiskovalcem (teh je okrog 200.000) pa je na voljo na stotine najrazličnejših kulturnih dogodkov (glasbeni koncerti, vodstva po razstavah, delavnice, plesne in gledališče predstave, predstave z lučmi) (Eine staat ... 2019).

V Avstriji je uspešen adrenalinsko-trajnostni projekt Area 47, ki je zaživel v nekdanji degradirani pokrajini ob jezeru in se uspešno združil z naravnim okoljem doline Ötztal na Tirolskem. S 66.000 m² površine je največji vodni in adrenalinski park v Avstriji ter hkrati eden največjih tovrstnih parkov na svetu. Park je bil odprt leta 2010, naložba pa je znašala prek 14 milijonov evrov. Park je odprt sezonsko od maja

do oktobra. Ima odlično lego ob vhodu v dolino Ötztal. Area 47 v grobem sestavljajo vodno, plezalno, zunanjo, brezpotno, nastanitveno in prireditveno območje.

Vodno območje obsega 20.000 m² in predstavlja osrednji del parka. Okoli jezera so na površini 7.000 m² številna igrišča (košarkaško, odbojkaško, nogometno), restavracija, bar, na jezeru pa številni rekviziti in naprave, ki nudijo rekreativna, zabavna in adrenalinska doživetja. Med drugim je na jezeru zabavišni del s tobogani (med njimi tudi najbolj strm tobogan v Evropi, ki omogoča hitrosti do 80 km/h), vodni trampolin, skakalni stolp (27 m), plezalna stena nad vodo, vrvi za vrvovodstvo (*slackline*), skakalnica za smučanje na vodi, rekviziti za izvajanje športov, kot so na primer cannonball, blobbing in podobno.

Area 47 ima izjemno velik pomen za lokalne prebivalce, saj pomeni oživetev turistične dejavnosti in potencialen vir zaslužka. Uspešni marketinški pristopi pripomorejo k porastu števila obiskovalcev; ob odprtju parka leta 2010 je bilo ustvarjenih 12.500 prenočitev, pet let pozneje pa že 50.000 prenočitev oziroma skupno več kot 250.000 obiskovalcev (Medmrežje 3).

5 Ciljne skupine obiskovalcev

Današnji tipični obiskovalci Velenja prihajajo v mesto v poletnih mesecih iz bližnje okolice na enodnevni obisk. Obiščejo katerega od festivalov, privoščijo si oddih ob Velenjskem jezeru ali pa si ogledajo muzeje. Poleg njih v Velenje prihajajo tudi poslovni gostje, kar je povezano predvsem z njihovim poslovnim sodelovanjem z velenjskimi podjetji.

Velenje bi lahko ponudilo zgodbe z izrazito in ohranjeno dediščino socialistične zgodovine, treba je le pripraviti edinstvene programe za različne skupine, ki jih je mogoče združiti v enoten turistični proizvod. Z ohranjeno modernistično arhitekturo in interpretirano zgodovino rudarstva lahko ponudi številne vsebine, ki jih nadgradi z aktivnim oddihom na Velenjskem jezeru.

ALIJOŠA VIDEČIČ

Slika 9: Obiskovalci rudnika lahko doživijo kulinarično izkušnjo globoko pod površjem.

Starostni skupini obiskovalcev, odraščajočih še v obdobju Jugoslavije, ki je danes delovno aktivna in ima družine, bi lahko Velenje ponudilo program z elementi odslikave obdobja, prek katerega bi starši približali svoje otroštvo otrokom. Z ustrezno oblikovanim programom interpretacije, od razvoja rudarstva do razvoja mesta in kulture bivanja v njem, lahko Velenje ponudi kakovostne izobraževalne vsebine.

Socialistična zgodovina, Jugoslavija in obdobje socializma tudi v širšem kulturnem prostoru predstavlja motiv, ki lahko nagovori nišne skupine. Zahodnim Evropejcem bi predstavili vpogled v zgodovino, ki so jo tamkajšnji prebivalci spremljali le od zunaj, skupinam z območja bivše Jugoslavije pa ponudili nostalgični spomin na pozitivne vrednote skupne zgodovine. Vendar je za to potreben razvoj dopolnilne ponudbe in oblikovanje ustreznih programov. Kot zelo zanimivi se kažejo tako imenovani *incentive* programi, ki jih delodajalci uporabljajo za motiviranje zaposlenih.

Zanimiv segment so tudi mladi, ki bi jim Velenje lahko ponudilo vpogled v zgodovino Slovenije in njeno razumevanje v širšem zgodovinskem kontekstu, na drugi strani pa bi se lahko aktivno zabavali ob in na Velenjskem jezeru.

Za celovito izkušnjo je gotovo pomemben tudi razvoj avtentične kulinarčne ponudbe, saj je ta danes pomemben element spoznavanja in razumevanja kulture destinacije in igra pomembno vlogo pred obiskom, v času obiska in po njem. Posrečen poskus tega je knapovska malica, ki jo prejmejo obiskovalci premogovnika v najgloblji jedilnici v Sloveniji (Strategija razvoja ... 2017).

6 Sklep

V prispevku se spogledujemo z vprašanjem, ali lahko velenjska turistična ponudba uresniči svojo priložnost, ki jo ponuja zgodovina najmlajšega socialističnega mesta v Sloveniji, ki je zrasla na temelju premogovništva.

ANDREJ TARJILA, MEDIATEKA STO

Slika 10: Pikin festival je največji otroški festival v Sloveniji. Pika vsako leto za teden dni postane županja mesta.

Velenje obiskovalcu sramežljivo ponuja odstreti pogled v čas globokega socializma, ko je mesto rasto s širjenjem premogovnika in je bilo poskrbljeno za njene prebivalce. Celovit prikaz načina življenja, vrednot in posebnosti socialističnega obdobja lahko Velenje postavi na turistični zemljevid. Velenje ima potencial, saj zbujata radovednost in vedno bolj tudi nostalgijo med Slovenci, prebivalci drugih republik nekdanje skupne države Jugoslavije in tudi širše.

Velika priljubljenost je v povezavi z dopolnilno ponudbo, ki jo je trenutno več, kot pa tiste, ki se nanaša na samo dediščino polpretekle zgodovine. Velenjsko jezero že danes privablja veliko ljudi, ki izkoriščajo to območje v športnorekreacijske namene. Z dodatno atraktivno infrastrukturo, kakršno imajo na primer v Area 47, bi bilo lahko obiskovalcev še precej več. Največji dogodek pa je vsakoletni Pikin festival, ki privablja predvsem enodnevne obiskovalce ter bogati turistično podobo in prepoznavnost Velenja.

Če bi se turisti odločali za večdnevni obisk Velenja, bi jih vsaj del nedvomno želele doživeti tudi ponudbo prikaza življenja v socialističnem obdobju. Tako pa trenutno narašča le število enodnevnih obiskovalcev, ob čemer pa ostajajo številne turistične priložnosti še vedno neizkoriščene.

7 Zahvala

Prispevek temelji na raziskovalnem programu Geografija Slovenije (P6-0101), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

8 Viri in literatura

- Balažič, G. 2010: Integrating socialist cultural heritage into the tourism offer of the municipality of Koper. Sustainable tourism IV. Bratislava: Soviet Era and Post-Communist Tour 2019. Medmrežje: https://www.getyourguide.co.uk/bratislava-1765/bratislava-25-hour-post-communist-tour-t103700/?utm_force=0 (25. 10. 2019).
- Communism walk 2019. Medmrežje: <http://www.triptobudapest.hu/tours/communist-tour/> (15. 10. 2019).
- Communist Walking Tour of Sofia 2019. Medmrežje: https://www.viator.com/tours/Sofia/365-Communist-Walking-Tour-of-Sofia/d5630-14199P2?m=28353&supag=71475090905&supsc=dsa-647350163696&supai=355665117482&supap=1t1&supdv=c&supnt=nt:g|clk:Cj0KCQjwgnXtBRC6ARIsAIPP7RtxHI1qllga3tVHk9aWpjoShOtZD0c1_RYU4y0m6tSSR_QHb-J8G5QaAkrGEALw_wcB&suplp=20577&supli=&supti=dsa-647350163696&tsem=true&supci=dsa-647350163696&supap1=&supap2=&gclid=Cj0KCQjwgnXtBRC6ARIsAIPP7RtxHI1qllga3tVHk9aWpjoShOtZD0c1_RYU4y0m6tSSR_QHb-J8G5QaAkrGEALw_wcB (14. 10. 2019).
- DDR museum 2019. Medmrežje: <https://www.ddd-museum.de/en> (22. 10. 2019).
- Dermol, P., Govek, M., Rednjak, A., Gradišnik, B., Martinšek, D., Koprivnikar, G., Sitar, K., Knez, H., Ostruh, K., Petric, D. 2015: Trajnostna urbana strategija za pametno, podjetno in prijazno Velenje 2025. Občina Velenje.
- Eine staat für alle 2019. Medmrežje: <http://www.bochum-tourismus.de/> (12. 10. 2019).
- Gams, M. 2016: The role of the education sector in the development of themed tourism products in the town of Velenje. The Business of Tourism 17.
- Izbrani kazalniki nastanitvene statistike po vrstah turističnih občin, Slovenija, mesečno 2019. Medmrežje: https://pxweb.stat.si/SiStatDb/pxweb/sl/20_Ekonomsko/20_Ekonomsko__21_gostinstvo_turizem__01_nastanitev__01_21644_nastanitev_mesecno/2164448S.px/ (19. 10. 2019).
- Jezera 2019. Medmrežje: <https://www.velenje.si/za-obiskovalce/naravna-in-kulturna-dediscina/jezera> (22. 10. 2019).
- Kljajič, D. 1999: Velenje po letu 1945. Velenje: razprave o zgodovini mesta in okolice. Velenje.

- Look behind the Iron curtain 2019. Medmrežje: https://www.prague-communism-tour.com/?gclid=Cj0KCCQjwgNXtBRC6ARIsAIPP7RtkVQdywzQLvFwXeXXzZajeV_qUjix33KUwrACs2Xvd0tvSyxePx2EaAi8mEALw_wcB (18. 10. 2019).
- Medmrežje 1: <http://www.booking.com> (18. 10. 2019).
- Medmrežje 2: <http://www.tripadvisor.com> (18. 10. 2019).
- Medmrežje 3: <http://www.area47.at/> (12. 10. 2019).
- Menih, M. 2013: Tematske poti v Mestni občini Velenje in okolici. Diplomsko delo, Visoka šola za varstvo okolja. Velenje.
- Nastanitev 2019. Medmrežje: <http://www.velenje-tourism.si/nastanitev> (14. 10. 2019).
- O Galeriji Velenje 2019. Medmrežje: <http://www.galerijavelenje.si/p/o-galeriji-velenje-1/o-galeriji-velenje/> (18. 10. 2019).
- Platovšek, A., Rotovnik, K., Ikovic, D. 2012: Turistični potencial dediščine obdobja SFRJ v Velenju. Raziskovalna naloga, Šolski center Velenje. Velenje.
- Poles, R. 1999: Oris arhitekturnega razvoja Velenja – prek idealnega mesta do mesta priložnosti. Velenje: Razprave o zgodovini mesta in okolice. Velenje.
- Prenočišča 2019. Medmrežje: https://www.airbnb.si/s/velenje/homes?adults=0&children=0&infants=0&guests=0&refinement_paths=&source=mc_search_bar&search_type=unknown (22. 10. 2019).
- Prihodi in prenočitve turistov po skupinah nastanitvenih objektov in po državah, občine, Slovenija, letni podatki do 2017, 2019. Medmrežje: https://pxweb.stat.si/SiStatDb/pxweb/sl/20_Ekonomsko/20_Ekonomsko__21_gostinstvo_turizem__90_arhiv__05_nastanitev_let/2164507S.px/ (19. 10. 2019).
- Pustolovsko energetska igrišča »Rudarska vas«, 2019. Medmrežje: <https://www.velenje.si/sporocila-za-javnost/2014/12/7213-Pustolovsko-> (26. 10. 2019).
- Socialist experience in Velenje 2019. Medmrežje: <http://www.velenje-tourism.si/en/adventures/socialist-experience-in-velenje> (19. 10. 2019).
- Strategija razvoja in trženja turizma v Mestni občini Velenje 2017-2021. Zavod Tovarna trajnostnega turizma Goodplace. Nea Culpa, agencija za marketing v turizmu. Ljubljana, 2017.
- Špegel, P. 2011: Družbena transformacija Velenja iz industrijskega mesta v kulturno središče Šaleške doline. Diplomsko delo, Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije Koper. Koper.
- The Communist tour 2019. Medmrežje: <https://ljubljanafreetour.com/communist-tour/> (11. 10. 2019).
- Velenje skozi čas 2019. Medmrežje: <http://www.velenje-tourism.si/velenje/zgodovina-velenja> (18. 10. 2019).
- Velenjska plaža 2019. Medmrežje: <http://www.velenje-tourism.si/dozivetja/velenjska-plaza> (17. 10. 2019).
- Zgodovina 2019. Medmrežje: <http://www.rlv.si/si/premogovnik-velenje/zgodovina> (18. 10. 2019).
- Zgodovina prostora 2019. Medmrežje: <https://www.velenje.si/o-velenju/predstavitev/zgodovina> (10. 12. 2019).

POKRAJINSKA PREOBRAZBA VELENJSKE KOTLINE ZARADI PRIDOBIVANJA LIGNITA

dr. Matija Zorn, dr. Jernej Tiran, dr. Mateja Breg Valjavec

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika
matija.zorn@zrc-sazu.si, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5788-018X>
jerne.j.tiran@zrc-sazu.si, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9839-720X>
mateja.breg@zrc-sazu.si, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7581-758X>

DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_16

UDK: 913:504.61(497.4Velenjska kotlina)

551.438.5:622(497.4Velenjska kotlina)

IZVLEČEK

Pokrajinska preobrazba Velenjske kotline zaradi pridobivanja lignita

Velenjsko kotlino je reliefno močno preoblikovala dolgoletna premogovniška dejavnost. Izkoriščanje bogatih zalog lignita, ki jih kopljejo po posebni metodi, je povzročilo obsežno ugreznanje površja. Ugreznjena območja je zalila voda in nastala so Šaleška jezera, ki so danes med večjimi in globljimi v državi. Leta 2016 je prostornina ugreznjenega površja presežala 150 milijonov m³, jezera pa so pokrivala dobrih 2,5 km² ter predstavljala približno tretjino prostornine kot tudi površine ugreznjenega površja. Jezera so bila zaradi obsežne degradacije naravne in kulturne pokrajine sprva sprejeta negativno, danes pa jih razumejo kot razvojni potencial.

KLJUČNE BESEDE

antropogeomorfologija, degradacija pokrajine, lignit, ugreznanje, Šaleška jezera, Premogovnik Velenje

ABSTRACT

Landscape transformation of the Velenje Basin due to lignite mining

The surface of the Velenje Basin has been heavily transformed by many years of coal mining. The extraction of the abundant lignite reserves, which are excavated using a special method, resulted in an extensive subsidence of the surface. The subsidence areas were flooded, creating the Šalek Lakes, which are now among the larger and deeper in the country. In 2016, the volume of the subsidence area exceeded 150 million m³ and the lakes covered over 2.5 km², representing approximately one third of the volume, as well as the surface of the total subsidence area. Initially, the lakes were negatively regarded due to the extensive degradation of the natural and cultural landscape, but they have come to be considered as a development potential.

KEY WORDS

anthropogeomorphology, land degradation, lignite, subsidence, Šalek Lakes, Velenje Coal Mine

1 Uvod

Na današnjo podobo Velenjske kotline je močno vplivala dolgoletna premogovniška in energetska dejavnost. Bogate zaloge lignita se v Premogovniku Velenje izkopavajo za pridobivanje električne in toplotne energije v Termoelektrarni Šoštanj, ki proizvede okrog tretjino električne energije v Sloveniji (Markič in Sachsenhofer 2010; TEŠ ... 2019). Intenzivno premogovništvo je nekoč kmetijsko pokrajino povsem preobrazilo – povzročilo je ugrezanje površja in nastanek več ugrezninskih jezer (slika 1; Špeh in Plut 2002; Smrekar in sodelavci 2020), pokrajina pa se je iz rečne spremenila v jezersko (Šterbenk 1999). Obseg in globina jezer se spreminjata v odvisnosti od rudarske dejavnosti pod njimi, površje pa se ugreza še do dvajset let potem, ko rudarjenje pod njimi preneha (Šterbenk 1999).

Ob nastanku so bila ugrezninska jezera sprejeta negativno, saj so degradirala tako naravno kot kulturno pokrajino (izgubljena so bila kmetijska zemljišča, uničena so bila naselja in infrastruktura), kasneje pa se je odnos do njih začel spreminjati, tako da »... postajajo prepoznavna pokrajinska značilnost in ena izmed razvojnih možnosti ...« (Šterbenk 1999, 9).

Osrednji namen poglavja je prikazati vzroke, dinamiko in posledice spreminjanja površja v Velenjski kotlini, do katerega je prišlo zaradi intenzivnega pridobivanja lignita.

2 Ruda in premogovnik

Ležišče lignita je v tektonski udorini Velenjske kotline med Smrekovskim in Šoštanjским prelomom. Dolga je okoli 11 km in široka do 4 km, v globino pa sega okoli 1100 do 1200 m (Krajnc 2006). Kotlina je bila v pliocenu in na prehodu iz pliocena v pleistocen zapolnjena s klastičnimi sedimenti debeline do 1000 m. Nahajališče lignita je približno na sredi na globini med 200 in 520 m in se razprostira v smeri

Slika 1: Ugrezninski Družmirsko jezero (spredaj) in Velenjsko jezero (zadaj) konec leta 2016.

severozahod–jugovzhod po skoraj celotni Velenjski kotlini, tj. na dolžini 8,3 km in širini med 1,5 in 2,5 km. Najbližje površju je na robovih, najgloblje pa na sredi kotline. Lignit je pliocenske starosti, njegova povprečna debelina pa je okrog 60 m, a presega tudi 160 m. Nastal je kot posledica kompleksnega sedimentacijskega cikla od kopnega, prek barjanskega do jezerskega sedimentacijskega okolja in nazaj. Krovina nad lignitom so sipki pliocenski (pesek, glinavci) in kvartarni sedimenti (glina). Ker so za vodo slabo prepustni, voda, ki zalije ugreznjeno površje, ne vdre v premogovnik in nastanejo jezera (Šterbenk 1999; Jeromel in sodelavci 2010; Markič in Sachsenhofer 2010; Šterbenk in sodelavci 2017).

Najstarejši podatki o rudarjenju segajo v drugo polovico 18. stoletja, za začetno leto obratovanja velenjskega premogovnika pa velja leto 1875 (Seher 1995; Markič in Sachsenhofer 2010).

Zaradi velike debeline lignita in rahle strukture krovine so v velenjskem premogovniku razvili posebno metodo pridobivanja lignita, tako imenovano metodo širokih čel oziroma velenjsko odkopno metodo (Šterbenk 1999), ki so jo začeli uporabljati leta 1952 (Jeromel in sodelavci 2010). Metoda ni pomembna zgolj kot način pridobivanja lignita v debelih plasteh, ko lignit kopljejo v etažah, visokih med 10 in 20 m, pač pa je tudi soodgovorna za spremembe reliefa na površju. Za »čelom« odkopa namreč ne ostanejo prazni prostori, ampak jih »zapolni« krovina iz sipkih, nestabilnih sedimentov, ki se ob izkopu premoga pod njo hitro sesede. Pri izkopu je dolžina prečnih sten (čela) od 80 do 210 m, dolžina vzdolžnih sten pa od 600 do 800 m. V rudniku je hkrati aktivnih več čel (Špeh in sodelavci 2019).

3 Količina izkopa in ugreznanje površja

Spremembe na površju se ne pojavijo hipoma, pač pa se razvijajo postopno z odstranjevanjem premoga. Ugreznanje (slika 2) se pojavi že kmalu po začetku odkopavanja in v večini poteka še nekaj mesecev po koncu odkopavanja; v celoti se ugreznanje konča po približno dveh desetletjih. Ugreznanje ni zgolj

MATIJA ZORN

Slika 2: Ugreznjeno površje okoli Družmirskega jezera. Lepo je vidna stopnja med ugreznjenim in neugreznjenim površjem.

navpično nad odkopom, pač pa se širi proti površju približno pod kotom 60°, zato je ugreznjena površina večja od površine odkopa (Šterbenk 1999; Kranjc 2006; Špeh in sodelavci 2019).

Učinki na pokrajino so bili v prvem obdobju rudarjenja manj opazni, saj so letno izkopal le po nekaj tisoč ton lignita; do začetka prve svetovne vojne skupno 1.922.000 t oziroma manj kot 74.000 t na leto. Do konca druge svetovne vojne so izkopal še 4.765.000 t oziroma desetino takrat izkopanega premoga v Sloveniji. V tem obdobju se že pojavijo prve ugreznine oziroma »pingi« (prve so znane že iz leta 1887) in jezera (»tajhti«) velikosti prek 10 ha (Lukaček 2019). Da v tem obdobju ni prišlo do večjega izkoriščanja lignita, je med drugim razlog v njegovi slabši kakovosti in razmeroma nizki kalorični vrednosti (v zadnjih letih okrog 10,3 (+–0,2) MJ/kg) (Šterbenk 1999; Markič in Sachsenhofer 2010; Mazej Grudnik in sodelavci 2016).

Po letu 1950 se je količina izkopanega premoga močno povečala in leta 1957 je izkop prvič presegel 1,5 milijona t, predvsem zaradi potreb nove 60-megavatne termoelektrarne v Šoštanju, zgrajene leto prej. Leta 1960 je izkop znašal 2,8 milijona t (16 % vsega izkopanega premoga v Sloveniji), leta 1974 3,9 milijona t (66,2 %), največ pa so ga izkopal leta 1985 – kar 5,1 milijona t. Od konca druge svetovne vojne do srede osemdesetih let 20. stoletja se je izkop tako povečal za okrog 25-krat. Kasneje se je izkop ustalil pri 4 milijonih t. Leta 1995 je velenjski rudnik izkopal štiri petine vsega slovenskega premoga, danes pa je edini delujoči slovenski premogovnik (Šterbenk 1999; Markič in Sachsenhofer 2010; Špeh in sodelavci 2019).

Izkop je naraščal hkrati s povečevanjem zmogljivosti bližnje termoelektrarne. Zmogljivost se je leta 1960 povečala za 75 MW, leta 1972 je bil zgrajen nov blok termoelektrarne z močjo 275 MW, leta 1977 pa nadaljnji blok z močjo 335 MW (Šterbenk 1999). Leta 2010 je imela termoelektrarna zmogljivost 755 MW (Markič in Sachsenhofer 2010), leta 2017 pa 1029 MW (TEŠ... 2019).

Do konca devetdesetih let 20. stoletja so skupaj izkopal 160 milijonov t oziroma 125 milijonov m³ lignita, ugreznilo pa se je 100 milijonov m³ površja. Najgloblji ugrezi so bili globoki do 90 m (Šterbenk 1999). Leta 2004 je prostornina ugreznjenega površja presegala 110 milijonov m³, površina pa 6 km². Od tega so jezera zalila približno tretjino prostornine (41,1 milijonov m³) in površine (2,1 km²) ugreznjenega površja (Šterbenk in sodelavci 2004). Dobro desetletje kasneje (leta 2016) je prostornina ugreznjenega površja presegala 150 milijonov m³, površina pa dobrih 7 km², jezera pa so predstavljala približno tretjino prostornine (blizu 58 milijonov m³) kot tudi površine (2,5 km²) ugreznjenega površja (Šterbenk in sodelavci 2017).

V osemdesetih letih 20. stoletja se je ob letnem izkopu približno 5 milijonov t vsako leto ugreznilo 4 milijone m³ površja, z ustalitvijo letnega izkopa pri 4 milijonih t v devetdesetih letih 20. stoletja pa se letno ugrezne dobre 3 milijone m³ površja (Šterbenk 1999).

Celotno »ugrezninsko« območje, to je območje obstoječih in predvidenih ugrezanj, meri 1244 ha (Šterbenk 1999), celotno »pridobitveno« območje, ali območje, kjer je dovoljeno izkopavati lignit, pa 1549 ha. Samo ležišče lignita je nekoliko manjše in obsega 1334 ha, območje, znotraj katerega je izkopavanje lignita še dobičkonosno, pa obsega 1030 ha (Šterbenk 1999).

4 Šaleška jezera

Najgloblje dele ugreznjenega površja je zalila voda in nastala so Šaleška jezera: Škalsko, Velenjsko, Turistično, Družmirsko in Gabersko jezero (preglednica 1). Število jezer se je spreminjalo in do danes so se ohranila tri: Škalsko, Velenjsko in Družmirsko jezero (slika 4), ki skupaj pokrivajo prek 2,5 km², tj. približno petino dna kotline, in so med večjimi v Sloveniji. Med jezeri je najstarejše Škalsko jezero (slika 3), ki je začelo nastajati že koncem 19. stoletja, predvsem pa neposredno po drugi svetovni vojni, najmlajše pa je Družmirsko jezero, ki se je pojavilo leta 1975 (Šterbenk 1999). V naštetem vrstnem redu si sledijo tudi pri nadmorski višini gladine. Najvišje leži Škalsko jezero (373 m), sedem metrov nižje je gladina Velenjskega jezera, še šest metrov nižje pa gladina Družmirskega jezera (preglednica 1).

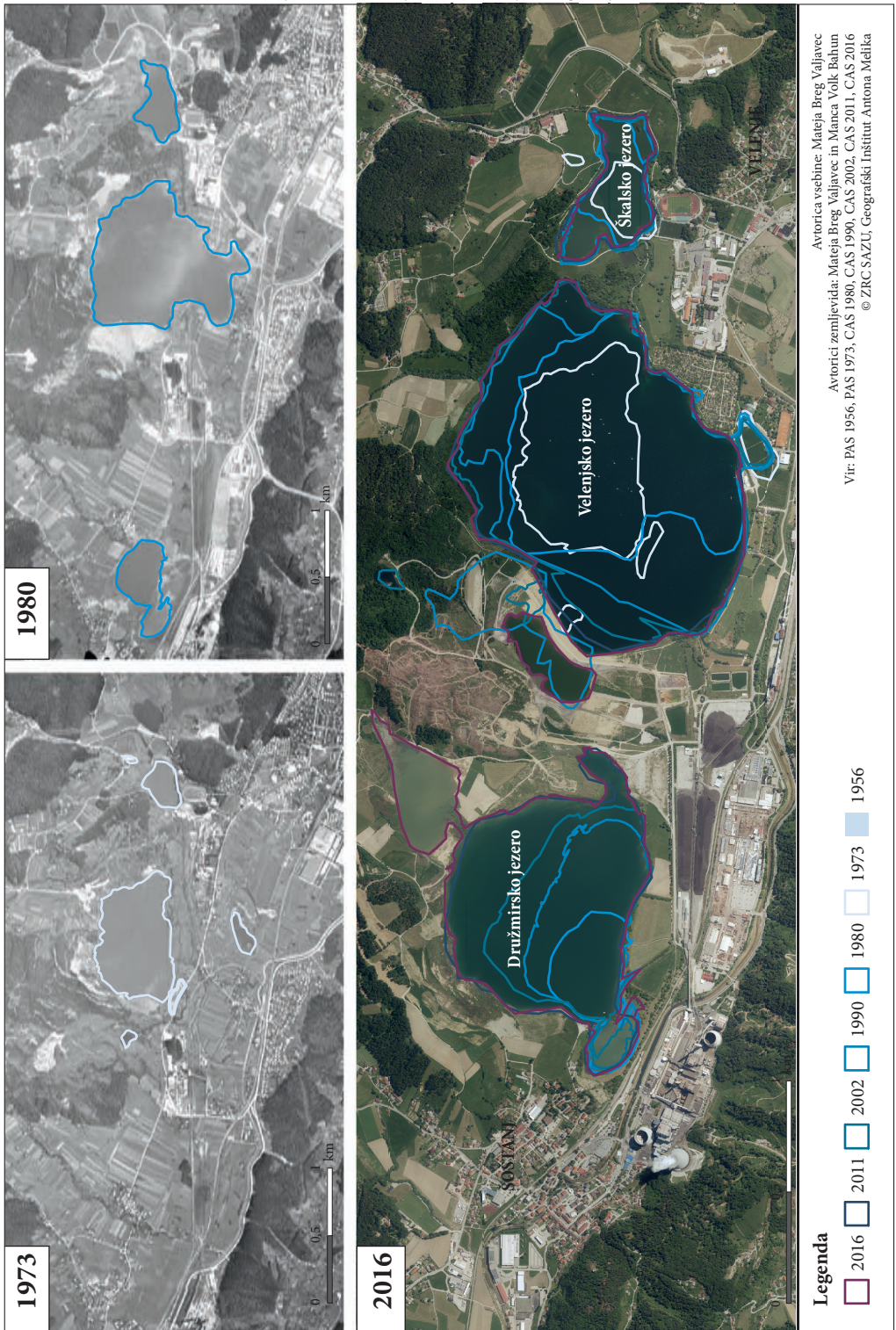
Slika 3: Najstarejše izmed Šaleških ugrezninskih jezer je Škalsko jezero, ki se ne ugreza več, njegova okolica pa je sanirana in spremenjena v rekreacijsko območje.

Preglednica 1: Osnovne značilnosti Šaleških jezer (Šterbenk 1999; Šterbenk in sodelavci 2004; Mužič 2014; Drev 2017).

	Škalsko jezero	Velenjsko jezero	Družmirsko jezero (Šoštanjско jezero)	Turistično jezero	Gaberško jezero
nastanek	neposredno po drugi svetovni vojni	okoli leta 1960	1975	pred drugo svetovno vojno; leta 1975 postane del Velenjskega jezera, od katerega ga ločijo z nasipom v osemdesetih letih	2013
nadmorska višina gladine (m)	373	366	360	372	360
ugrezanje	umerjeno	delno umerjeno	neumerjeno	zasuto okoli leta 2000	leta 2016 se je združilo z Družmirskim jezerom
hidrografsko zaledje (km ²)	> 10	> 20	> 30	–	–

Slika 4: Spreminjanje obsega Šaleških jezer med letoma 1956 in 2016 na podlagi letalskih posnetkov.

► (str. 204)

Večanje jezer je povezano s povečevanjem izkopa. Medtem ko so leta 1948 pokrivala manj kot 20 ha (celotno ugreznjeno območje je bilo veliko med 50 in 100 ha), so se do leta 1985 povečala za sedemkrat (na skoraj 150 ha; celotno ugreznjeno območje se je povečalo za več kot petkrat na 500 ha). Ugreznjeno območje se je do konca devetdesetih let 20. stoletja razširilo na okrog 600 ha, od tega je približno tretjina ojezerena (Šterbenk 1999).

V preglednici 2 in na sliki 5 so predstavljene prostorninske, površinske in globinske spremembe petih Šaleških jezer v zadnjih desetletjih. Če izpostavimo zgolj največji jezeri, je bila prostornina Velenjskega jezera leta 2016 več kot trinajstkrat večja kot leta 1960 ($I_{2016/1960} = 1334,6$; iz 2,6 milijona m³ na 34,7 milijona m³), prostornina Družmirskega jezera pa je bila leta 2016 enajstkrat večja kot leta 1980 ($I_{2016/1980} = 1105$; iz 2 milijona m³ na 22,1 milijona m³). Površina Velenjskega jezera je bila leta 2016 skoraj šestkrat večja kot leta 1960 ($I_{2016/1960} = 580$; iz 250.000 na 1.450.000 m²), površina Družmirskega jezera pa je bila leta 2016 slabih petkrat večja kot leta 1980 ($I_{2016/1980} = 476,6$; iz 197.000 na 939.000 m²). Povprečna globina Velenjskega jezera je bila leta 2016 ena in pol krat večja kot leta 1980 ($I_{2016/1980} = 162,2$; iz 14,8 na 24 m), povprečna globina Družmirskega jezera pa je bila leta 2016 več kot dvakrat večja kot leta 1980 ($I_{2016/1980} = 226$; iz 10,4 na 23,5 m), ob tem, da je bila največja globina Velenjskega jezera za slabih dvakrat večja ($I_{2016/1980} = 186,5$; iz 34 na 63,4 m), Družmirskega jezera pa za slabih trikrat večja ($I_{2016/1980} = 285$; iz 30 na 85,5 m).

Po letu 2012 poteka izkop lignita predvsem vzhodno od Šoštanja, zato se je v tem času opazno povečalo Družmirsko jezero (sliki 6 in 7), ki se je leta 2016 združilo z Gaberškim jezerom. Leta 2018 je imelo prostornino 23,4 milijona m³, največjo izmerjeno globino pa 85,4 m. S povprečno globino blizu 24 m (2016) velja za najgloblje jezero v Sloveniji (če ne upoštevamo kraških izvirov). Njegova površina se je v obdobju 1980–2018 povečala za več kot petkrat ($I_{2018/1980} = 542,6$; zgolj med letoma 2013 in 2016 za 26%), prostornina za več kot desetkrat ($I_{2018/1980} = 1170$), globina pa za skoraj trikrat ($I_{2018/1980} = 284,7$). Jezero je imelo leta 2018 površino 106,9 ha, leta 2023 pa naj bi imelo površino 135,5 ha. Širjenje jezera naj bi potekalo vsaj do srede 21. stoletja, ko naj bi se razširilo na površino do 170 ha in s tem po velikosti prehitelo Velenjsko jezero (Špeh in sodelavci 2019).

5 Drugi pokrajinski učinki

Zaradi ugrezjanja nastajajo nove reliefne oblike, ki jih delimo v posredne in neposredne. Za neposredne je značilno, da nastanejo nad odkopom. Najprej se pojavi razpokano in razlomljeno površje, ki se nato začne ugrezati. Pri ugrezjanju prihaja tako do navpičnih kot vodoravnih premikov. Posredni učinki so vidni na širšem vplivnem območju rudnika, kjer prihaja do različnih površinskih premikov, sprememb ravni podtalnice, plazjenja in tudi seizmičnih pojavov (tresenje tal) (Kranjc 2006; Mužič 2014). Površinske spremembe danes spremljajo na prek 300 opazovalnih točkah, prav tako pa vsako leto opravljajo meritve globin in velikosti jezer (Gril 2016).

Ugrezjanje poleg sprememb reliefa in hidrografske mreže (nekdanji pritoki Pake sedaj tečejo v jezera) vpliva še na druge pokrajinske elemente. Prihaja do degradacije prsti, ki je, ko jo zalije voda, izgubljena. Da bi omilili izgubo prsti, pred ugrezjanjem načrtno odstranijo zgornji, do pol metra debel sloj prsti, prst pa kasneje uporabijo za saniranje degradiranega površja, ki se ne ugreza več (Šterbenk 1999).

Na »poškodovanem« površju, polnem razpok, se poveča erozija prsti. Prizadeto je naravno rastje in prek 300 ha obdelovalnih zemljišč. Gozdna zemljišča pred odkopavanjem izsekajo, kar tudi pospeši erozijo prsti. Spreminjanje naravne pokrajine pa vpliva tudi na živalstvo (Šterbenk 1999). Po ojezeritvi so nekatera obrežja prepuščena zaraščanju (Sušec 2012).

Slika 5: Spreminjanje prostornine in površine Šaleških jezer med letoma 1960 oziroma 1980 in 2016 ter povprečne globine in največje globine med letoma 1980 in 2016 (Drev 2017). ► (str. 207)

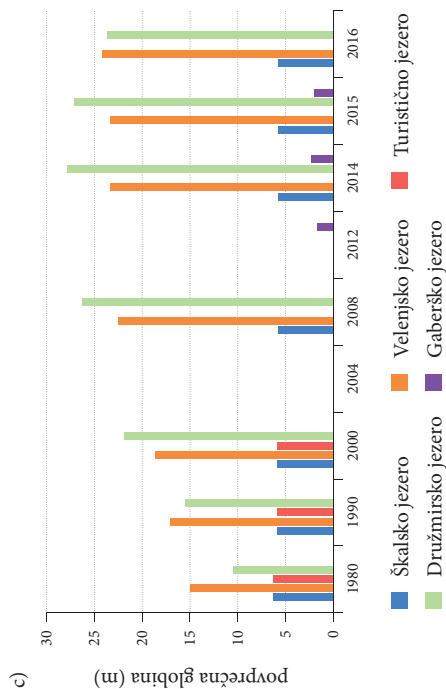
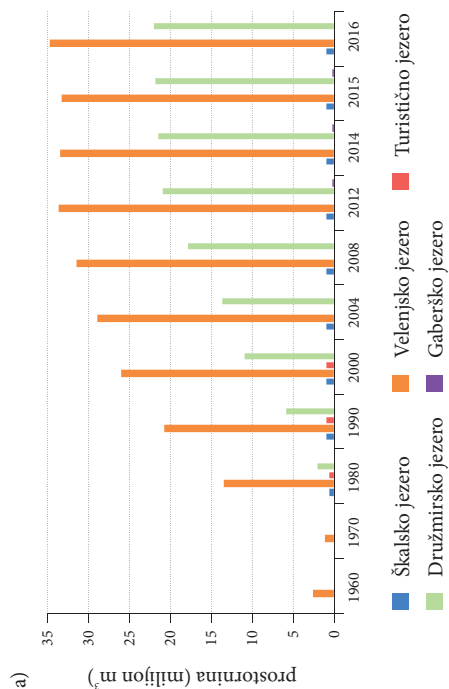
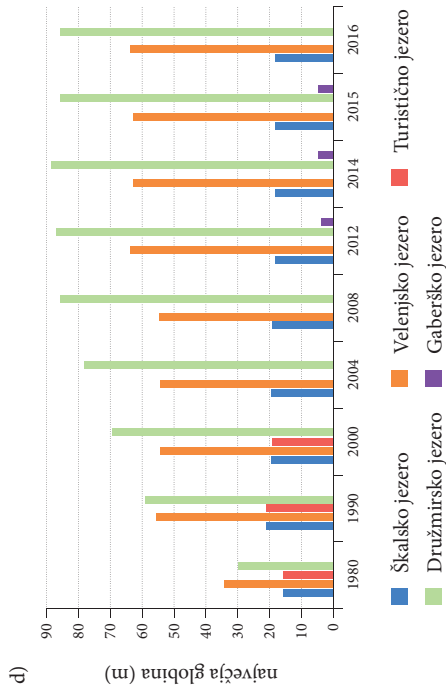
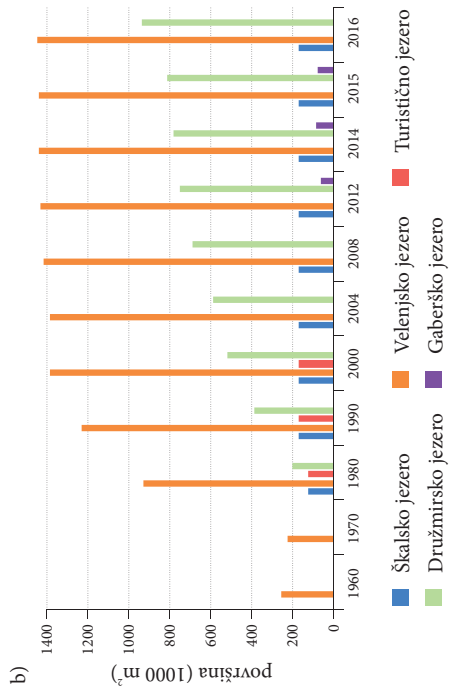
Preglednica 2: Spreminjanje prostornine in površine Šaleških jezer med letoma 1960 oziroma 1980 in 2016 ter povprečne globine in največje globine med letoma 1980 in 2016 (- ni podatka, / ni jezera, * 2013) (Drev 2017).

leto	prostornina (milijon m ³)				površina (1000 m ²)					
	Škalsko jezero	Velenjsko jezero	Turistično jezero	Družmirsko jezero	Gabersko jezero	Škalsko jezero	Velenjsko jezero	Turistično jezero	Družmirsko jezero	Gabersko jezero
1960	-	2,6	/	/	/	-	250	/	/	/
1970	-	1,1	/	/	/	-	221	/	/	/
1980	0,7	13,5	0,7	2,0	/	119	930	119	197	/
1990	1,0	20,8	1,0	5,9	/	165	1230	165	386	/
2000	1,0	26,0	1,0	10,9	/	168	1387	167	520	/
2004	1,0	28,9	/	13,7	/	167	1388	/	590	/
2008	1,0	31,5	/	17,9	/	167	1416	/	689	/
2012	1,0	33,6	/	20,9	0,08*	165	1436	/	748	56*
2014	1,0	33,5	/	21,6	0,2	165	1444	/	781	84
2015	1,0	33,4	/	21,8	0,2	165	1445	/	812	79
2016	1,0	34,7	/	22,1	/	165	1450	/	939	/

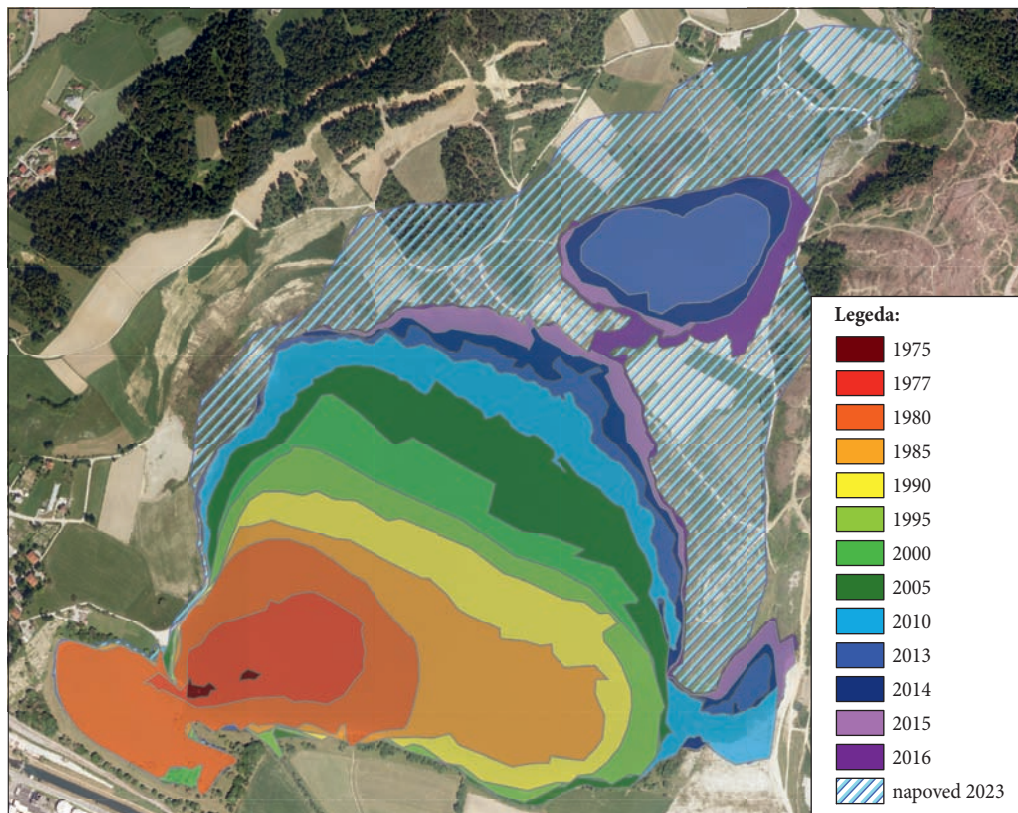

leto	povprečna globina (m)				največja globina (m)					
	Škalsko jezero	Velenjsko jezero	Turistično jezero	Družmirsko jezero	Gabersko jezero	Škalsko jezero	Velenjsko jezero	Turistično jezero	Družmirsko jezero	Gabersko jezero
1980	6,2	14,8	6,2	10,4	/	16,0	34,0	16,0	30,0	/
1990	5,7	16,9	5,7	15,4	/	21,0	55,5	21,0	58,8	/
2000	5,7	18,5	5,7	21,7	/	19,4	54,2	19,2	69,2	/
2004	-	-	/	-	/	19,4	53,9	/	78,0	/
2008	5,6	22,2	/	26,0	/	19,2	54,4	/	85,4	/
2012	-	-	/	-	1,7*	18,2	63,2	/	86,6	3,6*
2014	5,6	23,2	/	27,6	2,2	18,2	62,4	/	88,1	4,5
2015	5,6	23,1	/	26,8	2,0	18,2	62,3	/	85,5	4,6
2016	5,6	24,0	/	23,5	/	18,2	63,4	/	85,5	/

Pokrajinska preobrazba Velenjske kotline zaradi pridobivanja lignita

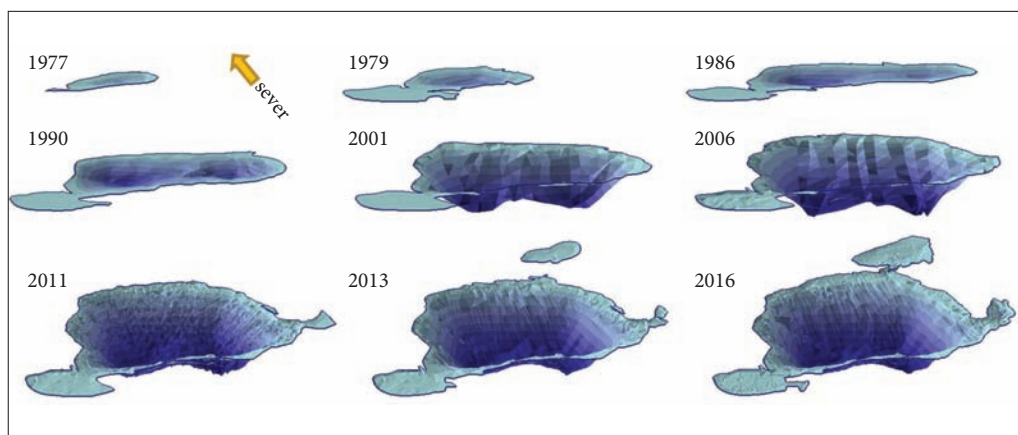

JANEZ ROŠER, PREMOGOVNIK VELENJE

Slika 6: Širjenje Družmirskega jezera med letoma 1975 in 2016 ter napoved za leto 2023. Njegova največja dolžina je 1,93 km, širina pa 1,6 km (Špeh in sodelavci 2019).

JANEZ ROŠER, PREMOGOVNIK VELENJE

Slika 7: 3R batimetrični modeli Družmirskega jezera med letoma 1975 in 2016. Na prikazu za leto 2013 vidimo nad Družmirskim jezerom Gaberško jezero, ki se je leta 2016 že združilo z Družmirskim jezerom (Špeh in sodelavci 2019).

KATARINA AMAN

Slika 8: Vodotoki, ki se izlivajo v jezera, so podvrženi močni globinski eroziji.

ARHIV KULTURNO TURISTIČNEGA DRUŠTVA KULTURNICA GABERKE

Slika 9: Vas Družmirje je pred ugrezanjem in nastankom Družmirskega jezera imela 461 prebivalcev (Krajnc 1993). Območje se je začelo ugrezati konec šestdesetih let 20. stoletja. Leta 1970 so na novo lokacijo preselili pokopališče, leta 1974 je bilo porušenih 15 objektov, sredi osemdesetih let 20. stoletja pa skoraj celotna vas. Ljudje so se preselili v okoliške vasi. Izgubljena so bila obdelovalna zemljišča (Mužič 2014). Slika prikazuje bližanje Družmirskega jezera objektom v vasi (Lukaček 2019).

Jezerca spreminjajo krajevno podnebje. V toplejšem delu leta je več vlage v zraku v njihovi neposredni bližini, v hladnejšem delu leta pa je več dni z meglo, kar vpliva na temperaturni obrat (Šterbenk 1999).

V okolici jezer se dvigne talna voda, kar lahko poveča zamočvirjenost ugrezninskega območja. Spremenjena erozijska baza potokov, ki tečejo v jezera, je povzročila globinsko erozijo vodotokov, ki se izlivajo vanje (slika 8). Po drugi strani pa imajo jezera potencial za (delno) akumulacijo poplavnih valov v porečju Pake (Šterbenk 1999; Šterbenk in sodelavci 2017).

Ugreznanje površja ima posledice tudi v kulturni pokrajini. Zaradi nastanka jezer je izginilo več naselij (Družmirje (slika 9; Krajnc 1993) in Preloge) oziroma njihovih delov (Škale, Pesje, Gaberke in del Šoštanja); nekatera so dala jezerom imena (Škale, Družmirje, Gaberke). Domove je moralo zapustiti okrog 1500 ljudi. V naseljih so bile uničene stavbe in infrastruktura, infrastruktura (ceste, električna, vodovodna in kanalizacijska mreža) pa je bila uničena tudi na vsem ugreznjenem površju. Prekinjene so bile prečne cestne povezave prek kotline, glavne prometnice so bile prestavljene na obrobje (na primer cesta med Velenjem in Šoštanjem, ki je bila prestavljena na južni rob kotline), treba pa je bilo zgraditi tudi obvozne ceste (na primer cesto severno od ugrezninskega območja, ki povezuje naselja Hrastovec, Škale, Gaberke, Ravne ter Topolšico s Šoštanjem in Velenjem). Uničeni in pozneje porušeni so bili tudi nekateri premogovniški objekti (Šterbenk 1999; Šterbenk in sodelavci 2004; Sušec 2012; Lukaček 2019).

Zaradi degradacije je območje »privlačno« za odlaganje odpadkov. Tu so se (divje) odlagali komunalni odpadki (Šterbenk in sodelavci 2004), premogovniška jalovina, predvsem pa odpadki termoelektrarne. Konec devetdesetih let 20. stoletja so odložili približno 800.000 t pepela in 130.000 t sadre letno (Šterbenk 1999), danes pa približno 680.000 t pepela, 60.000 t žlindre in 350.000 t sadre letno (Drev 2017). Slednje od začetka osemdesetih let 20. stoletja odlagajo predvsem na območju med Velenjskim in Družmirskim jezerom na širini približno 80 m (slika 10) ter z njimi zapolnjujejo ugrezljeno površje. Konec devetdesetih let 20. stoletja sta odlagališči pepela (tega se je do leta 1997 skupaj nabralo za 22 milijonov t) in sadre merili 80 ha, skupaj z odlagališčem za jalovino pa skoraj kvadratni kilometer (Šterbenk 1999; Sušec 2012; Šterbenk in sodelavci 2017). Odlaganje pepela iz termoelektrarne je prašilo in s tem onesnaževalo zrak (Šterbenk 1999). Odlaganje pepela neposredno v Velenjsko jezero je potekalo do leta 1983 in močno onesnaževalo jezero. Zaradi visokega pH (kar 12) v jezeru takrat ni bilo živih organizmov (Šterbenk 1999; Šterbenk in Ramšak 1999).

6 Sanacija zemljišč

V osemdesetih in devetdesetih letih 20. stoletja se je povečeval delež saniranih zemljišč (Šterbenk 1999). Sanacija zemljišč poteka v več fazah: utrjevanje in izravnava območja, urejanje brežin jezer, poti in nasipov, navažanje in razgrinjanje prsti, sajenje trave, sajenje grmičevja in dreves (Sušec 2012).

Do konca devetdesetih let 20. stoletja so sanirali približno tretjino zaradi ugreznanja degradiranih zemljišč, ki se tako ponovno uporabljajo za kmetijstvo, rekreacijo, gostinstvo, pa tudi za odlaganje odpadkov (Šterbenk 1999). Najprej so sanirali okolico Škalskega jezera in ga spremenili v rekreacijsko območje (sliki 3 in 11) – začetki segajo že v petdeseta leta 20. stoletja (Šterbenk in sodelavci 2017). Danes je glavno rekreacijsko območje ob Velenjskem jezeru. Vanj so se po letu 1994 začeli vračati organizmi, voda pa je od leta 2013 primerna za kopanje. Ob Velenjski plaži so v poletnih koncih tedna leta 2016 naštejali prek 3000 dnevnih obiskovalcev (Šterbenk in sodelavci 2017). Poleg rekreacije se jezera uporabljajo še za turistične, športne in kulturno-izobraževalne namene (slika 11; Špeh in sodelavci 2019). Jezera so danes prepoznana kot pomembno izhodišče za vse turistične aktivnosti v občini Velenje in velik razvojni potencial (Strategija ... 2017).

ARHIV PREMGOVNIKA VELENJE, 2017

Slika 10: Velenjsko (levo) in Družmirsko jezero (desno) ločuje približno 80 m širok umetni nasip, ki je pravzaprav odlagališče pepela iz Termoelektrarne Šoštanj. Zaradi aktivnega odkopa se območje ugreza, zato pepel še vedno dovažajo (Lukaček 2019).

MATIJA ZORN

Slika 11: Okoli saniranih brežin jezer potekajo sprehajalne in učne poti. Primer učne poti, ki poteka ob Škalskem jezeru.

7 Zahvala

Prispevek temelji na raziskovalnem programu Geografija Slovenije (P6-0101), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. Avtorji se zahvaljujemo Nataliji Špeh, Janezu Rošerju in Blažu Barboriču za dovoljenje poobjave slik 6 in 7, Katarini Aman za dovoljenje objave slike 8 ter Miranu Lukačku za dovoljenje poobjave slik 9 in 10.

8 Viri in literatura

- Drev, J. 2017: Analiza ugrezninskega območja Šaleške doline, s poudarkom na spremembah nastalih v 21. stoletju. Diplomsko delo, Visoka šola za varstvo okolja. Velenje.
- Gril, R. 2016: Prispevek k določanju natančnosti modeliranja dna jezer na osnovi meritev s sonarjem na primeru Družmirskega jezera. Diplomsko delo, Naravoslovnotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Jeromel, G., Medved, M., Likar, J. 2010: An analysis of the geomechanical processes in coal mining using the Velenje Mining Method. *Acta geotechnica Slovenica* 1-7.
- Krajnc, L. 2006: Vpliv rudarjenja na okolje na območju Šaleške doline. Diplomsko delo, Naravoslovnotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Krajnc, P. 1993: Izginula vas: Družmirje. *Gea* 3-11.
- Lukaček, M. 2019. Premogovniška dejavnost in njen vpliv na površinsko območje Šaleške doline. Velenje.
- Markič, M., Sachsenhofer, R. F. 2010: The Velenje lignite - its petrology and genesis. Ljubljana.
- Mazej Grudnik, Z., Triglav Brežnik, G., Ramšak, R. 2016: Rezultati dolgoletnega monitoringa jezer v Šaleški dolini. Zaključna konferenca projekta LIFE Stop CyanoBloom. Ljubljana.
- Mužič, K. 2014: Sonarske batimetrične raziskave ugrezninskega Družmirskega jezera v Velenjski kotlini. Diplomsko delo, Naravoslovnotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Seher, A. 1995: Zgodovina Premogovnika Velenje – 1. knjiga. Velenje.
- Smrekar, A., Breg Valjavec, M., Polajnar Horvat, K. 2020: Human-induced degradation in Slovenia. The geography of Slovenia: Small but diverse. Cham. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-14066-3_20
- Strategija razvoja in trženja turizma v Mestni občini Velenje 2017–2021: verzija 2.0. Velenje, 2017. Medmrežje: <http://arhiva.velenje.si/Seje%20sveta/2017/Strategija%20razvoja%20in%20tr%20C5%BEenja%20turizma%20v%20MOV%20april%202017.pdf> (20. 9. 2019).
- Sušec, L. 2012: Sanacija območja ugreznin na pregradi med Velenjskim in Družmirskim jezerom. Diplomsko delo, Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Špeh, N., Plut, D. 2001: Sustainable landscape management in Slovenia: Environmental improvements for the Velenje coal mining community 1991–2000. *GeoJournal* 55, 2-4. DOI: <https://doi.org/10.1023/a:1021749229959>
- Špeh, N., Rošer, J., Barborič, B. 2019: Pokrajinska dinamika na širšem območju Družmirskega jezera in njene demografske posledice. Demografske spremembe in regionalni razvoj, Regionalni razvoj 7. Ljubljana.
- Šterbenk, E. 1999: Šaleška jezera. Velenje.
- Šterbenk, E., Ramšak, R. 1999: Pokrajinski vidiki rabe premogovniškega ugrezninskega Velenjskega jezera. *Dela* 13. DOI: <https://doi.org/10.4312/dela.13.215-223>
- Šterbenk, E., Ramšak, R., Glinšek, A., Mavec, M. 2017: Preobrazba ugrezninskega Velenjskega jezera. *Dela* 47. DOI: <https://doi.org/10.4312/dela.47.41-84>
- Šterbenk, E., Ževart, M., Ramšak, R. 2004: Jezera, o katerih bomo še slišali. *Geografski obzornik* 51-1. TEŠ danes. Medmrežje: <http://www.te-sostanj.si/si/predstavitev/tes-danes> (29. 11. 2019).

DEMOGRAFSKA ANALIZA MESTNE OBČINE VELENJE: »MLADO MESTO« VELENJE

Peter Repolusk

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika
peter.repolusk@zrc-sazu.si, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1417-5365>

DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_17

UDK: 911.3:314.1(497.4Velenje)

IZVLEČEK

Demografska analiza Mestne občine Velenje: »mlado mesto« Velenje

Občina Velenje je po letu 1950 doživela burne demografske spremembe. To je bilo tesno povezano z lokalnim razvojem gospodarstva – rudarstva, energetike in industrije, kasneje tudi storitvenih dejavnosti. Mesto Velenje je postalo gravitacijsko središče širšega območja. V mestu živi tri četrtine prebivalstva občine. Zaradi gospodarske rasti je občina postala območje priseljevanja. Večina priseljencev se je naselila v mestu Velenje. Do leta 1970 so priseljenci prihajali z drugih območij Slovenije, med leti 1970 in 1990 pa se je zelo okrepiło priseljevanje iz drugih republik nekdanje Jugoslavije. Posledici priseljevanja sta bili visok delež mladega prebivalstva in spremembe v etnični sestavi občine. Po letu 1990 so se demografski trendi spremenili. Števílo prebivalcev je pričelo upadati. Vse bolj izrazito je tudi odseljevanje mladih. Rezultati demografske projekcije kažejo, da bi občina v naslednjih dvajsetih letih lahko izgubila do 15 % prebivalcev.

KLJUČNE BESEDE/

Mestna občina Velenje, demografske spremembe, mednarodne selitve, etnična sestava, demografske projekcije

ABSTRACT

Demographic analysis of the Municipality of Velenje: the »young town« of Velenje

After 1950, the municipality of Velenje experienced dramatic demographic changes. This was closely linked to the local development of the economy - mining, energy and industry, and later service activities. Velenje became the center of gravity of the wider area. Three-quarters of the municipality's population lives in the city. Due to economic growth, the municipality has become an immigration area. Most of the immigrants settled in Velenje. Until 1970, immigrants came from other parts of Slovenia. Immigration from other republics of the former Yugoslavia increased significantly between 1970 and 1990. The consequence of immigration was a high proportion of the young population and changes in the ethnic composition of the municipality. Since 1990 demographic trends have changed. The population began to decline. The emigration of young people is also increasingly prominent. Demographic projections show that the municipality would lose up to 15% of its population in the next twenty years.

KEY WORDS

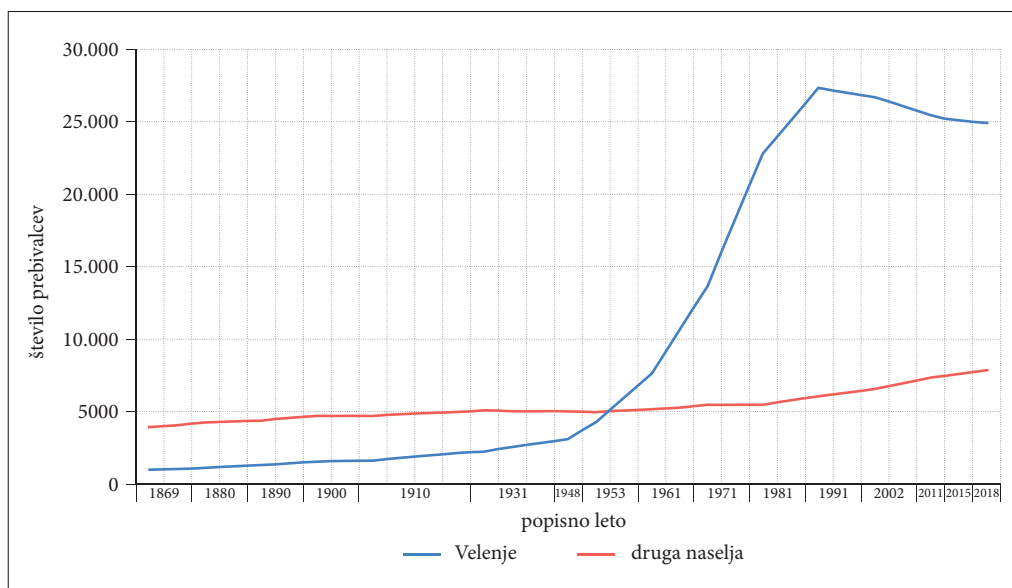
Municipality Velenje, demographic change, international migration, ethnic composition, demographic projections

1 Uvod

Območje Mestne občine Velenje sodi med tiste dele Slovenije, ki so po drugi svetovni vojni doživeli najbolj buren demografski razvoj. Le-ta je bil tesno povezan z lokalnim razvojem gospodarstva – rudarstva, energetike in industrije, kasneje tudi storitvenih dejavnosti z rastočo centralno funkcijo občinskega središča Velenje. Tako družbenogospodarski kot demografski razvoj občine je potrebno razumeti v širšem geografskem kontekstu Šaleške doline in sosednjih občin savinjske in koroške statistične regije. Velenje skupaj s sosednjo občino Šoštanj tvori poselitveni in gospodarski kontinuum. Skupaj s Šmartnim ob Paki sta do leta 1994 tvorili »veliko« občino Velenje, ki je nastala leta 1963, istega leta je Velenje postalo lokalno upravno središče, pred tem je imel to vlogo sosednji Šoštanj. Demografski razvoj območja so krojila predvsem zelo močna priseljevanja prebivalstva, časovno ga lahko razdelimo na obdobje pred drugo svetovno vojno, obdobje po vojni do leta 1991 in na desetletja po tem. V prispevku se prostorsko omejujemo na prikaz demografskih značilnosti Mestne občine Velenje (v nadaljevanju MO Velenje). To v veliki meri pomeni predvsem demografski in urbani razvoj mesta Velenje samega, kjer navkljub sodobnejšim težnjam suburbanizacije še vedno živi 76 % prebivalstva občine.

2 Demografski razvoj do leta 1991

Sodobni popisi prebivalstva v Sloveniji se prično z avstrijskim popisom leta 1869. V pregled prebivalstvenih sprememb vključujemo obdobje 1869 do 2018. Prebivalstvo občine je do prvih let po drugi svetovni vojni naraščalo postopoma, s podobno dinamiko kot drugeje v Sloveniji in pretežno kot posledica naravne rasti (preglednica 1). Priseljevanje, od začetka predvsem iz drugih slovenskih občin, se je okrepilo v petdesetih letih 20. stoletja. Skoraj celotna rast, ki se je nadaljevala do leta 1991, je bila zgoščena v naselju Velenje (slika 1). Do takrat je v naselju Velenje živelo manj kot polovica občinskega prebivalstva, leta 1991 pa se je delež povzpел na slabih 82 % (preglednica 2). Mesto je prebivalstveno najhitreje naraščalo v šestdesetih

Slika 1: Rast števila prebivalcev naselja Velenje in drugih naselij občine po popisnih letih (vir: Savnik in sodelavci 1968–1980; Popisi prebivalstva ... 1971, 1981, 1991, 2002, 2011, 2015, 2018; SiStat 2019).

Preglednica 1: Število prebivalcev naselij MO Velenje po popisih prebivalcev (vir: Savnik in sodelavci 1968–1980; Popisi prebivalstva 1971, 1981, 1991, 2002; SURS 2011, 2015, 2018; SiStat 2019).

	1869	1880	1890	1900	1910	1931	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011	2015	2018
Arnače	150	154	164	175	157	173	197	198	204	226	246	220	252	286	289	309
Bevče	148	155	186	204	219	226	212	211	234	222	195	206	216	322	342	393
Črnova	188	186	199	177	182	192	182	185	206	208	247	312	318	374	391	418
Hrastovec*	81	76	95	135	163	170	246	165	238	214	247	277	289	352	347	360
Janškovo selo	157	128	120	116	115	111	115	119	114	132	128	136	158	160	175	181
Kavče	117	129	118	121	125	157	174	167	204	249	295	438	447	489	499	517
Laze	238	244	223	239	258	295	297	299	306	331	339	364	422	410	419	416
Lipje	192	205	182	205	211	206	227	217	229	279	286	312	331	403	419	425
Lopatnik	43	58	52	59	53	60	81	66	56	54	46	42	36	35	48	58
Lopatnik pri Velenju	72	85	66	89	69	92	98	82	57	80	70	57	67	79	70	70
Ložnica	103	106	110	124	123	107	124	122	88	82	111	118	164	196	186	191
Paka pri Velenju	246	289	285	336	319	354	395	489	506	520	338	347	398	447	442	446
Paški Kozjak	138	109	124	133	138	125	130	113	144	157	146	143	225	234	253	263
Pirešica	136	125	119	112	107	107	117	122	133	114	120	145	150	150	149	145
Plešivec	378	402	445	473	435	434	439	438	405	386	356	357	357	424	417	416
Podgorje	124	137	156	159	187	148	122	111	134	143	163	153	158	164	178	173
Podkraj pri Velenju	192	227	245	232	254	374	343	332	367	451	473	578	626	764	890	965
Prelska	216	234	195	201	215	220	208	201	202	234	225	222	250	260	239	240
Silova	136	155	172	178	180	177	173	171	156	154	169	170	172	191	189	192
Šenbric*	100	100	120	120	100	100	120	120	120	120	120	132	134	158	169	161
Škale	433	530	560	675	721	839	680	723	680	724	716	800	843	883	869	874
Škalske Cirkovce	125	141	164	178	145	166	146	140	152	141	138	140	155	155	178	169
Šmartinske Cirkovce*	99	125	147	148	132	113	92	73	90	81	74	63	60	76	87	82
Velenje	964	1.137	1.322	1.561	1.661	2.297	3.098	4.236	7.631	13.654	22.778	27.337	26.742	25.456	25.122	24.939
Vinska Gora	125	138	141	147	137	138	116	125	140	157	228	359	361	368	384	399
SKUPAJ	4.901	5.375	5.710	6.297	6.406	7.381	8.132	9.225	12.796	19.113	28.254	33.428	33.331	32.836	32.751	32.802

* ekstrapolirane vrednosti

in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, od leta 1961 do 1981 se je skoraj potrojilo. Med leti 1981 in 1991 se je povečalo za dodatnih 20 %, po letu 1991 pa prebivalstvo izgublja vse do leta 2018.

Demografska rast mesta je bila posledica hitre rasti števila delovnih mest v industriji in rudarstvu, Velenje je postalo in ostalo do danes eno od slovenskih mest z najizrazitejšo sekundarno gospodarsko usmerjenostjo (Bole 2008). Naselje Velenje se je povečevalo tudi administrativno, mestu so bila priključena celotna naselja ali posamezni deli naselij. Današnji prostorski obseg je doseglo leta 1979, ko so bila v Velenja v celoti vključena naselja Pesje, Preloge in Šalek ter deli naselij Bevče, Paka pri Velenju, Škale, Podkraj pri Velenju in Konovo (Pojasnila o teritorialnih spremembah ... 2014). V preglednicah je ta prostorska sprememba upoštevana tudi pri starejših popisnih podatkih.

Ostala naselja občine so vse do leta 1981 po številu prebivalstva stagnirala ali naraščala zelo počasi. Med leti 1953 in 1981 so se skupaj povečala samo za 10 % ali 487 prebivalcev. Izjema so bila naselja Kavče, Ložnica in Podkraj v neposredni bližini mesta. Med leti 1981 in 2018 se je prebivalstvo močno povečalo, za približno 2.400 oseb ali 44 %. Delež skupnega občinskega prebivalstva se je od leta 1991 do 2018 povečal z 18 na 24 %. Poleg Podkrajja, Kavč, Ložnice in Arnač na jugu občine prebivalstvo v zadnjih letih najbolj narašča v naseljih na vzhodu in severovzhodu občine – v Bevčah, Paškem Kozjaku, Lipju, Paki in Hrastovcu. Začetek hitrejšje prebivalstvene rasti manjših naselij je bil sočasen s začetkom upadanjem števila prebivalcev občinskega središča, pojav lahko pripišemo suburbanizaciji, ki je v sedemdesetih in osemdesetih letih zajela tudi večino srednje velikih slovenskih mest (Ravbar 1997; Kotnik 2019).

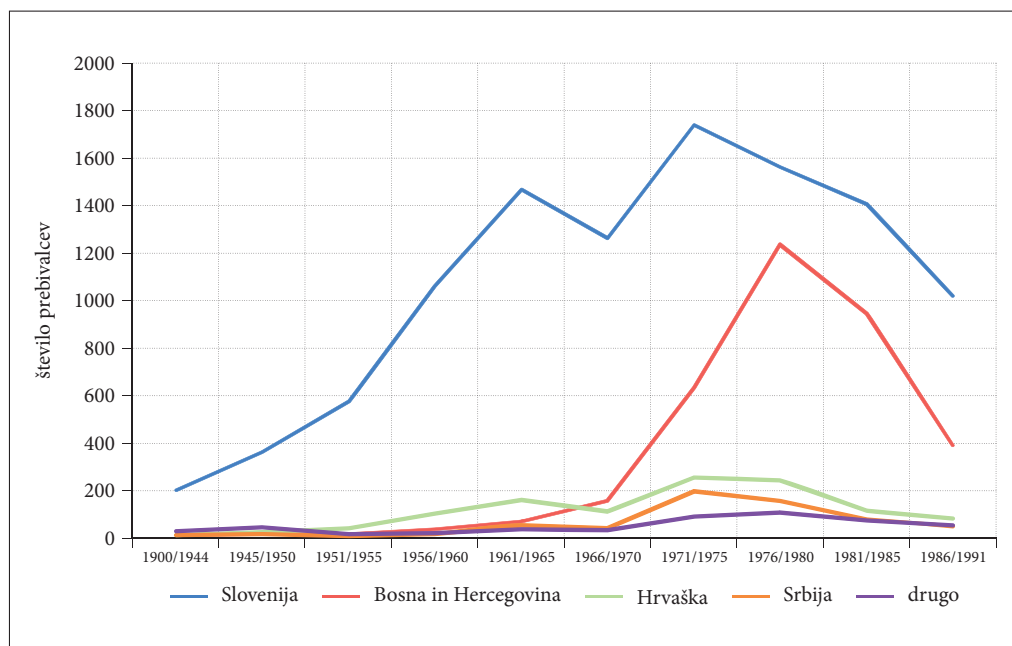
Kot že povedano je bila osnovna silnica demografskega razvoja močno priseljevanje prebivalstva zaradi naraščanja števila delovnih mest v sekundarnih gospodarskih dejavnostih. Priseljevanje se je okrepilo po letu 1955 in doseglo vrhunec med leti 1970 in 1985 (preglednica 3, slika 2). Značilnosti preseljevanja v tem času najbolje ponazorimo z analizo podatkov popisa prebivalstva iz leta 1991. Popis sicer ne ponuja podatkov o obsegu bruto selitev, ker pa je dostopen na ravni mikropodatkov ponuja možnost analize priseljevanja po izvornih območjih priseljencev, njihovi etnični sestavi in obdobju priselitev. Poleg tega je leto 1991 v demografskem smislu za občino prelomno, v devetdesetih letih je prebivalstvo številčno pričelo nazadovati – proces, ki se je nadaljeval vse do leta 2018.

Preglednica 2: Število in dinamika spreminjanja prebivalcev naselja Velenje in drugih naselij občine po izbranih popisnih letih (vir: Savnik in sodelavci 1968–1980; Popisi prebivalstva 1981, 1991, 2002, 2011, 2018; SiSTAT 2019).

	1869	1931	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011	2018
absolutne vrednosti										
Velenje	964	2.297	4.236	7.631	13.654	22.778	27.337	26.742	25.456	24.939
druga naselja	3.937	5.084	4.989	5.165	5.459	5.476	6.091	6.589	7.380	7.863
SKUPAJ	4.901	7.381	9.225	12.796	19.113	28.254	33.428	33.331	32.836	32.802
delež od vsega prebivalstva										
Velenje	19,7	31,1	45,9	59,6	71,4	80,6	81,8	80,2	77,5	76,0
druga naselja	80,3	68,9	54,1	40,4	28,6	19,4	18,2	19,8	22,5	24,0
SKUPAJ	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
indeksi rasti										
	1869/2018		1953/2018		1971/2018		1991/2018		2011/2018	
Velenje	2587,0		588,7		182,6		91,2		98,0	
druga naselja	199,7		157,6		144,0		129,1		106,5	
SKUPAJ	669,3		355,6		171,6		98,1		99,9	

Preglednica 3: Značilnosti priseljevanja v MO Velenje do leta 1991 – smeri in obdobja, neto vrednosti selitev (vir: Popis prebivalstva, gospodinjstev... 1991).

	do 1955	1956/ 1960	1961/ 1965	1966/ 1970	1971/ 1975	1976/ 1980	1981/ 1985	1986/ 1991	SKUPAJ
izvirno območje	število	število	število	število	število	število	število	število	število
druge slovenske občine	1.133	1.062	1.470	1.262	1.742	1.566	1.408	1.021	10.664
Bosna in Hercegovina	32	33	66	154	632	1.240	946	389	3.492
Hrvaška	69	98	157	109	251	241	110	79	1.114
Srbija	25	13	48	36	193	152	73	46	586
druge države	82	16	33	30	86	105	70	51	473
SKUPAJ	1.341	1.222	1.774	1.591	2.904	3.304	2.607	1.586	16.329
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
druge slovenske občine	10,6	10,0	13,8	11,8	16,3	14,7	13,2	9,6	100
Bosna in Hercegovina	0,9	1,0	1,9	4,4	18,1	35,5	27,1	11,1	100
Hrvaška	6,2	8,8	14,1	9,8	22,5	21,6	9,9	7,1	100
Srbija	4,3	2,2	8,2	6,1	32,9	25,9	12,5	7,9	100
druge države	17,3	3,4	7,0	6,3	18,2	22,2	14,8	10,8	100
SKUPAJ	8,2	7,5	10,9	9,7	17,8	20,2	16,0	9,7	100

Slika 2: Obdobja in smeri priseljevanja v MO Velenje do leta 1991 (vir: Popis prebivalstva, gospodinjstev... 1991).

Leta 1991 je v MO Velenje živel 16.329 oseb ali 49 % od celotnega prebivalstva, ki so se rodile zunaj MO Velenje. 10.664 ali 65 % od vseh priseljenih je izviralo iz drugih slovenskih občin (upoštevano je stanje občin leta 2019). Med leti 1955 in 1970 je izrazito prevladovalo priseljevanje iz drugih delov Slovenije, od kjer se je letno v povprečju priselilo 80 do 85 % novega prebivalstva. Več kot polovica slovenskih priseljencev je izvirala iz savinjske, koroške in podravske statistične regije. V veliki meri je šlo za lokalne selitve, saj je več kot 2000 priseljenih izviralo iz naselij današnjih občin Šoštanj in Šmartno ob Paki, ki sta do leta 1994 skupaj z Velenjem tvorile »staro« skupno občino. Največ preostalih slovenskih priseljencev je izviralo iz občin današnjih upravnih enot Slovenj Gradec, Celje, Žalec, Mozirje, Slovenske Konjice, Ptuj, Maribor, Šmarje pri jeļšah, Ravne na Koroškem, Radlje, Slovenska Bistrica in Laško.

Po letu 1970 se je struktura priseljevanja spremenila. Med priseljenimi v so v večini let še vedno prevladovali priseljenci iz drugih slovenskih občin (med 45 in 65 %). Zelo pa je porasel delež priseljenih iz drugih republik nekdanje Jugoslavije. V šestdesetih letih prejšnjega stoletja je bilo med priseljenimi v občino okrog 10 % oseb s Hrvaške. Iz drugih republik pa so se priselitve okrepile po letu 1970, še posebej v drugi polovici sedemdesetih let. Med zgodnjimi priseljenimi so izrazito prevladovali moški, po letu 1975 pa se razmerje med spoloma skoraj izenačilo, kar je bilo značilno tudi za priseljevanje v Slovenijo kot celoto (Šircelj in sodelavci 2003). Po popisu iz leta 1991 se je 92 % oseb, rojenih v Bosni in Hercegovini, priselilo v obdobju 1971 do 1991 (35,5 % samo v obdobju 1976 do 1980). V istem obdobju se je priselilo 80 % oseb rojenih v ožji Srbiji (brez Vojvodine in Kosova) in 61 % oseb rojenih na Hrvaškem (preglednica 3). Leta je v občini živel 5398 ali dobrih 16 % oseb rojenih v drugih republikah nekdanje Jugoslavije. Dve tretjini od teh je izviralo iz Bosne in Hercegovine. Iz Bosne in Hercegovine je izviralo tudi 62 % oseb, ki so se etnično opredelile kot Srbi in 46 % oseb, ki so se etnično opredelile kot Hrvati. Priseljevanje iz drugih republik in avtonomnih pokrajin – Črne Gore, Makedonije, Vojvodine in Kosova – je bilo skromno, leta 1991 je od tam izviralo le okrog 200 oseb. Priseljenci so prihajali z razmeroma strnjenegega geografskega območja. Dve tretjini bosansko-hercegovskih priseljencev je izviralo iz severnega in severovzhodnega dela republike, predvsem iz nekdanjih občin Tuzla, Srebrenik, Lukavac, Prijedor, Gračanica, Prnjavor, Teslić in Sanski Most. Kar tretjina vseh hrvaških priseljencev se je priselila iz nekdanje občine Vinkovci na skrajnem vzhodu Slavonije. Izvor priseljencev iz ožje Srbije je bil geografsko mnogo bolj razpršen.

Priseljevanje z območja nekdanje Jugoslavije je predstavljalo ker tretjino celotne rasti števila prebivalcev med popisnima letoma 1971 in 1991. Usmerjeno je bilo skoraj izključno v mesto Velenje. Zelo podobni selitveni trendi so bili značilni za danes sosednjo občino Šoštanj, tudi tam podobno predvsem za mestno naselje Šoštanj.

Priseljevanje je poleg sprememb v etničnim in verski sestavi prebivalstva prineslo tudi druge korenite demografske spremembe. Najizrazitejša je bila izrazito mlada sestava prebivalstva, saj so bili skoraj vsi priseljenci mlajši od 35 let. Tedaj je nastala pogosta politična in medijska krilatica o »mestu mladih«. Posledica je bilo tudi povečano število rojstev. V sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja se je koeficient natalitete (število živorojenih na 1000 prebivalcev) gibal blizu 20 promilov in bil po posamičnih letih za 2 do 5 promilov višji od celotne slovenske vrednosti (Kotnik 2019).

3 Spremembe etnične sestave

Priseljevanje med leti 1971 in 1991 je močno spremenilo etnično pa tudi versko sestavo prebivalstva občine in mesta Velenje. Preglednica 4 prikazuje spremembo etnične sestave med popisnimi podatki za leti 1971 in 1991. Leta 1971 je bil delež opredeljenih kot Slovenci v občini 93,4 % od celotnega prebivalstva, kar je zelo podobno vrednosti za celotno Slovenijo (96 %, SURS – popis prebivalstva 1971). Delež je presegal 90 % tudi v mestu Velenje. Do leta 1991 je delež opredeljenih kot Slovenci upadel na 76,1 %, v mestu Velenje na 71,4 %. Sprememba je značilna predvsem za mesto Velenje, etnična sestava podeželskih naselij je ostala skoraj nespremenjena. Leta 1971 so bili poleg Slovencev najštevilčnejši

Hrvati in Srbi, leta 1991 pa je bilo največ Bošnjakov (do leta 1991 jih je metodologija statistike vodila pod imenom Muslimani), sledili so Hrvati in Srbi. Število Bošnjakov se je v dvajsetih letih povečalo za skoraj tridesetkrat, Srbov za sedemkrat in Hrvatov za trikrat. Tudi osebe v kategorijah neopredeljeni, opredeljeni kot »Jugoslovani«, regionalno opredeljeni in neznano so v več kot 80 % izviralni iz drugih jugoslovanskih republik.

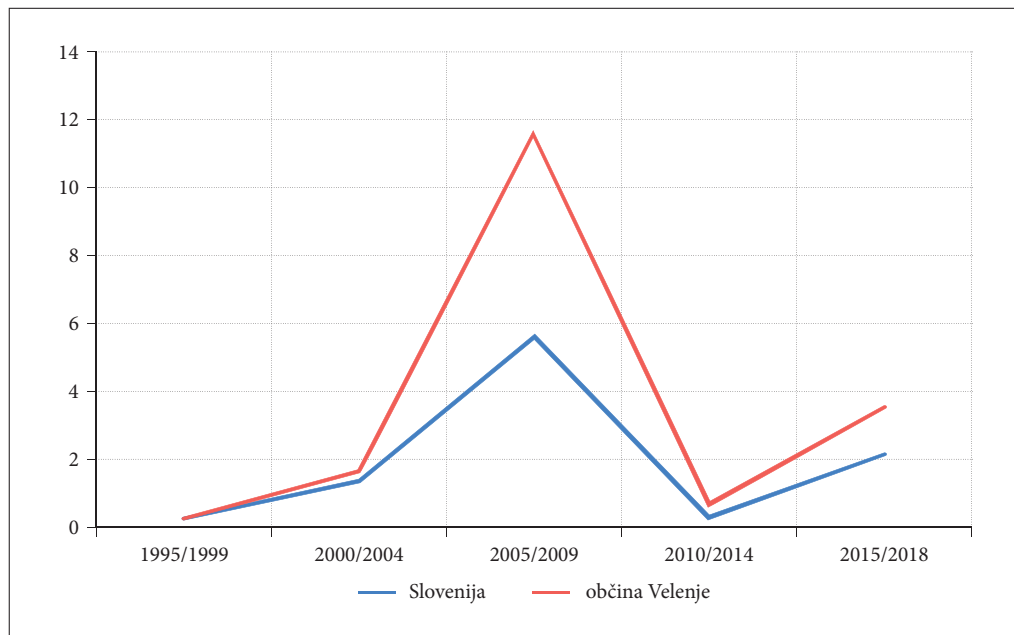
Geopolitične spremembe na območju nekdanje Jugoslavije etnične sestave velenjske občine niso spremenile. Ob popisu prebivalstva 2002 se je število rojenih v drugih državah na območju nekdanje Jugoslavije v primerjavi z letom 1991 celo povečalo s 5398 na 5656. Število etnično opredeljenih je med leti 1991 in 2002 upadlo z 31.557 na 29.582. Upad je skoraj v celoti mogoče razložiti s porastom številčnosti kategorij neopredeljeni, neznano in niso želeli odgovoriti s 1871 na 3749. Predvsem porast kategorij neznano in niso želeli odgovoriti je bil prevladujoč tudi na ravni celotne države (Šircelj in sodavci 2003; Josipovič 2007).

Mestna občina Velenje v zadnjih 20 letih izkazuje negativne selitvene vrednosti, neto selitev z državami nekdanje Jugoslavije pa je še vedno pozitiven (slika 3) in ima v obdobju 1995 do 2018 višjo letno vrednost neto priseljenih na 1000 prebivalcev (3,5) kot celotna Slovenija (1,9). Priseljevanje je bilo še posebej intenzivno med leti 2005 in 2009, ko je letna neto vrednost na 1000 prebivalcev znašala kar 11,6. Še vedno so najmočnejše selitve z Bosno in Hercegovino, po letu 2000 pa se je zelo okrepilo priseljevanje Albancev s Kosova in iz Severne Makedonije (Kores 2016).

Mednarodne selitve so MO Velenje preoblikovale v pester etničen, verski in kulturni mozaik. Priseljevanje neslovenskega prebivalstva je potekalo v času pogoste politične in širše javne rabe slogana

Preglednica 4: Spremembe etnične sestave MO Velenje med leti 1971 in 1991 kot posledica priseljevanja v tem obdobju (vira: Popis prebivalstva, gospodinjstev ... 1971 in 1991).

	Slovinci	Bošnjaki	Hrvati	Srbi	drugi	neopredeljeni in neznano	SKUPAJ
1971	število	število	število	število	število	število	število
Velenje	12.432	78	635	232	85	192	13.654
druga naselja v občini	5.419	1	21	1	7	10	5.459
SKUPAJ	17.851	79	656	233	92	202	19.113
1971	%	%	%	%	%	%	%
Velenje	91,0	0,6	4,7	1,7	0,6	1,4	100
druga naselja v občini	99,3	0,0	0,4	0,0	0,1	0,2	100
SKUPAJ	93,4	0,4	3,4	1,2	0,5	1,1	100
1991	število	število	število	število	število	število	število
Velenje	19.522	2.160	1.976	1.517	348	1.814	27.337
druga naselja v občini	5.893	18	67	29	27	57	6.091
SKUPAJ	25.415	2.178	2.043	1.546	375	1.871	33.428
1991	%	%	%	%	%	%	%
Velenje	71,4	7,9	7,2	5,6	1,3	6,6	100
druga naselja v občini	96,8	0,3	1,1	0,5	0,4	0,9	100
SKUPAJ	76,1	6,5	6,1	4,6	1,1	5,6	100

Slika 3: Selitve s tujino v obdobju 1995 do 2018 – primerjava med Slovenijo in MO Velenje; priseljeni na 1000 prebivalcev letno, prikazane so povprečne vrednosti za petletna obdobja (vir: SiStat 2019).

»bratstvo in enotnost« ter socialistične koncepcije vrednotenja industrije in rudarstva kot jedra družbeno-gospodarskega razvoja družbe. Podobni bivalni pogoji v novih blokovskih četrtih in podoben socialni položaj med slovenskim in neslovenskim prebivalstvom sta omogočala sožitje in integracijo. Poleg tega je bil tudi velik del Slovencev priseljencev. Terenska raziskava je pokazala, da je vsakdanja družbena interakcija med slovenskim in neslovenskim prebivalstvom dobra, medetnična prijateljstva pa pogosta. Po drugi strani pa so oblikovanja partnerskih odnosov tudi pri mlajšem prebivalstvu najpogostejša znotraj etnične skupine (Bučar Ručman 2015). Deset let starejša raziskava ugotavlja, da so odnosi med slovenskim in neslovenskim prebivalstvom večinoma dobri, poslabšali pa so se odnosi med drugimi etničnimi skupinami zaradi vojn v izvornih državah. Medetnični odnosi so pogosto manj problematični kot pa medgeneracijski odnosi znotraj etničnih skupin (Zupančič 2005).

4 Demografski razvoj po letu 1991

Meja med osemdesetimi in devetdesetimi leti prejšnjega stoletja je bila v demografskih trendih in posledično demografski strukturi MO Velenje in naselja Velenje prelomna. Skupno število prebivalcev je pričelo stagnirati in kasneje zmerno a stanovitno upadati. Namesto priseljevanja statistični podatki beležijo odseljevanje. Med leti 1991 in 2015 je mesto izgubilo okrog 2200 prebivalcev. Pojav je deloma povezan s suburbanizacijo – podeželska naselja so v istem obdobju na račun priseljevanja iz mesta pridobila 1500 prebivalcev. Upadanje števila prebivalcev je deloma povzročil zastoj v rasti lokalnih gospodarskih dejavnosti in s tem povečano odseljevanje mladih. Drugi demografski pojav, ki utegne biti v prihodnosti še bolj problematičen, je upadanje števila rojstev. Zniževanje rodnosti ni zgolj velenjski problem, ampak je značilen za celo Slovenijo. Hitro nižanje števila rojstev ob približno enakem številu žensk v rodnostnem obdobju se je na ravni države pričelo konec osemdesetih let

prejšnjega stoletja in doseglo najnižje vrednosti v začetku 21. stoletja (Josipovič 2004; Šircelj 2006; Jakoš 2009; Vertot 2009).

Primerjave demografskega razvoja MO Velenje in Slovenije so prikazane v preglednici 5. Med leti 1991 in 2015 se je prebivalstvo Slovenije povečalo (zaradi priseljevanja iz tujine) za 5 %, velenjsko pa znižalo za 2 %. Predvsem so se v MO Velenje spremenile vse spremenljivke, ki opisujejo starostno sestavo nekdanj »mladega mesta«. Nekdanj izrazito višji delež otrok (stari 0 do 14 let) se je izenačil s slovensko povprečno vrednostjo. Delež starih 65 let in več se slovenskemu povprečju približuje, še hitreje pa se slovenski vrednosti približuje indeks starosti (razmerje med starimi 65 let in več ter starimi 0 do 14 let). Natančneje smo analizirali demografska dogajanja za zadnje desetletje (2008 do 2017), za katero so vsi podatki na občinski ravni že objavljeni (preglednica 6).

Preglednica 5: Razlike v nekaterih demografskih značilnostih med leti 1991 in 2015 – primerjava med Slovenijo in MO Velenje (vir: za leto 1991: Popis prebivalstva, gospodinjstev ... 1991, za leto 2015: SiStat 2019).

	Slovenija	Slovenija	občina Velenje	občina Velenje
	1991	2015	1991	2015
indeks rasti prebivalstva 1991/2015	–	104,9	–	98,0
indeks starosti	53,1	121,4	20,4	100,2
% 0 do 14 let od vsega prebivalstva	20,6	14,8	24,7	14,8
% 25 do 64 od vsega prebivalstva	53,8	57,5	55,3	61,8
% 65 in starejših od vsega prebivalstva	10,9	17,9	5,0	14,8

Preglednica 6: Srednje letne vrednosti komponent rasti prebivalstva MO Velenje v obdobju 2008 do 2017 (vir: SiStat 2019).

SELITVE						
	moški	ženske	skupaj	moški/1000 prebivalcev	ženske/1000 prebivalcev	skupaj/1000 prebivalcev
Selitve med slovenskimi občinami	-142,9	-114,7	-257,6	-8,6	-7,1	-7,8
Selitve s tujino	59,9	32,5	92,4	3,6	2,0	2,8
Selitve skupaj	-83,0	-82,2	-165,2	-5,0	-5,1	-5,0
NARAVNA RAST						
	moški	ženske	skupaj	moški/1000 prebivalcev	ženske/1000 prebivalcev	skupaj/1000 prebivalcev
Naravna rast	49,8	52,1	101,9	3,0	3,2	3,1
SKUPNA RAST						
	moški	ženske	skupaj	moški/1000 prebivalcev	ženske/1000 prebivalcev	skupaj/1000 prebivalcev
Skupna rast	-33,2	-30,1	-63,3	-2,0	-1,9	-1,9

Prebivalstvo MO Velenje je v zadnjem desetletju letno upadalo za približno 0,2 %. Ključni dejavnik upadanja je odseljevanje v druge slovenske občine. Naravna rast je zaradi upadanja rodnosti nizka a za enkrat še pozitivna. Pozitiven je tudi selitveni neto s tujino. V druge občine Slovenije se je odselilo povprečno 258 oseb na leto. Med spoloma so razlike predvsem pri selitvah – tako med odseljenimi v druge slovenske občine kot med priseljenimi iz tujine prevladuje številčno prevladujejo moški.

Rodnost v Sloveniji v zadnjem desetletju ostaja na približno isti ravni (Sambt 2017). 1000 žensk v starosti 15 do 44 let (99,9 % vseh rojstev) povprečno letno rodi 56 otrok, vrednost koeficienta celotne rodnosti za celo desetletje je 1,58. Taka rodnost pa zagotavlja samo 76 % potrebne vrednosti za reprodukcijo generacij. Ker je rodnost v Sloveniji že več kot 40 let pod vrednostjo enostavne reprodukcije generacij, se vse bolj znižuje število žensk v rodnostni starosti, posledica pa je zniževanje števila rojstev. Pojav je z manjšimi razlikami med regijami značilen za celo Slovenijo.

V MO Velenje so razmere podobne. Rodnost je za malenkost višja kot na nacionalni ravni: 1000 žensk v starosti od 15 do 44 let povprečno letno rodi 58 otrok, vrednost koeficienta celotne rodnosti za celo desetletje je 1,64. Še hitreje kot v celotni Sloveniji pa se je v zadnjem desetletju zniževalo število žensk v rodnostni starosti (slika 4). Celotno število žensk v starosti 15 do 44 let se je med leti 2008 in 2017 znižalo za 17 %. Starostna kategorija 25 do 34 let (70 % vseh rojstev v Sloveniji, 73 % v MO Velenje) je upala za 14 %, starostna kategorija 15 do 24 let, ki bo imela ključno vlogo za reprodukcijo v naslednjih letih, pa je upadla za kar 37 %. Samo starostna kategorija 35 do 44 let (18 % rojstev v Sloveniji) je ostala na približno enaki številčni ravni.

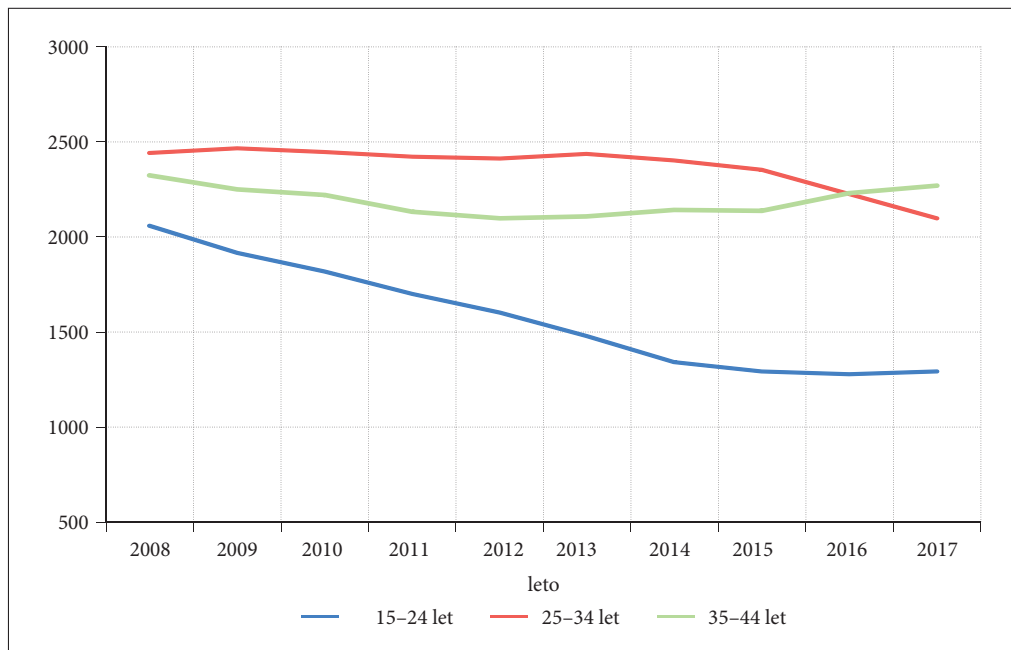
Posledica odseljevanja mladih in nizkega števila rojstev je staranje prebivalstva. MO Velenje ima še vedno nekoliko mlajše prebivalstvo kot celotna država. Kot je bilo že omenjeno, pa se velenjsko prebivalstvo po letu 1991 stara hitreje kot slovensko. Na sliki 5 je prikazano naraščanje indeksa starosti v obdobju od 2008 do 2017 primerjalno za MO Velenje in Slovenijo. Ob predpostavki nadaljevanja demografskih trendov se bo velenjsko prebivalstvo po starosti izenačilo s slovenskim v 10 do 15 letih.

5 Ocena prihodnjega razvoja prebivalstva v MO Velenje – demografska projekcija 2018/2038

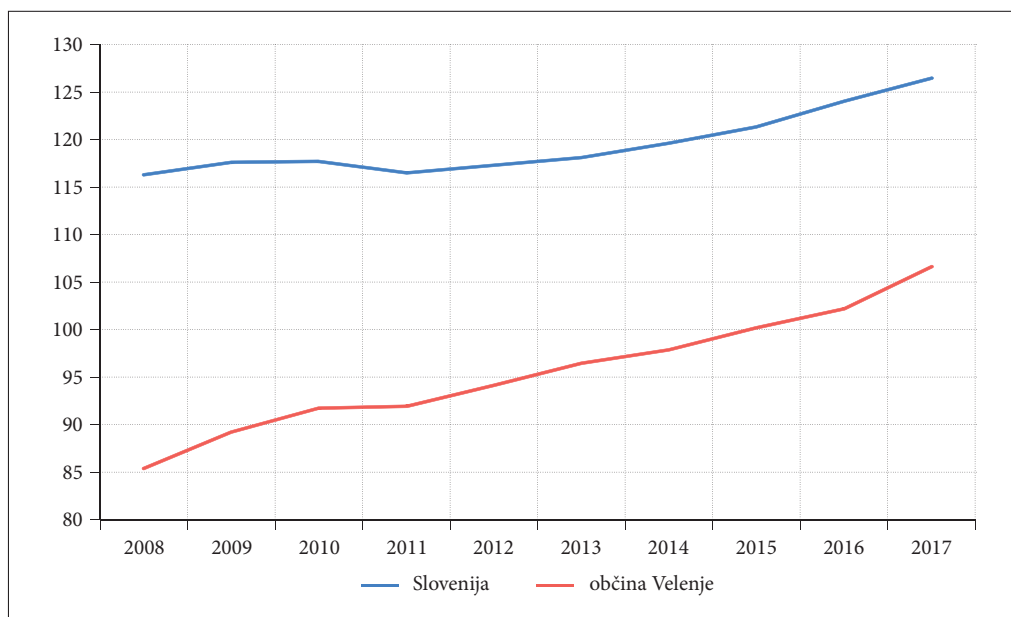
Demografska projekcija je metoda, s katero najlaže ocenimo demografski potencial prebivalstva določenega območja. Demografsko projekcijo za Šaleško dolino in zgornjo Savinjsko dolino so izdelali in publicirali geografi (Jakoš 2004), za potrebe prostorskega načrtovanja pa je bilo izdelanih še več drugih na različnih prostorskih nivojih. Pri projekcijske izračunu smo se odločili za uporabo analitične projekcije kot so jo v prakso prostorskih analiz in načrtovanj uvedli raziskovalci Urbanističnega inštituta Slovenije (Gosar 1980). Projekcija temelji na začetni sestavi prebivalstva 1. januarja 2018 in na predpostavki nadaljevanja trendov rodnosti, umrljivosti in selitev iz obdobja 2008/2017. Izdelana je bila za petletna obdobja ločeno za moške in ženske po petletnih starostnih skupinah. Izdelana je bila tudi primerjalna projekcija za Slovenijo kot celoto. Projekcija temelji na štirih hipotezah:

- hipoteza o rodnosti;
- hipoteza o umrljivosti (uporabljene so bile tablice umrljivosti, ki jih letno publicira SURS);
- hipoteza o selitvah med slovenskimi občinami;
- hipoteza o selitvah s tujino.

Osnovni rezultati projekcije so predstavljeni v preglednici 7 in na sliki 6. Skupno število prebivalcev MO Velenje bi se po rezultatih projekcije do leta 2038 znižalo za 14,5 %, v istem obdobju bi se prebivalstvo Slovenije znižalo samo za 3,3 %. Po projekciji se bo prebivalstvo tudi zelo postaralo, v MO Velenje izrazito hitreje kot v Sloveniji sicer – leta 2038 bi indeks starosti velenjskega prebivalstva znašal 290, slovenskega pa 238. Vzroki poudarjenih negativnih demografskih trendov MO Velenje v primerjavi s celotno Slovenijo so predvsem zaradi odseljevanja mladih v druge slovenske občine. Odseljevanje bi dodatno

Slika 4: Spreminjanje številčnosti starostnih skupin znotraj rodnostnega kontingenta žensk v MO Velenje od leta 2008 do 2017 (vir: SiStat 2019).

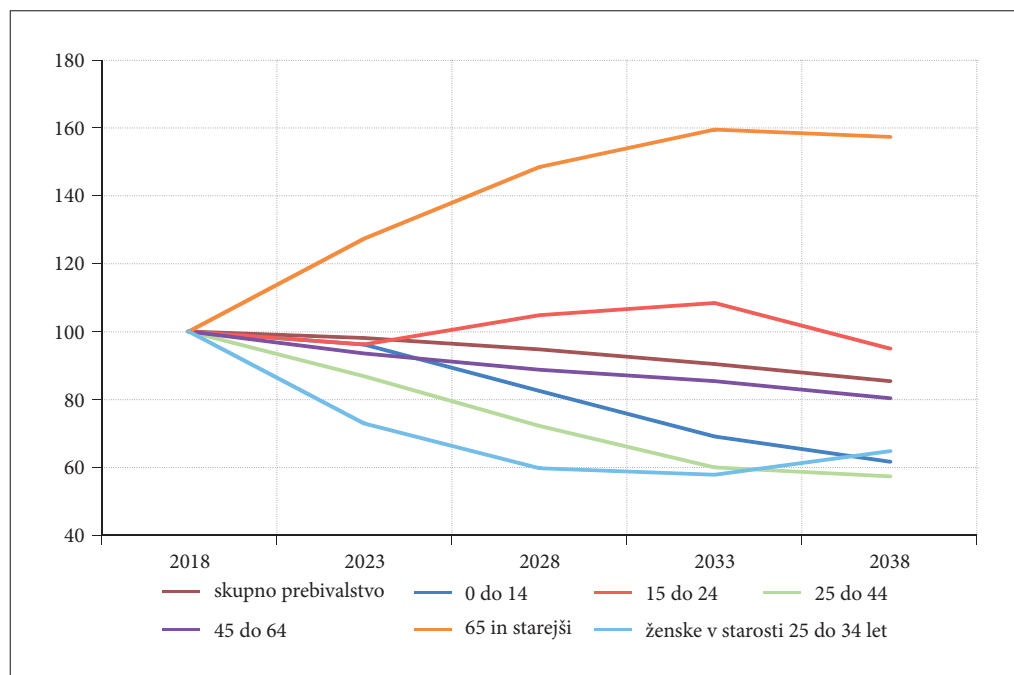

Slika 5: Primerjava spreminjanja indeksa starosti v Sloveniji in MO Velenje med leti 2008 in 2017 (vir: SiStat 2019).

Preglednica 7: Sprememba števila prebivalstva in starostnih kontingentov v MO Velenje po rezultatih demografske projekcije 2018/2038 (vira: SiStat 2019, demografska projekcija (lasten izračun)).

	2018	2028	2038	indeks 2018/2038
skupno prebivalstvo	33011	31287	28214	85,5
0 do 14	4940	4079	3041	61,6
15 do 24	2971	3119	2827	95,2
25 do 44	9297	6720	5338	57,4
45 do 64	10211	9060	8196	80,3
65 in starejši	5592	8309	8812	157,6
ženske v starosti 25 do 34 let	2080	1244	1345	64,7
indeks starosti	113,2	203,7	289,8	–

Slika 6: Indeks spremembe števila prebivalstva in starostnih kontingentov v MO Velenje po rezultatih demografske projekcije 2018/2038 (2018 = 100) (viri: SiStat 2019, demografska projekcija (lasten izračun)).

Slika 7: Starostne piramide MO Velenje za leti 1991 in 2018 ter rezultati demografske projekcije 2018/2038 (viri: Popis prebivalstva, gospodinjstev... 1991, SiStat 2019, demografska projekcija (lasten izračun)). ►

Demografska analiza Mestne občine Velenje: »mlado mesto« Velenje

zniževalo število mlajšega ženskega prebivalstva in s tem posledično število rojstev. Med priseljenci iz drugih držav namreč prevladujejo moški.

Po projekciji bi se najbolj znižalo število otrok (stari 0 do 14 let), demografski kontingent mlajše delovne sile (stari 25 do 44 let, generacije iz obdobj najnižjih vrednosti celotne rodnosti) in ženske v starosti 25 do 34 let (starostna skupina z najvišjo starostno specifično stopnjo splošne rodnosti). Edina starostna skupina, ki bi po projekciji narasla, so starejše prebivalstvo (65 let in več) – le-ta naj bi se povečala za kar 58 %. Spremembe na ravni petletnih starostnih skupin ločeno po spolu so prikazane z starostnimi piramidami (slika 7).

6 Sklep

MO Velenje se je znašla na demografski prelomnici. Občina z najhitrejšim naraščanjem prebivalstva v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja se danes srečuje s problemi reprodukcije prebivalstva. Priseljivanje je zamenjalo odseljivanje, predvsem odseljivanje v druge slovenske regije. Rezultati demografske projekcije opozarjajo, da se utegnejo razmere v prihodnosti še bolj zaostriti, posebej po letu 2028. Prilagajanje lokalnega gospodarstva na nove razmere bi lahko ublažilo odhajanje mladih. Za to bi bili potrebni tudi načrtni posegi države za zmanjševanje razlik v družbeno-gospodarskem razvoju med posameznimi območji države. Poglavitni demografski problem, zniževanje števila rojstev, seveda ni samo velenjski ampak vseslovenski. Lokalne skupnosti na rodnostno obnašanje prebivalstva ne morejo imeti pomembnejšega vpliva. Za to bi bil potreben načrtnejši državni pristop pri oblikovanju demografske politike, ki kot taka institucionalno ne obstaja. Posledice negativnih demografskih razvojnih trendov v državi se že jasno kažejo na področjih obnavljanja delovne sile in vse hitrejšega naraščanja števila starejših (Poročilo o staranju ... 2015; Demografske spremembe ... 2016). MO Velenje se že in se bo še bolj, enako kot večina slovenskih občin, srečevala s potrebami pri preoblikovanju omrežij izobraževalnih, socialnih in zdravstvenih ustanov. Nadaljevanje negativnega demografskega razvoja Velenja kot pomembnega gravitacijskega središča ima lahko vplive tudi na razmere v regiji. To velja še bolj zato, ker so podobne, čeprav manj intenzivne negativne demografske težnje značilne tudi za regionalno središče Celje.

7 Zahvala

Prispevek temelji na mednarodnem projektu BRIGHT FUTURE, ki ga sofinancirata Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije in Obzorje 2020 v okviru programa JPI Urban Europe. Prispevek se podatkovno in vsebinsko deloma naslanja na ciljni raziskovalni projekt »Celovita demografska analiza s projekcijami za podeželska in urbana območja« (V6-1731), ki ga sofinancirata Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije in Ministrstvo za okolje in prostor.

8 Viri in literatura

- Bole, D. 2008: Geografska preobrazba slovenskih mest. *Geografija Slovenije* 19. Ljubljana.
- Bučar Ručman, A. 2015: Analiza migracij in odnosov v multikulturni skupnosti: primer mestne občine Velenje. *Dve domovini/Two Homelands* 41.
- Demografske spremembe ter njihove ekonomske in socialne posledice. Urad RS za makroekonomske analize in razvoj. Ljubljana, 2016.
- Gosar, L. 1980: Demografske projekcije v prostorskem planiranju. Ljubljana.
- Jakoš, A. 2009: Načrtovanje, demografija in Slovenija. *Urbani izziv* 20-1. DOI: <https://doi.org/10.5379/urbani-izziv-2009-20-01-002>

- Jakoš, S. 2004: Demografski potencial in projekcije prebivalstva Šaleške in Zgornje Savinjske doline. Zbornik 19. zborovanja slovenskih geografov. Velenje.
- Josipovič, D. 2004: Dejavniki rodnostnega obnašanja v Sloveniji. Geografija Slovenije 9. Ljubljana.
- Josipovič, D. 2007: Spremembe etnične strukture prebivalstva v Sloveniji po letu 1991. Razprave in gradivo 53-54.
- Kores, V. 2016: Percepcija etnocentrizma in ksenofobije pri albanskih priseljencih v Sloveniji. Magistrsko delo, Fakulteta za družbene vede. Ljubljana.
- Kotnik, K. 2019: Demografske spremembe - oblikovalec nove »stare« družbe (primer Mestne občine Velenje). Demografske spremembe in regionalni razvoj, Regionalni razvoj 7. Ljubljana.
- Nared, J., Černič Istenič, M., Drobne, S., Foški, M., Mrak, G., Repolusk, P., Rozman, U., Trobec, A., Zavodnik Lamovšek, A. 2019: Celovita demografska analiza s projekcijami za podeželska in urbana območja. Končno poročilo. ZRC SAZU, FGG. Sofinancerja projekta: Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije, Ministrstvo za okolje in prostor. Ljubljana.
- Pojasnila o teritorialnih spremembah pri naseljih po občinah v obdobju 1971–2014 – SURS. Ljubljana, 2014.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002. Medmrežje: <https://www.stat.si/popis2002/si/> (25. 11. 2019).
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji v letu 1971 – Zavod SR Slovenije za statistiko. Ljubljana, 1971.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji v letu 1981 – Zavod SR Slovenije za statistiko. Ljubljana, 1981.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev, stanovanj in kmečkih gospodarstev v Republiki Sloveniji v letu 1991 – Zavod Republike Slovenije za statistiko, Ljubljana, 1991.
- Poročilo o staranju 2015 – povzetek. Ministrstvo za finance Republike Slovenije. Ljubljana, 2015.
- Ravbar, M. 1997: Slovenska mesta in obmestja v preobrazbi. Acta Geographica 37.
- Sambt, J. 2017: Demografska slika Slovenije. Strokovni posvet Rodnost v Sloveniji Ljubljana, 22. 6. 2017. Ljubljana.
- Savnik, R., Planina, F., Šifrer Ž. (eds) 1968–1980: Krajevni leksikon Slovenije. Ljubljana.
- SiStat podatkovna baza 2019. Medmrežje: https://pxweb.stat.si/SiStatDb/pxweb/sl/10_Dem_soc/ (25. 11. 2019).
- Šircelj, M., Ilič, M., Križman, I. 2003: Verska, jezikovna in narodna sestava prebivalstva Slovenije: popisi 1921-2002. Ljubljana.
- Šircelj, V. 2006: Rodnost v Sloveniji od 18. do 21. stoletja. Ljubljana.
- Vertot, N. 2009: Prebivalstvo Slovenije danes in jutri, 2008–2060: projekcije prebivalstva EUROPOP2008 za Slovenijo. Ljubljana.
- Zupančič, J. 2005: Etnična sestava prebivalstva in medetnični odnosi v Velenju. Razprave in gradivo 46. Ljubljana.

ISBN 978-961-05-0261-6

9 789610 502616